

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ASSOS
KONUT MİMARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Oğuz KOÇYİĞİT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL

Çanakkale-2013

TAAHHÜTNAME

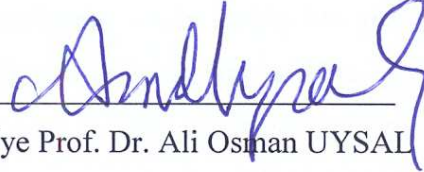
Doktora Tezi olarak sunduğum “Geç Antik Çağ'da Assos Konut Mimarlığı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/09/2013

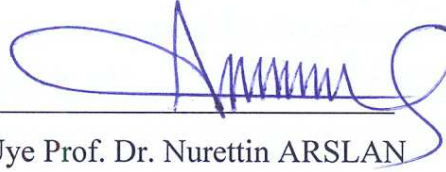
Oğuz KOÇYİĞİT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Oğuz KOÇYİĞİT'e ait Geç Antik Çağ'da Assos Konut Mimarlığı adlı
çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalı,
DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

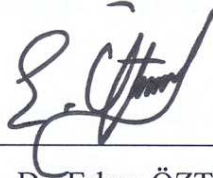
Üye Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
(Danışman)

Üye Prof. Dr. Nurettin ARSLAN

Üye Doç. Dr. Ayşe Çaylak TÜRKER

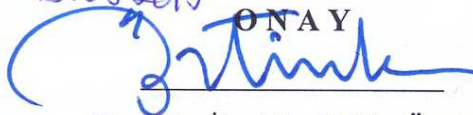
Üye Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

Üye Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ

Tez No : 10014956

Tez Savunma Tarihi : 19.08.2013

Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü

11./08./2013

ÖZET

Geç Antik Çağ'da Assos Konut Mimarlığı

Oğuz KOÇYİĞİT

Troas Bölgesi'nin güney kıyılarında bulunan ve Behramkale olarak bilinen Assos, Antik Çağ'da önemli bir antik kent hüviyetinde olup, bugün Geç Antik Çağ'a ait bir kısım konut yapısına ev sahipliği yapmaktadır. Antik kentte bir yüz yılı aşkın süredir yapılan çalışmalar sonrası tespit edilen konutların, kazılar sonrası günümüzde bir kısmı açığa çıkarılmış ve bilimsel olarak değerlendirilebilmişlerdir. Gösteriştan uzak, sadece barınma hizmetine cevap verebilecek nitelikte olan bu konutların plansal kurguları tespit edilmiş, yapısal özellikleri ele alınarak kullanım evreleri belirlenebilmiştir.

Benzer inşa teknikleri ve malzeme kullanılarak inşa edilmiş olan konutların bir çoğu açık avlular etrafında gelişim göstermişler ve kentin topografik yapısına uygun olarak, eğimli arazinin düzleştirilmesi sonucu oluşturulan teraslar üzerine yayılmışlardır. Yapı ve biçim olarak daha çok orta sınıf, dar gelirli insanların yaşam alanları şeklinde tanımlanabilecek olan bu konutlar, kentte inşa edilen kiliseler ile birlikte Geç Antik Çağ Assos'unun en önemli yapısal unsurları olarak kabul edilirler. Dönemin dinamiklerine uygun olarak belli alanlarda kümelenmişler, Geç Antik mahalle yaşamından kesitler sunarak, eski Assos günlük yaşamı hakkında bilinmeyenlerin öğrenilmesine yardımcı olmuşlardır.

Bununla birlikte, Assos'da tespit edilen ve bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Geç Antik konutların bir kısmı, Antik Çağ'dan gelen konut geleneğinin Geç Antik Çağ'daki yansımalarını ve konutların bu dönemde nasıl bir değişim içerisine girdiğini göstermesi bakımından da ayrıca bir önem taşırlar. Çünkü bu konutlar, Arkaik ve Klasik Çağ'lardan başlayarak çeşitli onarımlar, tamiratlar ya da eklentiler sonucu, Geç Antik Çağ'ın sonuna kadar sürekli olarak değişerek kullanılmışlar ve konut yapılarının zaman içerisinde nasıl dönüştüklerini bizlere göstermişlerdir.

Dolayısıyla burada en başta söylenmesi gereken, Assos'da tespit edilerek bu tez çalışmasında ele alınan konut biçimlerinin, bölgesel bir karakterde gelişip kimlik kazanmış olan orta sınıf konutlar olduklarıdır. Bunlar dönemin konut mimarlığı üzerine mevcut bilgilerimizin pekişmesini sağladıkları gibi, Geç Antik dönemin kentsel gelişimi ve kentsel dokusu hakkında da önemli sonuçlara varmamıza olanak sağlayan önemli yapılardır.

Anahtar Kelimeler: Geç Antik, Assos, konut mimarlığı, konut.

ABSTRACT

Late Antique Residential Architecture in Assos

Oğuz KOÇYİĞİT

Assos, also known as Behramkale is an important ancient city in the south coast of Troad and today is home a number of Late Antique residential structure. After the studies over a hundred years in the ancient city, these residential buildings were identified and would be revealed by the excavations and evaluated as scientific researchs. These modest houses are just provide the shelter service which their constructions of plan have been determined, structural features have been considered and also their stages of use have been identified.

Many of the houses are developed around the open courtyards and built up to using same construction techniques with similar materials in accordance with the topographic structure of the city, where is created as a result of the flattened spread of sloping terrain on the terraces. Besides, these houses can be defined the most important structural elements with the churches which they were built in Late Antique period in the city of Assos as a very middle-class of low-income people living areas are considered to be as structure and form. Clustered in certain areas, in accordance with the dynamics of the period and provided us the living quarter of Late Antiquity with the helped the learning of unknowns about the daily life of ancient Assos.

However, a part of the Late Antique housing units which is the subject of this thesis and identified in Assos, have a special significance in terms of showing the residential tradition reflected in the Late Antiquity from ancient times and how this houses had entered into a transformation. Because these houses are primarily used from the Archaic and Classical ages until the end of the Late Antiquity, with various repairs, modifications or subdivisions and showed us how the residential buildings were turned into in times.

Thus, first of all needs to be said here, the housing forms of discussed in this thesis and identified in Assos, were developed in a regional character and built up in middle-class. Also they are the important structures which provide the reinforcement of our current knowledge on the residential architecture of the period, such as urban development and urban fabric of the Late Antiquity.

Keywords: Late Antiquity, Assos, residential architecture, residential.

ÖNSÖZ

Assos antik kenti ve çevresindeki ilk çalışmalar, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü adına, J.T. Clarke ile yardımcısı F.H. Bacon öncülüğündeki, Amerikalı bir heyet tarafından yapılmıştır. 1881 yılından 1883 yılına kadar kazıların yapıldığı bu süreçte Athena Tapınağı, Batı Nekropolis'i ve kentin diğer kamu yapılarında çalışılmış, Assos hakkındaki ilk izlenimlerin sonuçları belli aralıklarla yayınlanmıştır. Ardından geçen yaklaşık yüzyıllık bir sürede, kent kaderine terk edilmiş ve herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, uzunca diyebileceğimiz bu sürenin ardından, 1981 yılında Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu başkanlığındaki bir heyet tarafından çalışmalara yeniden başlanmış, kentin çeşitli yerlerinde kazı ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 2005 yılına kadar yapılan bu kazıların sonuçları ise belirli aralıklarla yayınlanmışlardır.

2006 yılına gelindiğindeyse, kazı çalışmalarının Prof. Dr. Nurettin Arslan başkanlığındaki bir ekip tarafından devam ettirildiği görülür. Henüz kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, elde edilen sonuçların periyodik olarak raporlar halinde yayınlandığı bu yeni dönemdeki kazılar, kentin sosyo-kültürel yapısını ortaya koymaya odaklanmış ve mevcut problemler üzerine yoğunlaşarak Assos kazılarına yeni bir soluk getirmiştir diyebiliriz. Burada çözümüne odaklanan mevcut problemlerden biri de kentin Geç Antik Çağ'daki gelişimini anlayabilmek ve özellikle bu dönem insanların barınma ihtiyaçlarını nasıl çözdüklerini yorumlayabilmektir. Bu anlamda son dönem kazıları bu soruların cevabını bulabilmek amacıyla kentin konut alanlarının araştırılmasına da yoğunlaşmıştır. Bende yeni kazı ekibinin bir üyesi olarak, kentin daha önce detaylıca araştırılmamış olan konut alanlarındaki çalışmalara katılma fırsatı buldum ve bu çalışmaların kısa süreli sonuçlarını doktora tezi olarak hazırlama şansını elde ettim.

Burada, çalışmaya destek veren ve beni yönlendiren danışmanım, sayın hocam Prof. Dr. Ali Osman UYSAL'a teşekkür etmek isterim.

Çalışmanın bilimsellik aşamasında ve kurul toplantılarında, daima olumlu görüşleri ve kritikleri ile hep yol gösterici olan Tez İzleme Komitesi üyeleri hocalarım, Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU ve Doç. Dr. Ayşe Çaylak TÜRKER'e ise ne kadar teşekkür etsem azdır. Beni çalışmanın başından beri desteklediler ve yol gösterdiler.

Assos'daki konutlar hakkında çalışmama izin veren ve bilimsel sorunların çözümünde yol göstererek daima pozitif katkılarla yanımda olan, kazı başkanım Prof. Dr. Nurettin ARSLAN ve Doç. Dr. Beate Böhlendorf ARSLAN'a ise sonsuz şükranlarımı sunarım. Çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan kazı ekibi üyelerinden başta Dr. Tolga ÖZHAN ve Arş. Gör. Caner BAKAN olmak üzere, Yrd. Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGGER, Osman ÇAPALOV ve tüm ekip üyesi arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Konutların çizimini tamamlayan ve büyük gayretler sarf eden mimar arkadaşım Bilge BAL'ın yardımlarını unutamam. Kazı çalışmalarının arazi boyutundaysa Deniz ÖZTÜRK ve Tayfun BÜLBÜL ile birlikte, yardımları dokunan diğer arkadaşlarıma da minnetlerimi sunarım.

Konut alanındaki çalışmalara desteklerde bulunan, fikirleri yardımcı olan Prof. Dr. Klaus RHEIDT ve onun proje yardımcıları olan Haiko TURK, Eva CASABUNKE diğer bilim adamlarına da ayrıca teşekkür etmek isterim Çanakkale'de bulunduğum sürede planların dijital ortama aktarılması ve her konuda yardımlarını esirgemeyen sevgili Can KÜZECİ, Devrim Can UYSAL ve çalışma arkadaşım Arş. Gör. Yusuf ACIOĞLU ile birlikte, burada isimlerini sayamayacağım hocalarıma verdikleri desteklerden ötürü sonsuz sevgilerimi sunarım.

Son olarak burada çalışmanın her aşamasında beni destekleyerek manevi olarak yanımda olan biricik Eşim Pınar KOÇYİĞİT'e ve Sevgili Ailem'e teşekkür ederim.

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR CETVELİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	2
2.Araştırmanın Yöntemi ve Metodu	4
3.Konu ile ilgili Kaynak ve Araştırmalar	8
BÖLÜM 1	
KONUT MİMARLIĞININ GELİŞİMİ	30
1.1.Sosyo-Kültürel Açıdan Konut Mimarlığı	30
1.2.Tarihsel Süreçte Konut Mimarlığı	33
BÖLÜM 2	
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA KONUT MİMARLIĞI	39
2.1. Geç Antik Çağ 'da Kent	41
2.2. Geç Antik Çağ 'da Konut	48
2.2.1. Üst Sınıf Konutlar	51
2.2.2. Orta Sınıf Konutlar	63
2.2.3. Alt Sınıf Konutlar	77
BÖLÜM 3	
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ASSOS	81
3.1. Kentsel Tarihçe	83
3.2. Kentsel Doku ve Topografya	85
3.3. Kentsel Gelişim	90

BÖLÜM 4

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ASSOS KONUT MİMARLIĞI	109
4.1. Konutların Yayılımı	110
4.2. Konutların Tanımlanması ve Genel Özellikleri	113
4.2.1. Gymnasion yapısının güneyindeki konut alanı	114
4.2.2. Batı kilisesinin kuzey yamaçlarındaki konut alanı	124
4.2.3. Doğu yamacındaki konut alanı	127
4.2.4. Kuzey Stoa yapısının üzerindeki konut alanı	132
4.2.5. Tiyatro üzerindeki konut alanı	136

BÖLÜM 5

DEĞERLENDİRME	137
5.1. Konutların Yapısal Özellikleri	137
5.1.1. Konutlarda Cadde ve Sokak İlişkisi	137
5.1.2. Konutlarda Giriş ve Çıkış	141
5.1.3. Konutlarda Çok Katlılık	143
5.1.4. Konutlarda Örtü Sistemi	145
5.1.5. Konutlarda Zemin Tasarımı	146
5.1.6. Konutlarda Su Sistemi ve Altyapı	148
5.1.7. Konutlarda Süsleme Özellikleri	151
5.1.8. Konutlarda Aydınlatma ve Havalandırma	153
5.2. Konutlarda Tasarım ve Plan	154
5.3. Konutlarda Mekansal Kurgu	168
5.4. Konutlarda Malzeme ve Teknik	171
5.5. Konutlarda Tarihlendirme	174
5.5.1. I. Evre: Arkaik ve Klasik Dönem	176
5.5.2. II. Evre: Hellenistik Dönem	181
5.5.3. III. Evre: Roma Dönemi	185
5.5.4. IV. Evre: Geç Antik Çağ I	187
5.5.5. V. Evre: Geç Antik Çağ II	195
5.6. Konutlarda Değişim ve Dönüşüm	197
SONUÇ	205
KAYNAKÇA	216
ŞEKİLLER	239
RESİMLER	260

KISALTMALAR CETVELİ

Abb.:	Abbildungen / Resim
bkz. :	Bakınız
Böl.:	Bölüm
C.:	Cilt
çev.:	Çeviren
çiz. :	Çizim
dn. :	Dipnot
DSA :	Doğu Sigillata A
DSB :	Doğu Sigillata B
DSC :	Doğu Sigillata C
Ed.:	Editör
fig. :	Figür / Resim
kat. no. :	Katalog Numarası
Lev. :	Levha
M.Ö. :	Milattan Önce
M.S. :	Milattan Sonra
No. :	Numara
Nr. :	Numara
Pl. :	Plate / Levha
Res. :	Resim
s. :	Sayfa
ss. :	Sayfalar
Şek.:	Şekil
Taf.:	Tafel / Levha
vd. :	ve devamı / ve diğerleri
yy. :	yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Assos antik kenti topografik kent planı.

Şekil 2: Gymnasion güneyinde yer alan konut alanı Geç Antik evre şematik plan.

Şekil 3: Gymnasion güneyinde yer alan konut alanı Helenistik evre şematik plan

Şekil 4: Batı Kilisesi kuzeyinde yer alan konut alanı şematik plan

Şekil 5: Doğu Yamacında yer alan konut alanı şematik plan

Şekil 6: Kuzey Stoa üzerinde yer alan konut alanı şematik plan

Şekil 7: Gymnasion yapısının güneyindeki konut alanı, plan çizimi.

Şekil 8: Gymnasion güneyindeki konut alanı, kuzey-güney mimari kesit çizimi

Şekil 9: Gymnasion güneyindeki konut alanı, Kuzey portiko kesit çizimi.

Şekil 10: Gymnasion güneyindeki konut alanı, I no'lu konut mekan içi kesit çizimi.

Şekil 11: Gymnasion güneyindeki konut alanı, kuzey teras kesit çizimi.

Şekil 12: Gymnasion güneyindeki konut alanı, cadde dolgusu kesit çizimi.

Şekil 13: Gymnasion yapısının konut alanı, sarnıç yapısı dolgu kesit çizimi.

Şekil 14: Arkaik döneme ait perdahlı kulplu çukur kaseler.

Şekil 15: Arkaik döneme ait siyah ve kırmızı figür kap parçaları.

Şekil 16: Hellenistik Dönem Batı Yamacı kap parçaları.

Şekil 17: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları.

Şekil 18: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve ağız kenarları rulet bezeli olan Geç Roma C malları.

Şekil 19: Tondosunda haç damgaları bulunan Geç Roma C malları.

Şekil 20: Geç Roma C mal grubuna ait kaplarda kullanılan çeşitli haç damgaları.

Şekil 21: Sarnıç yapısının kazıları sırasında ele geçen Geç Roma amphorası.

Şekil 22: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Efes tipi kandil.

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** Gymnasion güneyindeki konut alanı havadan görünüm (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 2:** Gymnasion güneyindeki konut alanını bölen cadde ve sokak yapısı (A.Özener).
- Resim 3:** Gymnasion güneyindeki konut alanı, taş döşeli cadde yapısı. (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 4:** Gymnasion güneyindeki konut alanı, sokak yapısı (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 5:** Gymnasion güneyindeki konut alanı, I no'lu konuta caddeden bakış (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 6:** I no'lu konut ve geniş çift kanatlı kapıdan ulaşılan büyük oda (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 7:** I no'lu konutun ön avlusunda yapılan ve son kullanım evresine ait kazılar (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 8:** I no'lu konutun erken evrelerinden bu yana kullanılan geniş boyutlu girişleri (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 9:** I no'lu konut, giriş ve ön avlusunun genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 10:** I no'lu konutun doğu cephesini oluşturan Hellenistik dönem duvarı ve hemen önünde geç dönemde yapılmış olan mekanlar (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 11:** I no'lu konutun tabanı taş döşeli zemini (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 12:** Tabanı taş döşeli zemin üzerinde bulunan ahşap dikmelere ait izler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 13:** Tabanı taş döşeli zeminde bulunan devşirme parçalar (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 14:** I no'lu konutun kuzeyinde bulunan mekanlara ait girişler ve Hellenistik temeller (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 15:** I no'lu konutun son kullanım evresinde kapatılan girişler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 16:** I no'lu konutun son kullanım evresinde kapatılan girişler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 17:** I no'lu konut latrina yapısı (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 18:** Latrina yapısına ait kanal (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 19:** Latrina atık su kanalının caddeye bağlantısı ve cadde üzerinde geç dönemde yapıldığı anlaşılan onarıma ait devşirme parçalar (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 20:** Atık su kanalının caddeye bağlandığı taş oluk (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 21:** I no'lu konuta ait son kullanım evresinde inşa edilen sarnıç (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 22:** Sarnıç yapısı içindeki moloz dolgu (Assos Kazı Arşivi).

Resim 23: Gymnasion güneyindeki konut alanı II ve III no'lu konutlar arasındaki geçişi sağlayan dar hol (Assos Kazı Arşivi).

Resim 24: II no'lu konutun cadde üzerine oturan güney duvarı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 25: II no'lu konutun caddeye oturan güney duvarı ve önünde devam eden üzeri kapalı su kanalı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 26: II no'lu konutun içerisinde kalan erken evrelere ait duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 27: II no'lu konuta ait geç evrede kapatılan giriş (Assos Kazı Arşivi).

Resim 28: II no'lu konutun doğusunda bulunan avlu ve endüstriyel amaçlar için kullanılmış alan (Assos Kazı Arşivi).

Resim 29: Gymnasion güneyindeki konut alanı, III no'lu konuta ait giriş ve iç duvarın cepheden görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 30: III no'lu konutun kazılar sırasındaki genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 31: III no'lu konutun sıkıştırılmış topraktan zemini (Assos Kazı Arşivi).

Resim 32: III no'lu konut doğu duvarı ve duvar içine yerleştirilen dolap nişi (Assos Kazı Arşivi).

Resim 33: III no'lu konut, iç kısımda kalan kuzey duvarının cepheden görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 34: Gymnasion güneyindeki konut alanı, V no'lu konutun taş döşeli tabanı üzerindeki göçük tabakası (Assos Kazı Arşivi).

Resim 35: V no'lu konutun göçük tabakası altında bulunan tabanı taş döşeli mekanı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 36: V no'lu konutun tabanı taş döşeli mekanından genel bir görünüm (Assos Kazı Arşivi).

Resim 37: Gymnasion güneyindeki konut alanında yapıları kesen ve son kullanım evresine ait olan geç dönem duvarları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 38: Gymnasion güneyindeki konut alanının kuzey terasındaki porticos yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 39: Kuzey teras ve porticosun genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 40: Kuzey terasta bulunan VI no'lu konutun doğu duvarı ve altındaki erken evreye ait yapı kalıntıları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 41: Porticos yapısı ve farklı evrelere ait olan yapı kalıntıları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 42: Porticos yapısının önünde uzanan tabanı taş döşeli yürüme yolu (Assos Kazı Arşivi).

Resim 43: Kireç kaplı zeminin kaldırılması sonrası açığa çıkarılan farklı evrelere ait yapı katları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 44: Kireç kaplı zeminin altında açığa çıkarılan erken dönem polygonel duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 45: Geç Antik evreye ait taban altında tespit edilen erken dönem duvarı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 46: Arkaik döneme ait polygonel duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 47: Gymnasion güneyindeki konut alanı, Roma dönemine ait harçlı zemin ve üretim amaçlı tasarlanmış olan dairesel yapı kalıntısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 48: Kuzey Stoa yapısının üzerindeki yamaçlarda bulunan konut alanının havadan görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 49: Kuzey stoa ve üzerindeki yamaçlara sırtını yaslamış olan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 50: Kuzey Stoa üzerindeki yamaçlarda bulunan geç dönem konutları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 51: Kuzey Stoa üzerindeki yamaçlarda bulunan konutlara ulaşımı sağlayan tabanı taş döşeli cadde ve önünde uzanan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 52: Geç Antik evrenin sonlarında Kuzey Stoa üzerindeki konutlara ulaşımı sağlamak üzere stoa yapısının dolgusu üzerine inşa edilen sokak yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 53: Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki yamaçlarda yer alan konut alanının havadan görünüm (Assos Kazı Arşivi).

Resim 54: Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki yamaçlarda yer alan konut alanındaki su basman ve önünde uzanan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 55: Su basman önünde uzanan konutlara ait giriş ve burada bir dönem üretim yapıldığını gösteren üzüm presi (Assos Kazı Arşivi).

Resim 56: Düzgün olmayan bir plan şemasında inşa edilen III no'lu konut (Assos Kazı Arşivi).

Resim 57: Doğu Yamacı'nda yer alan konut alanının genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 58: Doğu Yamacı'ndaki konut alanını ikiye bölen cadde ve onun üzerinde bulunan I no'lu konut yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 59: Doğu Yamacı'ndaki konut alanı VI no'lu konut ve konut yapısının girişi (Assos Kazı Arşivi).

- Resim 60:** Doğu Yamacı'ndaki konut alanı V no'lu konut yapısından görünüm (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 61:** Kazıma şeklinde yapılmış dalga motifleri bulunan perdahlı gri seramik (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 62:** Çeşitli formlardaki perdahlı gri seramikler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 63:** Arkaik döneme ait perdahlı kulplu çukur kaseler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 64:** Arkaik Dönem kazıma figürlü kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 65:** Arkaik Dönem siyah figür kap parçası (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 66:** Geç Klasik ve Hellenistik Dönem siyah glazürlü kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 67:** Yuvarlak ve yassı profil gövdeli Arkaik Dönem kandil parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 68:** Arkaik döneme ait siyah ve kırmızı figür kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 69:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 70:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 71:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 72:** Tondosunda haç damgaları bulunan Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 73:** Haç damgalı kaplardan çeşitli örnekler (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 74:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen pişirme kapları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 75:** Sarnıç yapısından ele geçen Geç Roma amphorası (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 76:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve bir pişirme kabına ait olması gereken kapak (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 77:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen çeşitli unguanterium parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 78:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen pencere camı parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 79:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen kandiller (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 80:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen kandil parçaları (Assos Kazı Arşivi).
- Resim 81:** Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen tuğla süsleme elemanları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 82: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen tuğla süsleme elemanları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 83: Arkaik Dönem'e ait tabakalarda ele geçen mozaik süsleme parçası (Assos Kazı Arşivi).

Resim 84: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve konutların örtü sisteminde kullanıldıkları anlaşılan çatı kiremitleri (Assos Kazı Arşivi).

Resim 85: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve dokuma ile ilişkili çeşitli ağırşaklar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 86: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen sikke buluntuları (Assos Kazı Arşivi).

GİRİŞ

Konut mimarisi sahip olduğu sosyo-kültürel değerlerden dolayı, birçok arkeolojik çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu yapılar arkeoloji yanında mimari, tarih, sosyoloji ve daha birçok bilim dalının uygulama alanı haline gelmişlerdir. Özellikle, Klasik Yunan dünyasının sosyal yaşamını bizlere en iyi şekilde aktaran konutlar, bu dönemde kendi gelişimlerini tamamlamışlar ve mimarlık alanındaki yerlerini almışlardır. Helenistik dönem Yunan konutları, barınma gibi gerekli bir ihtiyacın ötesinde, Yunan insanının zevk ve ekonomik gücünün bir simgesi haline gelmiştir. Belirli bir plan tipolojisi olarak, Tunç Çağı'nın başlarına kadar geri giden Yunan konut mimarisi, bu dönemden itibaren gösterdiği gelişimden ötürü detaylıca ele alınmış ve mimari açıdan değerlendirilmiştir. Antik Çağ sosyal yaşamını anlama yönünde, mevcut örneklerin varlığı ve konutların sıkça çalışılan bir konu olması, bu dönem için doyurucu bilgiler elde edilmesini sağlamıştır.

Ancak, konumuzun temelini oluşturan Geç Antik Çağ konutları için benzer ifadeleri kullanmak zordur. Antik Çağ sonrası ve Bizans konut mimarlığı hakkında yapılan çalışmaların, önceki dönemlere ve diğer mimarlık çalışmalarına nazaran biraz daha zorluk arz ettiği ortak bir kanaattir. Her ne kadar yazılı kaynaklar, mozaikler, freskler, çeşitli resimler ya da özellikle arkeolojik kazılar sonrası, bu dönemlere ilişkin konutlar hakkında bilgi sahibi olabilsek de, bunların sığ ve genel bilgiler olduklarını kabul edebiliriz. Zira, bu bilgilerin çok azı kırsal bölgelerdeki köy ve çiftlik türü yerleşmelerde tespit edilen basit yapılardan elde edilmekle birlikte, çoğu dönemin zengin insanları olarak kabul edilen yönetici ya da dini sınıftan aristokrat insanların kullanımında olan yapılara dayanmaktadır.

Eldeki bilgiler doğrultusunda, Geç Antik Çağ ve sonrasında, konutların özellikle erken dönemlerde, eskinin mirasını devralarak Antik Çağ'ın konut geleneğine sadık kaldığı, fakat zamanla sosyal ve siyasi şartlar doğrultusunda farklı bir biçim kazandığı kabul edilir. Değişik malzeme ve teknik kullanımı yanında, konutların işlevselliği, plan değerlendirmeleri ve sahip oldukları sosyal değerlerde bu dönemde değişen birkaç olgu olarak göze çarpar.

Geç Antik Çağ ile birlikte, zengin insanların kullandığı lüks konutlarda dahil, konut yapılarının çoğu kentlerin ihtişamlarını yansıtan görkemli kamu yapılarına göre ikincil

mimari yapılar olarak karşımıza çıkar. Kullanılan malzeme ve teknik, arkeolojik çalışmaların eksikliği, yada tarihsel süreç içerisindeki formasyon gibi daha bir çok sebepten dolayı konutlar fazla araştırılmayan yapı biçimleri olarak kalmışlardır. Özellikle, bazı örneklerini ilerleyen bölümlerde göreceğimiz, sadece aristokrat insanların sahip olabileceği görkemli ve ihtişamlı yapılar dışında, yurttaşların ekonomik şartlar doğrultusunda, kentlerde kendi imkanlarıyla ortaya koydukları basit konutlar hakkında bilgi seviyemiz oldukça zayıftır diyebiliriz. Bundan dolayı, kırsal bölgelerdeki birkaç istisna örneği saymazsak, dönemin konut mimarlığı hakkındaki bilgilerimizin bütünü ekonomik olarak güçlü olan büyük kentlerde, elit insanların kullandığı lüks konutlara dayandığını görürüz.

Geç Antik Çağ sosyal yaşamında, elit sınıftan insanların varlığı kadar, yaşamın bütününe oluşturan sıradan insanların da varlığının kanıtlanması, yaşam biçimlerinin araştırılması kaçınılmazdır. Ne kadar gösterişten uzak ve basit yapılsalar da, kentsel yaşamın bütününe anlaşılmasında bu konutların değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak, elit sınıftan olmayan, sıradan insanların kullandığı konutlar, basit mimari unsurlar olarak inşa edilen ve yazılı eserlerde pek bahsedilmeyen yapı tipleri olduklarından dolayı, gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik araştırmalar sonrasında dönemin sıradan insanların kullandığı yapılar hakkında bilgi sahibi olmak birkaç örnek haricinde oldukça zordur.

Antik Çağ'da önemli bir yerleşim yeri olan ve Geç Antik Çağ'da önemini koruyan Assos'da, bu türden konut yapıları ortaya çıkarılmaktadır. Sıradan insanların sosyal yaşamına ışık tutabileceğini düşündüğümüz bu konutlar, burada tez çalışmamızın konusunu oluşturmakta ve ele alınmaktadır.

1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu tez çalışması, Assos antik kentinde bulunan Geç Antik konutların yapısal özelliklerinin tespit edilip, tanımlarının yapılmasını ve böylece kentin bu döneme ilişkin konut mimarlığının belli başlı özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kentin bu döneme ait konut mimarisinden yola çıkarak, Geç Antik sosyal yaşamı hakkında ip uçları elde etmek ve yine Assos konutlarını çıkış noktası kabul ederek, bölgesel konut mimarisi hakkında yorumlar getirmek, diğer amaçlarımız arasında sayılabilir.

Bahsettiğimiz bu amaçlar doğrultusunda, çalışmamızın temelini oluşturan konut yapıları, zaman ve coğrafya kapsamında sınırlandırılmışlardır. Bu anlamda, Assos'daki

Geç Antik Çağ konut mimarisi açıklanmaya çalışılırken, kentte yapılan arkeolojik çalışmalar ve bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan konut yapıları ele alınarak değerlendirilmiştir. Mevcut örneklerin sistemli bir şekilde tanımlamaları yapılmış, bu tanımlamalar plan ve çizimler ile desteklenmiştir. Böylece dönemin sosyo-ekonomik koşulları da göz önünde tutularak konutların gelişimleri açıklanmıştır. Uzun süren kullanım dönemlerinin tespit edilmesine ve kazılar sonrası elde edilen bulgularla konutlarda izlenen değişimin boyutlarının saptanmasına çalışılmıştır.

Tez çalışmamızın odak noktası Assos'daki Geç Antik konutlar olduğundan, konut mimarisinin başlangıcı ya da gelişimi konumuz kapsamında değildir. Ancak, dönemin kendine has konut mimarisinin Assos konutlarına olan etkisi ya da farklılıklarının daha iyi belirlenebilmesi amacıyla, konut mimarisinin gelişimi genel hatları ile belirtilecek, Geç Antik konut mimarlığı da belli başlı özellikleri ile aktarılmaya çalışılacaktır.

Burada özellikle eskinin konut geleneğinin zaman içerisinde nasıl bir değişime uğradığı saptanmaya çalışılacak, mevcut konutlardaki değişimin mimari boyutları ele alınarak, sosyal hayata etkileri değerlendirilecektir. Ele alınan örnekler ışığında, kentin Geç Antik Çağ ile birlikte sosyo-ekonomik açıdan nasıl bir karakter kazandığı, diğer verilerle birlikte desteklenerek vurgulanacaktır.

Ayrıca, Assos'da bilimsel çalışmaların başladığı andan günümüze dek geçen süreç içerisinde kentin farklı noktalarında çeşitli dönemlere ait konutlar açığa çıkarılmış olmasına rağmen, bu yapılar üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Konutlar genel hatları ile bazı yayınlarda değinilen basit yapılar olarak kalmışlardır. Bu yönüyle de tez çalışmamız ayrı bir öneme sahip olup, bu konudaki bilgi boşluğunu doldurmayı ve Assos araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Assos Geç Antik Çağ konutlarını konu edinen bu çalışmada, konutlar mimari ve yapısal özellikleri açısından ele alınmakla birlikte, bu konutların ortaya çıkarılmasını sağlayan kazılarda ele geçen buluntular da gerekli yerlerde ele alınmış ve özellikle konutların tarihlendirme problemlerinin çözümünde değerlendirilmiştir. Ancak, buluntuların yoğunluğu ve çok çeşitli olmalarından dolayı sadece tarihleme ile ilgili kısımlarda, gerekli bazı buluntular değerlendirilmiştir. Bunun dışında, çalışma kapsamında buluntular ile ilgili bir katalog ya da tasnif yoluna gidilmemiş, konutlar ağırlıklı olarak mimari özellikleri ile değerlendirilmiştir. Konut alanlarının kazılarında ele geçen buluntular daha sonraki bir çalışmanın konusu olacaktır.

Buradan yola çıkarak, dönemin Assos'unda konut mimarlığı üzerine elde edilen veriler, Geç Antik Çağ konutları üzerine bilenen mevcut bilgilere eklenildiğinde hangi sonuçlara ulaşılabileceği, yahut ne tür farklılıklar ya da benzerlikler sunabileceği tartışılmıştır. Assos konutlarının, dönemin konut tipolojisine olan katkıları ve bütün yönleri ile değerlendirildiğinde bilgi boşluğumuzun doldurulmasında oynayacağı rol, bu tartışmalar sonrası netlik kazanmıştır.

Konut örnekleri sadece mimari açıdan ele alınmamış, sahip oldukları sosyal değerler ve bu değerlere etki eden ekonomik koşullara da vurgu yapılmıştır. Konu gerekliliği bakımından, planlar ve çizimler uzmanlar yardımıyla ayrıca değerlendirilmiştir. Ele alınan konu, dar ve sınırlı gibi görünse de, uzun bir literatür ve kaynak taraması yapılmış, gerekli yerlerde vurgulanmaya çalışılan hususlar, çeşitli alıntı ve göndermelerle desteklenmiştir.

Yapılan bu tez çalışması, Assos'daki Geç Antik Çağ konut mimarisini ele almanın yanında, esas anlamda tarihi konut mimarlığı çalışmalarının sosyal ve kültürel değerlerle birlikte, özellikle ekonomik koşullar altında nasıl çalışılması gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Ele aldığımız konut örnekleri, çalışmamız için bir nevi model teşkil etmekte, esas amacımız olan Geç Antik Çağ ve sonrası insanının bu yapıları hangi düşünce ve ihtiyaçlar içinde, nasıl yaptığı ve kullandığı, bu yapılarda ne tür aktivitelerde bulunduğu gibi temel, kuramsal düşünceleri anlamamıza yardım edebilecek biçimde hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu haliyle bakıldığında, tez çalışmamızın sadece bir mimari çalışma değil, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını, konut mimarlığı başlığı altında ele alarak açıklamaya çalışan bir nitelikte olduğu görülecektir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Metodu

Tez çalışmasının hazırlanmasında farklı yöntemlerle bilgiler toplanarak bir araya getirilmişlerdir. Bu yöntemlerden birisi ve belki de en önemlisi, arkeolojik malzemenin değerlendirilmesidir. Assos'da uzun yıllar devam eden kazılar sonrası elde edilen arkeolojik veriler en önemli bilgi kaynağımızı oluşturmaktadır. Nitekim, kent geneline yayılmış olan Geç Antik konut dokusu, burada bize en iyi sonuçları verebileceğini düşündüğümüz, gymnasion güneyindeki konut alanında yapılan çalışmalar model olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Özellikle Geç Antik konutların tarihlendirme problemleri ve tarihsel süreç içerisindeki dönüşümleri gibi konular, bu alanda yapılan detaylı çalışmaların sonuçları göz önüne alınarak değerlendirilecektir.

Konutları anlamada arkeolojik verilerin önemi oldukça büyük olduğundan, ilk olarak eski kazı bilgilerinin toparlanmış ve bu bilgiler elde edilen yeni verilerle birlikte değerlendirilerek mevcut problemlerin çözümüne yardımcı olacak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kentteki bu döneme ait konut yapıları değerlendirilirken, yapılan arkeolojik kazıların birinci el kaynaklarımız olacağını söyleyebiliriz. Kazılar sonrası elde edilen veriler bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmış, mimari özellikler ile birlikte küçük buluntular ve diğer eserler konumuzun kapsamında gerekli yerlerde değerlendirilmişlerdir.

Bununla birlikte, dönemin konut mimarlığına ışık tutacağına inandığımız yerlerde yapılan kazı çalışmaları sonrası elde edilen ve henüz yayınlanmış arkeolojik veriler yanında, gözlemler sonucu elde edilen bilgiler de gerekli yerlerde çalışma içerisinde kullanılmıştır. Bu alanın yetkin isimleri ve akademisyenler ile görüşmeler yapılmış, fikir alış-verişinde bulunulmuştur. Tezin içeriği, arkeolojik malzeminin değerlendirilmesi ve konut çalışmaları gibi konularda yapılan görüşmeler, çalışmanın şekillenmesinde büyük katkılar sağlamışlardır.

Nitekim bu güne kadar kentin çok farklı alanlarında konut yapıları tanımlanmış, bunların bir kısmı kazı raporlarında kısaca değerlendirilmişlerdir. Bu konutların diğer bir kısmı ise maalesef yayınlanmadan sadece kazı arşivindeki bilgilerle sınırlı kalmışlardır. Ancak bu konutların bir kısmında kazılara devam edilmekte, bilgilerimize yenileri eklenmektedir. Kazıların devam ettiği, gymnasium yapısının güneyinde bulunan alan, dolayısıyla konutlar hakkında en detaylı bilgileri bize sunan alan olmuştur. Özellikle alanın Geç Antik Çağ konutlarını tanımda bizlere sunmuş olduğu konut örnekleri, sadece dönemin konut anlayışını yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel yapısının konutlara yansımalarını da detaylıca sunmaktadır. Bundan dolayı; Assos'daki Geç Antik konutları değerlendirmede bu alandan elde edilen veriler model kabul edilmektedir.

Tez çalışmasının belirttiğimiz sorunlara ışık tutacağına inandığımız çalışma ve değerlendirmelerle sınırlı tutulmasına özen gösterilmiştir. “Giriş” kısmında, ana hatları ile konumuzun amaç ve kapsamına değinilmiş, ardından kullanılan yöntem ve metotlar değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili kaynak, yayın ve araştırmalar ise ayrı bir başlık altında, kronolojik bir sıra ile verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında konut yapılarını değerlendirmede, mevcut kaynakların göz ardı edilmemeleri amacıyla konu ile ilgili araştırmalara değinilmiştir. İlk olarak, yakın geçmişte gelişim gösteren Geç Antik Çağ kavramı ve kentler hakkında yapılan tartışma ve araştırmalar değerlendirilmiş, ardından,

Geç Antik Çağ konutları üzerine mevcut kaynaklar ve yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Konu ile bütünlük oluşturması bakımından da, Bizans konutlarına değinen yayınlar genel olarak sunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümü, “*Konut Mimarlığı’nın Gelişimi*” ana başlığı altında, ilk olarak konut mimarisini sosyo-kültürel açıdan etkileyen faktörlere, ardından tarihsel süreç içerisindeki gelişimine yoğunlaşmıştır. Burada konut olgusunun ilk olarak ortaya çıktığı Neolitik Dönem’den başlayarak, konutların oldukça uzun süren bir dönemde nasıl geliştikleri ve nasıl bir form kazandıklarına kısaca vurgu yapılmıştır. Geç Antik Çağ konutlarını her yönüyle etkileyerek onlara model olan Antik Çağ konutlarının var oluş sürecine göz atılmış, ana hatları ile Yunan konut mimarisi değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, genel olarak konutların aile yaşamı içerisindeki rolü, sosyal hayata etkileri ve yaşam alanı olarak nasıl değerlendirildikleri gibi konular da ele alınmıştır.

İkinci bölüm olan “*Geç Antik Çağ’da Konut Mimarlığı*”, konumuzun esasını teşkil eden Assos konutlarını daha iyi kavrayabilmek için, dönemin kentsel dokusuna ve konutlarına yoğunlaştığımız kısımdır. Burada öncelikle “*Geç Antik Çağ’da Kent*” ara başlığıyla, kentsel yaşam ve konutların bu yaşamda sahip olduğu rol anlatılmıştır. Son yıllarda yapılan tartışma ve değerlendirmelerin ışığında, dönemin değişim biçimleri ve bunların kente, kentsel yaşama, dolayısıyla da konutlara olan etkileri ele alınmıştır. “*Geç Antik Çağ’da Konut*” ara başlığı altındaysa, bu dönemin konut mimarlığı ve konut mimarlığı hakkında bilinenler, mevcut konut örneklerinin ışığında ele alınmıştır. Bu bölümde imparatorluk konutları gibi üst düzey konutlardan, düşük düzeydeki alt sınıf konutlara kadar tüm konut tipleri özetlenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm, “*Kentsel Tarihçe*”, “*Kentsel Doku ve Topografyası*” ve “*Kentsel Gelişim*” ara başlıkları altında, Geç Antik Çağ Assos’unun tarihsel ve topografik coğrafyasının özetlendiği, kentte bu dönemde meydana gelen değişimin boyutlarının irdelendiği “*Geç Antik Çağ’da Assos*” başlıklı bölümdür. Burada kent tarihine kısa bir özet şeklinde değinildikten sonra, kent topografyasına vurgu yapılmış, kentsel boyuttaki mevcut yapılar ve düzen ele alınarak, Geç Antik Çağ’daki gelişim ve değişim genel hatlarıyla aktarılmıştır.

Assos antik kentinde yer alan konutları detaylıca ele aldığımız dördüncü bölüm, bu dönemdeki konutların kent içindeki yayılımları ve topografya ile olan ilişkilerini “*Konutların Yayılımı*” ara başlığı ile değerlendirdiğimiz kısım ile başlar. Bundan sonra ise,

“*Konutların Genel Özellikleri*” ara başlığı altında, kentteki mevcut Geç Antik konutlar geniş ve kapsamlı bir katalog biçiminde tek tek, detaylı olarak tanımlanmışlardır.

Çalışmamızın beşinci bölümüyse, “*Değerlendirme*” dir. Bir çok başlığın bir araya gelmesiyle oluşan ve konut yapılarını kendi içinde tüm yönleriyle ele alarak değerlendirmeye çalıştığımız bu bölüm, “*Konutların Yapısal Özellikleri*” arabaşlığı ile başlar. Burada konutların altyapı sistemleri, zemin tasarımları, örtü sistemleri ya da aydınlatma gibi tüm fiziksel özellikleri toparlanarak, okuyucuya aktarılmaktadır. Konutların plan özellikleri ve tasarım biçimleri “*Konutlarda Tasarım ve Plan*” adı altında ele alınmış, burada konut biçimleri gerek bölgesel gerekse Anadolu ölçeğinde, birçok benzeriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Bu bölümün bir diğer arabaşlığı olan “*Konutlarda Mekansal Kurgu*” başlığı altındaysa; konutların detaylı bir biçimde mekansal kurgu ve düzenleri üzerine veriler ortaya konmuş, mekanlar arası bağlantılar ele alınarak, bütün bunlar bir arada değerlendirilmiştir. Konut biçimlerinin inşasında kullanıldığı anlaşılabilir malzeme biçimleri ve yapım teknikleri “*Konutlarda Malzeme ve Teknik*”, kazılardan elde edilen bulgular ışığında konutların stratigrafik olarak tarihlenmeleri ise, “*Konutlarda Tarihlendirme*” ara başlıkları altında ele alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde konutlarda tespit ettiğimiz değişimler ve konut alanında yaşanan dönüşümler, “*Konutlarda Değişim ve Dönüşüm*” başlığı ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki bütün veri ve değerlendirmeler, metin sonunda bulunan çizimler ve planlar yanında, fotoğraflarla da desteklenerek gerekli yerlerde atıflar yapılmıştır.

“*Sonuç*” bölümündeysen; ele aldığımız mevcut konutlar, genel olarak kabul edilen konut tipolojisi içerisinde değerlendirilmeye alınmış, dönemin bu konutlara yakın örnekleri ile kıyaslamalar yapılarak benzerlikler yahut farklı özellikleri vurgulanmak istenmiştir. Özellikle Assos’a yakın bölgelerde ve Batı Anadolu’daki örneklerle dayanılarak, dönemin konut mimarisindeki genel karakterler kıyaslanmaya çalışılmıştır.

Assos’un Geç Antik Çağ kentsel yaşamında, konutları anlamının ya da bu dönemdeki kentsel yaşamını değerlendirmede, konutların ne tür katkılarda bulunabileceğinin tartışması ve çalışmanın arkeolojik verilere katkıları bu son bölümde açıklanmıştır. Ayrıca Assos’un bu dönemde ki kentsel yaşamı ile birlikte, başta Batı Anadolu olmak üzere, Akdeniz çevresindeki sorunlara nasıl katkı sağlayabileceği üzerine durulmuştur.

Çalışma süresince yararlanılan kaynak ve referanslar tezin sonuç bölümünün ardından alfabetik olarak sıralanmış, kullanılan resim, fotoğraf, çizim ya da levhalar, metin içerisinde kullanıldıkları numara sırasına göre tezin son kısmında metne eklenmişlerdir. Çalışma boyunca kullanılan bu görsellerin listeleri ise, ayrı başlıklar halinde giriş kısmından önce verilmişlerdir.

3. Konu ile ilgili Kaynak ve Araştırmalar

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu çalışmanın meydana getirilmesinde arkeolojik kazılar sonrası elde edilen veriler birinci kaynaklarımızdır. Kentin farklı yerlerinde açığa çıkarılan konutların değerlendirilmesinde arkeolojik verilerin önemi yadsınamaz boyuttadır. Bugüne kadar Assos'da başta kentin merkezi konumunda olan gymnasium yapısının güneyi ve Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki teraslar olmak üzere, Kuzey Stoa'nın üst yamaçlarında, Doğu Yamaçları'nda ve tiyatro yapısının üstünde çok sayıda konut yapısı açığa çıkarılmış, bahsi geçen tüm bu alanlarda konutlar, kazı çalışmaları sonrası tanımlanmışlardır. Dolayısıyla konutları konu alan çalışmamız, tüm bu alanların kazılar sonrası ortaya çıkarıldıklarından bu alanlarda yapılan kazılar başlıca kaynaklarımız arasındadır. Bu kazıların sonuçlarının bir kısmı ana hatları ile kısa raporlar halinde çeşitli eserlerde yayınlanmış iken, büyük bir kısmı maalesef henüz yayınlanmamıştır.

Ancak, Geç Antik Çağ konutlarının genel bir değerlendirilmesinin yapılması sadece arkeolojik verilerin ele alınmasıyla mümkün değildir. Bu anlamda dönemin kentsel dokusu ve değişkenlerinin iyi bilinmesi gerekir. Özellikle konut gibi, sivil mimarının en önemli temsilcisi olan yapı topluluklarının değerlendirilmesi, hele hele Geç Antik Çağ gibi dinamiklerin sürekli değiştiği bir dönemde, konutların kentsel gelişimdeki yerinin bilinmesi ile mümkündür. Bu yüzden, Assos'daki konutları konu alan bu çalışmamızda dönemin kentsel gelişimini ve ardından konut mimarlığını ele alan başlıca çalışmaları burada konuya katkısı olabileceği düşüncesiyle vermek istiyoruz.

Geç Antik Çağ kent ve kentsel yaşamı üzerine kaynaklar; Konutları temel alan çalışmamızın bu bölümünde, konu ile ilgili yapılan çalışmalara kentler üzerine yoğunlaşan kaynaklardan, dolayısıyla kentsel dönüşüm ve bunun sebebinin araştırılan çalışmalardan başlamak istiyoruz. Geç Antik Çağ konutunu tüm yönleri ile anlayabilmek için başta bu dönemin sosyal ve siyasi yapısını, ekonomik seviyesini, askeri sistemini, üretimsel ve tarımsal faaliyetleri yanında, ticari gelişimini de anlamak ya da en azından bir fikir sahibi

olmak zorundayız. Bu anlamda, ilk olarak Geç Antik Çağ sosyal yaşamı ve dönemin kentsel yapısını ele alan kaynaklara bakmak gerekir.

Dönemin yazılı kaynakları ve edebi eserleri incelendiğinde, Antik Çağ sonrası kentlerinin sosyal ve siyasi yapısı hakkında çok değerli bilgiler ile karşılaşırız. Bu dönemde yaşamış olan çeşitli yazarların kaleme aldığı eserler, yazışmalar, kronikler, mektuplar ve diğer yazılı eserler. Bunların hepsi de, Geç Antik Çağ kentsel dokusu ve kent yaşamı hakkında bir çok ip ucu veren birinci el kaynaklardır. Örneğin Libanius, Antiocheia kentinin M.S. 4. yüzyıldaki durumunu oldukça gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirmiş, halkın günlük kent yaşamını detaylarıyla aktarmıştır¹. Aynı şekilde dönemin önemli bir yerleşimi olan Nicomedia hakkındaysa, biraz daha lirik bir dille anlattığı aktarımlar sayesinde, bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kentin mitolojik kuruluşu, topografik yapısı ve çevresi hakkında bilgiler vermiş, bir depremle yıkıldığını belirtmiştir². Bir başka antik yazar Nonnus ise, Büyük İskender tarafından kurulmuş bir kent olan Tyre'nin doğası ve topografyası ile birlikte, geçim kaynakları ve üretim faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerle dönemin yazılı kaynaklarının ne denli önemli olduklarını kanıtlamıştır³. Bunlara ilaveten Malalas⁴ ve Theophanes'in⁵ Kronografya'ları, Sozomenus⁶, Evagrius⁷ ve Socrates'in⁸ Kilise Tarihleri, Eusebius'un Vita'sı⁹ ve Procopius'un¹⁰ yaşadığı döneminin mimari yapılarını bizlere sunduğu eseri Geç Antik Çağ'ın kentleri ve kentsel yaşamı hakkında başvurulacak birinci el kaynakların başında gelirler¹¹. Tüm bu kaynaklara, dönemin sanatsal değer taşıyan eserleri ve arkeolojik çalışmalar da eklendiğinde, bilgi kaynaklarımızın arttığını fark edebiliriz. Uzun ve oldukça kozmik olan bir döneme ait, tüm bu kaynakların ele alınarak değerlendirildiği çalışmalar, bu dönemi anlamamıza yön veren birinci el kaynaklar olarak kabul edilebilirler.

¹ Libanius *Oratio* XI. (kullanılan metin ve çeviri: R. Foerster), Hildesheim, 1963.

² Libanius *Oratio* LXI. 7.

³ Nonnus *Dionysiaca* XL. 319-336, 304-310. (kullanılan metin ve çeviri: W. H. D. Rouse), Cambridge, 1940.

⁴ Malalas *Chronographia* (kullanılan metin ve çeviri: E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, B. Croke), Melbourne, 1986.

⁵ Theophanes *Chronographia* (kullanılan metin ve çeviri: C. Mango, R. Scott), Oxford, 1997.

⁶ Sozomenus *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: J. Bidez, G. C. Hansen), Berlin, 1960.

⁷ Evagrius *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: M. Whitby), Liverpool, 2000.

⁸ Sokrates *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: W. Bright), Oxford, 1978.

⁹ Eusebius *Vita Constantini* (kullanılan metin ve çeviri: A. Cameron, S. G. Hall), Oxford, 1999.

¹⁰ Procopius *De Aedificiis* (kullanılan metin ve çeviri: H. B. Dewing), Cambridge, 1940.

¹¹ Geç Antik Çağ kentlerinin yazınsal literatürdeki örnekleri ve kapsamlı bir değerlendirme için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Athens, 2006. s: 49-101.

Bahsedilen tüm bu birinci el kaynakları göz önünde tutarak, Helen geleneğine bağlı gelişim gösteren Roma ve Bizans şehirleri hakkında ilk modern çalışmanın, A.H.M. Jones tarafından yapıldığını görürüz¹². Bu eserde Jones, Helen geleneğinde gelişim gösteren kentlerde, Geç Antik Çağ ile birlikte meydana gelen değişimin sebeplerini irdeler, kentlerin fiziksel özelliklerine vurgu yapar. Ama özellikle, Erken Bizans Dönem kentlerinde görülen idari ve finansal değişiklikler üzerinde durur.

Kentsel yaşam biçimlerinde ortaya çıkan değişimin boyutları ilk olarak, Kazhdan tarafından detaylıca tanımlanmış ve belli bir sebep sonuç ilişkisi altında açıklanmaya çalışılmıştır. Kazhdan, kentsel yaşamda, özellikle M.S. 7. yüzyılda keskin bir düşüş olduğunu belirleyerek formüle etmiştir¹³. Yazılarını daha çok arkeolojik araştırmalara ve nümismatik verilere dayandırarak, ekonomik sorunların halkın yaşam biçimini oldukça fazla etkilediğini anlatmıştır. Yine bu dönemin sonlarına doğru, doğuda gelişme göstermeye başlayan Müslüman Arapların, artık batıya yayılmaları ve bunun doğal bir sonucu olarak, kentlerin küçülerek canlılıklarını kaybettiklerine değinmiştir.

E. Kirsten, XI. Uluslar arası Bizans Kongresi'nde verdiği bildiriyle, Geç Antik Çağ sonrası kentlerin karakterleri üzerindeki değişimleri ve Ortaçağ etkilerini açıklamak ister¹⁴. Bizans şehircilik çalışmalarında metodolojik yaklaşımların altını çizmiş, kentsel dönüşümü anlama yolunda, sistemli çalışmaların gerekliliğini savunmuştur. Bunun hemen sonrasında, Bizans şehirlerinin yapısı üzerine geniş çaplı bir başka çalışma, F. Dölger tarafından III. Uluslar arası Erken Ortaçağ Çalışmaları Kongresi'nde sunulmuştur¹⁵.

Bu dönemde birçok araştırmacı, Geç Antik Çağ ile başlayan sosyal bir değişimin varlığını kabul etmiş, kentlerde görülen gerileme veya durağanlığın sebepleri üzerine çalışmaya başlamıştır. Bunlardan biride, ünlü Bizans tarihçisi G. Ostrogorsky'dir. Kendisi, krizler döneminin hemen ardından gelen, özellikle M.S. 7. ve 8. yüzyılın para

¹² Arnold Hugh Martin Jones, *The Greek City From Alexander to Justinien*, Oxford, 1940. özellikle bkz: s: 251-258.

¹³ Alexander Kazhdan, "Vizantijske Goroda v VII-XI Vekach", *Sovetskaja Archeologija* 21, 1954. s: 164-183.

¹⁴ Ernst Kirsten, "Die Byzantinsche Stadt", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, Munich, 1958. s: 1-48.

¹⁵ F. Dölger, "Die frühbyzantinische und Byzantinisch Beeinflusste Stadt (V. - VIII. Jahrhundert)", *Atti del 3' congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto, 1959. s: 65-100.

ekonomisindeki keskin düşüşü irdeler, kilise listeleri ve yazılı kaynaklardan yararlanarak sonuca ulaşmaya çalışır¹⁶.

Bir başka araştırmacı E. Frances, Ostrogorsky'nin benzeri bir düşünceyle, yine aynı dönem için, politik ve dini konuların da altını çizerek, büyük antik kentlerden giderek küçük yerleşimlere olan yönelimin sebeplerini açıklamak ister¹⁷. Ancak ondan önce, Ostrogorsky'nin çalışmalarına bir cevap niteliği taşıyan ve aynı şekilde, nümizmatik verilerden yola çıkarak hazırlanan Irina Sokolova'nın yazısı da oldukça önemlidir¹⁸.

Genel olarak bakıldığında, Geç Antik Çağ'da başlayan ve sonrasında artarak devam eden değişimin sebeplerini açıklamada nümizmatlar, tarihçiler ve arkeologlar arasında bir iletişim ve uyum eksikliğinin olduğu hemen göze çarpar. Dönemin sosyo ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda bu temel eksikliklerdir. Bunun sebebi olarak, farklı disiplinlerin değişik çalışma biçimlerinin olduğu, ya da farklı metotlara sahip oldukları söylenebilir. Fakat, bazı araştırmacılar bunun farkına varmış ve sikkelerin bu dönemde oran olarak düşüşlerinin sebeplerini, arkeolojik verilerle birlikte açıklama gereği duymuştur. Örneğin, P. Charanis¹⁹ ve D.M. Metcalf²⁰ yayınladıkları eserlerde arkeolojik çalışmaların Geç Antik Çağ'daki dönüşümü anlamada ne kadar gerekli olduğunu kanıtlamışlardır.

XII. Uluslar arası Bizans Kongresi, işte tam bu anlamda, Geç Antik Çağ kentleri ve kentlerin sosyal yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, N.V. Pigulevskaja olaya farklı bir bakış açısı getirmiş, kentlerin oluşumuna etki eden siyasi kökenlerine, kültürel gelişimlerine değinmiştir. Ona göre; eski kültürün temel taşı olan kölelikten, yaşam kalıplarının değişimi ile birlikte ortaya çıkan feodalizme geçiş, Geç Antik Çağ ile başlayarak Bizans kentlerinin taşralaşmasına neden olmuştur²¹.

Konu hakkında, bir nevi otorite olarak kabul edilen ve kendinden sonraki araştırmacıları çalışma biçimleriyle etkileyen makalesinde, D. Zakythinos; M.S. 7. yüzyılın ortalarından, M.S. 9. yüzyılın ortasına kadar devam eden duraklama veya gerilemenin

¹⁶ George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 13, 1959. s: 47-66; George Ostrogorsky, *Zur Byzantinischen Geschichte*, Darmstadt, 1973.

¹⁷ E. Frances, "La ville byzantine et la monnaie aux VII-VIII siècles", *Byzantobulgarica* 2, 1966. s: 3-14

¹⁸ I. B. Sokolova, "Klady vizantijskich monet kak istocnik dlja Vizantii VIII-IX vv", *Viz Vrem* 15, 1959. s: 50-63.

¹⁹ Peter Charanis, "The Significance of Coins as Evidence for the History of Athens and Corinth in the Seventh and Eighth Centuries", *Historia* 4, 1955. s: 163-172; Peter Charanis, "A note on the Byzantine Coin Finds in Sardis and Their Historical Significance", *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 39-40, 1972-73. s: 175-180.

²⁰ David M. Metcalf, "The Currency of Byzantine Coins in Sarmia and Slavonia", *Hamburger Beitr. Zur Numismatik* 14, 1960. s: 429-444.

²¹ N.V. Pigulevskaja, "Gorod i derevnja v Vizantii v IV-VI vv", *Byzantines Congress* 12/1, 1961. s: 1-8.

sebeplerini tartışmış, burada kazılar yapılan kentlerdeki nümizmatik verileri ve değerlerdeki düşüşü yorumlamaya çalışmıştır²².

Değişimin boyutlarını anlama bakımından, D. Claude bir düğüm olarak kabul edilen M.S. 6. yüzyıl ve M.S. 6. yüzyılın şehirleri üzerine odaklanmış ilk kapsamlı çalışmayı hazırlamıştır²³. Yazar, arkeolojik raporlara ve yazılı kaynaklara dayanan birçok önemli veriyi bir araya getirerek, özellikle M.S. 6. yüzyılın kent planlaması, şehirlerin sosyo-kültürel yapısı ve iç dinamikleri ilgili bir çalışma ortaya koymuştur.

İlerleyen zamanlarda Kurbatov, Geç Antik Çağ ile başlayan kentsel dönüşüm üzerine farklı görüş ve düşünceleri ile bilgilerimizin artmasına neden olmuştur²⁴. Kurbatov, M.S. 4. yüzyıldan başlayarak kentlerde görülen gerileme ve değişim üzerinde durmuş, sosyo-ekonomik etkilere de değinmiştir. Ona göre, esas değişim ve kriz sanılanın aksine M.S. 7. yüzyıl ortalarında değil, daha erken bir dönemde başlamıştır. Verdiği örneklerden, M.S. 6. yüzyılda dahi, hali hazırda büyük kentlerde bu değişimin izlenebildiği görülmektedir.

1970’li yıllara gelindiğinde, arkeolojik gözlemlere dayalı çalışmaların popülerlik kazandıkları görülür. Bu çalışmaların başında da, sosyal değişim ve kentsel dönüşüm üzerine, önemli kuramsal değerlendirmelere sahip olan C. Foss²⁵ gelir. Çalışmalarıyla, bu dönemin değerlendirilmesine ilişkin yeni bir bakış açısı getirmiştir diyebiliriz. Sardis’in erken M.S. 7. yüzyılda bir yangın sonrası tahrip oluşu ve tekrar toparlanamayışı, Foss tarafından detaylıca incelenmiştir. Çalışmaları arkeolojik olduğu kadar, nümizmatik verileri de içerir. M.S. 616 yılında Sardis’in Araplar tarafından tahrip edildiğini ve bir daha toparlanamadığını belirtirken, bu olayın tarihi kaynaklarda yer almadığını, dolayısıyla arkeolojik çalışmaların kentsel değişimleri anlamada ne denli önemli olduğunu vurgular. Aynı şekilde, başta Ephesos olmak üzere, Ancyra ve diğer Anadolu kentlerinin, Antik Çağ sonrasını anlattığı yazılarında, dönemin sosyal yapısını anlamamıza yardımcı olacak önemli bilgiler sunmuştur. Arkeolojik kanıtların, tarihi kaynakların sunduklarıyla birlikte

²² Dionysos A. Zakythinos, “La grande breche dans la tradition historique de l’Hellenisme du septieme au neuvieme siecle”, *Χαριστήριον εις Αναστασιον Κ. Οφλάντζν* 3, Athens, 1966. s: 300-327.

²³ Dietrich Claude, *Die Byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Munich, 1969.

²⁴ G. L. Kurbatov, *Rannevizantijskij Gorodskije Kurii Soslovie Kurlalov v Rannej Vizantii (IV-VI vv)*, Diss. Moscow, 1956; G. L. Kurbatov, *Rannevizantijskij Gorod (Antiochija vu IV veke)*. Leningrad. 1962; G. L. Kurbatov, *Osnovnye Problemy Vnutrennego Razvitiya Vizantijskogo Goroda v IV-VII vv*, Leningrad, 1971.

²⁵ Clive Foss, “The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity”, *The English Historical Review* 90, 1975. s: 721-747; Clive Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge, 1976; Clive Foss, “Late Antique and Byzantine Ankara”, *Dumbarton Oaks Papers* 31, 1977a. s: 27-87; Clive Foss, “Archaeology and the ‘Twenty Cities’ of Byzantine Asia”, *American Journal of Archaeology* 81/4, 1977b. s: 469-486; Clive Foss, *Ephesus after Antiquity: A Late Antiquity, Byzantine and Turkish City*, Cambridge, 1979.

değerlendirilmesinin önemi, bir kez daha Kazhdan ve Cutler tarafından altı çizilen önemli bir olgu olmuştur²⁶.

Ünlü Bizans araştırmacısı Cyril Mango'da, bu konu üzerine oldukça değerli yapıtlar ortaya koymuştur. Bir kısmı dilimize çevrilen eserlerinde değişim ve dönüşümün sebeplerinin daha kompleks olduğuna vurgu yapmış, antik kentlerin görkemini yansıtan tiyatroların, tapınakların ve hipodromların kültürel değişim sonrası terk edildiklerine değinmiş, Hıristiyanlığın getirileri üzerine durmuştur²⁷. Özellikle 1980 yılında yayımlanan ve 2008 yılında Türkçeye çevrilen eserinin üçüncü bölümü Geç Antik kentlerinin doğasına odaklanmıştır²⁸.

1989'da J.M. Spieser, politik ve idari faktörlerin etkilerine vurgu yapmış, tarihçilerin Erken Bizans şehirciliğini araştırırken, bu konuları göz ardı etmemeleri gerektiğini savunmuştur. İdeolojik faktörlerin etkileri, kilisenin güçlenmesi ve dinin üstün duruma gelmesi gibi konuların etkilerini araştırmıştır²⁹.

Aynı şekilde J. F. Haldon'da, özellikle Bizans için, Karanlık Çağlar olarak adlandırılan dönemde şehirlerin dönüşümüne dikkat çekmiş, M.S. 7. ve 8. yüzyıldaki değişim için değerli bir çalışma ortaya koymuştur³⁰.

Bundan sonra, artık sorular şehir karakterinin doğası üzerine yoğunlaşmış ve bir fenomen olan şu sorunun yanıtı aranmaya başlanmıştır; antik geleneğe sahip olan kentlerde, özellikle Geç Antik Çağ'da başlayan ve sonrasında her alanda etkisini hissettiren değişim, bir tür sosyal çöküş müdür yoksa bir dönüşüm müdür? W. Traegold antik çağdan gelen geleneksel dokuya hakim bir alt yapı ile, bu sorunun cevabını vermeye çalışır³¹. Bu sorunun

²⁶ Alexander Kazhdan, Anthony Cutler, "Continuity and Discontinuity in Byzantine History", *Byzantion* 52, 1982. s: 437-441.

²⁷ Cyril Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London, 1980; Cyril Mango, "Daily Life in Byzantium", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 31/1, 1981. s:337-353; Cyril Mango, "Addendum to the Report on Everyday Life", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 32/1, 1982. s: 253-257.

²⁸ Cyril Mango, *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu* (çev: G. Ç. Güven), İstanbul, 2008. s: 69-98.

²⁹ Jean Michel Spieser, "L'évolution de la ville byzantine de l'époque paleochrétienne à l'iconoclasme", *Hommes et Richesses dans l'Empire byzantin I: IVe - VIIe siècle* (ed. P. Zech), Paris, 1989. s: 97-106.

³⁰ John F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The transformation of a Culture*, Cambridge, 1990.

³¹ Warren Traegold, *The Byzantine revival 780-842*, Standford, 1988; Warren Traegold, "The Break in Byzantium and the Gap in Byzantine studies", *Byzantinische Forschungen* 15, 1990. s: 289-316.

cevabı, farklı soru biçimleri şeklinde sorularak, sonraki yıllarda başka kişiler tarafından da araştırılmıştır³².

Bunun yanı sıra, kentsel dönüşümü Geç Antik'deki yerleşimin coğrafyası ve yayılımı ile ilgili olarak mevcut prensiplerle araştıranlar da olmuştur³³. Ayrıca, Geç Antik Çağ'dan başlayarak, ülke topraklarının yavaş yavaş elden çıkması ve başkent finans zorluğu çekmesinin, zor yılların başlamasına sebep olduğunu belirtenler de bulunmaktadır³⁴. W. Müller Weiner'de bu konuda topografik değişimler ve savunma ilkeleri ile ilgili bazı çalışmalar yapmıştır³⁵.

Anlaşılabileceği üzere, bu konuyu anlayabilme yönünde, 1980'li yıllarda arkeolojik verilere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Sadece yazılı kaynakların değişimi açıklayamayacağı kavranmış, şehir planlarındaki değişim, nüfusun azalması, sosyal ve ekonomik gerileme, artık arkeolojik verilerle anlaşılmaya çalışılmıştır. 1982 yılında Roma'da organize edilen sempozyum bu konuya odaklanmıştır³⁶.

XVII. Uluslar arası Bizans Kongresi'nde, James Russel arkeolojik verilerin tarihlendirilmeleri hususunda farklılıkları ortaya koyan güzel bir bildiri sunmuştur³⁷. Burada özellikle dönemin önemli kentlerinden biri olan Anemurion'da yapılan arkeolojik çalışmalara dayanan, örnekler vermiş verileri sağlam kronolojik bilgilerle pekiştirmiştir.

2000'li yılların hemen başındaysa, Geç Antik Çağ kentleri ve sorunları üzerine iki önemli çalışma bibliyografyamıza eklenmiştir diyebiliriz³⁸. Liebeschuetz, Roma'nın son yüzyıllarını ele aldığı eserinde, kentsel çöküşün çeşitli varyasyonları üzerinde durur. Ona göre, görkemli Antik Çağ kentleri artık kiliseler etrafında gelişmeye başlayan ve kendini savunmaya veren kentlere dönüşmüştür. Kırsaldan ve köylerden bahsederken nüfus hareketlerine dikkat çeker, ayrıca din adamlarının kentler üzerine olan etkilerine vurgu

³² John Hugo W.G. Liebeschuetz, "The end of the ancient city", *The City in Late Antiquity* (ed. J. Rich), London, 1992. s: 1-49; John Hugo W.G. Liebeschuetz, "Late Antiquity and the Concept of the decline", *Nottingham Medieval Studies* 45, 2001. s: 1-11.

³³ Johannes Koder, "The Urban Character of the Early Byzantine Empire: Some reflections on a Settlement Geographical Approach to the Topic", *Byzantines Congress* 17, 1986. s: 155-187.

³⁴ Michael Angold, "The Shaping of the Medieval City", *Byzantinische Forschungen* 10, 1985. s: 1-37.

³⁵ Wolfgang Müller-Wiener, "Von der Polis Zum Kastron. Wandlungen der Stadt im Agaischen raum von der Antike zum Mittelalter", *Gymnasium* 93, 1986. s: 435-475.

³⁶ *Villes et peuplement dans l'Illyricum proto-byzantin*, Actes du colloque organisé par l'Ecole Française de Rome, 12-14 Mai 1982. (Collection de l'Ecole Française de Rome, 77.) Rome. Ecole Française de Rome, 1984.

³⁷ James Russel, "Transformation in Early Byzantine Urban Life: The Contribution and Limitations of Archaeological Evidence", *Byzantine Congress* 17, 1986. s: 137-154.

³⁸ John Hugo W.G. Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, 2001; Richard Alston, *The City in Roman and Byzantine Egypt*, London, 2002.

yaparak, Hıristiyanlığın eski Helen kültürünü öldürdüğünden bahseder. Alston ise; kentin dinamiklerinden, konutlardan, tapınaklardan, caddelerden, yönetim ve sivil ekonomiden bahseder. Yakınoğu kentleri üzerine yoğunlaştığı çalışmasında, kamusal yapıların fonksiyonlarını irdelerken, Romalılaşma geleneğinin kentsel dokuya etkisi yanında, M.S. 3. yüzyıldaki krizlerin kentsel çöküşü hızlandırdığını savunur. Bu alanda, son yıllarda yetişen bilim adamı Luke Lavan'ın derlediği ve dönemin tüm dinamiklerini ele alarak, Geç Antik Çağ kentsel yaşamına ışık tutan *Recent Research in Late-Antique Urbanism*³⁹ adlı eser oldukça değerlidir. Dönemin tüm dinamiklerini ele alarak kentsel yaşamdaki değişimleri açıklayan bir çok yazının bir araya getirildiği önemli bir çalışmadır. Bütün bunlara ilaveten, Cambridge Üniversitesinin yayınladığı antik tarih dizisinin XIII. cildi, tamamen ele aldığımız döneme odaklanmış oldukça değerli bir derlemedir. Serinin bu cildi, dönemin sosyal ve siyasi tarihi yanında kültürel ve arkeolojik değerlerinin ele alındığı, her biri alanında yetkin kişilerce hazırlanmış bölümlerden oluşmaktadır⁴⁰.

Geç Antik Çağ çalışmalarında, arkeolojinin ve arazi çalışmalarının öneminin kavranmasının ardından gerçekleştirilen önemli sempozyumlardan başka, konuya eğilen önemli süreli ciltlerde, yakın zamanda çıkmaya başlamıştır. Özellikle *Late Antique Archaeology Series* adı altında basılan bir dizi çalışma, bu dönem hakkında birçok değerli veriyi bir araya getirerek bizlere sunması bakımından oldukça önemlidir. Geç Antik Çağ üzerine, yıllardır çalışmalar yapan değerli bilim adamlarının yazı ve tartışmalarını bu serilerde bulabiliriz⁴¹. Artık uzun yıllardır tartışılan, bu değişim ya da dönüşüm modellerinin, günümüzde felsefesi yapılan bir paradoks durumuna geldiği ve çok sayıda görüş yahut fikrin ortaya atıldığı görülmektedir. Ancak, bütün bu görüş ve fikirler, arkeolojik verilere dayanan oldukça kıymetli düşünceler olarak kabul edilir. Hem arkeolojik hem de kuramsal anlamda, dönemin sosyal yapısına eğilen bu ciltler ve kitaplar,

³⁹ Luke Lavan (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism*, Rhode Island, 2001.

⁴⁰ Averil Cameron, Peter Garnsey (ed.), *The Cambridge Ancient History. Vol. XIII. The Late Empire AD 337-425*, Cambridge, 1998.

⁴¹ Luke Lavan, William Bowden (ed.), *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology*, Late Antique Archaeology vol:1, Leiden, 2003; William Bowden, Luke Lavan, Carlos Machado (ed.), *Recent Research on the Late Antique Countryside*, Late Antique Archaeology vol:2, Leiden, 2004; Carlos Machado, Adam Gutteridge, William Bowden (ed.), *Social and Political Life in Late Antiquity*, Late Antique Archaeology vol:3.1, Leiden, 2006; Luke Lavan, Alexander Sarantis, Lale Özgenel (ed.), *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops*, Late Antique Archaeology vol:3.2, Leiden, 2007; Alexander Sarantis, Enrico Zanini, Luke Lavan (ed.), *Technology in Transition A.D. 300-650*, Late Antique Archaeology vol:4, Leiden, 2008; Toon Putzeys, Ellen Swift, Luke Lavan (ed.), *Objects in Context, Objects in Use*, Late Antique Archaeology vol:5, Leiden, 2008; David Gwynn, Susanne Bangert (ed.), *Religious Diversity in Late Antiquity*, Late Antique Archaeology vol:6, Leiden, 2010; Luke Lavan, Michael Mulryan (ed.), *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'*, Late Antique Archaeology vol:7, Leiden, 2011.

imparatorluğun sahip olduğu geniş coğrafya ile ilgili değişimin, birçok farklı sebebinin ve sonuçlarını inceleyen bilim adamlarının, çalışmalarını derledikleri değerli yazılarla doludur.

Tüm bu güzel sempozyum ve süreli ciltlerin yanında, Geç Antik Çağ'daki değişim ve değişim modellerini arkeolojik verilere dayanarak açıklamayı amaçlayan çok sayıda kolektif çalışmada bulunmaktadır⁴². Burada isimlerini tek tek veremeyeceğimiz, çok sayıdaki araştırmacının düşüncelerinin yer aldığı bu çalışmalar, dönemin günlük yaşamı başta olmak üzere, sosyal ve siyasi tüm alanları hakkında bizlere nitelikli bilgiler sunar.

Bunlardan başka, dönemin birçok yazılı kaynağı ele alınmış, bu kaynaklar ışığında soruna farklı bir bakış açıları da kazandırılmıştır. Özellikle, depremler ve nüfus hareketleri yanında, iklimsel değişimler ve bunun etkileri gibi, önemli coğrafi olayların sonuçları tartışılmıştır⁴³.

Yine yakın bir zamanda yayınlanmış, Geç Antik Çağ şehirciliği üzerine önemli bir eser; W. Bowden tarafından⁴⁴, Batı Yunanistan ve Güney Yugoslavya temel alınarak hazırlanmıştır. Tarihsel veriler ile birlikte, bir arkeologun gözlemlerine dayanan oldukça nitelikli bir eserdir ve bu dönem yapılarında, yapı malzemesi olarak devşirme malzeme kullanımına vurgu yapar. Bunun sebeplerini sosyal ve ekonomik altyapıya dayandırarak anlatmaya çalışır.

M.S. 6. yüzyıl kentsel dokusunu, tüm sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönleriyle ele alıp değerlendiren Helen G. Saradi, bu alana yönelik oldukça doyurucu bilgilerle donanmış bir eserle, konuya katkıda bulunmuştur⁴⁵. Daha önce bu konu ile ilgili yayınları bibliyografik bir şekilde özetleyen ve durumun karışıklığının altını çizen Saradi, M.S. 6.

⁴² John Rich (ed.), *The City in Late Antiquity*, London, 1992; Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600*, Routledge, 1993; Neil Christie, Simon T. Loseby (ed.), *Towns in Transition: Urban Evolution in Late Antiquity and Early Middle Ages*, Albershot, 1996; Glen Warren Bowersock, Peter Robert Lamont Brown, Oleg Grabar (ed.), *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World*, Harvard, 1999a; Glen Warren Bowersock, Peter Robert Lamont Brown, Oleg Grabar (ed.), *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, Harvard, 1999b; Gian Pietro Brogiolo, Bryan Ward-Perkins (ed.), *The Idea and Ideal of the Town Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leiden, 1999; Gian Pietro Brogiolo, Nancy Gauthier, Neil Christie (ed.), *Towns and Their Territories Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leiden, 2000; Richard Corradini, Max Diesenberger, Helmut Reimitz (ed.), *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artefacts*, Leiden, 2003; Neil Christie (ed.), *Landscapes of Change: Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Burlington, 2004; Joachim Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, Berlin, 2007; Peter Robert Lamont Brown, Philip Rousseau, Emmanuel Papoutsakis (ed.), *Transformations of Late Antiquity: Essays for Peter Brown*, Burlington, 2009.

⁴³ Pauline Allen, Elizabeth Jeffreys (ed.), *The Sixth Century: End or Beginning?*, *Byzantina Australiensia* 10, Brisbane, 1996.

⁴⁴ William Bowden, *Epirus Vetus: The Archaeology of a Late Antique Province*, London, 2003.

⁴⁵ Konu ile ilgili metodolojik yaklaşımlar ve araştırmacıların değerlendirmelerini ele alan kronolojik, özetleyici bir değerlendirme için özellikle bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City* .... , s: 13-46.

yüzyıl kentsel dönüşümünü başta yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler olmak üzere, çok geniş bir çerçeveden ele alarak, durumu olduğu şekliyle okuyucuya sunmaktadır.

Geç Antik Çağ konutları üzerine kaynaklar; Anlaşılacağı gibi, neredeyse M.S. 3. yüzyıldan başlayarak M.S. 8. yüzyıla kadar devam eden uzun bir değişim sürecinde, dönemin konutlarını anlamak, hem oldukça zor hem de oldukça önemlidir. Geç Antik Çağ ve sonrasında kentsel değişim esasları üzerine yoğunlaşan bu temel çalışmalardan sonra, yine kentsel değişimle paralellik kurarak, artık konutlar ile ilgili mevcut kaynaklara ve yapılmış araştırmalara bakabiliriz.

Geç Antik Çağ konutları ve konut yaşamı hakkındaki bilgilerimizin önemli bir kısmı yazılı kaynaklara dayanır. Geç Antik Çağ konutları, ancak yazılı kaynakların arkeolojik çalışmalarla bir araya getirilerek değerlendirilmeleri sonucu tam olarak kavranabilir. Bu anlamda, yazılı kaynakların önemi yadsınamaz. Örneğin, biraz erken bir dönem olmasına rağmen, Hıristiyanlığı yaymak için kutsal geziler düzenleyen Aziz Paulus'un, uğrak yerlerinden biri olan Alexandria Troas'da başından geçen ilginç bir olay, dönemin konut biçimleri hakkında bilgi sahibi olmamız bakımından ayrı bir önem taşır. Buna göre; Paulus'un dini anlatmak üzere Alexandria Troas'lularla çok sayıda kandilin aydınlatıldığı anlaşılan bir evin üçüncü katındaki salonda bir araya geldiği, hatta konuşması sırasında pencere içinde uyuya kalmış olan bir gencin aşağı düşerek öldüğünden bahsedilir⁴⁶. M.S. 1. yüzyıl ortalarında vuku bulan bu olayın bizlere aktarıldığı bu pasajdan, bahsi geçen dönemde kentte üç katlı bir evin olduğu ve bu evin de toplantı yapılacak kadar geniş odalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca pencerede bir gencin uyuya kalmasıysa, evin oldukça geniş ve enli bir penceresinin olduğunu akıllara getirir.

Geç Antik'deyse Hıristiyan geleneğe bağlı olarak gelişen yazılı literatür, özellikle kırsal alanlarda bulunan yerleşimler ve manastırlarda inşa edilmiş benzer konutlar hakkında oldukça önemli bilgiler sunar. Burada yaşamış azizlerin hayatlarının anlatıldığı eserler yanında, mektuplar, vaazlar ya da bazı dini kurallar detaylıca incelendiklerinde, bunların konutlar ve konut yaşamı hakkında oldukça faydalı bilgileri aktardıkları anlaşılabilir. Ev sahipleri, konuklar, sosyal ve ekonomik ilişkiler. Tüm bunlara ışık tutan bilgiler, bu yazılı metinlerden elde edilebilirler.

Bu dönemde yaşamış olan tarih yazıcılarının, saray ve villa yaşamı ile birlikte, ziyafetler, karşılamalar ya da törenler hakkında kaleme aldıkları eserler, zengin yönetici

⁴⁶ Actus Apostolarum 20, 7-10. (kullanılan metin ve çeviri: I. H. Marshall), Leicester, 1980.

konutları ve onların yaşamları hakkında bazı ipuçları sunarlar⁴⁷. M.S. 371-395 yılları arasında, Nyssa'da psikopos olan Gregorios'un Cappadocia ya da Galatia'daki bir arkadaşına ait villa hakkında anlattıkları oldukça ilginçtir. Buradaki anlatımdan, bir Hıristiyana ait villa hakkında çeşitli ayrıntılar bulabilmek mümkündür. Örneğin, evin sahibi Hıristiyan olmasına rağmen, pagan ağırlıklı duvar resimleri ve opus sectile taban döşemeleriyle zengin biçimde dekore edildiği anlaşılmaktadır. Villada, altın yaldızlı tunçtan heykeller, resimler, kapılarda fildişi süsler ve sütun başlıkları hakkında anlatılanlar yazılı eserlerin dönemin konutlarını anlamada önemini kanıtlar niteliktedir⁴⁸.

Aynı zamanda, Geç Antik Çağ'da oluşturulan imparatorluk yasaları, gerek bu dönemin konutları, gerekse kent planı ve düzeni hakkında oldukça yoğun bilgilerin kaynağını oluşturur⁴⁹. Konutların, özellikle bu dönemde Antik Çağ'ın geleneksel şehir düzenini bozacak biçimde gelişigüzel yerleştirilmeleri ya da kamu alanlarının konutlar tarafından işgal edilmelerinin önlenmesi amacıyla; *Codex Theodosius*⁵⁰ ve *Codex Iustinianus*⁵¹ gibi yasaların bazı sınırlamalar getirdiğini görmekteyiz. Bu eserlerde bahsedilen daha birçok düzenleme dönemin konutları hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur⁵². Yine aynı şekilde, M.S. 6. yüzyılda yaşamış bir mimar olan Ascalon'lu Julianus'un çalışmaları üzerine, Armenopoulos'un yazdığı ve konut tasarımı hakkında yapılmış olan yasaları içeren, *Hexabiblos* adlı yazılı eser, oldukça önemlidir. Burada konutların boyları, kat sayıları, birbirleri ile olan açıklıkları ve pencere düzenleri gibi konulara atıf yapılmakta çeşitli düzenlemelere uyulması aktarılmaktadır⁵³. Daha çok Helen eyaletlerinde uygulanan fakat diğer eyaletlerde de geçerli olan öğretici bir eser olarak M.S. 5. yüzyılda yazılmış olan *Liber Syro-Romanus* dönemin bir başka yazılı eseri olarak bizlere konutlar hakkında fikir verir⁵⁴.

Bundan başka, Yahudi geleneğe bağlı olarak gelişen yazılı literatürde de, dönemin konutları hakkında zengin, tarihsel bilgiler bulabiliriz. Özellikle, Geç Antik Çağ'da Yahudi

⁴⁷ Yizhar Hirschfeld, "Habitat", *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World* (ed. G. W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar), Harvard, 1999. s: 260.

⁴⁸ Guntram Koch, *Erken Hıristiyan Sanatı* (çev: A. Aydın), İstanbul, 2007. s: 110.

⁴⁹ Yizhar Hirschfeld, "Habitat ....", s: 260; Isabella Baldini Lippolis, "Private Space in the ....", 2007. s: 198.

⁵⁰ *Codex Theodosius* 15.1.4 vd. (kullanılan metin ve çeviri: C. Pharr), Princeton, 1952.

⁵¹ *Codex Iustinianus* 8.10.9, 8.10.12.1, 8.11.3 vd. (kullanılan metin ve çeviri: P. Kruger), Berlin, 1954.

⁵² Konu hakkında daha geniş ve kapsamlı bir çalışma için bkz: Isabella Baldini Lippolis, "Private Space in the Late Antique Cities: Laws and Building Procedures", *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 197-237.

⁵³ Costantinos Armenopoulos, *Hexabiblos*. 28 – 29 vd. (kullanılan metin ve çeviri: G. E. Heimbach), Leipzig, 1851.

⁵⁴ *Liber Syro Romanus* (kullanılan metin ve çeviri: A. Voobus), Stockholm, 1983.

nüfusun yoğun olarak yaşadığı doğu eyaletlerine bağlı kentlerde, konut ve konut yaşamı hakkında Yahudi yasaları sayesinde önemli bilgiler edinmekteyiz⁵⁵. Bununla birlikte, Mısır'da bu dönemde kırsal alanda yaşayan halkın yerleşim ve konut kültürü hakkında, kazılarda bulunan papirüsler oldukça değerli bilgiler vermektedir⁵⁶.

Geç Antik Çağ konutlarını anlamada en çok başvurduğumuz kaynaklardan biri de şüphesiz yazıtlardır. Yazıtlar ışığında ev sahiplerinin kimliği ve yapıların bölümlerinin isimleri gibi önemli bilgiler elde edebilmekteyiz. Evleri oluşturan *triclinium* - *yemek salonu*, *aule* - *açık avlu*, ya da *stablun* - *ahır* gibi çeşitli bölümlerin ve yapıların isimlerini, evlerin duvarlarında ya da tavanlarında bulunan bu yazıtlardan öğrenmekteyiz⁵⁷. Dini konular, kahramanlık öyküleri, kişiselleştirmeler ya da sosyal sıfatlar bu yazıtların bahsettiği diğer konuların başında gelir. Örneğin, Halicarnassos'da ele geçen mozaikler üzerindeki yazıtlardan, evin "Charidemos" adında birine ait olduğu ve Charidemos'un bu evi, M.S. 5. yüzyılda kullanan bir hukuk adamı olduğu anlaşılmıştır. Charidemos'un evinde ayrıca dönemin önemli kentlerinin kişiselleştirilmiş olarak insan biçimindeki portreler halinde, mozaik süslemeler üzerine betimlendiği de tespit edilmiştir⁵⁸.

Tabii ki Geç Antik Çağ konutları hakkındaki bir diğer önemli bilgi kaynağımız, zengin dekorasyona sahip evlerde ortaya çıkarılan, başta mozaikler olmak üzere çeşitli figüratif bezemelerdir. Özellikle, Kuzey Afrika ve Suriye gibi yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan mozaikler, dönemin konut yapısı ve günlük yaşamı hakkında doyurucu bilgilere ulaşmamızı sağlarlar. Bazıları Helen kültüründen gelen eski geleneği devam ettirirken, bazıları doğa manzaraları, bazıları geometrik süslemeler ve hatta bazıları çeşitli yazıtlar içermesi bakımından oldukça önemlidir⁵⁹. Örneğin, Carthage'da bulunan bir konutta açığa çıkarılan "Dominus Iulius mozaığı" dönemin lüks bir evinin betimlemesini vermesi bakımından oldukça değerlidir. Burada evin sahibi çeşitli figürlerle birlikte işlenmiştir. Kuleleri olan savunma duvarlarının ardında, kemerli anıtsal bir girişe sahip olan evin, açık bir avlu etrafında özel kabul odaları ve hamamının bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamam,

⁵⁵ Yizhar Hirschfeld, "Habitat...", s: 260.

⁵⁶ *Ibid*

⁵⁷ *Ibid*

⁵⁸ Signe Isager, "The Late Roman villa in Halikarnassos, the inscriptions", *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. S. Isager, B. Poulsen), Odense, 1997. s: 24-29; Birte Poulsen, "The city personifications in the late 'Roman Villa' in Halikarnassos", *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. I. Isager, B. Poulsen), Odense, 1997. s: 9-23. Döneme ait kentlerin, evlerde ele geçen mozaikler üzerinde yer alan diğer kişiselleştirme örnekleri için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City ...*, s: 135-144.

⁵⁹ Yizhar Hirschfeld, "Habitat...", s: 260.

kubbesi ile birlikte bacasından dumanı tüter vaziyette tasvir edilmiştir⁶⁰. Anadolu’da ise Kilikya kıyılarında bulunan antik Kelenderis yerleşmesinde açığa çıkarılan ve M.S. 5. yüzyıla tarihlenen mozaik süsleme kentin panoramasını sunmaktadır⁶¹. Burada kentsel doku oldukça gerçekçi biçimde verilmiş ve dönemin konutları da dahil diğer kamu yapıları ile birlikte kentsel görünümü hakkında bazı önemli ip uçları elde edilmiştir.

Bununla birlikte arkeolojik çalışmalar da, konutları anlamamızda diğer kaynaklarla birlikte tamamlayıcı ve vazgeçilmez bir rol üstlenirler. Zira yazılı kaynaklara dayanan bilgilerimizin çoğunu arkeolojik çalışmalara borçluyuz. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde, uzun yıllar süren kazı ve araştırmalar sonrası, Geç Antik Çağ konut tipolojisine her geçen gün yenileri eklenmekte ve bu konudaki bilgi boşluğumuz sürekli olarak yenileriyle dolmaktadır. Konu hakkında, arkeolojik çalışmalara dayanan yayınlar bu bilgi boşluğumuzu doldurmada bizlerin en büyük yardımcılarıdır. Bundan dolayı da, Geç Antik Çağ konutlarını ele alan yayınları burada kronolojik olarak sunmak gerekmektedir.

Konutlarla ilgili yapılan çalışmaların başında, 1975 yılında A.G. McKay tarafından yayınlanan “*Houses, Villas and Palaces in the Roman World*” başlıklı eser, alanındaki öncü çalışmadır diyebiliriz⁶². Ana teması saraylar ve zengin villalar olan bu kitapta, Geç Antik Çağ’ın karakteristik konut yapı tipi olan, büyük zengin evleri hakkında doyurucu bilgiler bulunur. Bunun hemen ardından P.A. Février benzer bir çalışmayı makale halinde yayınlarken, gösterişli Roma konutlarını anlatır⁶³. Yine bu tarihlerde S.P. Ellis’in, Geç Roma evleri hakkındaki ilk çalışması yayınlamıştır⁶⁴. Ellis’in bu çalışması, Roma İmparatorluk döneminden başlayarak, M.S. 6. ve 7. yüzyılları da içine alan bir zaman diliminde, Geç Antik Çağ konut mimarlığı hakkında gerekli olan bilgi boşluğunu, arkeolojik kazılar sonrası açığa çıkarılan örneklerle doldurmaktadır. Anadolu’dan da bir çok konut örneğinin değerlendirildiği bu çalışma da, klasik konut geleneğinin Geç Antik Çağ’da nasıl bir değişim içine girdiği ve bu değişimin boyutları detaylıca incelenmiştir.

⁶⁰ *Ibid*, s: 264; Ayrıca bkz: Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica. Forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo*, Bologna, 2001. s: 170-73. Geç Antik Çağ kentsel yaşamı ve konutlarının mozaikler üzerinde yer alan diğer betimleme örnekleri içinse bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City* .... , s: 119-135.

⁶¹ Levent Zoroğlu, “Kelenderis Mozaiki”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Konut ve Yerleşim Uluslar arası Sempozyumu*, İstanbul, 1999. s: 513-524.

⁶² Alexander Gordon McKay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World. Aspects of Greek and Roman Life*, London, 1975.

⁶³ Paul Albert Février, “Habitat ed edilizia nella tarda antichità”, *Società romana e impero tardoantico 3. Le merci, gli insediamenti* (ed. A. Giardina), Rome, 1986. s: 731-760.

⁶⁴ Simon P. Ellis, “The end of the Roman House”, *American Journal of Archaeology* 92/4, 1988. s: 565-576.

S.P.Ellis'in yanı sıra; B. Brenk⁶⁵, G. Brands - L.V. Rutgers⁶⁶ ve Y. Hirschfeld'in⁶⁷ çalışmaları, Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi konut mimarlığı hakkında temel sayılabilecek, esas çalışmalar niteliğindedirler. Bunlarla birlikte J.P. Sodini'nin iki yıl ara ile yayınladığı, aynı başlığı taşıyan çalışmaları, imparatorluğun hemen hemen her eyaletinde bulunan kentlerdeki saray ve villaları oldukça detaylı bir biçimde ele almış, evler hakkında anahtar bir kaynak olmuştur⁶⁸.

S. Curcic'de yine aynı şekilde Geç Antik Çağ'ın en önemli yapı topluluklarından biri olan, büyük ve zengin konutları ele alarak bizlere tanıtmıştır. Bu konutların işlevselliğinden ziyade, sosyal anlamda kent için düşündüklerini yorumlamaya çalışmıştır⁶⁹. Geç Antik Çağ konutları arasında, şüphesiz en çok ilgiyi bu şekilde gösterişli biçimde inşa edilmiş saraylar ve aristokrat tarzındaki büyük evler çekmektedir. Bu eğilim, konutlar üzerine yapılan çalışmaların da ağırlıklı olarak bu evler üzerine yoğunlaşmasından kolayca anlaşılabilir. Tüm Akdeniz boyunca, büyük saraylar ya da yönetici konutları gibi, günümüze belki de en çok ulaşabilen konut örnekleri olarak lüks döşenmiş aristokrat konutlarının, bir çok örneğini görebiliriz. Bundan dolayı da, Geç Antik Çağ'ın elit sınıfına ait konutlar üzerine yapılan çalışmalarda belli bir yoğunluk mevcuttur. Lokal ya da genel olarak yapılmış sayısız çalışma ve araştırma olmasına rağmen, burada hepsini sıralamamız imkansızdır. Ancak, belli başlı bazı çalışmalara bakacak olursak, en çok çalışılan konut tipi olan imparatorluk sarayları üzerine, N. Duval'ın yaptığı araştırmaların bazı sonuçları dikkat çeker. Ağırlıklı olarak bu gösterişli yapıların savunma amaçlı inşa tekniklerine ya da imparatorun güvenlik açısından belirlediği kriterlerin bu yapılar üzerindeki yansımalarına değinir, farklılıkları ele alır⁷⁰. 2003 ve 2004 yılında ise Trier'de yapılan ve Trier ile birlikte,

⁶⁵ Beat Brenk, "Innovation im Residenzbau der Spätantike", *Innovation in der Spätantike* (ed. B. Brenk), Wiesbaden, 1997. s: 67-114.

⁶⁶ Gunnar Brands, Leona V. Rutgers, "Wohnen in der Spätantike", *Geschichte des Wohnens*. vol: 1 (ed. W. Hoepfner), Stuttgart, 1999. s: 855-918.

⁶⁷ Yizhar Hirschfeld "Habitat ...", s: 258-272.

⁶⁸ Jean Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité tardive", *Topoi Orient-Occident* 5, 1995. s: 151- 218; Jean Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité tardive", *Topoi Orient-Occident* 7, 1997. s: 435-577.

⁶⁹ Slobodan Curcic, "Late Antique Palaces: the meaning of their Urban Context", *Ars Orientalis* 23, 1993. s: 67-90.

⁷⁰ Noel Duval, "Comment reconnaître un palais impérial ou royal? Ravenne et Piazza Armerina", *Felix Ravenna* 108, 1978. s: 29-60; Noel Duval, "Palais et cité dans la pars orientis", *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina* 26, 1979. s: 41-51; Noel Duval, "Les maisons d'Apamée et l'architecture 'palatiale' de l'antiquité tardive", *Apamée de Syrie. Bilan des recherches archéologiques 1973-1979. Aspects de l'architecture domestique d'Apamée. Actes du colloque tenu à Bruxelles les 29, 30 et 31 mai 1980* (ed. J. Balty, J.-Ch. Balty), Brussels, 1984. s: 447-470; Noel Duval, "Existe-t-il une 'structure palatiale' propre à l'antiquité tardive?", *Le système palatial en Orient, Grèce et à Rome. Actes du colloque*, (ed. E. Lévy), Leiden, 1987. s: 463-490.

Ravenna ve İstanbul'daki imparatorluk sarayları önemli bir sergiye konu edilmiş, bu saraylarla ilgili bir çok önemli yayının bulunduğu sergi kitabı basılmıştır⁷¹.

Yine Geç Antik Çağ'ın önemli konutları, yönetici konutları başlığı altında A. Martin ve L. Lavan tarafından yapılan yayınlarda toparlanmış ve bir arada verilmişlerdir⁷². Din adamları tarafından kullanılan gösterişli psikopos konutlarının örnekleri de bunlarla birlikte önemli araştırmalara konu edilmişlerdir⁷³. Saraylar yada yönetici sınıfın konutları kadar gösterişe ve ihtişama sahip, aristokrat sınıfın peristil planlı konutları da imparatorluğun tüm coğrafyasında karşımıza çıkan ve belki de en fazla bilinen konut tiplerinden biridir. Bu konutlar üzerine, bölgesel yada genel olarak ele alınmış çok sayıda çalışma yapılmıştır. S.P. Ellis'in, başta Ephesos olmak üzere, Sardis, Aphrodisias ve Halicarnassos'daki gösterişli konutları ele aldığı çalışması, bu dönemin Anadolu'sundaki aristokrat konutları bir araya toparlanması bakımından önemlidir⁷⁴. Ellis, yayınladığı bu makalelerden sonra, bu alana birkaç daha değerli yapıt kazandırmış, bilgilerimizin artmasını sağlamıştır⁷⁵. Bu alanda yine, Isabella Baldini Lippolis tarafından, bütün Akdeniz'deki Geç Antik Çağ konutlarının, belli bir katalog dahilinde planları ile birlikte değerlendirildiği kapsamlı kitabı, araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır⁷⁶.

Geç Antik Çağ'ın, belki de en önemli konutlarına sahip Ephesos'da yapılan çalışmaların sonuçlarının yayımlandığı bantlar, bu konuda oldukça değerli eserlerdir⁷⁷.

⁷¹Margarethe König, Eugenia Bolognesi Recchi Franceschini, Ellen Riemer (ed.), *Palatia. Kaiserpaläste in Konstantinopel, Ravenna und Trier*, Trier, 2003.

⁷² Archer Martin, "Praetoria as provincial governors' palaces", *Historia Testis. Mélanges d'épigraphie, d'histoire ancienne et de philologie offerts a Tadeusz Zawadzki* (ed. M. Piérart, O. Curty), Fribourg, 1989. s: 229-240; Luke Lavan, "Residence of late antique governors: a gazetteer," *Antiquite Tardive* 7, 1999. s: 135-164; Luke Lavan, "The praetoria of civil governors in Late Antiquity", *Recent Research in Late Antique Urbanism* (ed. L. Lavan), Rhode Island, 2001. s: 39-56.

⁷³ Demetrios I. Pallas, "Episkopion", *Reallexikon zur byzantinischen Kunst* 2/2, Stuttgart, 1968. s: 335-71; Wolfgang Müller-Wiener, "Riflessioni sulle caratteristiche dei palazzi episcopali", *Felix Ravenna* 125-126, 1988. s: 103-45; Wolfgang. Müller-Wiener, "Bischofresidenz des 4.-7. Jhs. im Östlichen Mittelmeer-Raum", *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne*, Vatican City, 1989. s: 651-709; Ulrich Real, "Die Bischofsresidenz in der spätantiken Stadt", *Die Spätantike Stadt und ihre Christianisierung* (ed. G. Brands, H. G. Severin), Wiesbaden, 2003. s: 219-38.

⁷⁴ Simon P. Ellis, "Late antique houses in Asia Minor", *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. S. Isager, B. Poulsen), Odense, 1997. s: 38-50.

⁷⁵Simon P. Ellis, *Roman Housing*, London, 2000; Simon P. Ellis, "Early Byzantine Housing", *Secular Buildings and the Archaeology on Everyday Life in the Byzantine Empire* (ed. K. Dark), Oxford, 2004. s: 37-52.

⁷⁶ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica....*, 2001.

⁷⁷ Volker Michael Strocka, *Die Wandmalerei der Hanghauser in Ephesus*, Forschungen in Ephesus, VIII/1. Wien, 1977; Warner Jobst, *Römische Mosaiken aus Ephesus, I, Die Hanghauser des Embolos*. Forschungen in Ephesus, VIII/2. Wien, 1977; Claudia Lang-Auinger, *Hanghaus 1 in Ephesus*. Forschungen in Ephesus, VIII/3. Wien, 1996; Friedrich Krinzinger, *Das Hanghaus 2 von Ephesus. Studien zu Baugeschichte und Chronologie. Archäologische Forschungen* 7, Wien, 2002; Hilke Thür, *Das Hanghaus 2 in Ephesus. Die Wohneinheit 4, Baubefund, Ausstattung, Funde, Textband/Tafelband*, Wien, 2005.

Özellikle Yamaç Evler üzerine yapılan çalışmalar, bu görkemli evlerin Geç Antik Çağ yaşamına kattıkları hakkında bizlere doyurucu bilgiler vermektedir.

Bütün bu çalışmaların yanı sıra, Geç Antik Çağ kentsel yaşamı hakkında önemli çalışmaları bir arada sunan, *Late Antique Archaeology* serilerinde de, konutlarla ilgili bir çok yeni yayın literatürümüze eklenmiştir. Bunlar arasında, serinin Geç Antik Çağ konutlarını ve konutlara etki eden sosyo-kültürel nedenlerini ele alan çalışmaları içeren “*Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops*” başlıklı cildi oldukça önemlidir⁷⁸. Akdeniz çevresinde, Anadolu’dan Sagalassos ve Xanthos gibi yerleşimlerin son yıllarda sunduğu verileri de kapsayan, imparatorluğun yayılım alanı içerisine giren, farklı eyaletlerden kentlerin ve bu kentlerdeki konutların ele alındığı makaleler, son derece titiz hazırlanmıştır. Dükkanlar ya da orta sınıf insanların kullandığı basit yapılar, kırsal yerleşim yerlerinde bulunan konutlar ve çiftlikler gibi, daha çok göz ardı edilen konut tiplerinin de ele alındığı çalışmalara yer verilmiştir. Konu ile ilgili geniş bir bibliyografyanın da, Inge Uytterhoeven tarafından okuyucuya sunulduğu eser, bu alandaki temel başvuru kitaplarından biri olarak tanımlanabilir.

Serinin çeşitli sayılarında, başta Ellis⁷⁹ olmak üzere; Sodini⁸⁰, Polci⁸¹ ve Lavan’ın⁸² sosyal sınıflar ve dönemin değişmeye başlayan yaşam biçimlerinin konutlar üzerine etkilerine ele aldıkları yazıları da, özellikle dikkate değerdir. Yine bu serilerden birinde, Isabella Baldini Lippolis tarafından kaleme alınan⁸³, Geç Antik Çağ konutlarının inşa düzenleri üzerine, dönemin yazılı kaynaklarını ve kurallarının bulunduğu etkili yasalarını bizlere tanıtan makale, geniş bibliyografyasıyla oldukça önemlidir.

Batı Anadolu’daki Geç Antik Çağ ve hemen sonrasına ait konutları, genel olarak Bizans evleri başlığında ele alan ve konutları daha çok, mimari açıdan inceleyen İnci Türkoğlu’na ait makaleyse, konutların belli bir sırayla toparlanmış olması bakımından

⁷⁸ Luke Lavan, Lale Özgenel, Alexander Sarantis (ed.), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops*, Leiden, 2007.

⁷⁹ Simon P. Ellis, “Middle Class Houses in Late Antiquity”, *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. C. Machado, A. Gutteridge, W. Bowden), Leiden, 2006. s: 413-437; Simon P. Ellis, “Late Antique Housing and the Uses of Residential Buildings: An Overview”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 1-22.

⁸⁰ Jean-Pierre Sodini, “Archaeology and Late Antique Social Structures”, *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden, 2003. s: 25-56.

⁸¹ Barbara Polci, “Some Aspects of the Transformation of the Roman *Domus* Between Late Antiquity and the Early Middle Ages”, *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden, 2003. s: 79-109.

⁸² Luke Lavan, “The Political Topography of the Late Antiquie City: Activity Spaces in Practise”, *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden, 2003. s: 314-337.

⁸³ Isabella Baldini Lippolis “Private Space ....”, s: 197-237.

önemlidir. Bizans konutları üzerine yapılmış daha önceki çalışmaları, kısa bir özet halinde sunan Türkoğlu, ardından konutları mimari bir tipolojiyle sıralamaya koyar ve kısa bir şekilde açıklamaya çalışır. Mimari özelliklerine göre gruptadığı konutları burada planlarıyla birlikte vermiştir⁸⁴.

Anadolu konut mimarlığı üzerine önemli çalışmaları bulunan Lale Özgenel’de, Likya bölgesinin Geç Antik konutlarını sunmuş olduğu bildiride kısaca toparlamıştır. Burada büyük peristilli evler ve Likya’nın bazı kentlerinde bulunan orta ölçekli evlerle birlikte, kırsal yerleşmelerdeki konutları ele alarak bölgenin konut mimarlığı hakkında bizlere kesitler sunmuştur⁸⁵.

Bununla birlikte, özellikle Likya, Kilikya, Isauria, Pamphylia ve Pisidia gibi bölgelerde kırsal özellik taşıyan yerleşimler ve konut örnekleri son yıllarda bilim adamlarınca araştırılmakta ve konu ilgili çeşitli tezler yapılmaktadır. Ina Eichner’in⁸⁶ daha önce Semavi Eyice tarafından⁸⁷ tespit edilen Kilikya bölgesindeki kırsal nitelikteki evleri tekrar ele aldığı çalışmasından başka, Günder Varinlioğlu’nun aynı şekilde Isauria bölgesinin kırsalında bulunan yerleşim yerlerini ve konut biçimlerini değerlendirdiği makalesi oldukça değerlidir⁸⁸. Sema Doğan’ın Alanya ve çevresinde yürüttüğü yüzey araştırmaları sonrası tespit ettiği konut biçimlerini, genel hatlarıyla değerlendirdiği makalesi bu alanda önemli bir bilgi boşluğunu doldurmaktadır⁸⁹. Ayça Tiryaki’nin Silifke

⁸⁴ İnci Türkoğlu, “Byzantine Houses in Western Anatolia: An Architectural Approach”, *Al-Masaq* 16/1, 2004. s: 93-130.

⁸⁵ Lale Özgenel, “Late antique domestic architecture in Lycia: an outline of the archaeological and architectural evidence”, *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu* (ed. B. Varkıvanç vd.), İstanbul, 2006. s: 557-572.

⁸⁶ Ina Eichner, “Dağlık Kilikya’da Erken Bizans Dönemi Konutları Yüzey Araştırması 2003”, *Anmed Anadolu Akdeniz’i Arkeoloji Haberleri* 2004/2, 2004. s: 74-78; Ina Eichner, “Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 2003 und einige Ergebnisse des Projektes”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 22/2, Ankara, 2005. s: 201-212; Ina Eichner, “Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 2000”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19/1, Ankara, 2002. s: 169-176; Ina Eichner, “Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 1999”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18/1, Ankara, 2001. s: 221-230; Ina Eichner, “Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 1998”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17/1, Ankara, 2000. s: 273-282.

⁸⁷ Semavi Eyice, “Akkale in der Nähe von Elaioussia-Sebaste”, *Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst. Festschrift F. W. Deichmann*, vol. 1. Mainz, 1986. s: 63-76; Semavi Eyice, “Quelques Observations Sur L’Habitation Byzantine En Turquie”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi* 10, İstanbul, 1986. s: 513-531; Semavi Eyice, “Türkiye’de Bizans Yerleşimi Hakkında Notlar”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 206-220.

⁸⁸ Günder Varinlioğlu, “Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria”, *Dumbarton Oaks Papers* 61, 2007. s: 287-317.

⁸⁹ Sema Doğan, “Alanya ve Çevresinde Erken Hıristiyan-Bizans Evleri ve Kırsal Yaşam”, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 2, 2008. s: 1-20.

Karakabaklı'daki yöresel özellikler taşıyan konutları ele aldığı çalışması⁹⁰ ve Ümit Aydınoglu'nun Kilikya bölgesindeki çiftlik evlerini değerlendirdiği makalesi de dikkate değerdir⁹¹. Yine son yıllarda Bülent İşler tarafından Likiabölgesindeki Erken Bizans yerleşim yerleri ve kırsal konut mimarisini ele alan çalışma bu konudaki bilgi boşluğunu doldurması bakımından oldukça önemlidir⁹².

Bunların dışında, tüm imparatorluk coğrafyasına yayılmış olan Geç Antik Çağ konutlarını, Kim Bowes tarafından yayınlanan eserde genel hatlarıyla bulabiliriz. Son yıllarda yapılan güncel kazı sonuçlarının değerlendirildiği, kısa ve net bilgilerle, çizimler ve planlar ışığında bu dönem konutlarını toplaması bakımından bu eser önemlidir⁹³.

Konutları ele alan bu değerli çalışmalar yanında, konut yaşamının sosyal boyutuna ışık tutan, özellikle konut içindeki günlük yaşamda aile ve kadın faktörünün rolünü değerlendiren, çok sayıdaki makalenin toplandığı bazı yapıtlarda karşımıza çıkar⁹⁴. Konutları tüm anlamıyla kavrayabilmemiz için, onları oluşturan ve içinde yaşayan, şekil veren bireylerin de yaşam biçimlerine ışık tutan bu çalışmalar oldukça değerlidir.

Bunlardan başka, İstanbul'da 1996 yılında yapılan büyük *Habitat II Sempozyumu* sonuçlarının, hem Türkçe hem de İngilizce olarak yayınlandığı, oldukça detaylı ve kapsamlı bir çalışma niteliğindeki sergi kitabı, kataloğu ile birlikte önemli bir başvuru kaynağıdır. Antik Çağ ve Geç Antik Çağ konutları yanında, özellikle Bizans Dönemi evlerinin de mevcut olduğu, Neolitik dönemden başlayarak, Anadolu evleri üzerine yapılan çalışmaları ana hatları ile bu kitapta bulmak mümkündür⁹⁵. Aynı şekilde yine *Habitat II* kapsamında bir etkinlik olarak İstanbul'da yapılan *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu*'nun bildirilerinin yayınlandığı

⁹⁰ Ayça Tiryaki, "Silifke, Karakabaklı'da Erken Dönem Bizans Ev Mimarisi", *Sanat Tarihi Yıllığı* 16, 2003. s: 123-155.

⁹¹ Ümit Aydınoglu, "The Farms in Rough Cilicia in the Roman and Early Byzantine periods", *Adalya* 13, 2010. s: 243-271.

⁹² Bülent İşler, "Orta Likya'da Erken Bizans Dönemi Yerleşimleri ve Kırsal Konut Mimarisi" *Adalya* XVI. 2013. s: 285-304.

⁹³ Kim Bowes, *Houses and Society in Later Roman Empire*, Duckworth, 2010.

⁹⁴ Peter Brown, "Late Antiquity", *A History of Private Life 1. From Pagan Rome to Byzantium* (ed. P. Veyne), Cambridge, 1987. s:237-311; Halvor Moxnes (ed.), *Constructing Early Christian Families. Families as Social Reality and Metaphor*, New York, 1997; Geoffrey S. Nathan, *The Family in Late Antiquity. The Rise of Christianity and the Endurance of Tradition*, London, 2000; David L. Balch, Carolyn Osiek (ed.), *Early Christian Families in Context. An Interdisciplinary Dialogue*, Cambridge, 2003.

⁹⁵ Yıldız Sey (ed.), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia, a Historical Perspective*, İstanbul, 1996.

kitap da, prehistorik dönemlerden günümüze değin önemli çalışmaların bir arada sunulduğu eserdir⁹⁶.

Yurdumuzda yapılan kazı ve araştırma sonuçlarının her yıl düzenli olarak sunulduğu, büyük bir sempozyum olan *Uluslar arası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı*'nın bildiri kitaplarında, konu ile ilgili önemli örneklere rastlamak mümkündür. Başta Aphrodisias ve Ephesos olmak üzere; Sardis, Halicarnassos, Zeugma gibi önemli merkezler yanında, konutlarla ilgili diğer bütün kazıların ve yapılan yüzey araştırmalarının kısa sonuçları bu süreli ciltte yer alırlar. Bundan başka *American Journal of Archaeology*, *Archaeologischer Anzeiger*, *Istanbuler Mitteilungen*, *Dumbarton Oaks Papers*, *Türk Arkeoloji Dergisi* ve *Asia Minor Studien* yanında, *Adalya*, *Olba* ve *Anatolian Studies* gibi, daha başka önemli süreli ciltler de, konutlar ile ilgili çalışmalar sunmaktadır.

Bizans Konutları üzerine kaynaklar; Geç Antik Çağ ve Erken Bizans sonrası, Bizans dönemini bütünüyle ele alan, konu ile ilgili yapılmış yayınlara da genel olarak bakacak olursak, ilk olarak General de Beylié'nin çalışması göze çarpar⁹⁷. Bu eski ve çok kritik çalışma, temel olarak bazı el yazmalarının içinde bulunan yapılara ilişkin çizimler yanında minyatür, mozaik ve fresk betimlemeler ile birlikte, çok az sayıdaki kalıntılara dayanmaktadır. Ancak, İstanbul'un Bizans yapıları olarak tanıtılan ve bu döneme tarihlenen bazı yapıların aslında yanlış yorumlandıkları, atfedilen tarihlerin tutarsız olduğu kanıtlanmıştır⁹⁸. Bundan dolayı, Beylié'nin çalışmasının tam anlamıyla sağlam bir referans olduğu söylenemez. Yine bu çalışmadan kısa bir süre sonra yapılan, Gerland'ın Bizans konutlarını ele aldığı çalışmaları da benzer niteliktedir⁹⁹.

Bu genel çalışmalardan başka, Bizans konut mimarlığı için metodolojik olarak yapılan kazı raporları ve Bizans kentlerinde yapılan arkeolojik çalışmalardan bahsetmek gerekir. Bu anlamda, Bizans evleri üzerine ilk bilimsel çalışmanın Orlandos tarafından, Mistra'da yapıldığı görülmektedir¹⁰⁰. Bunun ardından, Koukoules'in ağırlıklı olarak

⁹⁶ *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu-Proceedings of the International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia through the Ages*, İstanbul, 1999.

⁹⁷ Leon De Beylié, *L'Habitation Byzantine*, Grenoble, 1902.

⁹⁸ Semavi Eyice, "Quelques Observations ....", s: 529; Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans ....", s: 206; Ayla Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir, 1982. s: 66.; İnci Türkoğlu 2004. s: 93.

⁹⁹ Ernst Gerland, "Das Wohnhaus der Byzantiner", *Der Burgwart* 16, 1915. s: 10-19.

¹⁰⁰ Anastasios C. Orlandos, "Archives de monuments et les maisons de Mistra", *Archeion Byzantinon Mnemeion tes Elledas* 3, 1937. s: 1-114; Anastasios C. Orlandos, "Quelques notes complementaires sur les maisons paleologuennes de Mistra", *Art et Societe a Byzance sous les Paleologues*, Venice, 1971. s: 73-82, pl: I-XXXII.

yazılı kaynakları değerlendirerek yorumlamaya çalıştığı eseri de, bu konuda yardımcı bir eser olarak ele alınabilir¹⁰¹.

Gerçek anlamda Bizans konut mimarlığının problemleri ve kaynakları, ancak Robert Scranton'un 1957 yılında yayınladığı eseriyle tartışılabilmiştir diyebiliriz. Antik Corinth kentindeki kazılar sonrası, Bizans tabakalarını ele alarak değerlendiren yazar, konu ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmuştur¹⁰².

Bir diğer Bizans araştırmacısı olan Kirova'nın makalesi ise, çok az sayıdaki örnekten oluşmakta ve geniş bir arkeolojik veriyi göz ardı etmesine rağmen, konunun bir kez daha önemini vurgulaması bakımından önemli olmuştur¹⁰³. Bundan sonra ise, ilk kapsamlı ve nitelikli çalışma Charalambos Bouras tarafından yapılmıştır¹⁰⁴. Bouras, bu çalışmasında ilk olarak, yapılan daha önceki çalışmalara ve örneklere değinmiş mevcut literatürü bizlere aktarmıştır. Kendisi konu ile ilgili olarak, daha çok kazılar sonrası ortaya çıkmış olan örnekleri açıklamaya çalışmıştır. Fakat ele aldığı örnekler, ağırlıklı olarak M.S. 10. ve 11. yüzyıla ait olup, hemen hemen hepsi de Yunanistan'da bulunmaktadır.

Bu çalışmaların ardından Velenis¹⁰⁵, Orlandos'un¹⁰⁶ Paleologoslar dönemi konutları hakkındaki değerlendirmelerini tartışmış ve Geç Dönem Bizans evlerinin en fazla fikir veren örnekleri olan, Peloponnesos'daki Mistra Evleri'ni tekrar tanıtmıştır. Mistra Evleri, tümüyle batılı özellikler gösteren, evleri dış dünyaya kapalı ve genellikle mazgallı kulelerle donatılmış durumdaki evlerdir. Bunlar çok az sayıda günümüze kalabilmiş, Bizans konutuna dair kalıntıların en önemlilerindedir¹⁰⁷. Ancak, Orlandos tarafından restitüsyon çizimlerinin yayınlandığı¹⁰⁸ Mistra'daki bu evlerin tasarımındaki

¹⁰¹ Phadion Koukoules, "περί τήν βυζαντινήν οίκίαν" *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon* 12, 1936. s: 76-138.

¹⁰² Robert L. Scranton, *Medieval Architecture in the Central Area of Corinth*, Corinth XVI, Princeton, 1957.

¹⁰³ Tatiana K. Kirova, "Il Problema della Bizantina Casa", *Felix Ravenn* 4/II, 1971. s: 263-302.

¹⁰⁴ Charalambos Bouras, "Houses in Byzantium", *Deltion tis Christianikis Arhaiologikis Etaireias* 11, 1982-1983. s:1-26.

¹⁰⁵ G. Velenis, "Wohnviertel und Wohnunhsbau in der Byzantiniscen Stadten", *Wohnungsbau im Altertum*. Berlin, 1978. s: 227-236.

¹⁰⁶ Anastasios C. Orlandos, "Quelques notes ....", s: 73-82. Levha: I-XXII; Şekil: 1-33

¹⁰⁷ G. Velenis, "Wohnviertel und Wohnunhsbau ....", s: 230-234.

¹⁰⁸ Anastasios C. Orlandos, "Quelques notes ....", s: 73-82. Şekil: 1-33.

Avrupalı payı ve kentin kesinlikle Bizans geleneğinden gelmiyor olması nedeniyle, Bizans konutlarının karakteristik bir temsilcisi olacağı tartışmalıdır¹⁰⁹.

Yunanistan'daki Bizans dönemi yerleşme ve konutlarına ilişkin olarak, yine Ch.Bouras tarafından, mevcut kalıntıların azlığı dolayısıyla konu ile ilgili fazla bir şey söylenemeyeceği, sadece Orta Bizans dönemine ait bazı örneklerin Bizans konutlarını anlamamızı sağlayacak veriler sunduğu belirtilir¹¹⁰. Bouras, tıpkı Orlandos ve Velenis gibi araştırmalarını, Mistra evleri üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹¹¹ Teb, Corinth ve Atina kazılarının sunduğu veriler ışığında; bu dönem evlerinin bir atriumu olduğunu belirtir. Ancak konutlarda kullanılan malzemenin kötülüğü, bunların çoğunlukla başka yapılardan devşirilmiş olması, sağlıklı bir sınıflama yapılmasını engellemektedir¹¹².

Bunun yanında, Anadolu'da ki örneklerinde ağırlıklı olarak ele alındıkları bazı önemli çalışmalar yapılmış, bunlar Bizans konutları olarak tanıtılmışlardır. Bunlardan ilki Likya bölgesinde önemli yüzey araştırmaları yapmış olan Martin Harisson'dur. Kendisi Bizans yerleşimi olarak tespit ettiği bazı yerlerin hem planlarını çıkarmış hem de bu yerleşim yerlerini tanımlayarak bilim dünyasına tanıtmıştır¹¹³. Bunun dışında önemli bir arkeolojik yerleşim olan ve Bizans dönemi için oldukça kesin veriler sağlayan Pergamon'da, çalışmalar tamamlanmış, çeşitli monografiler yayınlanmıştır. Özellikle, Pergamon'daki Bizans konutları üzerine Klaus Rheidt¹¹⁴ tarafından yapılan detaylı analizler, çeşitli monografiler sayesinde, arazi çalışmalarını olduğu gibi yansıtmışlardır. Rheidt, ortaya çıkarılan evleri ve bu evlerin Antik Çağ'dan başlayan gelişimlerini ele

¹⁰⁹ Cyril Mango, *Bizans* .... , s: 98; Uğur Tanyeli, "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y.Sey), İstanbul, 1996. s: 410.

¹¹⁰ Charalambos Bouras, "Houses and Settlements in Byzantine Greece", *Shelter in Greece* (ed. O.B. Doumanis, P. Oliver), Athens. 1974. s: 34.

¹¹¹ *Ibid* s: 34.

¹¹² *Ibid*

¹¹³ R. Martin Harrison, "Nouvelles Decouvertes Romaines Tardives et paléobyzantines en Lycie", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 1979. s: 222-239; R. Martin Harrison, G.R.J. Lawson, "An early Byzantine town at Arif in Lycia", *Yayla* 2, 1979. s: 13-17.

¹¹⁴ Klaus Rheidt, "Byzantinische Wohnhäuser des 11. bis 14. Jahrhunderts in Pergamum", *Dumbarton Oaks Papers* 44, 1990. s: 195-204; Klaus Rheidt, *Die Byzantinische Wohnstadt, Altertümer von Pergamum XV, Die Stadtgrabung* 2, Berlin, 1991a; Klaus Rheidt, "Bautechnik und Bautradition im Byzantinischen Pergamum", *Bautechnik der Antike*, Mainz am Rhein, 1991b. s: 187-1996; Klaus Rheidt, "City or village? Housing and settlement in Middle and Late Byzantine Anatolia", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 221-233; Klaus Rheidt, "Pergamon - Wohnhäuser und Siedlungsentwicklung einer byzantinischen Provinzstadt in Westkleinasien", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu-International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages*, İstanbul, 1999. s: 347-358.

olarak, yapım tekniklerini-kullanılan malzemeleri bizlere yansıtan değerli çalışmalar sunmuştur.

Orta Bizans Dönemi Yunanistan'ındaki konut yapılarını ve konutların sosyo-kültürel gelişimlerini açıklamaya çalışan güzel bir yayında Lefteris Sigalos tarafından kaleme alınmıştır¹¹⁵. Çalışmasında Sigalos, kazılar sonrası elde edilen verilerden yola çıkarak Orta Bizans ve sonraki dönem Ortaçağ evlerinin mekansal kurgularına değinerek, konutların sosyal ve kültürel özelliklerini açıklamaya çalışmıştır.

---

¹¹⁵ Lefteris Sigalos, "Housing People in Medieval Greece", *International Journal of Historical Archaeology* 7/3, 2003. s: 195-221.

1.BÖLÜM

KONUT MİMARLIĞININ GELİŞİMİ

İnsanın çevresini düzenleme ve yaratma isteği, yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği konut biçimleri için, diğer yapı türlerine göre daha belirgindir. Bu nedenle konut, yüzyıllar boyunca hızla değişmiş, çevre koşullarına, sosyo-ekonomik ve kültürel olaylara da bağlı olarak sürekli olarak evrim geçirmiştir. Hiçbir toplumsal öge ya da sürecin değişimden bağımsız olarak var olmadığını, bununla birlikte her toplumsal öge ve sürecin değişime katkıda bulunduğu gibi, değişim olgusundan etkilendiğini, toplumsal ve ekonomik alandaki gelişme ve değişimlerin konut mekanlarının farklılaşmasına da neden olduğunu görürüz¹.

Bu anlamda ele aldığımız konut mimarlığı başlangıçtan günümüze değin geçen uzunca bir süreç içerisinde, farklı toplum ve kültürler, farklı coğrafya ve iklimler ya da farklı yaşam biçimlerine bağlı olarak sürekli bir değişim geçirmiş, yeni biçimler kazanmıştır.

1.1.Sosyo-Kültürel Açıdan Konut Mimarlığı

Toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının, fiziksel faktörler ile birlikte belli bir mekanda bütünleşmesi sonucu konut alanları meydana gelmektedir. Konut alanlarının oluşumunda etkili olan faktörleri; fiziksel, sosyal ve ekonomik faktörler olarak sayabiliriz. Fiziksel faktörler alanların biçimsel yönünü belirlerken, sosyal ve ekonomik faktörler de bu biçimsel oluşumda, kent toplumlarının sosyo- ekonomik ve kültürel yapılarındaki değişimi yansıtır. Sosyal ve ekonomik faktörler, konut alanlarının bütünlük olgusunun meydana gelmesini olanaklı kılar. Bundan dolayı toplum yapısı ile konut alanlarının oluşumu arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü, konut alanlarının oluşumunda etkili olan sosyo-ekonomik faktörler, toplum yapısı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle konut alanlarının ve planlarının anlaşılması için coğrafi ve iklimsel şartlar detaylıca ele alınıp, sosyal doku ile bütünleşen bileşenleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

¹ Amos Rapoport, *House Form and Culture*, London, 1969. s: 45.

Geçmişteki örneklere baktığımız vakit, bunu en iyi olarak Helen dünyasında görebiliriz. Zira, Helen konut mimarisini oluşturan ve gelişimini sağlayan etmenler arasında, Helen toplumunun yaşadığı ekonomik gelişmelerin başta geldiği açık bir gerçektir. M.Ö I. binde yaşanan Ege göçleri sonrasında, Yunanlılar Anadolu'nun Batı kıyılarına göç etmişler, iklime ve coğrafi yapıya uyum sağlayarak buna uygun yerleşmeler kurmuşlardır. Kurdukları yerleşmeleri de “polis”, yani kent devleti olarak tanımlayabileceğimiz, kentsel bir sisteme oturtmuşlardır. İlerleyen süreçteyse, M.Ö 7. ve 6. yüzyıllarda meydana gelen “Kolonizasyon Hareketleri” sonrası, toplumun refah seviyesi yükselmiştir. Buna bağlı olarak, kentler artık daha düzenli bir plana oturtulmuş, konutlarda bu düzenli plan içinde yer almışlardır. Konut yapıları, bu dönemde hiçbir zaman olmadığı kadar önem kazanmış, özel hayat ile birlikte sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Helen toplum yapısında gözlenen bu sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeler, daha sonraki yıllarda konut planlarının gelişimi ve değişiminde oldukça etkili olmuştur.

Bunun yanı sıra konut, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel kimliklerinin apaçık bir göstergesidir. Toplumlar kendi fiziksel ve dinsel özellikleri yanı sıra, ait olduğu gurubun kültürel özelliklerini de yaşadıkları mekana, dolayısıyla o mekânın kullanım biçimine yansıtırlar². Konut, insanların barınma gereksinimlerini karşılayan, onları dış etkilerden koruyan ve güvenlik içersinde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan en önemli yapı türüdür. Diğer bir ifadeyle konut, bir arada yaşayan ve aynı mekân parçalarını paylaşan, tüm yaşam eylemlerini uyuma, dinlenme, yemek yeme vb. birlikte yapan bireylerin veya ailelerin geliştirdikleri barınma-korunma işlevli bir yaşama ve yerleşme biçimidir³.

Konutlar işlevsel olarak bakıldığında sadece bir mekân olarak değil, birçok amaca hitap eden bir yapı topluluğu olarak karşımıza çıkar. Çünkü konut, kültürel bir olgudur ve ait olduğu toplumun kültürel değerlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu yapı türü ilk çağlardan beri, insanlar için sadece bir barınma mekânı değil, aynı zamanda bir çok fiziksel aktivitenin yer aldığı çok fonksiyonlu bir mekân haline gelmiştir.

Ayrıca, konut formlarının incelenmesi ve sınıflandırılması, ekonomi, teknoloji ve iklim gibi değerlerin etkilerine bağlı olmaktadır. Bu nedenle, konut yapıları ele alınırken hem fiziksel hem de sosyo-kültürel bakış açısı göz önünde bulundurulmalıdır. Önce bir

² Sinan Ertürk, “Mimari Donanım Ders Notları”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları* 25, Trabzon, 1995. s: 2-70.

³ Emel Arcan, *Mimari Tasarımda Yaklaşım*, İstanbul, 1999. s: 76.

kültürün kimliği ve karakteri anlaşılır; onun değerleri kazanılır ve böylece, hem kültürel hem de fiziksel ihtiyaçlara cevap veren bir konut biçimi ortaya çıkar. Konut biçimleri sadece fiziksel etkilerin ya da tek bir etkenin sonucu değil, tüm sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin sonucudur⁴.

Sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimler, konutların inşa edildikleri dönemin şartlarına ihtiyaç verecek şekilde tasarlanmasına neden olmuştur. Genel olarak konut ve yerleşme ilişkisi incelendiğinde insanların yerleşmelerin bir parçası olan konutlarda yaşadığı ve yerleşmelerin de konut biçimlerini etkiledikleri anlaşılır. Bazı bölgelerde insanların görüşme yerleri konut iken, bazı bölgelerde buluşma yeri meydan ve caddeleriyle yerleşmenin ta kendisidir.

Konut mimarlığının geçmişteki gelişimine kısaca bir göz attığımızda; kadınların kamusal alandan çok özel alan olan konutla özdeşleştirildiği görülür. Kadınlar, kamusal alandaki yerleri ve özel alandaki yerlerine göre iki kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategorinin kapsamına giren dini, ekonomik ve yasal alanlara bakıldığında kadınların toplum içerisindeki belirgin ve aktif konumlarından, ikinci kategoriye bakıldığında ise gündelik yaşamın gerektirdiği aktivitelerin kamusal alanla olan yakın ilişkisi ve kadının konutun içerisindeki mekansal kullanım örgüsüne nasıl katıldığı görülmektedir⁵. Buna göre erkeğin yeri kentin merkezi ve kamusal alanlar, kadının ki ise konuttur. Dolayısı ile kadın özel, erkek ise kamusal alanlarla özdeşleştirilmiştir. Agora, meclis, gymnasium, stoa ve sokak gibi kamusal alanlar, bir evin sahibi olarak para kazanmakla yükümlü ve bir vatandaş olarak da siyasi aktivitelerden sorumlu erkeklerin kullanımındadır. Kadınlarsa sadece kamusal alanın değil, evin içerisinde kendilerine ayrıldığı öne sürülen mekanların dışında kalan alanlarında da kullanıcıları değildirler. Helen toplumunda hayatının her seviyesinde kadın ve erkeğin üstlendiği roller birbirini tamamlayacak, yani birbirleriyle yarışmayacak şekilde düzenlenmiştir⁶. Bu gelenek Helen ve sonrasında Roma kültüründen etkilenmiş olan tüm toplumlar için geçerli bir olgu olmuştur. Kadının konutun sınırları içerisinde yerleştirilmesi, toplum hayatından tamamen izole ve ikincil konumdaymış gibi gösterilmesinde ki amaç, kadınların namus kavramını ve dolayısı ile de ailenin saygınlığını korumak olmuştur.

⁴ Amos Rapoport, *House Form . . . .*, s: 46.

⁵ Lale Özgenel, "Anadolu'da Yunan Dönemi Konutlarında Mekan Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyeti", *Olba* 4, 2001. s: 130.

⁶ *Ibid*

Sonuç olarak, konutlar sadece tek bir amaç için kullanılmamış, zamanın ekonomik ve sosyal yaşantısına uygun olarak, mekanları geliştirilmiş ve çok fonksiyonlu olarak kullanılmışlardır. Konutlar; her alanda olduğu gibi bireylerin farklılaştığı ve özel yaşam alanlarının belirginleştiği ve bu form çerçevesinde toplumun sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak o dönemin koşullarına uyum sağlayarak yaşamışlardır. Bunu en güzel biçimiyle konut mimarlığının binlerce yıldır devam eden gelişiminde görmek mümkündür.

1.2.Tarihsel Süreçte Konut Mimarlığı

Salt konut olgusunun tarihsel süreçteki gelişimine baktığımızda çok erken zamanlara gitmemiz gerekir. Nitekim, yaşadığı çevreyi düzene sokma çabası içinde olan insanoğlunun günümüzden yaklaşık on bin yıl önce bu gelişimin ilk adımlarını attığını görmekteyiz. Doğanın sağladığı olanaklar yeterli olmayınca, zor şartlara dayanma gücü ile birlikte, yaratıcılığını da kullanmaya başlayan insan, var olan uygarlığını sürekli geliştirmiş ve değiştirmiştir. Bu değişim içerisinde ekonomiden kültüre, yaşam biçiminden mimariye kadar, tüm öğeler yeni bir düzen içinde kurulmuştur. Yeni bir sosyo-kültürel ve ekonomik oluşumun kurulduğu, değişimin başladığı dönemse, uygarlığın oluşumunda temel taşı olarak adlandırılan “Neolitik Dönem”dir. İnsan, bir milyon yılı aşkın bir süre boyunca, yaşamını avlanarak ve çevresindeki besinleri toplayarak sürdürmüş, aynı yerde sürekli olarak bulunmadığından dolayı da, kalıcı barınak yapmamış, yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Fakat, bu uzun süreç boyunca, artık diğer canlı türlerinden çok farklı bir davranış biçimi geliştirmiş ve kutuptan ekvatora, su kenarlarından yüksek dağ tepelerine kadar, her türlü ortamda barınabileceği gerekli uyumu sağlamıştır⁷.

Her ne kadar, kalıcı barınak yapma ihtiyacını hissetmese de, insan en baştan beri, sığınma ve barınma gereksinimi duymuş, kimi zaman bunu mağaralar, kaya sığınıkları ve kovuklar gibi doğadaki hazır biçimlerle karşılamış, kimi zaman da kendi geçici çözümlerini üretmiştir. Bu dönem boyunca, taşlardan basit örüler, dal, kamış ya da hayvan kemiklerinden, üstleri deriyle kaplı çadır türü barınaklar yapmıştır. Zamanla, taşlardan yapılan basit mimari denemeler üzerine dallar ve kamışlar örterek farklı tiplerini de yaratma yoluna gitmiştir⁸.

⁷ Mehmet Özdoğan, ”Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 20.

⁸ *Ibid*

Başlangıçta çadır ve kulübe türü barınakların kullanılmasından sonra, gerçek köylerin çekirdeğini oluşturan konutun ortaya çıkması, başka bir deyişle mimarlığın doğuşu, insanın yaşam ekonomisi adını verdiğimiz beslenme türünün değişmesi ile yakından ilgilidir⁹. Konut olarak tanımladığımız kalıcı barınakların ortaya çıkması¹⁰ ve yerleşik yaşama geçiş, ancak göç etmeden aynı yerde sürekli olarak besin elde edilebilecek belli bir düzen kurulduktan sonra mümkün olmuş, günümüz şehirciliğinin uygar seviyeye ulaşmasındaki ilk adım atılmıştır. İnsanlar yaşayacakları ve hayatlarını geçirecekleri bu yerleri gelişi güzel değil, bazı coğrafik ve topografik şartlar doğrultusunda seçmişlerdir. Bu anlamda konut alanları, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının fiziki faktörler ile belli bir mekanda bütünleşmesinden meydana gelmiştir diyebiliriz. Konut, tarihsel gelişimi içinde; doğa koşullarına, toplumun gelenek ve göreneklerine, siyasal yapının özelliklerine, üretim ilişkilerine ve biçimine, nüfus yapısı ve özelliklerine, kentleşme ve yerleşme tipine, kısacası birçok sebebe bağlı olarak dinamik bir ilişkiler toplamından meydana gelmiştir. Toplumun, konut üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek için, teknolojik ve sosyal yapıdaki değişimlerin bir bütün olarak incelenmesi de gerekmektedir.

Hem bölgesel hem de doğal şartlar, konut alanlarının ve konutların oluşumuna etki etmiş, birbirlerine bağlı olarak ele alınmış ve sosyal doku ile bütünleştirilmiştir. Tarım ve zanaat toplumlarının birbirleriyle benzer özellikleri olmasına karşın, konut büyüklüğü ve kullanım özellikleri, kişinin ekonomik güç ve toplum içindeki sınıfına göre değişmiş, bu sınıfsal ayrılık tarihsel süreç içerisinde ilk olarak bu yapı tipinde kendini göstermiştir. Konut olgusu ile birlikte sosyo-ekonomik ve sınıfsal bir topluluğu barındıran şehircilik anlayışı da her dönem gelişme göstermiş, gün geçtikçe daha çağdaş ve uygar bir görünüme bürünmüştür. Şehircilik anlayışında bazı temel ilkeler asla önemini yitirmemiş, aksine daha da ön plana çıkmıştır¹¹.

Neolitik dönemle birlikte yerleşik hayata geçilmesi ve konut olgusuyla karşılaşılmasının ardından, zaman içerisinde konutlar belli bir plan dahilinde gelişim göstermeye başlamış ve değişik biçimlerde kullanılmışlardır. Ancak, konutlardaki plan olgusunun gelişimi, toplumun yaşam biçimiyle ve şehir yapısıyla direkt alakalı olduğundan, konut alanındaki en büyük yeniliği ilk olarak Antik Çağ'da izlemek mümkündür. Bu anlamda, Tunç Çağı'nın sona ermesiyle birlikte, Ege havzasına yayılan

⁹ *Ibid*

¹⁰ Konut ve konut mimarlığının kökeni için ayrıca bkz: Trevor Watkins, "The Origins of House and Home", *Journal of World Archaeology* 21/3, 1990. s: 336-347.

¹¹ Aşkıdil Akarca, *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998. s: 24.

Helen toplumu, büyük saraylarda yaşayan, merkezi bir otoritenin hakim olduğu yönetim biçiminden kurtulmuş ve şehir devletleri şeklinde yaşamaya başlayan bir toplum olmuşlardı. Helen siteleri diyebileceğimiz bu kentler, bugün Batı’da kentlerin oluşmasının başlangıcı olarak kabul edilir. “Polis” adı verilen bu yeni toplum biçimi, hem kent hem de devlet anlamına gelir. Uzun bir tarihsel sürecin ürünü olarak ortaya çıkan bu “polis”de, kentin çekirdeğini akropol oluştururdu¹². Akropol, kente tepeden bakan bir kale, bir sığınak ve ilk zamanlarda kralların ikamet ettiği yerd. Kentin geriye kalan bölümü, akropolün yamaçları çevresinde kümelenir ve böylece yayılım gösterirdi. Kentin sosyal yapıları ve konutları da bu şekilde akropolün etrafında yer alırdı. Antik kentin kökeni, siyasi ve yönetim biçimlerinde ortaya çıkar ki; kentin en temel özelliği çevresindeki kırsal nüfus için sosyal, siyasal, dinsel ve kültürel bir merkez olmasıdır¹³.

Ege göçleri sonunda, Helen ana karasından Anadolu’nun batı kıyılarına göç edilmesi ve buralarda ki yerleşimlerin, ya da daha önceki var olan yerleşimlerin üzerine iskan edilmesi, bu coğrafyanın ticaret sayesinde daha önceden bilindiğinin bir göstergesidir. Söz konusu bu yerleşmelerden en eskisi ise, bir Aiol kenti olarak kurulan Eski İzmir’dir¹⁴. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönem olan Oryantalizan Dönem’le birlikte, Batı Anadolu’nun önemi ve özgünlüğü artmış, başta Miletos ve diğer Ege kentleri, Doğu Akdeniz, Mısır ve Karadeniz’de koloni kentleri kurmuşlardır. Diğer yandan, aynı kentlerde yaşayan doğa filozofları, daha önce efsanelerle açıklanan doğa olaylarının sebeplerini özgür düşünceyle açıklamaya çalışarak, bilim kavramının temelini oluşturmuşlardır. Artık, ekonomik gelişmeye bağlı olarak, bu dönemde basit olarak tasarlanmış, Helen evlerinin öncülleri diyebileceğimiz oval veya apsisli evler de oluşumlarını tamamlamış, Smyrna ve Phokia’da olduğu gibi yavaş yavaş yerlerini, megaron tarzı evlere bırakmışlardır¹⁵.

Bu dönemde, konut alanındaki en önemli aşama, Eski İzmir’deki çifte Megaron yapısının ortaya çıkışıdır¹⁶. Yan yana iki megaron aynı çatı altında birleşerek iki katlı, çok

¹² R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (çev: N. Nirven,-N. Başgelen), İstanbul, 1993. s: 5.

¹³ *Ibid*, s: 7-8

¹⁴ Ekrem Akurgal, “Batı Anadolu’da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 122-145; Ayrıca bkz: Ekrem Akurgal, *Alt Smyrna I, Wohnschichten und Athenatempel*, Ankara, 1983.

¹⁵ Megaron konusunda bkz: Valentin Müller, “Development of the Megaron in Prehistoric Greece”, *American Journal of Archaeology* 48/4, 1944. s: 342-348; E. Baldwin Smith, “The Megaron and its Roof” *American Journal of Archaeology* 46/1, 1942. s: 101-118; Barthel Hrouda, “Die Megaronbauten in Vorderasien” *Anadolu* XV, 1970. s: 1-14.

¹⁶ Ekrem Akurgal, “Batı Anadolu’da Konut ....”, s: 129.

odalı, önü ve yan avlulu bir konut oluşturur ve bu da Klasik Dönem konut mimarlığında görülmeye başlanan prostaslı evlere geçiş için, bir aşama teşkil eder.

Helen dünyasının Persler tarafından baskı altına alınması ve İskender'in gelişine kadar, yaklaşık iki yüzyıl Pers egemenliğinde kalmış olmasına karşın, Helen kentleri kültür ve sanat alanındaki özgünlüklerini korumuşlardır. Bu istila sonucu, bazı kentler yıkılmış ve zarar görmüş, yeniden yapılanmaları gerekmiştir. Bu yeniden yapılanmadaysa, kent planlaması ve konut mimarisinde olumlu yönde bazı yeni gelişmeler görülmüştür. Bu yeni gelişmelerin başında da, ızgara plan sistemi gelmektedir.

Zaman zaman kalın surlarla çevrelenen Helen kentleri, üyelerin düzenli ve ortak yaşadıkları, vatandaşların eşit olduğu ve yönetime katıldığı topluluklardır. Bazı Helen kentlerinin yeniden yapılanmalarını gerektiren bu dönemde, şehir planlamacılığı bakımından belki de bir ilk olan ve özgür yurttaşlar için, konutlarını inşa etmelerinde onlara yararlılık sağlayan ızgara plan sistemi benimsenmiş¹⁷, Helen konut mimarlığı büyük bir gelişim göstermiştir.

Izgara plan sistemi ile birlikte, başlangıçta oval bir form oluşturan basit taş temellerin üzerine, kerpiçten tuğlalar kullanılmasıyla inşa edilen Helen evi¹⁸, megaronun plan yapısı olarak konutlarda kullanılmaya başlanmasıyla birlikte esas kimliğine kavuşmuştur¹⁹. Birbirini tekrarlayan megaronların bir araya gelmesiyle oluşturulan yeni düzen Hellen dünyasında çok çabuk kabul görmüş ve konut biçimlenmesinde etkin olmuştur. Sonrasındaysa prostas ve pastas tipli evler gelişerek peristil planlı evlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır²⁰. Burada, açık bir avlulu mekan etrafına dizili odalar şeklinde tasarlanan, dikdörtgen planlı ev tipini prostas, bir sıra odanın açıldığı geniş koridorun oluşturduğu kare planlı ev tipini ise, pastaslı evler olarak özetleyebiliriz. Oldukça mütevazı, fakat geniş yaşam alanları oluşturan bu planlar tüm yurttaşlar için ortak bir uygulamaydı ve toplumda belli bir eşitliği sembolize etmekteydi.

¹⁷ R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler...* , s: 48-49; Frank Kolb, "Antik Çağ'ın Büyük Anadolu Yerleşmelerinde Konutun Rolü", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 150.

¹⁸ Ekrem Akurgal , "Batı Anadolu'da Konut ...." , s: 123-126.

¹⁹ *Ibid*, s: 129-130.

²⁰ Wolfram Hoepfner, "Klasik Dönemde Konut ve Toplum", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996, s: 155-165; Haluk Abbasoğlu, "Anadolu'da Antik Çağ'da Konut", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 395-396.

Helenistik dönem ile birlikte artan zenginlik ve bunun sonucu oluşmaya başlayan lüks yaşam, konut mimarlığına “peristil” dediğimiz yeni bir olguyu sokmuştur. Etrafı sütunlarla çevrili, açık bir avlu etrafında gelişen odalar kompleksinden oluşan peristil planlı yapılarda gösteriş esastır²¹. Bu evler, çok fazla oda ve müstemilattan meydana gelir, bazen de zemin mozaiklerle, duvarlar fresklerle ve avlu zengin mermer işlemlerle süslenirdi. Helenistik dönemle birlikte ortaya çıkan bu yeni olgu, sonrasında Romalılarca da benimsenerek devam etmiştir.

Mimarlık alanında oldukça ileri bir düzeye erişen Roma toplumu, kent ve konut gelişiminde de özel bir yer işgal eder. Roma imparatorluğu kendi politikası uyarınca, Akdeniz’de çok sayıda kent devletini birleştirmiş ve daha önce var olmayan birçoğunu da yeniden yaratmıştır. Böylelikle Akdeniz kıyılarında küçük-büyük, surlarla çevrelenmiş ya da çevrelenmemiş binlerce kentten kesintisiz bir ağ oluşturulmuştu. Romalılar, Helenlilerin kentlerini oluştururken kullandıkları düzen ve disiplin doğrultusunda kentlerini daha da geliştirmişler, ancak kendi biçimlerine göre bir sistematik oluşturmuşlardır. Buna göre, konut mimarlığı da ayrı bir gelişim izliyor, sistemin dinamiklerine göre kendini yeniliyordu. Anıtsal yapılarıyla, atık su sistemleriyle, hamamlarıyla ya da arenalarıyla Roma kenti antik çağın tüm görkemini yansıtmaktadır.

Romalılar bir kentin mimari ve estetik tanımını gerçekleştiren, düzgün yol planları, geniş kamu yapıları ve etkileyici binalarıyla birlikte festivaller, eğlenceler ve hamamlarıyla birlikte yaşadıkları yerleri olağan üstü geliştirmişlerdi. Özellikle, Herculanium ve Pompeii’de yapılan kazılar bizlere Roma evinin eşsiz örneklerini tüm gelişimleriyle yansıtır. Romalılar, atrium plan anlayışında, ortasında çoğunlukla fiskiyeli havuzların bulunduğu, açık bir avlu etrafında gelişen odaların oluşturduğu evler yaratarak mimari alandaki başarılarını konutlarda da göstermişlerdi. Ayrıca daha çok orta sınıf ve gelir düzeyi düşük insanların ikamet edebilecekleri, birden çok katlı apartman tarzı yapılarda inşa etmeye başlamışlardı. Özellikle, başkent Roma’da kalabalık bir nüfusun bulunması nedeniyle, şehirde insanların barınmasını kolaylaştıracak böyle bir çözüm yoluna gidilmiştir.

---

²¹ Peristil planlı evler için bkz: Ekrem Akurgal, “Batı Anadolu’da Konut ...” , s: 130-138; Binnur Gürler, Batı Anadolu’da Peristil Tipi Evlerin Gelişimi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1985; Ahmet Ersoy, Binnur Gürler, “Antik Çağ Batı Anadolu’sunda Konut”, *Ege Mimarlık Dergisi* 13, 1994. s: 36-40.

Helen idealini çok erken benimseyen Romalılar, onu daha önce hiç bilinmediği Batı Avrupa ve Balkanların geniş alanlarına tanıtmışlardır. Eyaletlerde yaşayan seçkin sınıf, Romalıların süzgecinden geçen Helenlerin yaşam vizyonunu benimsemiş ve Romalı yöneticilerin teşviki ile tapınaklar, toplantı yerleri, malikaneler inşa etmeye, oyunlar ve festivaller düzenlemeye başlamışlardı. Romalı seçkinler, tüm bunlar için gerekli mali kaynaklara büyük ölçüde gönüllü oluyor ve yaptıkları bağışlarla kentlerin gelişimine yardımcı oluyorlardı²². Konut yapıları da bu anıtsallığın bir parçası olmakta, seçkin aristokratlar antik Roma kentini tüm kamu yapıları ve diğer sosyal alanlarıyla birlikte inşa ettirdikleri konutlar ile tamamlamaktaydılar.

Romalılar, peristil planlı evleri kendilerine göre uyarlamış ve bu plan tipini uzunca bir dönem çok severek konut yapımında kullanmışlardır²³. İtalya’da gelişen atrium plan anlayışı da zamanla peristil plana adapte edilmiş, böylelikle daha görkemli evler ortaya çıkmıştır. Ancak, zamanla gösteriş ve ihtişamın bir sembolü haline gelen bu peristilli ev uygulaması, klasik dönem kent devletlerindeki eşit paylaşım ilkelerinin, artık yavaş yavaş yitirildiği anlamına da gelmektedir.

Antik Çağ öncesinde başlayan hikayemizde, oval formlu basit evden megarona, megarondan da Klasik Dönem’de pastas ve prostaslı, Helenistik Dönem’deyse peristilli eve ulaşan gelişim, uzunca bir sürede oluşmuş ve Akdeniz coğrafyasında kendini bulmuştur diyebiliriz.

²² John Hugo W. Liebeschuetz, “The end of the ....”, s: 3.

²³ Roma dönemi konut mimarlığı için bkz: Alexander Gordon McKay, *Houses, Villas and ....* ; Simon P. Ellis, “The end of the ....”, ve *Roman Housing ....* ; Guy. P.R. Metraux, “Ancient Housing: “oikos” and “domus” in Greece and Rome”, *The Journal of the Society of Architectural Historians* 58/3, 1999. s: 392-405. ve özellikle Türkçe olması bakımından, Turgut H. Zeyrek, *Anadolu Konut Mimarisinde Portikolu Avluların Gelişimi ve Değişimi*, İstanbul, 2005. Ayrıca bkz: Binnur Gürler, *Batı Anadolu’da Roma Dönemi Evleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1987.

2.BÖLÜM

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA KONUT MİMARLIĞI

Genel bir değerlendirme ile Antik Çağ'dan Orta Çağ'a geçiş süreci olarak görülen zaman dilimi, bugün Geç Antik Çağ olarak tanımlanmaktadır. Periyodik olarak başlangıç ve bitiş tarihleri kesin olarak çizilememiş olan bu dönem için, genel hatları ile M.S. 200 ile M.S. 600 yıllarını kapsayan bir zaman aralığını önerebiliriz. Buna göre, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz'de gücünü kaybetmeye başladığı M.S. 3. yüzyılı da içine alan, büyük Helen ve Latin klasik çağlarının bitimi ile başlayan ve Roma'nın doğudaki temsilcisi konumunda olan Bizans'ın, Ortadoğu'daki tüm hâkimiyetini Araplara bıraktığı M.S. 7. yüzyıla kadar devam eden süreç, Geç Antik Çağ'ı oluşturmaktadır diyebiliriz.

Bu dönem yaşam biçimlerinin köklü bir şekilde değişmeye başladığı ve sosyo-ekonomik olarak belli bir düşüşün yaşandığı zaman dilimidir. Antik Çağ yaşam biçimlerinden uzaklaşıp, Ortaçağ yaşam biçimlerinin benimsenmeye başladığı bir hazırlık dönemi olarak da kabul edilebilir. Bu dönemde Roma İmparatorluğu, tüm Akdeniz'e ve neredeyse Avrupa ile birlikte Ortadoğu'nun da büyük bir kısmına hakimdir. Ancak, imparatorluğun böylesi büyük bir coğrafyaya yayılması, idari anlamda büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Sosyal ve siyasi alanda birçok zorlukla uğraşmak durumunda olan Romalılar, genişleyen sınırlarla birlikte bu dönem boyunca batıda giderek güçlenen barbarların baskısıyla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır¹. Ayrıca, Geç Antik Çağ'ın başları diyebileceğimiz M.S. 3. yüzyılda, büyük bir ekonomik sıkıntı başlamış, dönemin imparatoru Diocletianus (M.S. 285-305) bu sıkıntılardan kurtulabilmek için bazı önemli reformlara girişmiş ve sert tedbirler almıştır². Hükümdarlığı zamanında imparatorluk sosyal, kültürel ve ekonomik olarak bazı değişikliklere uğramış, her şeyden önemlisi yönetsel olarak idare ikiye ayrılmıştır. Hem doğuda hem de batıda ikişer yöneticinin idare edeceği yeni bir sistem benimsenmiş, "tetrarchi" adı verilen dördü idare biçimindeki bir yönetim anlayışı ile imparatorluk belli bir süre yönetilmeye çalışılmıştır³. Ardından gelen kısa bir süre sonra, imparator I. Constantinus (M.S. 307-337), yönetimi

¹ Stephen Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD. 284-641*, Oxford, 2007. s: 4.

² *Ibid* s: 47-62. Ayrıca bkz: Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi* (çev: E. Ermert), İstanbul, 2008. s: 48-50.

³ *Ibid* s: 52-62.

tekrar tek başına ele almayı başarmıştır. Onun döneminde Hıristiyanlık imparatorlukça kabul görmeye başlamış ve Constantinopolis yeni başkent olarak seçilmiştir⁴. Ancak, I. Constantinus'dan (M.S. 307-337) sonra imparatorluk, artık sonu olmayacak bir şekilde önce M.S. 395 yılında ikiye ayrılmış, ardından da kuzeyli barbar kavimlerin, Roma içlerine kadar ilerlemesi sonucu batıda yer alan temsilcisi M.S. 476 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır⁵. Doğuda ise, kendilerini Romalılar olarak tanımlayan, fakat kendi dilleri olan Helence'yi konuşan yerli halk, Roma kültürü ve yaşam biçimini bir bin yıl daha devam ettirmiştir.

Roma'nın devamı niteliğindeki bu Doğu Roma, ya da modern tarihçilerin adlandırdığı şekliyle Bizans İmparatorluğu, hakim olduğu topraklarda Antik Çağ yaşam biçiminin birkaç yüzyıl daha devam etmesini sağlamıştır. Bu yeni imparatorluğun, özellikle ilk dönemlerinde Antik geleneğe sıkı sıkıya bağlı olduğu her aşamada kendini hissettirir⁶. Bizans imparatorluğunun erken evresi, aslında Geç Antik Çağ'ın devamı olup, sadece yeni devletten dolayı Erken Bizans olarak adlandırılmaktadır. Temel manada Geç Antik, Erken Hıristiyanlık ya da Erken Bizans gibi dönem belirten bu isimler, bilim adamlarının çalışmalarında kolaylık oluşturabilmek için yarattıkları isimler olup, aynı zamansal süreci ifade ederler. Bu anlamda Erken Bizans yaşam ve karakteri, aslında Antik Çağ'ın geç dönemdeki yansıması, dolayısıyla Geç Antik Çağ'ın kendisidir dediğimizde büyük bir yanılgi içine girmiş olmayız⁷.

Bizans imparatorluğunun erken dönemini de kapsayan Geç Antik Çağ'ın tam olarak ne olduğunu anlamak içinse, bu dönemden günümüze ulaşan en büyük bilgi kaynağı olan kentsel yaşama bakmamız gerekir. Roma imparatorluğunun açık ve net olarak şehirlerin oluşturduğu sistemli bir ağın bütünü olduğunu bildiğimize göre, bu bütünün Geç Antik Çağ için de geçerli olduğunu kabul edebiliriz. Zira birbirinden bağımsız şehirlerin oluşturduğu bu bütün, bugün Akdeniz çevresinde yapılan kazı ve araştırmalarla birlikte, yazılı kaynaklardan da anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde meydana geldiği kabul edilen değişim ve dönüşümleri bizlere aktaran en önemli kaynaktır.

⁴ *Ibid* s: 55-71.

⁵ *Ibid* s: 115-117.

⁶ Cyril Mango, *Bizans ....* , s: 9-10.

⁷ James Russel, "Transformation in Early Byzantine ...." , s: 137; Stephen Mitchell, *A History of the ....* , s: 5-9.

2.1. Geç Antik Çağ'da Kent

Konumuzun temel eksenindeki bu dönem, kentsel yaşam biçimlerinde kendini belli eden dönüşümün, artık geri dönüşü olmayan bir değişimin başladığı ve kentlerin bundan derinden etkilendiği bir evredir. Kamusal alanlar ile birlikte özel konutlar bu dönemde dükkan, çarşı, işlik gibi özel yapı ve tesislerce istila ediliyor, zanaatkarlara ait atölyeler cadde kenarlarına taşarak kamusal düzeni bozacak şekilde kentin ortak mülkiyetlerini işgal ediyorlardı. Kentlerin nüfusu düşman saldırıları, salgın hastalıklar ve depremler sonucu hiç olmadığı kadar azalıyor, su yolları ve ortak alanlar bakımsızlığa terk ediliyordu.

Bu dönemde imparatorluğun batısı Gotlar başta olmak üzere Germenik kavimlerin, doğusu ise Pers saldırı ve istilalarının sonucu olarak büyük bir şekilde yıpranmaya başlamıştır. Ekonomi gerilemeye, uzak eyaletlere kadar uzanan ticaret azalmaya ve üretim durma noktasına gelmiştir. Şüphesiz dönemin en önemli özelliği olarak gösterilen bu olumsuz yöndeki değişim ve dönüşüm ile birlikte onu takip eden kültürel çöküşün; hepsinin gerekli birer açıklaması olabilir, ancak kısa bir zaman dilimine sıkışmış olarak görülen bütün bu yaşananların sebep – sonuç ilişkisi en iyi olarak kentlerde kendini göstermektedir⁸.

Ortaya çıkan bu tabloda, Antik Çağ'ın gelişkin kentsel yaşamından artık yavaş yavaş uzaklaşıldığı, anıtsal ve gösterişli yapıların inşasının yavaşladığı ve eski güç dengelerinin değiştiğini görürüz⁹. Bütün bunların halkın yaşam biçimine ve dolayısıyla konutlarına gözle görülür derecede etki ettiği kabul gören bir gerçektir. Bu değişim sürecinde kentlerin yapı taşı konumunda olan konutlarda büyük oranda değişim yaşamış, bütünüyle yeni bir konut kültürü ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Bunu belirleyen ise, artık Geç Antik Çağ insanının kazanç ve yaşam biçimi olmuştur. Bundan dolayı, bu dönem konutlarını anlayabilmek için evvela kentsel yaşamı ve pek tabii olarak kentlerde meydana gelen değişimin boyutlarını konutlar ile bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Öncelikle burada Antik Çağ'daki kent kavramını karşılayan “polis” teriminin, bildiğimiz anlamıyla sadece etrafı duvarlarla çevrili bir kent ya da şehir kavramını değil, daha geniş bir anlamda siyasal ve yönetsel bir birimi karşıladığını söylemeliyiz¹⁰. Antik

⁸ Geç Antik kentsel dokusu ve kentsel yaşamda görülen değişimlerin kısa bir özeti için bkz: Cyril Mango, *Bizans ....* , s: 69-98. Ayrıca bkz: John Hugo W. Liebeschuetz, “The end of the ....” , s: 1-49.

⁹ *Ibid* s: 42-46.

¹⁰ R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler ....* , s: 1-12.

Çağ'daki kentin özelliği; etrafındaki kırsal alanda dahil olmak üzere, belli bir bütünlük içerisindeki hinterlandı için siyasal, dinsel ve kültürel bir merkez oluşturmasıydı¹¹. Bu bakımdan, siyasal merkez çevresiyle birlikte kent devletini veya daha geniş bir anlamda, kentin kendisini temsil ediyordu. Bu merkez gymnasionu, tiyatrosu, agorası, çeşmelere ulaşan su yolları, tapınakları, kutsal alanları ve pek tabii olarak şehir meclisi ile birlikte, etrafını saran surlardan oluşur, bütün bu yapılar bütünüyle kendini bulurdu¹². Kent için Antik Çağ'da oluşmaya başlayan bu tanım, Roma dünyasında ve hatta Geç Antik Çağ'da da önemini korumuştur¹³. Geç Antik Çağ kentlerinin büyük çoğunluğunun, kökleri Antik Çağ'a inen yerleşmeler olduklarını hatırlarsak bunu daha iyi görebiliriz.

Antik Çağ'ın başlarında oluşmaya başlayan şekliyle, Helen idealini yansıtan bu kentlerde yaşamak, iyi bir yaşam sürmenin en iyi yolu idi. Kentler insanların en iyi şekliyle yaşayabilecekleri biçimde tasarlanmışlar, buna göre vatandaşların ya da en azından bazılarının ideal yaşam biçimlerine uygun olarak hayatlarını devam ettirmelerine ortam sağlamışlardır. Helen idealindeki kentsel yaşam biçimi, Romalılar tarafından aynen benimsenmiş ve daha da geliştirilerek tüm Akdeniz havzasına yayılmıştır. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu büyüyüp geliştikçe klasik anlamdaki kentte büyüyor, halkın çoğunluğu artık kentlerde yaşamaya başlıyordu¹⁴.

Helen idealindeki kentsel yaşamı çok çabuk benimseyen Romalılar, kentleri yakın zamanda alt yapı ve kanalizasyon sistemleri olan geniş caddeler, sıcak suları olan hamamlar, meydanlar ve forumlarla donatarak Antik Çağ insanının, ulaşılması zor bir yaşam standardına sahip olmasını sağlamışlardı. Bunun için mali kaynak olarak, kentlerde yaşayan ve kent meclislerinin doğal birer üyesi olan yerel zenginler, seçkinler gönüllü oluyor, Romalı yöneticilerin teşvikleri ile tapınaklar, tiyatrolar, kamusal alanlar inşa ediliyordu¹⁵. Böylece M.S. 1. ve 2. yüzyıllara gelindiğinde klasik kentin temsil ettiği yaşam biçiminin, karşı konulmaz bir çekiciliği ortaya çıkıyordu.

Antik Çağ kenti, bu dönemde her anlamda gelişimini tamamlamış ve artık ulaşabileceği son noktaya varmıştı. Fakat, M.S. 3. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun birleştirici gücünden artık uzaklaştığını ve oldukça geniş bir coğrafyaya uzanan toprakların hem doğusunda hem de batısında meydana gelen siyasi gelişmelere bağlı olarak, ekonomik

¹¹ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ....", s: 1.

¹² R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler ....*, s: 5-9.

¹³ Stephen Mitchell, *A History of the ....*, s: 1-5.

¹⁴ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ....", s: 1-4.

¹⁵ *Ibid*, s: 3.

zorlukların başladığını az önce belirtmiştik. Bu dönem, kentsel yaşamda olduğu kadar, siyasal yaşamda da birçok değişikliğin meydana geldiği bir dönemdir. Birçok imparatorun tahttan indirildiği, devlet idaresinden askeri yapıya, ekonomiden düşünce sistemine kadar Roma yaşam biçiminin çöktüğü bir dönem olarak kabul görülür¹⁶. İmparatorluğun genişleyen sınırlarına bağlı olarak düşman saldırıları artmış, ekonomi gerilemiş, fiyatlar yükselmiş ve paranın değeri oldukça düşmüştür. Tarihçiler genel bir değerlendirme yaparak bu zamansal süreci krizler dönemi olarak adlandırır. Bu krizler döneminin doğal bir sonucu olarak da, başta resim ve edebiyat olmak üzere mimari ve diğer kültürel unsurlarda bir duraklama yaşandığı hissedilir. Kentlerinse artık zengin ve cezpl edici günlerinden yavaş yavaş uzaklaştıkları gözlemlenir¹⁷. M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren, başta kamu yapıları olmak üzere mimari ve süsleme ile birlikte, yazıtlı anıtlar, şölenler, oyunlar, heykeller ve tiyatro sanatı gibi, para ve yiyecek dağıtımında sergilenen kişisel cömertlik gösterilerinin her yerde azaldığı, bir daha da eskisi gibi olmadığı görülür¹⁸. Artık, Geç Antik dediğimiz bu süreçte, kent yaşamında belli bir durağanlığın görülmeye başladığı ve bunun M.S. 7. yüzyılın sonunda görülen keskin kentsel dönüşüme kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Antik Çağ'da oluşmaya başlayan kentsel yönetimi geliştiren Romalılar, kentlerin idaresini yerel meclislere bırakmışlar, sadece vergi ve hukuk işleriyle ilgilenmişlerdi. Buna göre kentin ihtiyaçları az önce de değindiğimiz gibi, yerel meclislerin üyeleri olan *curiae*'ler, yani aristokratlar ve konsil üyelerince karşılanıyor, bu kişiler kentin hamileri olarak harcama yapmaktan çekinmiyorlardı¹⁹. Ancak, M.S. 3. yüzyıl ile birlikte artan ağır ekonomik zorluklar sonrası, imparatorluğun bu seçkin zenginlerinin, zamanla kendilerine bir yük olan bu sorumluluktan kaçmaya başladıkları görülür²⁰. M.S. 3. yüzyılda başgösteren bu krizleri atlama için sert ekonomik tedbirler alan Diocletianus'un (M.S. 285-305) artan hiyerarşik düzeninde kendilerine yer bulma yoluna girmişler ve imparatorluğun mülki hizmetlerine ya da kiliseye katılma yolunu tercih etmişlerdir²¹. Böylece ekonomik olarak zenginliklerini korumayı, hatta arttırmayı bile başarmışlardır. Ancak bunun bir sonucu olarak, şehir meclislerinin kentlerdeki önemleri azalmış, yerel düzeyde oluşan boşluğu valiler ve piskoposlar doldurmaya başlamışlardır²². Özellikle imparator I. Constantinus'un

¹⁶ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi* .... , s: 30.

¹⁷ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...." , s: 3.

¹⁸ *Ibid* s: 6-7. Ayrıca bkz: Cyril Mango, *Bizans* .... , s: 70-79.

¹⁹ *Ibid* s: 3.

²⁰ Cyril Mango, *Bizans* .... , s: 42-43.

²¹ *Ibid*, s: 43.

²² *Ibid*

(M.S. 307-337) din değiştirmesinden sonra, kentlerin çoğunun bir piskoposu olmuş ve kent meclislerinin kendi kentlerini temsil etme yeteneği, artık kiliselerin eline geçmiřtir²³.

Kentlerde zayıflamaya başlayan meclislerin yerlerini gittikçe artan bir şekilde kiliselerin doldurmaya başlaması, bu dönemde çok tanrılı dinsel inançları yıkarak, yurttaşların yaşam biçimlerini ve düşünce sistemlerini yeniden şekillendirmeye başlayan Hıristiyanlığın bir sonucudur. M.S. 4. yüzyıla gelindiğinde kentlerin geri dönölmez bir hızla Hıristiyanlaşmaya başladıkları görölür²⁴. Artık, kiliseye hizmet oldukça külfetli olan kent meclislerinden sıyrılmanın ve dolayısıyla, kente hizmet etmekten kurtulmanın bir yolu idi. Kentin ileri gelenleri konumundaki zenginler, servetlerini kamu yapıları yararına harcamaktan vazgeçtikleri gibi, artık dini yapılara ya da din ile ilgili objelere yatırma eğilimi içine girmişlerdir²⁵. Böylece, yatırımlarda kentsel yapıların bakımını etkileyen bir gerileme yaşanmış, yatırım modelleri de değişmeye başlamıştır. Özellikle kiliseler, kaynakların tüketimi açısından M.S. 4. yüzyıldan bu yana kentnin diğer kamu yapılarının önemli bir rakibi olmuřtur²⁶. Mevcut arkeolojik bulgular, M.S. 6. yüzyıla değin kilisenin sahip olduğu büyük bir servete ilişkin bizlere önemli kanıtlar sunar. Bu dönemde Akdeniz'in hemen hemen her yerinde bazilikalar inşa ediliyor, bunlar son derece gösterişli biçimde süsleniyorlardı²⁷.

Artan kaynakları sayesinde, kentsel yaşamdaki işlevsel gereklilikler bu dönemde artık kilise tarafından üstleniliyor²⁸, piskoposlar kentlerin doğal liderleri olarak nitelendiriliyorlardı. Kentsel merkezin ve çevresinin bütünlüğü, nüfuzu olan piskoposun otoritesi ile sađlamıyordu²⁹. Küçük ya da büyük olsun Geç Antik Çağ'da birçok kent devamlılıklarını piskoposların varlığına borçlu hale gelmiştir diyebiliriz³⁰. Çünkü, bir kent

²³ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti* .... , s: 46-62; John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...." s: 7.

²⁴ Özellikle M.S. 395 yılında imparator I. Theodosius'un (M.S. 378-395) çıkardığı bir yasa ile Paganizmi resmen yasaklaması ve pagan tapınaklarına ait olan her şeyin imparatorluk ve kilise tarafından paylaşılması sonrası kilise artan bir öneme sahip olmuştur. İlerleyen süreçte bir çok piskopos kentlerdeki tapınakların yıkılmasına da ön ayak olarak eski geleneğin tamamen ortadan kalkması için çaba sarf etmiştir. Kentsel yaşamın hızla Hıristiyanlaşması için özellikle bkz. Dietrich Claude, *Die Byzantinische Stadt* .... , s: 85-101; Gilbert Dagron, "Le christianisme dans la ville byzantine", *Dumbarton Oaks Papers* 31, 1971. s: 3-25; Bryan Ward-Perkins, *From Classical Antiquity to the Middle Ages: Urban Building in Northern and Central Italy AD 300-850*, Oxford, 1984. s: 51-84.

²⁵ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...." , s: 7.

²⁶ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası* (çev: A. Özdamar), İstanbul, 2007. s: 67.

²⁷ Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a – İ.S. Beşinci Yüzyıl* (çev: Z. Z. İlkgen), İstanbul, 2000. s: 97-122

²⁸ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti* .... , s: 46-62; John Haldon, *Bizans Tarih Atlası* .... , s: 88-91.

²⁹ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...." , s: 30.

³⁰ A. H. Martin Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Oxford, 1964. s: 914-920; John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...." , s: 12.

için piskoposun varlığı artık ayırt edici bir özellik olarak kendini iyiden iyiye belli etmişti³¹. Ancak imparatorluğun genelinde görülen bu özellik, kent yaşamının anıtsal ve estetik yönlerinde yavaş ama olumsuz bir etkiye de sebep olmuştur. Antik Çağ'ın en görkemli yapı toplulukları olan tapınaklar kiliseye dönüştürülüyor ve terk ediliyor, çok tanrılı dinlerle ilişkili oldukları için tiyatroların etkinliğine son veriliyordu. Gymnasium ve palaestralarla birlikte atletizm yanında gençlerin beden eğitimi de kayboluyor, hamamlar ve diğer kamu yapıları da aynı kaderi paylaşıyordu. Roma kentlerinin simgesi olan su sistemleri de, artık neredeyse işlemez hale geliyordu³². Kentin kamusal alanları gelişigüzel yapılan konutlarla bireysel olarak işgal ediliyor, bu eğilim artarak kendini gösteriyordu³³.

Kentlerden ziyade, kırsalın ön plana çıkmaya başlaması ve köylerin anıtsal yapılar kazanmaları da artık geç dönemin bir göstergesi olmuştur. Bu köyler, bundan sonra yazılı kaynaklarda da göze çarpmaya başlayan önemli yerleşimler olmuşlardır³⁴. Köylerin artan sayısı ve kaliteleri, buralara artık kentlerden daha fazla kaynak aktarıldığını göstermektedir. Özellikle Suriye bölgesinde bu şekilde çok fazla örnek vardır. Böylelikle, kendi kendilerine yeten köyler ortaya çıkıyor mevcut olan küçük kentler ise daha da küçülüyor ve daralıyorlardı³⁵.

Geç Antik Çağ ve sonrasında kentsel hayatta görülen bu değişimler, özellikle eyalet konumundaki yerleşimlerde arkeolojik verilerle desteklenmektedir³⁶. Bunlar, öyle ya da böyle kentlerin klasik yapılarından bilinen birçok özelliği, kaybetmeleri konusunda neredeyse tüm Akdeniz çevresinde genel bir eğilim olduğunu gösterir³⁷.

Fakat tüm bu olumsuzluklar arasında kentsel yaşam öyle ya da böyle devam ediyordu. Bazı kentler bu dönemde ortaya çıkan barbar saldırılardan korunmak amacıyla savunma duvarlarıyla çevreleniyor, bazılarında arazinin elverdiği ölçülerde düzenli sokaklar yapılarak forumlar ve meydanların etrafında kamusal alanlar oluşturuluyordu. Kamusal binalar imkanlar dahilinde heykeller ve çeşmelerle donatılmaya çalışılıyordu.

³¹ Wolfram Brandes, *Die Stadte Kleinasien* .... , s: 27.

³² Dietrich Claude, *Die Byzantinische Stadt* .... , s: 85-100; Cyril Mango, "Daily Life ....", s: 337-353; Cyril Mango, "Addendum to the Report ....", s: 253-257; Michael Milojevic, "Forming and Transforming ....", s: 247; James Russel, "Transformation in Early ....", s: 137-138 ve özellikle 144.

³³ Kamu alanlarının bireysel olarak işgali için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City* .... , s: 186-208.

³⁴ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ....", s: 30; Cyril Mango, *Bizans* .... , s: 71-72.

³⁵ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ....", s: 30-32.

³⁶ Alexander Kazhdan, "Vizantijske Goroda ....", s: 164-183; Alexander Kazhdan, Anthony Cutler, "Continuity and Discontinuity ....", s: 437-441; Clive Foss, "The Persians in Asia ...."; Clive Foss, *Byzantine and Turkish* .... ; Clive Foss, "Archaeology and the ...." ; Cyril Mango, *Bizans* .... , ; George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the ...."; ; James Russel, "Transformation in Early Byzantine ....".

³⁷ John Haldon, *Bizans Tarih* .... , s: 74.

Bölgesel farklılıklar olmasına rağmen, bütün bu olumsuzluklar arasında Antik Çağ'ın kentsel yaşamı yine de çekiciliğini kaybetmemiş ve bir şekilde M.S. 6. yüzyıla kadar devam etmiştir. Zira bazı yerleşim yerleri kentleri yıpratın bu değişimden çok az etkilenmişler ve hatta bazılarının nüfusları her şeye rağmen az da olsa artmıştır.

Bu dönemde, kalabalık nüfusları barındıran bazı büyük kentlerin göç alarak daha da kalabalıklaştığı anlaşılmaktadır. Başta Constantinopolis olmak üzere doğunun büyük kentlerinden Ephesos, Sardis, ve Antiocheia M.S. 3. yüzyılda yaşanan sosyo-ekonomik krizler ortamını fazla zarar görmeden atlattımlardır. Bu kentler bahsettiğimiz zaman dilimi içerisinde bazı yeni yapılar kazanarak, az da olsa nüfusları artın kentler olarak karşımıza çıkarlar³⁸.

Bu istisna örnekleri bir kenara bıraktığımızda, eski kent yaşamının önemli ölçüde bozulmaya başladığı açıktır. Geç Antik Çağ ile başlayan kentlerin bu durumu, M.S. yaklaşık 6. yüzyılın ortalarından itibaren, artık olduğundan daha da kötüye gitmeye başlamıştır³⁹. Bu dönemde arkeolojik bulgular epey kentin alan olarak daraldığını ve nüfus bakımından ciddi bir düşüş yaşandığını göstermektedir⁴⁰. Kentlerin topraklarının büyük bölümü ve bu toprakların geliri ellerinden alınmıştır. Bunun yanında, M.S. 6. yüzyıl ile birlikte imparatorluğun doğusunu artık depremler⁴¹, birbiri ardına gelen veba salgınları⁴² ve belki de hepsinden daha önemlisi Pers istilaları⁴³ daha ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlamıştı.

Ele aldığımız dönem; elde edilen veriler ve yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla depremler, kuraklıklar, salgın hastalıklar ve benzeri felaketlerin ardı ardına geldiği bir dönem olarak kabul edilir. Özellikle, antik yazarlar imparatorluğun farklı bölgelerinde

³⁸ John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ....", s: 9.

³⁹ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası ....*, s: 67.

⁴⁰ James Russel, "Transformation in Early Byzantine ....", s: 149-150; Michael Milojevic, "Forming and Transforming ....", s: 247; Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the 'antique city' in the lands of the Eastern Roman Empire", *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol: 2. (ed. J. Henning), New York, 2007. s: 3-10 ve özellikle bu dönem kentlerinde yapılan kazıların sonuçlarını içermesi bakımından: George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the ...."; Clive Foss, *Byzantine and Turkish ....*; Clive Foss, "Archaeology and the ...."; Clive Foss, *Ephesus after Antiquity ....*; James Russel, "Anemourion", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* (ed. A. E. Laiou), Washington D.C., 2002. s: 221-228.

⁴¹ Wolfram Brandes, *Die Stadte Kleinasiens ....*, s: 176-181.

⁴² Lawrence Conrad, "The plague of Bilad al-Sham in pre-Islamic times", *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham 2*. (ed. M.A. Bakhil, M. Ashfour), Amman, 1986. s:143-163; Jean Durliat, "La peste de 6e siecle", *Hommes et richesses dans l'empire byzantini IVE-VIIE siecles*, Paris, 1989. s:107-125.

⁴³ Clive Foss, "The Persians in Asia ....", s: 721-747; Clive Foss, *History and Archaeology of Byzantine Asia Minor*, Aldershot, 1990.

meydana gelen depremlerden büyük felaketler olarak bahsederler ve bir çok kişinin bu depremlerde hayatlarını kaybettiği, bir çok kentinde yerle bir olduğu bildirirler⁴⁴. Bununla birlikte ekonomisi tarıma dayalı olan Akdeniz ağırlıklı bu kültürel toplumda baş gösteren kuraklık, birçok kenti etkisi altına alan bir kıtlık etkisi yaratmıştı⁴⁵. Çekirge istilaları ve benzeri sebeplerden dolayı köylüler ürün alamadıkları toprakları terk ederek daha basit bir hayat sürecekleri kentlere yönelmişlerdir⁴⁶. Tarımsal alandaki bu olumsuzluk ekonomiyi vurmuş, fiyatlarda artan bir eğilim oluşmuştu. Kentlerde ise toplumsal şiddet ve huzursuzluk baş göstermiş, insanlar arasında isyanlar ve çatışmalar başlamıştı. Bunlara ek olarak dönemin sonlarına doğru baş gösteren salgın hastalıklarsa belki de eşi benzeri görülmemiş bir felaket olarak bu dönem insanlarını kırıp geçirmiştir. Bütün Akdeniz boyunca yayılan veba salgınları sonucu, kentlerde yaşayan nüfusun büyük bir kısmının yaşamını kaybettiği açıktır⁴⁷. Birçok anlamda sorunlarla baş etmek zorunda olan Geç Antik Çağ kentlerine belki de son darbeyi doğudan gelen düşman istilaları vurmuş, özellikle Araplar dönemin sonlarına doğru Anadolu içlerine kadar hiçbir zorlukla karşılaşmadan bir çok kenti zor durumda bırakmışlardır⁴⁸. İmparatorluk bu dönemde tahıl deposu olan Mısır'ı kaybetmiş, Suriye ve civarı elden çıkmıştır.

Bu haliyle bakıldığı vakit, Geç Antik Çağ'dan başlayarak Antik geleneğin ve dolayısıyla şehir hayatının belli bir durağanlık içine girdiğini görürüz. Bu durgunluk dönemi içinde, Bizans'ın erken dönemlerde her ne kadar Antik Çağ geleneklerine bağlı kalmaya çalıştığı gözlemlense de, ilerleyen dönemlerde eski gelenekten koptuğu ve yeni yaşam biçimlerini benimsediği anlaşılmaktadır⁴⁹. Biraz daha geç dönemde, özellikle M.S. 7. yüzyıldan başlayarak, 8. ve 9. yüzyıllarda, keskin bir kentsel değişim ve dönüşümün varlığı artık kesin olarak saptanmıştır. Bu dönem, Geç Antik Çağ ya da Erken Bizans Dönem'den farklı olarak, her alanda belli bir gerileme ve karışıklığın yaşandığı bir periyod olarak kayıtlara geçer⁵⁰. Bizans tarihinde kimi zaman "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan bu zaman dilimi, bazı araştırmacılar tarafından bir tür çöküşün başlangıcı ya da düşüş dönemi olarak da kabul edilir.

⁴⁴ Malalas *Chronographia* 12.299, 13.342-343; Ammianus Marcellinus *Rerum Gestarum Libri XVII*. 7.1, XXII.9.5, XXVI. 10.15. (kullanılan metin ve çeviri: J. C. Rolfe), London, 1935.; Theophanes *Chronographia* 43, 45; Sokrates *Historia Ecclesiastica* IV. 11.4.

⁴⁵ Cyril Mango, *Bizans ....*, s: 75-76.

⁴⁶ *Ibid*, s: 77-78.

⁴⁷ *Ibid*, s: 78.

⁴⁸ *Ibid*, s: 80-82.

⁴⁹ *Ibid*, s: 83-91.

⁵⁰ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası ....*, s: 99-106.

Artık Geç Antik ya da Erken Bizans dediğimiz dönemle birlikte değişmeye başlayan yaşam kalıpları, kentlerin de bazı alanlarda değişmelerini zorunlu hale getirmiştir. Örneğin, İç Batı Ege’de yer alan ve Antik Çağ’ın önemli kentlerinden biri olan Sardis’te, arkeolojik çalışmalar kentin Geç Antik Çağ’la birlikte Antik yapılaşmasını ve kentsel gelişimini kısmen de olsa devam ettirmiş olduğu, fakat M.S. 7. yüzyıldan itibaren belli bir düşüş yaşadığını göstermektedir⁵¹.

Orta Anadolu’da yer alan ve Galatya eyaletinin başkentliğini yapan Ancyra örneğinde de, aynı şekilde bu dönemle birlikte belli bir düşüş yaşanmaya başlandığını görebiliriz. Kent sahip olduğu coğrafi konumu dolayısıyla, M.S. 7. yüzyıldan itibaren sürekli olarak Arap saldırılarına maruz kalmış ve artık savunma amaçlı olarak bir kale yerleşimine dönüşmüştür⁵². Batı Anadolu’nun önemli ticaret ve market kenti konumundaki Ephesos ise, terk edilene kadar önemini asla kaybetmese de, bu dönemin diğer kentlerinin ortak kaderini paylaşarak, Geç Antik Çağ’ın sonlarına doğru aynı şekilde daralmış ve farklı iki merkeze ayrılmıştır⁵³. Yine bir diğer önemli kent olan Miletos’da küçülmüş ve sadece tarım yapılan küçük bir yerleşme olmuştur. Zira, bahsettiğimiz bu örnekler dışında daha birçok önemli yerleşim biriminin mevcut veriler ışığında bu zaman diliminde küçüldüğü anlaşılmaktadır.

2.2. Geç Antik Çağ’da Konut

Yaşam biçimlerinin değişmeye başladığı, sosyal sınıf farklılıklarının ve statü değerlerinin keskin bir şekilde kendini belli ettiği Geç Antik Çağ, farklı türden çok sayıda konut yapısının tanımlanabileceği bir dönemdir. Merkezi konumda olan büyük kentlerden, ticari olarak gelişmiş liman kentlerine ya da savunma amacıyla kurulmuş sınır kentlerine kadar, imparatorluğun etkisi altındaki oldukça geniş bir coğrafyada, Geç Antik Çağ’da inşa edilmiş ve kullanılmış konutlar ile karşılaşırız.

Antik geleneği devralarak geliştiren Roma konut mimarlığının devamı şeklinde niteleyebileceğimiz Geç Antik konut mimarlığı, tasarımda olmasa da uygulamada görülen bazı farklılıklarla kendini belli eder. Roma döneminde inşa edilerek kullanılan konutlar bu dönemde de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yapı teknikleri ve inşa biçimleri aynı kalmış, konut tipleri genel olarak kendini korumuştur. Ancak, dönemin sosyal ve siyasi anlamda

⁵¹ Clive Foss, *Byzantine and Turkish ...*

⁵² Clive Foss “Late Antique and ... “

⁵³ Clive Foss, *Ephesus after Antiquity ...*

yaşadığı kaos ortamı ile birlikte, ekonomik durgunluğun ve değişen sosyal yaşam biçimlerinin konut yaşamına olan etkileri açıktır.

Bu dönemin konut mimarlığında görülen en önemli yenilik, Antik Çağ'ın düzgün parseller üzerine inşa edilen eşitlikçi toplum yapısına uygun peristil avlulu ev tipinin, aristokrat sınıftan insanlarca daha önceki konut tiplerinin tersine, kamu mimarlığına ait öğeler de içerecek şekilde yeniden tasarlanmasıdır⁵⁴. Peristil avlu uygulaması, bir önceki dönemde İtalya ve Anadolu'da konutların standart bir öğesi iken, Geç Antik Çağ ile birlikte bir zenginlik göstergesi olmuştur. Bunun yanında ev sahiplerinin konuklarını etkileyecek biçimde ağırlamalarını sağlayacak yüksek tavanlı kabul odaları inşa ettirmeleri ve bu odaların bazen küçük bir bazilika biçiminde düzenlenerek, odalardaki apsilerde ev sahiplerinin konuklarını ağırlamaları dikkate değer yenilikler olarak göze çarpar⁵⁵.

İlk olarak Helenistik dönemde görülen, Roma dönemindeyse sevilerek kullanılan büyük ve özel konutlar, zengin kişilerin Geç Antik Çağ kentlerinde artık varlıklarını kamu yapıları için değil de, kendileri için harcadıklarının bir kanıtıdır. Bu aynı zamanda kentlerdeki seçkinlerin rollerindeki değişimin de doğrudan göstergesidir⁵⁶. Bunun yanında, bazı konutlarda Antik Çağ'ın en görkemli kamusal yapısı olan hamamlar, özel kişilere hizmet edecek biçimde yapının bir parçası olabiliyor, çoğununsa duvarları oldukça süslü duvar resimleri ve taban mozaikleriyle döşeniyordu⁵⁷. Ancak, çoğunluğu kentlerde bulunan bu gösterişli evleri ya da villaları dönemin tipik birer örnekleri olarak ele almak doğru olmaz. Zira bu dönem, nüfusun kentlerden kırsala doğru kaymaya başladığı ve köylerde yaşamını sürdüren insan sayısının arttığı bir dönemdir.

Bu anlamda daha basit ve yalın evler de inşa ediliyor, ekonomik güçleriyle bağlantılı olarak, insanlar farklı yapı biçimlerinde yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Köylerde inşa edilen evler, yerel karakterde malzeme kullanılarak iç içe geçmiş biçimde tasarlanıyor, işlevsel anlamda tasarımın ön plana çıktığı basit yapılar şeklinde yapılıyorlardı⁵⁸. Kentlerdeyse, zenginlerin kullandığı büyük peristilli evler dışında, halkın yaşadığı evler küçük, karanlık ve rahatsız oluyor, çoğunlukla zemin katında ya da avlularında ev sahibinin

⁵⁴ Stephen Mitchell, "Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s:201.

⁵⁵ *Ibid* s:201.

⁵⁶ *Ibid*.

⁵⁷ *Ibid*, s: 202.

⁵⁸ Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity .... ", s: 47-48.

geçimini sağlayabileceği mesleği ile ilgili işlikler bulunuyordu⁵⁹. Bu evlerde su ihtiyacı daima sorun oluyor, lağımalar ve atık sular bazen caddelere akıyordu.

Göç alan bazı büyük kentlerdeki artan nüfus ile birlikte, kentlerde artık yoksul banliyö olgusu da başlamış, zengin evlerin hemen yanı başındaki boş arazilere basitçe yapılmış yerleşim yerleri inşa edilmiştir. Dolayısıyla, Geç Antik Çağ'da bir taraftan soylular tarafından oldukça pahalı ve lüks konutlar inşa edilip kullanılırken, diğer taraftan basit insanlarca, salt barınma amacına yönelik yapılar konut olarak kullanılmıştır. Bütün bu yaşam mekanları bazen bölgesel ve iklimsel özelliklere göre farklılıklar gösteriyor, fakat çoğunlukla temelde aynı kurgu üzerinde inşa edilerek kullanılıyorlardı. Bu yüzden, dönemin oldukça geniş bir yelpazedeki konut mimarlığını, gruplayarak tanımlamak onu daha anlaşılır hale getirecektir.

Geç Antik Çağ'ın oldukça fazla diyebileceğimiz türden konutlarını tanımlamak ve değerlendirmek için coğrafi bir ayırım yapılabilir. Ancak, böyle bir ayırım sonrası oluşturulacak grupta, antik kültürün mirasçısı konumundaki imparatorluğun bütünleştirici etkisini yok saymış oluruz. Aynı şekilde, tüm Akdeniz boyunca neredeyse bir bütün halinde değişen yaşam biçimlerini, coğrafi bir ayırım sonrası takip etmek de oldukça güç olacaktır. Mimari özelliklere göre yapılacak bir gruplama ise, bölgeler arası farklılıkların ekonomik koşullara bağlı olarak geliştirdiği konut tasarımını tanımlamada yetersiz kalabilir. Bu yüzden, geniş bir coğrafyada gelişim göstermiş olan Geç Antik Çağ konut mimarisini, hiyerarşik bir düzende gruplayarak değerlendirmek daha anlaşılır olabilir. Çünkü, çeşitli türden farklı biçimlerdeki konutların oluşumunda, dönemin sosyal ve siyasi alanda görülmeye başlanan yenilikleri baskın olduğu kadar, yaşam biçimlerindeki değişimlerin de konutları etkilediği gözlemlenir. Ancak şüphesiz, bu dönemdeki konutların oluşumunda en büyük etki, sosyal hiyerarşi ve statünün belirlediği ekonomik koşullara aittir.

Bu anlamda, aristokrat sınıfın üst düzey temsilcileri konumundaki insanların yaşam alanı olarak tasarladıkları gösterişli ve zengin konutlar başta olmak üzere, imparatorlar ve yönetici kişilerin konutları, bu dönemde ortaya çıkan dini aristokrasinin temsilcileri olan piskopos konutları ile birlikte, üst sınıf konutlar adı altında değerlendirilebilir. Biraz daha alt tabakadaki memurlar, yazıcılar, tüccarlar ve meslek sahibi kişiler ile birlikte, ekonomik gücü zayıf, üretime dayalı olarak yaşayan insanların barındıkları konutları orta sınıf, kent

---

⁵⁹ *Ibid*, s: 43-49.

içerisinde en alt tabakada yer alan yoksullar ve kimsesiz insanların yaşadığı konut ve benzeri yapıları ise alt sınıf konutlar olarak tanımlayabiliriz.

2.2.1.Üst Sınıf Konutlar

Kullanılan malzeme ve yapı biçimlerine bağlı olarak, günümüze ulaşabilmiş Geç Antik konut örneklerinin, ağırlıklı olarak üst sınıf insanların kullandığı yapılara ait olduğunu görürüz. Her ne kadar soylu kişiler tarafından kullanılan bu konutları dönemin tipik örnekleri olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olmasa da, arkeolojik çalışmaların daha çok bu tür gösterişli konutlara odaklanması ve bu türden örneklerin gün yüzüne çıkarılması, üst sınıf konutları dönemin bilinen en iyi konut tipi olarak birinci sıraya koymaktadır. Mevcut örneklerden dolayı en iyi bilinen konut tipi olması yanında, ele aldığımız dönemin konut tasarımındaki en önemli değişim de, yine bu konutlar üzerinde kendini gösterir. Bundan dolayı Geç Antik aristokratları için inşa edilen gösterişli ve zengin konutların, dönemin idareci ve din adamlarının da kullandığı üst sınıf konutların biçimlenmesinde model oluşturduklarını söyleyebiliriz. Aristokratların kendi konut düzenleri için geliştirdikleri peristil avlu ve bu avlunun etrafında gelişen mekanlar bütünü, sahip oldukları rütbe ve sorumluluklar ile aristokrat bir yaşama sahip yönetici ve din adamlarının konut biçimlenmesine de örnek olmuştur.

Geç Antik yaşam biçimlerinin kendini hissettirmeye başlaması ile birlikte, kamu için yapılan harcamalardan kaçınan soylular, zamanla bunun tam tersi bir uygulama olarak siyasi, sosyal ve ekonomik statülerinin sembolü ve bir nevi göstergesi olan konut yapılarına büyük önem vermeye başlamışlardır. Bu insanlar alt sınıf vatandaşları kendilerine bağımlı tutmak, güç ve zenginliklerini göstermek için artık yaşam alanlarına yüksek miktarda harcamalar yapıyorlardı. İnşa ettirdikleri lüks kompleksler, karşılama ve yemek salonları ile donatılıyor, özel karşılama odaları görkemli ve ihtişamlı bir şekilde dekore ediliyordu⁶⁰.

Ephesos'da tiyatro binasının üst terasında yer alan büyük ev, bahsettiğimiz bu tür konutlara güzel bir örnektir ve Geç Antik Çağ konutunun büyük boyutlu eşsiz bir temsilcisidir⁶¹. Bu gösterişli evden başka, Geç Antik aristokratlarının en güzel konut örnekleri, kuşkusuz yine Ephesos'da, Kuretler Caddesi'nin güneyindeki teraslar üstünde yer

⁶⁰ Stephen Mitchell, "Geç Roma Anadolu'sunda ....", s: 201-203.

⁶¹ Kim Bowes, *Houses and Society* ...., s: 44 ve 71; Lale Özgenel, "Public Use and Privacy ....", s: 246. fig: 6a; İnci Türkoğlu, "Byzantine Houses ....", s: 96.

alan Yamaç Ev'lerdir⁶². Ephesos'lu seçkinlerin zevk ve kültürlerini yansıtan, yaklaşık 4.000 m²'lik bir alana yayılmış biçimde Yamaç Ev 2 olarak adlandırılan bu ev grubu, üç teras üzerindeki yedi konuttan meydana gelmektedir. Bu konutların tümü de peristilli avlular etrafında gelişim göstermişlerdir. Peristilli avluların etrafı kimi evde dört, kiminde iki ya da üç portikonun bir araya gelmesiyle, odaların direkt açık avluya açıldığı biçimde, fakat daima düzgün bir plan dahilinde oluşturulmuşlardır⁶³. Zengin duvar resimleri ve taban mozaikleriyle süslenen evlerde, bazen son derece kıymetli heykeller ya da başka anıtlar bulunabiliyordu⁶⁴.

Aphrodisias'daysa Filozof Priest'in Evi olarak adlandırılan konut yapısı, dönemin aristokrat konutlarının önemli bir başka örneği olarak dikkate değerdir⁶⁵. Bu büyük yapı, biri küçük diğeri büyük olmak üzere iki peristil avlunun etrafında gelişen odalardan meydana gelmektedir⁶⁶. Yine Aphrodisias'daki, Kuzey Temenos Evi olarak adlandırılan yapı da, dönemin diğer evleri gibi oldukça görkemli bir yapı olarak kentlin zenginleri tarafından uzun süre kullanılmıştır⁶⁷. Sebastion yapısının arkasında, Cryptoporticos Evi⁶⁸ ise, tipik bir Geç Antik aristokrat konutu görünümündedir. Etrafı sütunlarla çevrili bir peristil ve bu peristilin hemen batı yanında bulunan apsisli bir kabul odası ile farklı işlevleri olan bazı mekanlardan oluşmaktadır⁶⁹.

Ephesos ve Aphrodisias örneklerinden başka, Anadolu coğrafyasının daha başka yerlerinde de böylesi Geç Antik konutlarla karşılaşabiliriz. Sardis'de M.S. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenen iki büyük ev kalıntısı, dönemin konutlarına ilişkin değerli bilgiler sunarlar. Her birinde apsisli kabul odaları bulunan bu evler, kent merkezinde,

⁶² Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 38-39. fig: 11 ve s:41, 48-49. fig: 15; Simon P. Ellis, "The end of the ....", s: 573; Simon P. Ellis, "Late antique houses .....", s: 40. fig: 1; Clive Foss, *Ephesus after Antiquity* .... , s: 49-51; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 196-98.

⁶³ Yamaç Ev 2 ile ilgili olarak, son yıllarda kazıları yöneten arkeologlarca hazırlanan ve dilimizde basılan rehber kitap oldukça değerlidir. Yapıların topografyası ve kronolojisi başta olmak üzere, genel özellikleri ve süsleme biçimlerinin son derece sade bir biçimde aktarıldığı bu eser için bkz: Sabine Ladstätter, *Ephesos - Yamaç Ev 2*, İstanbul, 2012.

⁶⁴ Yamaç Evler'de açığa çıkarılan zengin mozaik süslemeler için özellikle bkz: Werner Jobst, *Römische Mosaiken aus Ephesus* .... .

⁶⁵ Kenan T. Erim, "Recent work at Aphrodisias, 1986-1988", *Aphrodisias Papers. Recent Work on Architecture and Sculpture* (ed. K. T. Erim, C. Roueché), Michigan, 1990. s: 15.

⁶⁶ R.R.R. Smith, "Late Roman philosopher portraits", *Aphrodisias Papers 2. The Theatre, a Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin Types* (ed. R. R. R. Smith, K. T. Erim), Michigan, 1991. s: 144-45. fig: 1.

⁶⁷ Jean - Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 37; Jean - Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité ....", s: 474-77; Lale Özgenel, "Public Use and Privacy ....", fig: 1b; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 119-120.

⁶⁸ Kenan T. Erim, "Recent work at Aphrodisias ....", s: 13; R.R.R. Smith, "Aphrodisias 1992" *Kazı Sonuçları Toplantısı* 15/2. Ankara. 1993. s: 353-54. fig: 3-4.

⁶⁹ Jean - Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité ....", s: 475-76; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 122.

gymnasion'un güneyinde yer alırlar. Kaldırımları M.S. 4 yüzyıl ortalarına ait olan mozaiklerle süslü, kemerli bir sokakla da bağlantıları vardır⁷⁰. Hierapolis'de bulunan ve İon Başlıklı Ev olarak adlandırılan yapı da, dönemin aristokrat eğilimlerini gösteren şekilde inşa edilmiş bir diğer konuttur. Kent tiyatrosunun kuzeybatısında, merkezi bir konumda yer alan yapı açık avlulu bir peristil ve bu peristile açılan değişik mekanlardan oluşturulmuştur⁷¹.

Anadolu dışında, bu dönemde hala imparatorluğun batı yarısının kalbi durumunda olan İtalya'ya baktığımız vakit, aristokratlara ait konutların en iyi örneklerini görebiliriz. Roma'da Gaudentius evi olarak bilinen konut, M.S. 4. yüzyıl sonu - 5. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir ve zengin bir şekilde dekore edilmiştir⁷². Ayrıca İspanya Fraga⁷³ ve Madrid'te⁷⁴, Fransa'daysa Nerac Aquataine, Bordeaux ve Lalouquette'de de büyük salon ve odalardan oluşan böylesi gösterişli konutlar bulunmaktadır⁷⁵.

Antik Çağ'ın en önemli merkezlerinden olan Atina'da, Geç Antik dönemin önemli aristokratlarına ve onların konutlarına ev sahipliği yapan bir kent idi. Burada M.S. 5. yüzyılda yaşamış önemli bir filozof olan Proclus'a ait ev, akropolün güney yamacında Dionysos tiyatrosunun karşısında yer almaktaydı⁷⁶. Bu ev peristil bir planda olup, oldukça geniş dinlenme ve karşılama odaların bulunduğu kompleks bir yapıda inşa edilmişti⁷⁷. Corinth'de bulunan konut yapısı da, sahip olduğu özelliklerinden dolayı bir aristokrat evi olarak kabul edilebilir⁷⁸. Bu yapı tabanı pişmiş toprak tuğlalarla döşeli, küçük, dikdörtgen bir peristil etrafında yer alan odalardan oluşmaktaydı. Peristilin hemen güney kenarında bir tuvalet yapısı ve atık su tesisatı bulunmaktaydı⁷⁹.

Ege ve Akdeniz adalarında da durum pek değişiklik göstermez. Lesbos'da M.S. 3. yüzyıla tarihlenen Geç Antik konut, Menander Evi olarak adlandırılmaktadır ve yapılan

⁷⁰ Crawford H. Greenewalt, Marcus L. Rautman, "The Sardis campaigns of 1994 and 1995", *American Journal of Archaeology* 102/3, 1998 s: 469-505; Crawford H. Greenewalt, Marcus L. Rautman, "The Sardis campaigns of 1996, 1997, and 1998", *American Journal of Archaeology* 104/4, 2000. s: 643-681.

⁷¹ Francesco D'Andria, *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*, İstanbul, 2003. s: 144-46. fig: 129.

⁷² Isabella Baldini Lippolis, "Private Space in the ....", s: 210.

⁷³ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 44.

⁷⁴ Michael Kulikowski, *Late Roman Spain and Its Cities*, Baltimore, 2004. s: 145-150.

⁷⁵ Yizhar Hirschfeld, "Habitat ....", s: 262 ve 267.

⁷⁶ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 151; Jean - Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 37; Jean - Pierre Sodini, "*Habitat de l'Antiquité* ....", s: 463-65.

⁷⁷ Lale Özgenel, "Public Use and Privacy ....", s: 258. dn: 56.

⁷⁸ Robert L. Scranton, *Medieval Architecture* .... , s: 16-21 ve 128-131.

⁷⁹ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 178.

kazılarda oldukça zengin mozaik süslemelerle kaplı olduğu anlaşılmıştır⁸⁰. Kıbrıs'daysa, Nea Paphos'da Dionysos Evi olarak bilinen ve M.S. 4. yüzyılda inşa edilmiş olan peristil avlulu ev, birçok odadan oluşur⁸¹.

Doğudaki eyaletlerde de durum benzerdir. Burada toprağa bağlı aristokrat sınıf büyümüş ve toprak sahibi zenginler bölgenin coğrafi özelliklerine uygun olarak, kendilerine lüks konutlar yaptırmışlardır. Suriye'de, Djebel Zaviye⁸² ve Ain Dara⁸³ gibi pek çok yerleşimde, yöreye özgü malzeme kullanılarak inşa edilen büyük boyutlu konutlar dönemin en güzel örneklerini ortaya koymuşlardır. İki katlı olarak inşa edilmiş ve oldukça muazzam tasarlanmış, Geç Antik özellikleri taşıyan böylesi lüks konutların benzerlerine Serjilla'da da rastlamak mümkündür. Ortalarında bulunan geniş açık avluları ve büyükçe verandaları ile iki katlı olarak tasarlanmış konutların hepsi de, M.S. 6. yüzyıla tarihlenmektedir.⁸⁴

Geç Antik Çağ'ın doğudaki en büyük metropolü olan Antiocheia'daysa, aristokrat evlerinin en görkemlileri inşa edilmiş olmalıydı⁸⁵. Burada evler klasik Roma villasının gelişim çizgisinde, açık bir avlu etrafında gelişmişlerdi. Zengin mozaik döşemelere sahip büyük yemek odaları, süslü karşılama salonları ve giriş lobileri vardı. Havuzlar ve çeşmelerin bulunduğu, gelişkin alt yapı sistemleri ile donanmışlardı⁸⁶. Apamea ise apsisli koridorları bulunan ve peristil planlı avluların etrafındaki çeşitli odalardan oluşan konutları ile öne çıkar. Bu konutların ön cepheleri oldukça süslü olarak yapılmış ve odaların zeminleri mozaiklerle süslenmiştir⁸⁷.

Dönemin aristokrat konutlarını anlamak için Kuzey Afrika örneklerine kısaca bir bakış atmak bile yetecektir. Burada da aristokratlar için inşa edilen evlerin oldukça zengin dekore edildiklerini hemen ilk bakışta anlayabiliriz. Özellikle Tunus'da Bulla Regia⁸⁸,

⁸⁰ Carolina Williams, Hektor Williams, "A Roman "house" in Mytilene", *Image, Craft and the Classical World. Essays in Honour of Donald Bailey and Catherine Johns* (ed. N. Crummy), Montagnac, 2005. s: 243-47.

⁸¹ Marcus Rautman, "Valley and Village in Late Roman Cyprus", *Recent Research on the Late Antique Countryside* (ed. W. Bowden, L. Lavan, C. Machado), Leiden, 2004. s: 189-218.

⁸² Jean - Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 39.

⁸³ Yizhar Hirschfeld, "Habitat ....", s: 269.

⁸⁴ Clive Foss, "Life in City and Country", *The Oxford History of Byzantium* (ed. C. Mango), Oxford, 2002. s: 91-92.

⁸⁵ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ....*, s: 129-134.

⁸⁶ Simon P. Ellis, "The end of the ....", s: 573; Simon P. Ellis, *Roman Housing ....*, s: 62.

⁸⁷ Kim Bowes, *Houses and Society ....*, s: 58; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ....*, s: 142; Jean - Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité ....", s: 485; Jean Balty, "Mosaïque et architecture ....", s: 100-107.

⁸⁸ Yizhar Hirschfeld, "Habitat ....", s: 262.

Djemila⁸⁹, Cherchel⁹⁰, Tabarka⁹¹ ve Dougga⁹², Fas'da Volubilis⁹³ ve Mısır'da ise Alexandria⁹⁴ örnekleri bunun apaçık göstergeleridir. Bu kentlerde inşa edilmiş konutların istisnasız hepside geniş peristiller etrafında gelişmiş olup, son derece ihtişamlı mozaik süslemelerle donatılmış mekanlardan oluşmaktaydılar.

Ancak imparatorluğun hemen hemen her yerinde örneklerini görebileceğimiz, bu türden lüks dekore edilmiş aristokralara ait peristilli evler, Ellis'e göre en son olarak M.S. 6. yüzyıl ortalarına kadar inşa edilmişler ve bundan sonra artık inşaatları durmuştur⁹⁵. Gerçektende, bu döneme kadar imparatorluğun farklı yerlerinde, yukarıda sayısız örneğini gördüğümüz, lüks ve peristilli konut yapılarının izlerine rastlamak zor değildir. Fakat, bundan sonraki dönemler için, bu tür yeni konutların inşa edilmesinden ziyade, eski gösterişli konutların onarımları ya da daha küçük birimler halinde yeniden düzenlenmeleri ile karşılaşırız. Önceden var olan konutlar üzerinde bir takım kurgusal değişiklikler yapılmış, bu konutlar ayrıntılı bir şekilde, içlerine farklı yapılar da eklenerek yeniden inşa edilmişlerdir⁹⁶. Bu türden çok sayıda aristokratik konut, zaman içerisinde eski yapısını kaybetmiş ve çok sayıda tamiratlar ya da onarımlara maruz kalarak tekrar tekrar kullanılmışlardır. Bu haliyle aristokrat bir aileye ev sahipliği yaparken artık daha düşük gelir seviyesindeki sıradan insanlarca kullanılan konutlara dönüşmüşlerdir. Bu dönüşümün sebebi şüphesiz Geç Antik Çağ ile başlayan sosyo-ekonomik bunalımın sık sık altını çizdiğimiz gibi M.S. 6. yüzyıldan itibaren dönüşü olmayan bir şekilde daha keskin olarak kendini belli etmesidir.

Buna rağmen imparatorluğun bir çok yerinde karşımıza çıkan örneklerden de anlaşılacağı gibi, sosyal ilişkilerin belirlenmesinde zenginliğin gösterilmesi çabası, Geç Antik Çağ boyunca, özel konutlar üzerinde etkileyici ve zengin bir dekorasyona doğru yönelen bir eğilime yol açmıştır. Bu eğilimin sonucu olarak, aristokrat sınıfa ait özel bir mimari tasarım ortaya çıkmış ve bu tasarım dönemin konut biçimlenmesinde etkili

⁸⁹ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 49 ve 72. fig: 17a; Simon P. Ellis, "The end of the ....", s: 569-70 ve 576; Gunnar Brands, Leona V. Rutgers, "Wohnen in der Spätantike ....", s: 887; Barbara Polci "Some Aspects of the ....", s: 82. fig: 2.1; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 193-94.

⁹⁰ Yizhar Hirschfeld, "Habitat ....", s: 264-65.

⁹¹ *Ibid*

⁹² Irving Lavin, "The 'House of the Lord ....", s: 6. fig:22.

⁹³ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 49-50. fig: 16a-16b.

⁹⁴ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 123-24. Ayrıca Mısır'da bulunan diğer Geç Antik Çağ konutları için bkz: Richard Alston, *The City in Roman* .... , s: 44-127.

⁹⁵ Simon P. Ellis, "The end of the ....", s: 565.

⁹⁶ *Ibid*, s: 566-569. fig: 1.

olmuştur. Ancak burada, üst sınıfın diğer temsilcileri olan yüksek rütbeli yöneticiler ve ruhban sınıftan kişiler için de ayrı bir parantez açmalıyız. Zira, piskoposlar ve kentsel yöneticiler tarafından kullanılan konutlarda, aristokrat sınıfın kullandığı peristiller etrafında gelişen konutların her aşamada benzerleri olup, daima elit yaşam biçimleriyle öne çıkmışlardır. Çünkü, bu dönemde aristokratlar hem yönetici⁹⁷, hem de dini liderlik⁹⁸ görevlerini de yerine getiren kişilerdi. Kentin piskoposu, tıpkı en üst sınıftan seçilen yöneticiler gibi aynı zamanda kentin ileri gelen bir aristokratıydı. Bu anlamda bir piskopos ve yöneticinin yaşadığı konut, aynı zamanda aristokrat bir konut da kabul edilmelidir. Yönetici⁹⁹ ve din adamlarının¹⁰⁰ kullanmış olduğu konutları ele aldığımızda, sadece işlevsel anlamdaki birkaç önemli özellik dışında tasarımdaki benzerliği açıkça görebiliriz.

⁹⁷ Dönemin *praetorian* olarak anılan ve imparatorlardan sonra en önemli kişileri olarak kabul edilen yöneticileri, daima soylu bir aileden seçilir ve iyi eğitilmiş olurlardı. Bu dönem boyunca ancak, önemli memurluklarda bulunmuş orta sınıf ailelerden gelen birkaç istisna örnek bu yüksek yönetici statüsüne yükselebilmştir. Aristokrat sınıfın en önde gelenleri olarak kabul edilen yüksek rütbeli bu yöneticiler, kentlerden sorumlu olur, eyaletlerde imparator kadar geniş yetkilere sahip olarak bölgeyi onun adına yönetirlerdi. Geç Antik Çağ'da yöneticiler ve yönetici sınıfın üstlendiği rol için bkz: Jean Michel Carrié, "Le gouverneur romain à l'époque tardive. Les directions possibles de l'enquête", *Antiquité Tardive* 6, 1998. s: 17-30; Charlotte Roueché, "Provincial governors and their titulature in the sixth century", *Antiquité tardive* 6, 1998. s: 83-89; Charlotte Roueché, "The functions of the governor in Late Antiquity: some observations", *Antiquité Tardive* 6, 1998. s: 31-36; Helen G. Saradi, *The Byzantine City ....*, s: 174-179. Bu kişilerde tıpkı imparatorlar gibi büyük ve gösterişli konutlarda ikamet eder, sorumlu oldukları kentleri *praetoria* adı verilen bu konutlardan yönetirlerdi. Bu konutlar, sahiplerinin sosyal statülerinden dolayı, mimari olarak daima gösterişli bir biçimde tasarlanırlar ve bu yüzden de yüksek sınıf konutlar olarak değerlendirilirler. Yönetici konutları ile ilgili olarak son yıllarda yapılmış olan iki eser konuyu tüm hatları ile ele alması ve örneklerin tamamına yakınına kapsamı bakımından oldukça önemlidir. bkz: Luke Lavan, "Residence of late antique ...." s: 135-164; Luke Lavan, "The praetoria of civil governors ....", s: 39-56. Ayrıca bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City ....*, s: 252-258.

⁹⁸ Geç Antik Çağ kendi sosyal düzeni içerisinde güçlü bir ruhban sınıfın varlığını da ortaya çıkarmıştı. Sosyal hiyerarşinin en üst noktasında yer alan imparator ve imparatora yakın olan yönetici sınıftan başka, artık dini işlerden sorumlu olan piskoposlar da yüksek yaşam biçimleriyle öne çıkıyor ve aristokrat zenginlerle birlikte etkin bir sınıfın varlığını oluşturuyorlardı. Piskoposların, Geç Antik Çağ kentlerinde, hem dini ve sosyal, hem de politik olarak oldukça önemli kişiler olduğunu belirtmiştik. Hıristiyanlığın Geç Antik Çağ'da imparatorluk dini olarak kabul edilmesi ve kentlerin yavaş yavaş kiliselerle donatılmaya başlaması, din adamlarını önemli bir noktaya getirmişti. Dolayısıyla, bu önemli ve etkin insanların yaşamlarını devam ettirdikleri konut yapıları da buna uygun olarak tasarlanıyor, üst sınıf konutların diğer temsilcileri olarak *episcopoeia* adı altında tanımlanıyorlardı. Piskoposlar, kentteki en yüksek dini ve idari otorite olarak, kontrolleri altındaki kiliseler, manastırlar yahut hayır kurumları aracılığıyla ve verdikleri vaazlarla toplumu direkt olarak etkileri altında tutabilmekteydiler. Bütün bunların yanında, piskoposlar kilisenin tüm mali kaynaklarını da yönetiyorlardı. Hatta, bazı piskoposluklar kendi gayrimenkulleri yanında bazı endüstriyel ve ticari mekanların özel sahipleri, ayrıca üretim yapmak için bir araya getirilmiş toplumsal Hıristiyan grupların organizasyonlarından da sorumlu kişiydiler. Eyaletlerde, hayır ve hazine kurumlarının bir tür finans bekleşisi olmuşlar, vergileri kayıt altına tutmuşlardır. Zaman içinde hukuk alanında da bazı görevler almışlardı. Piskoposlar imparatorluk yetkilileri ile vatandaşlar arasında mahkemelerde anlaşmazlıkların çözümünde hakem görevi üstlenmişler, özellikle imparator Constantinus (M.S. 307-337) tarafından, Geç Antik Çağ kentlerinde hukuk davalarında yargılama hakkına sahip olmaları sağlanmıştı. Bu da toplum içerisinde onların sosyal statülerini daha da artırmıştı. Piskopos ve din adamlarının kentsel yaşamda üstlendikleri rol için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City ....*, s: 105-117.

⁹⁹ Hem yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler hem de arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla, Geç Antik Çağ'da bu yapılar için şehrin her hangi bir yeri değil, özellikle merkezi

Örneğin Constantinopolis’de, literatüre Antiochos Sarayı olarak geçmiş ve bir yönetici konutu olarak kullanılmış olan yapı, M.S. 5. yüzyılda şehrin tam merkezinde inşa edilmişti¹⁰¹. Önemli bir yönetici olan Antiochos, İmparator II. Theodosius (M.S. 408-450) döneminde etkili bir görevli, sözü geçen bir devlet adamıydı. Bu dönemde hipodromun kuzeybatısında kalan kısımda kendisine bu büyük ve ihtişamlı bir konut yaptırmış, görevinden alındıktan sonra, hayatını burada devam ettirmiştir. Yarım bir kubbeye açılan altıgen salon¹⁰² evin yemek salonu olarak hizmet veriyordu. Dışta poligonal planda olan

---

konumda olan forumlar ya da agoralar tercih edilmekteydi. Bu anlayış imparatorluk döneminde yer etmişti ve Geç Antik Çağ’da sıkıca uyulan bir uygulanma haline gelmişti. *Praetoria*’ların gösterdiği bu özellik, Geç Antik Çağ yöneticilerinin şehrin politik hayatının kalbinde, siyasi bir rol oynadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçekten de bu yapılar, hapishaneleri, törensel mahkemeleri, ofisleri, arşiv ve kabul salonları ile şimdiye kadar antik çağ agorasına yerleştirilen en gelişmiş kamu binasını temsil ederler. Bunu başkent ile birlikte eyaletlerdeki örneklerden kolayca anlayabilmekteyiz. bkz: Inge Uytterhoeven, “Housing in Late Antiquity ....” s: 38-39.

¹⁰⁰ Piskoposlar ve piskoposluk kurumu hakkında olduğu gibi, onların yaşam alanları olan piskopos evleri hakkında da bazı yazılı kaynaklardan bilgi sahibi olabilmekteyiz. Piskopos konutları ile ilgili olarak en erken yazılı kaynak M.S. erken 5. yüzyıla tarihlenen Socrates ve Sozomen’in İstanbul’daki Arianlar’ın huzursuzluklarından ve Nestorios’un evinin yangınından bahsederken kullandığı “*oikos episcopion*” terimidir. Socrates *Historia Ecclesiastica* 6.13; Sozomenus *Historia Ecclesiastica* 6.14 – 7.21; ayrıca bkz: Burcu Ceylan, “*Episkopeia in Asia Minor*“, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 170 dn: 1. Bu evlerin nasıl oldukları, hangi amaçla kullanıldıkları, plan özellikleri ve daha başka türden yazılı bilgiler, bizlere piskopos evlerini anlamada yardımcı olmaktadır. Nitekim piskopos evlerinin kentin önemli sayılabilecek yerlerine, kiliselerin tam karşısına ve kiliselerle bir bütün olacak şekilde inşa edilmeleri gerektiğini, bu konu hakkında bazı kanunlar çıkarıldığını yazılı kaynaklar bildirmektedir. M.S. 436 yılında Carthage’de yapılan konsil toplantısında piskopos evlerinin kiliselerin karşısında inşa edilmeleri kabul edilmiş, M.S. 451 yılında da Chalcedon konsilinin 10 yasası *episcopoeia*’lar üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre piskopos konutları kiliseyle bir bütün olacak şekilde, bir ek yapı olarak şehir kiliselerinin tam karşısına yapılmalıydılar. bkz: Burcu Ceylan, “*Episkopeia in Asia ...*” , s: 170. Bunun yanında, bu konutların mimari özellikleri de yazılı kaynaklarda karşımıza çıkabilmektedir. Ephesos’da M.S. 408 dolaylarında Palladius’un aktardıklarına göre; yaklaşık iki yüz kişiyi barındıran, sütunlarla donatılmış geniş bir holün bulunduğu, içerisinde bir de hamamın yer aldığı yapı, iki katlı bir piskopos konutuydu. Burcu Ceylan, “*Episkopeia in Asia ...*” , s: 172. dn: 22. Yine Constantinopolis’de Patrikhane olarak kullanılan yapı, M.S. 4. yüzyılın başlarına tarihlenmekteydi ve bir piskopos konutuydu. Bu yapıya ait birçok mimari özelliği yazılı kaynaklarda bulabilmekteyiz. Burcu Ceylan, “*Episkopeia in Asia ...*” , s: 172. Aziz Irene kilisesinin karşısında yer alan bina, patrik ve misafirleri için geniş bir misafir odası ile birlikte, bazı servis odalarına sahipti. Anlaşıldığı kadarıyla tek katlı idi ve yaşam odaları ile idari odalar, yapının farklı alanlarında gruplanmışlardı. Patrikhane, M.S. 6. yüzyılda Aya Sofya’nın karşısına taşınmıştı. Kaynaklar, yapının burada kilise ile alt katta atrium, üst katta ise galeriler ile bağlantılı olduğunu aktarmakta ve böylece iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yeni yapıda yaşam alanları ve idari birimler birbirlerinden ayrılmışlardı. Skreton olarak adlandırılan buluşma odaları, karşılama suitleri, yemek odaları ve yönetici ofisleri idari birimde yer alırken, açık alana yerleştirilmiş olan yaşam alanları patriğin özel daireleri, hizmetçiler için yatak odaları, özel alanlar, mutfak ve diğer servis alanlarından oluşmaktadır. Evdeki üçüncü bir alan ise; misafirler için çeşitli odalar, kütüphane ve arşivlerin bulunduğu birkaç odadan oluşan özel bölümdür. Bkz: Burcu Ceylan, “*Episkopeia in Asia ...*” , s: 172-73

¹⁰¹ Rudolf Naumann, “Vorbericht über die Ausgrabungen zwischen Mese und Antiochus-Palast 1964 in Istanbul”, *Istanbul Mittelungen* 15, 1965. fig. 5.; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ...* , s: 184. fig: 19.; Guntram Koch, *Erken Hıristiyanlık ...* , s: 111.

¹⁰² Bu önemli konutun altıgen salonu M.S. 7. yüzyılda kiliseye çevrilmiş ve bu bölüm *kutsal emanet* olarak Palaiologoslar Dönemi’ne kadar hizmet etmiştir. Bkz: Isabella Baldini Lippolis “Private Space in the ....” s: 222; Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen. 1977. s: 123-25; Wolfgang Müller-Wiener, “Constantinopoli: la nuova Roma”, *Storia di Roma III. L’età tardoantica II: i luoghi e le culture* (ed. A. Carandini, L. C. Ruggini, A. Giardina), Torino, 1993. s: 163.

oda, içte altıgen planda idi ve yarım daire *sigma* yemek masalarına mekân sağlayacak şekilde her kenarda apsislere sahipti. Bu konutun kuzey aksı, yine II. Theodosius (M.S. 408-450) döneminin önemli yöneticilerinden biri olan Lausus'un Sarayı¹⁰³ olarak tanımlanır. Duvarlarında nişler olan geniş dairesel bir bina ve ona eklenmiş olan boylu boyunca apsislere sahip, uzun bir salondan oluşmaktadır¹⁰⁴.

Başkentteki bu örneklerden başka, Ephesos'lu yöneticilerin M.S. 5. yüzyıla tarihlenen görkemli konutu, Hellenistik döneme kadar inen ilk yapım aşamasından sonra bir takım eklemeler ve planında yapılan değişikliklerle M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılmış önemli bir yapıdır¹⁰⁵. "L" biçiminde bir peristil etrafında organize olmuş çeşitli büyüklükteki odalardan meydana gelmektedir. Evin en gözde mekanı kuşkusuz, güneyde yer alan ve dört köşesinde birer apsis bulunan büyük oda idi. Burası yemek salonu olarak, oldukça görkemli bir şekilde dekore edilmişti. Böyle büyük ve gösterişli biçimde tasarlanmış bir başka konut, Xanthos'da akropolün kuzeydoğusunda ortaya çıkarılmıştır¹⁰⁶. M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılan ev, genişçe bir peristilin etrafında yer alan odalar dizisinden oluşmaktaydı. Etrafı sütunlarla çevrelenmiş olan bu açık avlu, evin merkezi konumundaydı ve buradan tüm mekanlara ulaşılmaktaydı. Açık avlunun doğusunda karşılama odası olarak kullanıldığı anlaşılan apsisli, büyük bir mekan vardı. Geç Antik Çağ'da önemli bir merkez olan Perge'nin konut alanında gerçekleştirilen kazılarda, açığa çıkartılan büyük konut kompleksi de, kentin yönetici kişileri için tasarlanmıştı¹⁰⁷. Merkezde yer alan açık avlulu ve sütunlarla çevrili peristilin etrafında gelişen odalar, konutun yapısına uygun olarak düzenli bir şekilde yerleşmişlerdir. Peristilin kuzeydoğusunda bulunan tek apsisli odası, geniş bir mekan olup, zengin süslemeleriyle öne çıkmaktadır.

Eyaletlerde ise, yönetici konutlarının genel kurallara bağlı kalınarak inşa edildiği gözlemlenebilir. Arnavutluk Albania'da ortaya çıkarılmış olan büyük konut yapısı, yine

¹⁰³ Cyril Mango, M. Vickers, E. D. Francis, "The Palace of Lausus at Constantinople", *Journal of the History of Collections* 4/1, 1992. s: 67-95; Jonathan Bardill, "The Palace of Lausus and nearby monuments in Constantinople: a topographical study", *American Journal of Archaeology* 101/1, 1997. s: 67-95.

¹⁰⁴ Guntram Koch, *Erken Hıristiyanlık* .... , s: 111.

¹⁰⁵ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 58; Lale Özgenel, "Public Use and Privacy in Late Antique Houses in Asia Minor: the Architecture of Spatial Control", *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 246. fig: 6b.

¹⁰⁶ David Parrish, "Introduction: The Urban Plan and Its Constituent Elements", *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* (ed. D. Parrish), Rhode Island, 2001. s: 29; Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 41 ve 44; Lale Özgenel, "Public Use and Privacy .... ", s: 244; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica* .... , s: 322; Jean - Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité ....", s: 478.

¹⁰⁷ Lale Özgenel, "Public Use and Privacy .... ", s: 242. fig: 2.

geleneksel bir yönetici konutu özelliklerine sahiptir¹⁰⁸. Sicilya'daki Piazza Armeria olarak adlandırılan yapıya¹⁰⁹, zengin süslemeleri ve sıra dışı plan düzenlemesiyle, imparatorluk saraylarını aratmayan bir yapıda olup yerel bir yöneticinin konutu olarak kullanılmıştır. Konut; geniş, etrafı sütunlarla çevrili portikoların bulunduğu, açık bir peristil etrafında yer alan çok sayıdaki mekandan oluşur. Batıdaki eyaletlerde bu örneklerin dışında, özellikle Almanya'da Köln¹¹⁰ kentinde bulunan yönetici konutu ve İspanya Cordoba'daki¹¹¹ bir başka yönetici konutu Geç Antik Çağ'daki önemli örnekler olarak değerlendirilebilirler.

Benzer şekilde Anadolu'da sürdürülen çalışmalar sonrası, dönemin psikoposlarına ait çok sayıda örnek de gün yüzüne çıkmıştır. Ephesos'da ortaya çıkartılan Piskopos konutu, dönemin önemli bir *episcopoeia*, örneğidir. Hadrian tapınağının güney stoası üzerine yerleşen bu yapı, Aziz Meryem kilisesinin batısında yer almaktadır¹¹². Doğuda yer alan büyük apsisli salon, bir kabul odası olarak kullanılmaktaydı ve kilisenin doğu duvarına bitişik olarak yapılmıştı. Mermer sütunlar ve yine mermerden opus sectile zemin kaplamaları ile dekore edilmişti.

M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda en dinamik çağlarını yaşayan Aphrodisias'da, kent merkezinde açığa çıkarılan gösterişli yapı şehrin piskoposu için tasarlanmıştır¹¹³. Kuzey stoanın hemen bitişiğinde, bouleterion'un batısında bulunan konut, tıpkı dönemin diğer lüks evlerinde olduğu gibi, büyük bir peristil avlu ile eşit boyutlu dört portikonun bir araya gelmesinden oluşur¹¹⁴. Geniş bir şapele ve apsisli bir odaya sahiptir¹¹⁵. Geniş peristilinin kuzeyinde apsisli bir oda, doğusundaysa yonca yaprağı biçiminde, üç apsisli bulunan

¹⁰⁸ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 35-36 ve 45. fig: 4; William Bowden, John Mitchell, "The Triconch Palace at Butrint: the Life and Death of a Late Roman Domus", *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 458-66.

¹⁰⁹ Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 23. fig: 2 ve 7.

¹¹⁰ Gunnar Brands, Leona V. Rutgers, "Wohnen in der Spätantike ...." , s: 870-71.

¹¹¹ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ...." , s: 31; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tarsoantica* .... , s: 176-77; Luke Lavan, "Residence of Late Antique ...." , s: 139-40.

¹¹² Wolfgang Müller-Wiener, "Bischofresidenz des 4.-7. Jhs. ...." , s: 676. fig: 8.; Burcu Ceylan, "*Episcopoeia* in Asia ...." , s: 178. fig: 3.

¹¹³ Burcu Ceylan, "*Episcopoeia* in Asia ...." , s:181; Kenan T. Erim, "Aphrodisias 1963 hafriyatı", *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2, 1964. s: 90-91; Kim Bowes, *Houses and Society* .... , s: 44. fig: 13.

¹¹⁴ İnci Türkoğlu, "Byzantine Houses ...." , s: 96.

¹¹⁵ Kenan T. Erim, "Aphrodisias, 1965 campaign", *Türk Arkeoloji Dergisi* 15/1, 1966. s: 59-67; Kenan T. Erim, "Aphrodisias, results of the 1968 campaign", *Türk Arkeoloji Dergisi* 17/1, 1969. s: 43-57; Kenan T. Erim, "The ninth campaign of excavations at Aphrodisias in Caria 1969", *Türk Arkeoloji Dergisi* 18/2, 1970. s: 87-100; Kenan T. Erim, "Aphrodisias 1984", *Anatolian Studies* 35, 1985. s: 176-181; Kenan T. Erim, "Aphrodisias 1985", *Anatolian Studies* 36, 1986. s: 176-181.

triconch planlı bir başka oda vardır. Bu iki oda da aynı zamanda inşa edilmiş ve tabanları zengin mermer süslemelerle kaplanmıştır¹¹⁶.

Bir diğer piskoposluk konutu Antalya Side’de ortaya çıkarılmıştır¹¹⁷. Bu konut şehrin güneydoğusunda, surlarının ana kapıyla kesiştiği iki yolun bulunduğu noktada yer alıyordu. Bir çevre duvarının içinde kilise, martyrium ve bazı bahçelerin bulunduğu kompleks yapı topluluğunun parçasıdır¹¹⁸. Hemen kuzeyde yer alan, yonca yaprağı biçimindeki *triconch* oda küçük bir avluya açılmaktadır. Geç Antik Çağ’da bu tür *triconch* mekanlar yemek salonu olarak popüler olduklarından bu odayı bir yemek salonu şeklinde tanımlamak doğru olacaktır. Yapının merkezindeki diğer kısımlar ise piskoposun özel yaşam daireleri ve kişisel kullanımına ayrılmış mekanlar olarak tanımlanmaktadır.

Benzer bir piskopos konutu Likya bölgesinin önemli bir piskoposluk merkezi olan Myra’da, kilise yapısının hemen kuzeyinde yer almaktadır¹¹⁹. Ayrıca Phaselis¹²⁰ ve Aizonai’de¹²¹ de benzer konutlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, merkezi bir peristil ve yonca yaprağı biçiminde, *triconch* planlı apsisli büyük salonları olan diğer piskopos konutları Lmyra¹²² ve Iasos’da¹²³ da tespit edilmişlerdir. Bu yapılar tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi şehirlerin kiliselerine yakın bir pozisyonda yer alırlar.

Anadolu dışında özellikle İtalya ve Balkan yarım adaları başta olmak üzere, diğer eyaletlerde de piskopos konutları bulunmaktadır. Geç Antik Çağ Ravenna’sında kiliseler ve diğer dini kuruluşlarla birlikte, büyük dini bir kompleksin parçası olan piskopos evlerinin

¹¹⁶ Michelle L. Berenfeld; “The Triconch House and the Predecessor of the Bishop’s Palace at Aphrodisias”, *American Journal of Archaeology* 113/2, 2009. s: 211-213.

¹¹⁷ Arif Müfid Mansel, George Bean, Jale İnan, *Die Agora von Side und die benarchbarten Bauten*, Ankara, 1955. s: 39-47.; Arif Müfid Mansel, *Side, 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara, 1978.

¹¹⁸ Arif Müfid Mansel, *Side, 1947-1966 Yılları ....*, s: 264-73. Uğur Tanyeli, “Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi ....”, s: 407-408 ve Burcu Ceylan, “*Episkopeia* in Asia ....”, fig: 1.

¹¹⁹ S. Yıldız Ötügen, “1995 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 18/2, Ankara, 1997. s: 472-473; S. Yıldız Ötügen, “1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 19/2, Ankara, 1998. s: 543-545; S. Yıldız Ötügen, “1997 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 20/2, Ankara, 1999. s: 483-484. çiz: 2.

¹²⁰ Burcu Ceylan, “*Episkopeia* in Asia ....”, s: 180.

¹²¹ *Ibid*, Ayrıca bkz: Rudolf Neumann, “Ausgrabungen in Aizonoi 1984”, *Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı* 6, Ankara, 1985. s:381.

¹²² Jürgen Borchhardt, “Forschungen in Limyra”, *The Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology* (ed. E. Akurgal), Ankara, 1978. s: 811-17; Burcu Ceylan, “*Episkopeia* in Asia ....”, s: 181.

¹²³ Clelia Laviosa, “Les fouilles de Iasos”, *The Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology* (ed. E. Akurgal), Ankara, 1978. s: 1093-99; Burcu Ceylan, “*Episkopeia* in Asia ....”, s: 181.

en iyi örnekleri bulunmaktadır¹²⁴. Gösterişli yemek salonlarının ve karşılama odalarının bulunduğu, yine dini yapılarla bütünleşmiş Geç Antik Çağ piskopos konutları Roma'da¹²⁵, Milano'da¹²⁶ ve Grado'da¹²⁷ da karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi ve dini olarak yönetici kimlikleri olan dönemin soylu insanların kullandığı bu aristokratik nitelikteki konutlara, sosyal tabakanın en üstünde yer alan imparatorların, yaşamlarını sürdürdükleri saray yapılarını da ekleyebiliriz. Her ne kadar saray yapıları, hiyerarşik düzende en üst seviyede yer alan kişilerin, yani imparatorların yaşam alanları olmalarından ve mimari özelliklerinden dolayı, aristokratik konutlara benzer özelliklere sahip olsalar da temelde farklıdırlar ve daima tekil yapılar olarak değerlendirilirler¹²⁸.

Basit anlamda saraylar, imparatorların aileleriyle birlikte ikamet ettikleri özel dairelerden başka, taht ve tören odaları, yemek salonları ve senato odalarından oluşan idari mekanları da kapsamaktaydılar. Kişisel hamamlar, muhafız odaları, saray çalışanları için

¹²⁴ Maureen Catherine Miller, *The Bishop's Palace: Architecture and Authority in Medieval Italy*, New York, 2000. s: 22-33.

¹²⁵ Maureen Catherine Miller, *The Bishop's Palace ....*, s: 33-34; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tarodoantica ....*, s: 264.

¹²⁶ Yuri A. Marano, "Episcopal Residences in Northern Italy", *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden, 2007. s: 106-111. fig: 5.; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tarodoantica ....*, s: 223.

¹²⁷ Maureen Catherine Miller, *The Bishop's Palace ....*, s: 34. fig: 7.

¹²⁸ Saray yapılarının Geç Antik Çağ ile birlikte dönemin aristokratik yaşam biçimine uygun olarak, lüks yaşam alanları olmalarının yanında, artık daha kompleks yapılara dönüştükleri ve önemleri artan binalar olduklarını söylemeliyiz. Özellikle, İmparator Diocletian (M.S. 284-305) ile birlikte ortaya çıkan dörtlü idare (*tetrarchi*) sonrası, ülkedeki imparator ve idareci sayısına bağlı olarak saray yapılarının sayılarında da belli bir artış görülmüştür. Roma'nın savunmaya elverişsiz yapısı ve merkezi bir konumda olmamasından ötürü, Diocletian başkent olarak Nicomedia'yı (bugünkü İzmit) seçmiş ve burada kendine savunması güçlü, görkemli bir saray inşa ettirerek yeni bir geleneği de başlatmıştı. Balkan kökenli olduğu bilinen imparator, bu dönemde; Nicomedia'da yaptırdığı saraydan başka, Dalmaçya bölgesinin başkenti Spalato'da da etrafı geniş duvarlarla çevrili, dışı kapalı bir saray yaptırmış ve burada yaşamıştır. Sheila McNally, "Joint American-Croatian excavations in Split (1965-1974)", *Antiquete Tardive* 2, 1994. s: 107-122. Tıpkı Diocletian gibi, *tetrarchi* döneminin diğer asker imparatorları da, dönemin siyasal yapısına bağlı olarak savunma ağırlıklı saraylar inşa ettirmişlerdir. Daha çok bir Roma askeri kampı gibi görünen ve bu dönemde inşa edilen saraylar savunmaya yönelik mimari özellikleriyle öne çıkarlar. Gunnar Brands, Leona V. Rutgers, "Wohnen in der Spätantike ....", s: 873; Irving Lavin, "The 'House of the Lord ....'", s: 16. Özellikle asker imparatorların tahtta olduğu dönemlerde saraylar, imparatorun ailesi ile birlikte yaşamını sürdürdüğü lüks bir yaşam alanı olmasının yanında, idari ve askeri yönetimin merkezi aynı zamanda etrafını çevreleyen yüksek duvarlarla güvenli bir kale görünümündeydiler. Saray yapıları üzerine önemli çalışmalar yapan N. Duval, Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş bu sarayların, askeri mimari ile arasındaki benzerliklere yoğunlaşarak araştırmalar yapmıştır. Bkz: Noel Duval, "Le 'palais' de Dioclétien à Spalato à la lumière des récentes découvertes", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France* 80, 1961. s: 76-117; Noel Duval, "La place de Split dans l'architecture aulique du Bas-Empire", *Unione Romana Biblioteche Scientifiche* 4, 1965. s: 67-95. Bu şekilde savunma kaygısı ön planda tutularak düzenlenen saray yapısı, Sırbistan Gamzigrad'da, antik Romuliana kentinde bulunmaktadır. İmparator Galerius Maximianus (MS. 305-311) tarafından, kendi adına 3. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başlarında yaptırılan sarayda, tıpkı Diocletian Sarayı'nda olduğu gibi etrafını çevreleyen geniş savunma duvarları ve gözetleme kuleleriyle oldukça ilgi çekicidir. Bkz: Dragoslav Srejavic, Cedimir Vasic, "Emperor's Galerius's buildings in Romuliana (Gamzigrad, eastern Serbia)", *Antiquete Tardive* 2, 1994. s: 123-42.

barınma mekanları, mutfaklar, bakım ve depolama odaları, sarnıçlar, avlular ve oyun salonları yanında, Hıristiyanlığın resmi din olarak kabulünden sonra kilise ve şapeller gibi daha bir çok yapıya ev sahipliği yapan kompleks binalardı¹²⁹.

Bu yapılar, şehre hakim olabilecek önemli noktalarda, belirli mimari kriterler uygulanarak inşa edilirdi. İmparatorluk sarayları, bazen imparatorun resmi ve dini törenlerde halkı ile bir araya gelebileceği, yarışların yapıldığı hipodromların yakınında, hipodrom ile bir bütünlük içerisinde bazen de kentin önemli kiliselerinin yakınında yer alırlardı. Bununla birlikte manzara, ulaşım ve savunma gibi etmenlerde dikkate alınarak sarayların yerleri belirlenirdi. Saraylar, zengin bahçe ve çeşmelerle süslenir, etrafları geniş duvarlarla çevrenirdi. İmparatorlar burada yabancı konuklarını ve elçileri ağırılar, devlet işlerini görüşür, güç ve ihtişamlarını sergilerlerdi. Bundan dolayı da bu yapıların dekor ve süslemeleri son derece zengin olur, lüks bir yaşam biçimini yansıtırırdı¹³⁰.

Kuşkusuz, Geç Antik Çağ'daki yeni imparatorluk başkentleri arasında en çok ilgiyi Constantinopolis, imparatorluk sarayları arasındaysa Büyük Saray olarak adlandırılan yapı çekmektedir. İmparator Constantinus (M.S. 307-337) imparatorluğun başkentini, Constantinopolis'e taşıdığında, kendisi ve kendisinden sonra gelenler için burada büyük bir imparatorluk sarayı planlamıştı. Tarihi yarımada bulunan yapı hipodromun hemen güneyinde yer almakta, Marmara sahiline kadar uzanmaktaydı. Uzunca bir süre kullanılan bu yapı, zaman içerisinde birçok yeni yapıların eklenmesiyle genişletilmiştir. Özellikle I.Iustinianus (M.S. 527-565) ve Theophilos (M.S. 813-842) dönemlerinde, birçok kez elden geçirilmiş, saraya yeni binalar ilave edilmiştir¹³¹. İlk yapıldığında, imparatorun ailesiyle birlikte konaklayacağı odalar ile birlikte, gösterişli taht ve kabul salonları yanında, meclis ve mahkeme salonlarından oluşmaktaydı. Bütün bu odalar, imparatorun görkemine uygun biçimde zengin süslemelere sahipti. Zaman içerisinde imparatorların yeni binalar ekletmesi ve sarayın yangınlar sonrası sık sık yeniden yapılanması sonrasında, ilk durumundan bir hayli uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Zira, bu büyük komplekse ait kalıntılardan günümüze çok

¹²⁹ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde, İstanbul'daki imparatorluk saraylarını anlattığı konuşmasının giriş bölümü, Türkçe olması bakımından bu konuda önemlidir. Bkz: Gülgün Köroğlu, "İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", <http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html> (13 Aralık 2006).

¹³⁰ İmparatorluk sarayları için genel bir tanımlama ve geniş bir bibliyografya için bkz: Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity ....", s: 33-34.

¹³¹ Saray yapısının evreleri ve gelişimi için bkz: Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie ...*, s: 229-237.

azı ulaşabilmiştir. Bunlar arasında; rampalı kule, zemini mozaiklerle döşeli apsisli ve revaklı bir mekan ile bazı duvar resimleri sayılabilir¹³².

İmparator Constantinus (M.S. 307-337), başkent olarak seçtiği Constantinopolis'den başka, imparatorluğun çeşitli yerlerinde, çok sayıda imparatorluk sarayı yaptırmıştı. Almanya Trier'de, annesinin doğduğu yer olması ve buraya olan özel ilgisi dolayısıyla, oldukça görkemli bir imparatorluk sarayı ve bu saraya bağlı bazı kamusal binalar inşa ettirmişti. Yine, Sırbistan'da Naissos yakınlarında, Mediana-Nis olarak bilinen yerdeki saray yapısı¹³³ ve boyutlarıyla öne çıkan oldukça kompleks bir bina görünümündeki, Libya'da Apollonia kentinde bulunan Dux Sarayı, imparator Constantinus (M.S. 307-337) tarafından yaptırılmış olan önemli yapılarıdır¹³⁴.

2.2.2.Orta sınıf konutlar

Geç Antik Çağ'da orta sınıf konutlar olarak tanımlayabileceğimiz evler, şimdiye kadar örneklerini detaylıca gördüğümüz aristokratik zenginlerin ve üst düzey insanların kullandıklarına nazaran daha az bilinirler. Bu evler arkeolojik olarak pek az ilgi gören ve üzerinde detaylıca çalışılmayan konular olmuşlardır. Yüksek derecedeki elitlere göre daha düşük bir gelire ve yaşam kalitesine sahip olan başta tüccar, esnaf, küçük toprak sahibi vatandaş, emekli asker ve düşük derecedeki memurların yaşam alanları olan evler bu grupta değerlendirilebilir. Ayrıca biraz daha düşük kalitede inşa edilmiş sıradan vatandaşların yaşam alanları ile birlikte kırsalda yaşamayı tercih eden üretime dayalı nüfusun yaşadığı konut ve çiftlik benzeri evleri de orta sınıf konutlar olarak görebiliriz.

Yönetici ya da dinsel sınıftan zengin aristokratların kullandığı evlerden, oldukça düşük derecedeki basit evlere kadar ki bir aşamada, mevcut örnekler dâhilinde birkaç ev tipi, konu üzerine çalışmalar yapan Ellis tarafından, orta sınıf konutlar olarak tanıtılmıştır¹³⁵. Bunlar bazen açık avlulu peristiller etrafında, bazen de koridorlar etrafında gelişen ancak, çoğu zaman kısıtlı bir alanı işgal eden ve basit bir dekorasyona sahip olan evlerdir. Zengin süslemelere sahip aristokrat mimarisinin eksikliği bu evlerde hemen göze

¹³² Gunnar Brands, Leona V. Rutgers, "Wohnen in der Spätantike ....", s: 868; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ....*, s: 180; Isabella Baldini Lippolis, "Case e palazzi a Costantinopoli tra IV e VI secolo", *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina* 41, 1994. s: 283-292; Jean Pierre Sodini, "Habitat de l'Antiquité ....", s: 470.

¹³³ Dragoslav Srejavic (ed.), *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia. Sirmium, Romuliana, Naissus*, Belgrade, 1993. s: 69-75.

¹³⁴ Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ....*, s: 142-43.

¹³⁵ Simon P. Ellis, "Middle Class Houses ....", s: 413-437.

çarpar. Elit tarzı eğilimlerin zayıf taklitleri olarak tanımlanabilirler. Bu da, orta sınıfı temsil eden kişilerin, - en azından bir kısmının - aristokratik konutlara benzer peristilli evlerde yaşama çabası ve eğiliminde olduklarını gösterir. Bununla birlikte, peristilleri olmadan inşa edilmiş bazı küçük konutlar da, zengin süsleme özellikleri ile öne çıkarlar.

Tüm bu özellikler orta sınıf konutları tanımlayabilmek için, aristokrat evlerine nazaran orta sınıf konutlarının boyut ve süsleme özelliklerinin daha belirleyici olduğunu gösterir. Bunun yanında orta sınıf konut tipini belirleme de, yazılı kaynakların oldukça yararlı bilgiler sunabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Pek çok Geç Antik Çağ evini tanımlamada, yazılı kaynakların oldukça faydalı olduğu örnekleri bilmekteyiz. Ancak belki de, orta sınıf konutları anlamada, arkeolojik çalışmalar bizlere yazılı kaynaklarda dahil, diğer bütün kaynaklardan daha önemli ve yararlı ip uçları sunmaktadırlar. Çünkü, bazı durumlarda orta sınıf konutlar basit, küçük bir peristil ya da evi çevreleyen koridorlar etrafında gelişim gösterebiliyor, bazen de oldukça zengin denecek biçimde süslenme eğilimlerine rağmen aslında mimari olarak oldukça basit özellikler taşıyor olabilir. Bundan dolayı da dönemin aristokrat konutlarına benzer niteliklere sahip olabiliyor, hatta bazen orta sınıftan iyi halli birisinin kullanmış olduğu konutlar, yanlışlıkla bir aristokrat konutu olarak nitelenebiliyordu. Bu yüzden orta sınıf diyebileceğimiz konutları tanımlamak için dönemin kentsel dokusu ve bölgesel özelliklerde göz önünde tutularak detaylı gözlemler yapılmalıdır. Sırasıyla üzerinde duracağımız birkaç örnek bize bu konuda daha aydınlatıcı fikirler verebilir.

Konut yapılarından bir kaçını tanıttığımız Sardis'te, Hellenistik dönem oda mezarlarının bulunduğu alanda, bir başka Geç Antik konut ortaya çıkarılmıştır. İçerisinde ele geçirilen çok sayıdaki bronz buluntudan dolayı bu ev Bronzlar Evi olarak adlandırılmıştır¹³⁶. Kısmen iki katlı olarak tasarlandığı anlaşılan evin üst katında küçük bir avlu ile birlikte, büyük merkezi bir oda ve onun etrafında yer alan bazı küçük odalar bulunmaktadır¹³⁷. Alt katta apsisli, zemini mermer döşeli bir salon ve daha çok depolama ve zeytinyağı üretimi için kullanıldığı anlaşılan bazı mekanlar bulunmaktadır. Kazılar sırasında, apsisli salonda ele geçen yarım daire biçiminde mermer masa ve liturjik işleve sahip bronz eserlerden dolayı, burada bir din görevlisinin konakladığı düşünülebilir. Bu eserler *in-situ* durumda ele geçmişler ve M.S. 4. yüzyıla ait olan evin en son kullanım

¹³⁶ George M. A. Hanfmann, "Excavations at Sardis 1959", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 157, 1960. s: 22-28.

¹³⁷ Marcus L. Rautman, "A late Roman townhouse ....", s: 50-65; İnci Türkoğlu, "Byzantine Houses ....", s: 97; Isabella Baldini Lippolis, *La domus tardoantica ....*, s: 290.

evresi olarak M.S. 7. yüzyıla tarihlendirilmesine yardımcı olmuşlardır¹³⁸. Ancak, Ellis evin içerisinde bulunan bronz eserlerden ve sahip olduğu bazı mimari özelliklerden dolayı, gösterişli odalarda konuk ağırlama ve zenginliğin sergilenmesi gibi, bildiğimiz bazı klasik alışkanlıkların bu döneme kadar burada devam ettirilmeye çalışıldığını açıklamak ister. Böylece; aristokratik bir mimarinin benzeri, nispeten küçük bir peristil ile, ev sahibinin zenginliğini gösterme çabası ve bütün bunlara rağmen, evin pek de zengin olmayan basit dekorasyonu, bu konutun orta sınıf bir ev olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar¹³⁹.

Bir diğer örnek olarak Halicarnassos'da açığa çıkarılan küçük, ancak gösterişli konut yapısı, çoğu araştırmacıya göre aristokratik üst sınıf bir konut olarak değerlendirilse de, Ellis'e göre orta sınıf bir konut olarak tanımlanmalıdır. Aristokrat konutların biraz daha mütevazı bir örneği olarak tanımlayabileceğimiz bu evde yapılan kazılarda, evin apsisli salonundaki mozaik süslemelerde bulunan yazıttan, sahibinin "Charidemos" adında biri olduğu ve Charidemos'un da bu evi, M.S. 5. yüzyılda kullandığı anlaşılmaktadır¹⁴⁰. Bu kişinin, dönemin Halicarnassos'unda çok zengin olmasa da, orta ölçekte biri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte; evin giriş kısmındaki mozaik süslemeler üzerinde, Geç Antik Çağ'ın üç önemli kentinin, insanlaştırılmış portreler biçiminde semboller olarak betimlemeleri (*persenofikasyon*) yer almaktadır¹⁴¹. Bu mozaikler ev sahibinin kariyeri ile ilgili olarak bazı ipuçları verir.

Ellis, evin mimari ve dekoratif özellikleri ile birlikte, mozaikler üzerindeki bu portrelerden yola çıkarak bir hipotez geliştirir ve bu konutu orta sınıf konutlar arasına koyar. Buna göre, portreler üzerinde yer alan kentlerden ilki Halicarnassos'dur ve burası ev sahibi olan Charidemos'un doğup büyüdüğü, yaşadığı yerdir. Diğer iki portre Antiocheia ve Beirut'tur. Bu iki kent de, dönemin entelektüel insanlar yetiştiren, önemli okullarının bulunduğu ve özellikle hukuk alanındaki okulları ile ünlü kentlerdi. Charidemos, bu kentlerde eğitim almış ve önemli bir hukuk adamı, entelektüel bir insan olarak kentine dönmüş olabilir. Olasılıkla bir zamanlar imparatorluğun sınırları dahilinde bir yerlerde yöneticilik bile yapmıştı. Evin apsisli mekanı da, onun bu rütbesine uygun olarak tasarlanmış bir oda idi. Eğer bu ev, Ellis'in hipotezinde belirttiği gibi bir hukuk adamına ait ise, orta sınıf evler için, iyi derecede rütbeli memurların evlerine ait önemli bir konut tespit

¹³⁸ Clive Foss, *Byzantine and Turkish ...*, s: 43-44. fig: 21.

¹³⁹ Simon P. Ellis, "Middle Class Houses ...", s: 422.

¹⁴⁰ *Ibid*, s: 431. fig: 4.

¹⁴¹ *Ibid*, s. 431. fig: 5.

edilmiş olabilir. Böylece, orta sınıf konutların tanımlanmalarında bu yapı ve buna benzer örnekler önemli modeller şeklinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak Ellis, orta sınıf evleri tanımlamak için öncelikle orta sınıf insanları tanımak, dolayısıyla sosyal sınıfları iyi belirlemek gerektiğini vurgular¹⁴². Bu anlamda arkeolojik veriler detaylı bir şekilde değerlendirildiklerinde ve sosyal sınıflar ile bağlantılar kurulduğunda konutları tasnif edebilme yeteneğimiz daha da artacaktır.

Bu önemli derecedeki memur evinden başka, Suriye Caesarea'de Arşiv Yapısı olarak adlandırılan ve dörtgen formda sekiz odanın bir araya gelmesiyle oluşan bina, yine Ellis tarafından orta sınıf konutlar arasında sayılır¹⁴³. Bu yapı hem yazılı kaynaklar, hem de arkeolojik kazılarda elde edilen verilerin bir arada değerlendirilerek orta sınıf bir konutun nasıl tanımlanabileceğini gösteren iyi bir örnektir. Burada, kent merkezinde, caddeye açılan geniş bir portikonun arkasında gelişen odalar evi meydana getirirler. Odaların tabanları mozaik döşemelerle süslenmişlerdir ve bu mozaiklerin altı tanesinde yazıtlar tespit edilmiştir. Taban mozaiklerindeki yazıtların tamamı Hıristiyanlıkla ilgili referanslar vermekte ve evin kullanıcılarının kimliği hakkında önemli noktalara işaret etmektedirler.

Buna göre, yazıtlarda *numerarius* rütbesine sahip isimlerden bahsedilmesi ve bu rütbe sahibi kişilerin vergi denetleyicisi olmalarından dolayı, bu ev kazı yapanlar tarafından bir vergi dairesi olarak kabul edilmiştir¹⁴⁴. Portikonun yanındaki köşe odalardan birinde yer alan mozaik döşemede, incilden alınan bir dua, madalyon şeklindeki betimlemenin etrafını dolaşır. Kuzeydoğudaki köşe oda, doğrudan portikoya açılır ve evin diğer odaları ile bağlantısızdır. Merkezde yer alan geniş odaysa, tüm mekanların açıldığı ve caddeden girişin sağlandığı bir giriş ya da karşılama odasıdır. Özellikle güneydoğu köşede yer alan odanın tabanı, tabula ansata içersindeki yine incilden alınmış bir alıntı ile süslenmiş ve bu odanın içerisinde, bazı oturma banklarının varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, evin güneyinde, giriş odası ile bağlantılı apsisli bir salonun varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte evin arkasında bulunan kütüphane ya da arşiv binası olarak kabul edilen büyük yapıda apsisli bir salondur¹⁴⁵. Ellis'e göre, bir zamanlar evin yemek salonu ya da toplantı salonu olarak kullanılan bu odalar, ev sahibinin idari işlerinde kullanabileceği mekanlara işaret eder.

¹⁴² *Ibid*, s: 433-34.

¹⁴³ *Ibid*, s: 423-29. fig: 3.

¹⁴⁴ *Ibid*, s: 425. Bu tür yapıların hem bir konut hem de bu işi yapanların iş yerleri sayılabilecek şekilde kullanıldıklarını biliyoruz. Bunun örnekleri, Agro Murecine'de finans yapısı olarak karşımıza çıkar ve evin idari işler için apsisli tam 5 *triclinium* - kabul salonunun olduğu tespit edilmiştir.

¹⁴⁵ *Ibid*, s: 423-25. fig: 3.

Ayrıca, merkezdeki büyük odanın pek ala bir karşılama salonu olarak ta kullanılabilirdi. Tüm bunlardan evin ilk bakışta bir aristokrat ya da kent yöneticisi *praetorian*'a ait olduğu ya da bir din adamı tarafından kullanılan *episcopieia* olabileceği düşünülebilir. Zira yazıtların tamamı Hıristiyanlıkla ilgili alıntılardan oluşmakta ve ev sahibinin kimliğine atıf yapmaktadırlar. Ancak bu yapı, kentin yönetici evi ya da yüksek dereceden bir aristokratın evi olarak kabul edilmemelidir. Çünkü, Caesarea'nin esas anlamda yönetim işlerinin yürütüldüğü ve yöneticisinin kullandığı yapı, daha anıtsal ve onun görkemine uygun olarak karşılama ve bekleme seremonilerinin gerçekleştirildiği daha lüks mekanları olan bir başka binaydı. Kentin aristokratlarına ait konutlarsa bu eve nazaran daha lüks ve görkemli, peristil avlulu evlerdi. Caesarae'de bu türden çok sayıda ev açığa çıkarılmıştır. Bu evse, mozaiklerle itinalı bir biçimde döşenmiş ve mimari olarak biraz gösterişli olsa da, orta sınıf bir memura ait konut olarak kabul edilmelidir¹⁴⁶.

Dönemin orta sınıf konutlarının sadece bahsettiğimiz bu örneklerle benzer konutlardan oluştuğunu düşünmek hata olur. Ellis'in ele aldığı ve orta sınıf olarak tanımladığı, daha çok memur kademesindeki insan ve iyi derecedeki iş adamlarının kullandığı, aristokrat konutlarına benzer bu tip orta sınıf evlerden başka, küçük toprak sahibi işletmecilerin ya da zanaatkarların kullandığı evleri de bu başlık altında ele almalıyız. Çünkü, bu dönemde ticaretle uğraşan sıradan insanların, hem işlikleriyle hem de dükkanlarıyla, kısacası küçük işletmeler olarak kabul edebileceğimiz yapı biçimleriyle kent merkezlerinde ticarete egemen olduklarını biliyoruz. Genel olarak, serbest esnaf veya esnaflar için arkeolojik kanıtlar oldukça azdır. Bundan dolayı da, yazılı metinler ve bazı yazıtları kullanarak bilgi sahibi zorunda olduğumuz bir toplumsal hiyerarşi içinde yaşadıklarını kabul edebiliriz. Zira yazılı kaynaklarda bu dönemde esnaflık yapan vatandaşların kentlerde etkin oldukları belirtilir. Kilikya bölgesinin bir liman kenti olan Korykos'da, arkeolojik çalışmalar sonrası M.S. 5. ve 7. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda mezar anıtlarında, kentte organize olmuş birçok esnafın bulunduğu söz edilir¹⁴⁷. Yine Mısır eyaletinde, kentlerde bulunan ustaların oldukça aktif olduklarını, bunların dükkan sahibi kişiler olarak çalıştıklarını ve dükkanlarının üst katlarında yaşamlarını sürdürdükleri yazılı metinlerde bahsedilen gerçeklerdir¹⁴⁸.

¹⁴⁶ *Ibid*, s: 426-29.

¹⁴⁷ Clive Foss, "Life in City ...." ,s: 87; Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ...." , s: 44; Günder Varinlioğlu, "Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria", *Dumbarton Oaks Papers* 61, 2007. s: 294.

¹⁴⁸ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ...." , s: 44.

Dolayısıyla, bu dönemde tezgahlarda sergilenen malların üretimi ve satışı küçük esnafça gerçekleştiriliyor, dükkanların arkası malların depolandığı yerler olarak kullanılıyorlardı. Aynı zamanda bu mekanlar, dükkan sahiplerinin yaşam alanları olarak düzenlenir, insanlar buralarda yatıp kalkarlardı. Geç Antik Çağ insanların yaşam biçimlerini dikkate aldığımızda, dükkan terimini sadece işletilen ticari bir mekan olarak değil, aynı zaman da basit konutlar biçiminde de düşünmemiz gerekir. Ellis'e göre bir dükkan ya da atölye, aynı zamanda küçük bir konuttur¹⁴⁹. Sodini'ye göre ise, bu yapılar konut olmalarının yanında, orta sınıf insanların günlük yaşam alanları olarak değerlendirilmelidirler¹⁵⁰. Çünkü, her ne kadar bu dönemde ticaret ve küçük esnafa bağlı üretim önemli bir geçim kaynağı olsa da, aslında bu tür işlerle uğraşan insanların iyi para kazanamadıkları bilinir¹⁵¹.

Bu yapılar hem bir yaşam alanı hem de atölye, dükkan, lokanta, bar veya mağaza gibi, kiralanen ve sahipleri tarafından işletilen basit mekanlardı. Bu yapıların çoğu tıpkı kent arazilerinde olduğu gibi soylulara ait olur, iş sahibi ya da işletmeciler bu yapıları kiralarlardı. Zira üretim ve ticaret halk kesiminden insanların işi idi ve iş sahibi el emeği ile geçinir, işliklerin kullanımı aile içinde kuşaktan kuşağa geçerdi. Bu kişilerin, dükkan olarak tanımlanan bu yapılarda, hem yaşamlarını devam ettirmeleri hem de satış yapmaları, onları düşük gelirli olarak kabul etmemizi sağlar.

Ancak, ne yazık ki orta sınıfı temsil edebilecek bu evlere ve özellikle esnaf kişilere uygun ev kalıntılarına ait pek fazla arkeolojik kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla, bu konutların tanımlanıp, onlar hakkında yayınlar yapılmaması bu konu hakkındaki bilgilerimizin kısıtlı kalmasına neden olmuştur diyebiliriz. Örneğin, dükkan sahiplerinin, dükkanlarının üst katlarında yaşadıkları, yazıtlarda anlatılan önemli bir bilgi olsa da, şimdilik birkaç örnek dışında bunun kesinleşmiş bir aktarım olduğunu söyleyemeyiz.

Bu şekildeki dükkan yapılarının örnekleri, Roma, Constantinopolis, Ephesos ve Sagalassos gibi şehirlerde kısıtlı olarak karşımıza çıkmasına rağmen, Sardis'de Bizans dükkanları olarak adlandırılan yapılar bunların bilinen en iyi örneklerini teşkil etmektedir¹⁵². Burada yapılan kazılarda, kent merkezlerinde bulunan dükkan yapılarına

¹⁴⁹ Simon P. Ellis, *Roman Housing* .... , s: 78-80; Simon P. Ellis, "Late Antique Housing .... " s: 11; Simon P. Ellis, "Shedding Light ...." , s: 296-297; Simon P. Ellis, "Middle Class Houses ...." , s: 422.

¹⁵⁰ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ...." , s: 42-45.

¹⁵¹ Cyril Mango, *Bizans* .... , s: 50.

¹⁵² Clive Foss, *Byzantine and Turkish* .... , s: 42-43. fig: 19-20.

ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir¹⁵³. M.S. 7. yüzyıl başlarındaki Sasani saldırılarına kadar kullandıkları anlaşılan, restoranlar, çeşitli donanımlara sahip mağazalar, cam eşya satıcıları ve boya atölyeleri de dahil bazı dükkanlar açığa çıkarılmış,¹⁵⁴ bu tür dükkanların tasarımları hakkında bilgilerimiz artmıştır. Kent merkezinde yer alan büyük palaestra ve hamam kompleksinin mermerli cadde olarak adlandırılan yola bakan tüm güney cephesi, tamamen bu dükkan ve mağazalara ayrılmıştı. Sardis'te dükkanların ve işyerlerinin, bir arada yer alarak kümelenmiş olmaları esnaf loncaları şeklinde örgütlenmiş olabileceklerini gösterir. Dükkanlarda yapılan kazılarda ele geçen dini semboller taşıyan buluntulardansa, burada yaşayanların Hıristiyan ve Yahudi toplumundan esnaflar olduğu anlaşılmıştır¹⁵⁵. Burada da tıpkı imparatorluk dahilindeki diğer kentlerde olduğu gibi, dükkanların büyüklüğü ya da konumu esnafın ekonomik gücü ile orantılı olarak değişkenlik gösterebiliyordu. İki katlı olarak yapılan dükkanların, üst katlarının daha çok ahşap yapı malzemesi ile oluşturulduğu düşünülmekte ve burada da dükkan sahiplerinin yaşamlarını sürdürdükleri tahmin edilmektedir¹⁵⁶.

Sagalassos'da ise *thermopolion* denilen lokanta yapısına ait kalıntıların ortaya çıkarılması sonucu elde edilen verilerle birlikte, bu tür konutlar hakkındaki bilgilerimiz biraz daha pekişmiştir¹⁵⁷. Kentin aşağı agorasında bulunan doğu revağının ve kuzey kısmının, M.S. 6. yüzyılda dükkanlar ve lokantaya ait odalar tarafından işgal edildiği tespit edilmiştir. Yapının geniş bir salon ve onun etrafında kümelenen basit odalar topluluğundan oluştuğu anlaşılmış, üst kata ait olabilecek ip uçları elde edilmiştir¹⁵⁸. Benzer bir durum yukarı agorada, kuzeydoğu yapısı olarak adlandırılan yapıda üretim yapıldığını ve üretilen malların pazarlandığını ortaya koymaktadır. Bunun gibi, yine kentin en önemli imparatorluk yapıları olan ve Roma imparatorları Hadrian (M.S. 76-138) ile Antonius Pius'a (M.S. 138-161) adanmış olan tapınakların portik kalıntılarının, M.S. 5. yüzyılda çeşitli odalar tarafından işgal edildikleri tespit edilmiştir¹⁵⁹.

¹⁵³ *Ibid*, ve özellikle bkz: J. Stephens Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, Cambridge, 1990.

¹⁵⁴ Clive Foss "Life in City ....", s: 82 -83; Enrico Zanini, "Artisans and traders in Late Antiquity: exploring the limits of archaeological evidence", *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Leiden, 2006. s: 382-88. fig: 3-4; Simon P. Ellis, "Middle Class Houses ....", s: 422-23.

¹⁵⁵ Clive Foss "Life in City ....", s: 83; Jean - Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 44.

¹⁵⁶ Enrico Zanini, "Artisans and traders ....", fig: 4. Buluntular ve aydınlatma sistemi için bkz: Simon P. Ellis, "Shedding Light ....", s: 296-99.

¹⁵⁷ Marc Waelkens vd., "Two Late Antique ....", s: 507-511. fig:2.

¹⁵⁸ *Ibid*, s: 510.

¹⁵⁹ *Ibid*, s: 495-513.

Sagalassos'daki agora revaklarına dükkanlar ve benzeri kişisel yapılar inşa edilmesi, dönemin ekonomik zorluklarının bir sonucu olarak, hemen hemen her yerde karşımıza çıkan bir olgudur. Bu olgu, kentsel alanın en önemli yapılarını oluşturan kamu binalarının yavaş yavaş bakımsızlığa terk edilmelerinin bir sonucudur. Geç Antik Çağ boyunca bakımsız kalan ve artık işlevlerini sürdüremeyen kamu yapılarının, zamanla değişime uğrayarak, ekonomik gücü zayıf insanlar için dükkan ve benzeri yaşam alanları oluşturan mekanlara dönüşmeleri daha önce vurguladığımız bir durumdur¹⁶⁰. Kamu binaları bir kısım müdahaleler ve çeşitli eklemeler ya da bölünmelerle kolayca konut ya da bireysel işletmeler haline getirilebiliyordu¹⁶¹. Antik kentin caddeleri üzerine kurulan geniş revaklar ve hatta bazen caddelerin bir bölümü ya da kamusal yapılara anıtsal bir giriş oluşturmak için ayrılan bazı alanlar bunların başında gelir¹⁶². Örneğin, Cyrene'de kentin agorası M.S. 3. yüzyıldan itibaren tutarlı ve sistemli bir şekilde dükkanlar ve bu dükkanlarla ilişkili olan evler tarafından işgal edilmiştir¹⁶³.

Kilikya'da önemli bir liman kenti olan ve Geç Antik Çağ'da yerleşimin devam ettiği Anemurion'daysa¹⁶⁴, şehrin Roma dönemine tarihlenen hamamının palaestrasına, merkezi koridorlar etrafında gelişmiş, üç veya dört odadan oluşan Geç Antik evler yerleştirilmişti¹⁶⁵. Burada herhangi bir açık avlusu olmayan evler, bir arada bulunuyorlardı ve olasılıkla ortak bir avlu olarak üzerine oturdukları palaestrayı kullanıyorlardı. Biraz basit bir işçiliğe sahiptirler, ancak bazılarının zemininde mozaikler tespit edilmiştir. Burada yapılan kazılarda ele geçen terazi ve mühür gibi buluntular, burasının bir konut alanı olduğu kadar, en azından evlerin bazılarının ticari anlamda dükkan olarak ta kullanıldıklarını akıllara getirmektedir¹⁶⁶. Bu bir veya iki odalı konutların çoğu Geç Antik Çağ'da hem konut hem de ticari yapılar olarak kullanılıyorlardı.

Benzer şekilde agora ve forumların Geç Antik çağ boyunca dükkan ve benzeri işlevlere sahip çeşitli formlardaki yapı ya da yapı topluluklarınca işgal edilerek yeni

¹⁶⁰ Kamu alanlarının işgaline ve kent dokusunun korunmasına yönelik Geç Antik Çağ'da bazı yasalar çıkarılmıştır. Bkz: Isabella Baldini Lippolis, "Private Space ....", s: 197-237.

¹⁶¹ Helen G. Saradi, *The Byzantine City* ...., s: 186-208.

¹⁶² Antik Çağ'a ait geniş cadde ve portikoların Geç Antik Çağ'da başlayan bir eğilim olarak çok sayıda dükkan ve evlerle dolması için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City* ...., s: 259-294.

¹⁶³ Jean – Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 45.

¹⁶⁴ James Russell, "Excavations at Anemurium", *Türk Arkeoloji Dergisi* 20/1, 1973. s: 201-219; James Russell, "Excavations at Anemurium", *Türk Arkeoloji Dergisi* 22/1, 1975. s: 121-39; James Russel, "Anemourion ....", s: 221-228.

¹⁶⁵ Simon P. Ellis, "The end of the ....", s: 567-568.

¹⁶⁶ James Russel, "The Archaeological Context of Magic in the Early Byzantine Period", *Byzantine Magic* (ed. H. Maguire), Washington, 1995. s: 45-50. fig: 12-16. Buluntular için bkz: fig: 2-10 ve 17.

biçimlerin kazandırılması, Dura Europos¹⁶⁷ ve Scythopolis¹⁶⁸ gibi yerleşim birimlerinde de karşımıza çıkmakta ve bu dönemin hem ticari hem de yerleşim dokusu hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır.

Kentlerde bu dükkan ve benzeri yaşam alanlarından başka, küçük ve kötü dekore edilmiş daireler ya da tarım ekipmanları ile birlikte çiftlik benzeri evler de inşa ediliyor, orta sınıf insanlar için barınma imkanı sağlıyorlardı. Bu daireler ve çiftlik benzeri evler, aslında çok sayıda evi bir arada barındıracak şekilde tasarlanıyor ve bölünüyorlardı. Bu uygulama genelde eskiden yapılmış büyük konutların tekrar tekrar kullanılmaları sonucu zaman içerisinde değişim göstermeleri şeklinde karşımıza çıkar. Böylece büyük bir konut, kendi içinde birkaç odadan oluşan apart dairelere bölünüyor ve böylece birden fazla ailenin yaşam alanı olarak kullanılıyordu¹⁶⁹. Bu uygulama sonucu elde edilen yaşam birimlerinde doğal olarak birden fazla düşük gelirli aile barınabiliyordu. Geç Antik Çağ boyunca tıpkı kamusal alanlarda olduğu gibi, istisnasız yine tüm kentlerde, erken dönemde inşa edilmiş büyük boyutlu evlerin yeniden organize edilerek kullanılması bir fenomen olarak karşımıza çıkar¹⁷⁰.

Antalya’da bulunan Ariassos’un, eski Helenistik surunun köşesindeki kale burcunun, Geç Antik Çağ’da büyük bir konuta dönüştürülmesiye, kamu yapılarının zaman içerisinde nasıl bir değişim gösterdiklerinin değişik bir örneğidir. Burada cadde revakları veya portiklerin basit olarak birkaç duvarın bir araya gelerek oluşturduğu bir konut yada işletme değil, peristil planda inşa edilen bir ev karşımıza çıkar. Peristilin dikdörtgen avlusunun etrafında on oda yer almaktadır ve altında da bir sarnıç bulunmaktadır¹⁷¹. Olasılıkla kentteki orta ölçekli birinin kullanımında olan bu ev, kale burcunun geniş duvarlarına yaslanmış olarak büyük boyutlu olarak inşa edilmiş olsa da, zayıf bir işçilik gösterdiği anlaşılır.

Ariassos’a komşu olan Kremna’daysa, Geç Antik Çağ orta sınıf insanların daha çok barınma amacına yönelik inşa edilmiş olan yaşam alanlarını iç içe bir bütün olarak

¹⁶⁷ Jennifer Baird, “Shopping, Eating and Drinking at Dura Europos: Reconstructing Contexts”, *Objects in Context, Objects in Use, Late Antique Archaeology* vol:5. (ed. T. Putzeys, Ellen Swift, Luke Lavan). Leiden. 2008. s: 423-437.

¹⁶⁸ Elias Khamis, “The Shops of Scythopolis in Context” *Objects in Context, Objects in Use. Late Antique Archaeology* vol:5. (ed: Toon Putzeys, E. Swift, L. Lavan), Leiden, 2008. s: 439-471.

¹⁶⁹ Inge Uytterhoeven, “Housing in Late Antiquity ....” , s: 45 ve özellikle bkz: Simon P. Ellis, “Early Byzantine Housing ....” , s: 37-52.

¹⁷⁰ Birçok Geç Antik Çağ kentinde örneklerini görebileceğimiz bu türden konutlar ve konutların zaman içerisindeki değişimleri için bkz: Helen G. Saradi, *The Byzantine City ....* , s: 168-173.

¹⁷¹ Stephen Mitchell, “Ariassos 1990”, *Anatolian Studies* 41, 1991. s: 170-171. fig: 9. Stephen Mitchell, “Geç Roma Anadolu’sunda ... “ , s: 199. fig: 8.

izleyebiliriz. Burada M.S. 1. yüzyılda, konutların bulunduğu dikdörtgen yapı adalarını birleştiren sokaklar ve onların etrafında evler oluşturulmuştur. Bu evler, kentin boşaltıldığı tarih olan M.S. 7. yüzyıla kadar plansal bakımdan sürekli değişime uğramışlar ve tekrar tekrar kullanılmışlardır¹⁷². Benzer durum önemli bir Likya kenti olan Arykanda içinde geçerlidir. Kentin orta sınıf insanların barınma ihtiyaçları, teraslanmış yamaçlarda iç içe geçmiş olarak uzun yıllar boyunca tekrar tekrar kullanılan birkaç odalı evlerle sağlanmıştır¹⁷³. Bazen anakayaya oyulmuş olarak sarnıçlarının da bulunduğu bu evler birkaç odadan oluşmakta ve zaman zaman iki katlı olarak inşa edilmekteydi¹⁷⁴.

Bu örneklerden başka, nüfusun kalabalık olduğu kentlerde, gelir seviyesi alt tabakadan insanların oranla biraz dahi iyi olan insanların yaşadığı, apartman bloklarını da orta sınıf olarak değerlendirebiliriz¹⁷⁵. İç içe geçmiş olarak bir arada inşa edilen bu apartman tipi konut uygulaması, Roma¹⁷⁶, Ostia¹⁷⁷ ve Constantinopolis gibi büyük metropollerde oldukça yaygındır. Insulaların yatay ve dikey düzlemde gelişmesi sonucu oluşturulan bu yaşam birimlerinin en erken örnekleri, imparatorluk döneminde karşımıza çıkar ve Geç Antik Çağ'da da kalabalık bir nüfusun barınma ihtiyacını karşılarlar. Bunlar merkezi açıklık bir alanın dışarıya kapatılması ve onun etrafında da, karşılama odaları ya da günlük yaşam birimlerinin oluşturulduğu yapılardır¹⁷⁸. İmparatorluğun kalabalık nüfuslu kentlerinde uygulanan bu konut biçimi bazen çok yüksek katlı yüksek binaların inşasına yol açıyordu. Ancak, zamanla çok katlı insulaların inşası yangın ve çökme gibi nedenlerden dolayı sorun olmuş, bazı zamanlarda imparatorların katı kurallar getirerek bu binaların yapımını denetlemeleri gerekmiştir¹⁷⁹.

Burada birden çok aile iç içe geçmiş biçimde, fakat birbirlerinden bağımsız olarak konaklayabilirdi. Ancak bu yapılarda, merkezi açıklığın ve bazı mekanların ortak kullanıma açık olduğu unutulmamalıdır. Günümüze bu türden yapı kalıntılarının fazla ulaşmamış

¹⁷² Stephen Mitchell, "Geç Roma Anadolu'sunda ....", s: 200-201. fig: 9.

¹⁷³ Ayşegül Gürgezoğlu, "Arykanda Antik Kentindeki Konutlar", *Eskiçağ'ın Mekanları Zamanları İnsanları* (der: L. Özgenel), İstanbul, 2005. s: 102-104.

¹⁷⁴ Ayşegül Gürgezoğlu, "Arykanda ....", s: 103.

¹⁷⁵ Simon P. Ellis, *Roman Housing ....*, s: 93 ve 97.

¹⁷⁶ Glenn R. Storey, "Regionaries-type insulae 2: architectural/residential units at Rome", *American Journal of Archaeology* 106/3, 2002. s: 411-34.

¹⁷⁷ Glenn R. Storey, "Regionaries-type insulae 1: architectural/residential units at Ostia", *American Journal of Archaeology* 105/3, 2001. s: 389-401; J. DeLaine, "Designing for a market: "medianum" apartments at Ostia", *Journal of Roman Archaeology* 17, 2004. s: 146-76. Simon P. Ellis, *Roman Housing ....*, s: 73-78.

¹⁷⁸ Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity ....", s: 44-45.

¹⁷⁹ Isabella Baldini Lippolis, "Private Space in the ....", s: 197-237. Ayrıca bkz: Catherine Saliou, "The Byzantine House (400-912): rules and representations", *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400-1453)* (ed. M. Grünbard, E. Kislinger, A. Muthesius, D. Ch. Stathakopoulos), Wien, 2007. s: 199-205.

olmasına rağmen, mevcut örnekler arasında duvar resimleri ve mozaiklerle karşılaşılması, en azından bina sakinlerinin orta sınıfa yakın vatandaşlar olduğunu göstermektedir¹⁸⁰.

Bununla birlikte, artık dönemin sonlarına doğru büyük kentlerden ziyade, etrafı savunma duvarlarıyla çevrelenmiş küçük yerleşim birimlerine doğru bir yöneliş olduğu, antik gelenekten gelen büyük kentlerin de alan olarak hayli daraldığı ve etrafı duvarlarla çevrili, savunması kolay alanlara sıkıştığı gözlemlenir¹⁸¹. Böylece, artık az nüfuslu küçük bir yerleşim yerine çekilmiş olan kentlerde sadece kilise ya da sarnıç gibi, bazı gerekli kamu alanları oluşturuluyor, diğer alanlar ise küçük, basit konutlarla dolduruluyordu. Hatta bu dönemde politik ve siyasi amaçla kurulan yeni yerleşim yerleri dahi bu düzen doğrultusunda, savunma ağırlıklı olarak basit bir yerleşim şeklinde tasarlanıyorlardı. Bunun benzeri bir yerleşim Kapadokya'da günümüzde Viranşehir olan Mokissos'da imparator Iustinianus (M.S. 527-565) tarafından kurulmuştur. Burada etrafı surlarla çevrili, kale biçiminde oluşturulan küçük kentin içinde yerel malzeme kullanılarak yapılmış, bir iki odadan oluşan çok sayıda ev ortaya çıkarılmıştır¹⁸².

Likya bölgesi kırsalındaki, antik Arykanda kentinin hemen yakınlarında, M.S. 6. yüzyıl başlarında küçük bir yerleşim birimi olarak kurulmuş olan Arif yerleşmesikırsala dayalı bu tür yerleşimlere iyi bir örnektir¹⁸³. Bir kilise ve onunla birlikte inşa edildiği anlaşılan piskopos evinden başka, kamu yapısı ya da kamu alanlarına ait herhangi bir oluşumun bulunmadığı, etrafı duvarlarla çevrelenmiş bu yerleşmede evler, birkaç odadan oluşmaktaydı ve herhangi bir plan gözetmeden iç içe inşa edilmişlerdi¹⁸⁴.

Kilikya'daki Akören'de bu şekilde yöreye özgü malzeme ve inşa teknikleri kullanılarak inşa edilmiş konutlardan meydana gelen bir yerleşim yeridir. Burada da konutların kiliseler etrafında, iç içe geçmiş biçimde bir bütün olarak tasarlandıkları ve birden çok mekânlardan oluştuğu görülür. Bu konutlar yamaçlar üzerine, düzleştirilen

¹⁸⁰ Inge Uyterhoeven, "Housing in Late Antiquity ....", s: 45.

¹⁸¹ Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified ....", s: 3-24.

¹⁸² Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified ....", s: 15. fig: 9; Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 46.

¹⁸³ R.Martin Harrison, G.R.J. Lawson, "An early Byzantine town ... ", s: 13-17; R.Martin Harrison, *Mountain and Plain. From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period* (ed. W. Young), Michigan, 2002. s: 38-47. Fig: 70-72; Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 46.

¹⁸⁴ Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified ....", s:11. fig: 6.

geniş bir açıklık üzerine oturmuş, düzgün olmayan cadde ve sokaklar etrafında gelişmişlerdir¹⁸⁵.

Bulgaristan'da Shumen¹⁸⁶ ve Golemanovo Kale¹⁸⁷ olarak adlandırılan, etrafı surlarla çevrili yerleşim yerlerinde de küçük ve birkaç odadan oluşan konutlar inşa edilmiştir. Bununla birlikte Makedonya'da Heraclea Lyncestis ve Sırbistan Caricin Grad'da tiyatro ya da diğer kamu yapıları için ayrılan geniş alanların, eklemeler ve çeşitli düzenlemelerle küçük ve basit konutlar için işgal edilmesi bu dönemin sonlarına doğru artık tüm yerleşim yerlerinde tipik bir uygulama haline gelir¹⁸⁸. Bütün bu örnekler Geç Antik Çağ'ın son dönemlerinde sıradan vatandaşlarının artık Antik Çağ'daki öncülerinin yaşam biçimlerinden bir hayli uzaklaştıklarını ve küçük, basit konutlardaki yaşam düzenini kabullendiklerini gösterir.

Geç Antik Çağ'da oluşmaya başlayan olumsuz yöndeki bu gelişimler, sık sık değiştiğimiz şekliyle, artık kentsel nüfusta yavaş yavaş bir azalmanın olduğunu gösterir. Bütün bunlar olurken, kent dışında daha çok tarımsal faaliyetlere bağlı olarak gelişim gösteren ve orta sınıf insanlardan oluşan kırsal nüfus da artmaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ta, kentlerde gördüğümüz tüm bu konut örneklerinden başka, kentlerin hinterlandı durumunda olan kırsal alanlarda yaşayan insanların kullandığı konutlarla da karşılaşırız. Kırsal kesimde, daha çok Geç Antik Çağ orta sınıf insanların kullandığı bu konutları tespit etmek ise, kentlere nazaran biraz daha zorluk arz eder. Bunu kırsal alanda kentlere göre daha az kazı ve araştırmalar yapılmasına bağlayabiliriz. Ancak, son yıllarda artan çalışmalar sonrası kent dışındaki kırsal alanlarda daha çok esnaf ve köylülerin oluşturduğu baskın bir nüfusun yaşadığını öğrenmekteyiz. Bu insanlar, daha çok köy ya da kasaba diyebileceğimiz türden yerleşim birimleri oluşturup, burada küçük ev kümelerinin oluşturduğu mekanlarda iç içe yaşamaktaydılar¹⁸⁹.

Doğu Akdeniz kıyılarında ve iç kısımlarında yapılan çalışmalar sonrası arkeologlar, kırsala yönelen bu insanların artık bölgesel yapı malzemelerinin çeşitlendirdiği çok katlı olarak tasarlanmış ya da basit ama işlevsel olarak tarımsal özelliklere göre tasarlanmış

¹⁸⁵ Ulrike Wulff, "Akören zur Stadtplanung zur Wohnarchitektur zweier Siedlungen in Kilikien", Die Spätantike Stadt und ihre Christianisierung (ed. G.Brands, H. G. Severin), Wiesbaden, 2003. s: 299-307. taf: 116-125.

¹⁸⁶ Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified ....", s: 10.

¹⁸⁷ *Ibid*, s: 10. fig: 5

¹⁸⁸ *Ibid*, s: 10-11. fig. 14.

¹⁸⁹ Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity ....", s: 47. Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....",s: 45-48.

evlerde yaşamlarını sürdürdüklerini tespit etmişlerdir. Bazılarının büyük bir açıklık etrafında, alt katların üretim ve depolamaya yönelik tasarlandığı konut örneklerinde, birçok odanın bulunduğu üst katlar, yaşam alanları biçiminde düzenlenmişlerdir¹⁹⁰. Burada çok sayıda kişi yaşamını sürdürmekte ve kırsal alanda üretim faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Bu türden kırsal konutların örnekleri başta Anadolu ve Suriye olmak üzere Helenistan¹⁹¹ kırsalında ve Mısır'da da açığa çıkarılmıştır¹⁹².

Kırsal kesimde yer alan bu evler, yerel karaktere uygun olarak genellikle taş, kerpiç ve ahşap gibi malzemeler kullanılarak yapılmışlardır. Bu evlerin tasarımı temelde basit olup, sadece işlevsel karakter taşımaktaydılar. Bölgesel ekonomi, çevresel ve iklimsel koşullar kırsal alanda oluşan konutların oluşumunu etkileyen başlıca faktörlerdir. Bunun dışında, konut sakinlerinin bazı basit onarımlar ve plandaki küçük işlevsel değişimlerle, aynı konut mekanını yüzyıllarca kullanmış olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Kentte yaşayan ve zengin olmayan orta sınıf insanların, gösterişli villalar yaptıracak güçlerinin olmadığı düşünüldüğünde, bu basit evlerin varlığı kırsal alanda daha da anlamlı olmaktadır¹⁹³.

Yurdumuzdaysa özellikle Likya bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları ve çalışmalar sonrası böylesi çok sayıda yerleşme tespit edilmiştir. Başta Trebenna çevresi olmak üzere¹⁹⁴, Levisi¹⁹⁵, Alakilise¹⁹⁶, Kyaneai¹⁹⁷ ve Istlada¹⁹⁸ da tespit edilen benzer yerleşmelerde, çoğunluğu birkaç odadan oluşan, tarımsal amaçlı yapıldıkları anlaşılan iç içe durumdaki konutlarla karşılaşılmıştır. Bazılarının sarnıçları ve ortak kullanıma ait oldukları anlaşılan avluları bulunan bu evler, tamamen yörenin dokusunu yansıtan bir yerleşim

¹⁹⁰ Clive Foss, "Life in City ....", s:88-95; Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity ....", s: 47.

¹⁹¹ Yunanistan'da Gortyn ve Olympia, Balkanlarda ise Nicopolis ad Istrum örnekleri için bkz: Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 45.

¹⁹² *Ibid*, s: 45-48.

¹⁹³ Stephen Mitchell, "Geç Roma Anadolu'sunda ....", s: 204

¹⁹⁴ Nevzat Çevik, Burhan Varkıvaç, İsa Kuzgüt, "Trebenna ve Çevresi 2001", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 20/1, Ankara, 2003. s: 97-109; Lale Özgenel, "Late antique domestic architecture in Lycia: an outline of the archaeological and architectural evidence", *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu* (ed. B. Varkıvaç v.d), İstanbul, 2006. s: 559.

¹⁹⁵ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 46.

¹⁹⁶ Lale Özgenel, "Late antique domestic ....", s: 561; R. Martin Harrison, *Mountain and Plain ....*, s: 12-27.

¹⁹⁷ Frank Kolb, "Kyaneai 1989", *Istanbulur Mitteilungen* 41, 1991. s:187-264; Lale Özgenel, "Late antique domestic ....", s: 562.

¹⁹⁸ Clive Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age" *Dumbarton Oaks Papers* 48, 1994. s: 1-32; Thomas Marksteiner, Andreas Konecny, "Ein Survey in Gebiet von Istlada (Zentrallykien)", *Mitteilungen zur Christlichen Archaologie* 1, 1995. s: 64-65.

düzeni sunarlar. Hemen hemen hepsinde görülen ortak özellikse, bölgenin topografik yapısına bağlı kalınarak evlerin ana kaya ya da teraslar üzerine oturtulmasıdır.

Yine son yıllarda Isauria bölgesinde yapılan çalışmalarda da, kırsal alandaki köy benzeri yerleşmelere ve çiftlik tarzı konutlara ilişkin doyurucu bilgiler elde edilmiştir¹⁹⁹. Mersin Taşucu'nda, Manastır adıyla anılan ve Geç Antik Çağ'da kurulduğu anlaşılan yerleşme, düzensiz planlı ve birbirinden sokaklarla ayrılmış evleriyle önemli bir kırsal yerleşim örneğidir. Burada evler mazgal pencereci olarak inşa edilmişler ve bazılarının üst kata çıkmak için dıştan merdivenlerinin olduğu tespit edilmiştir²⁰⁰.

Karakabaklı ve Işıkkale'de, kileseleri ve sarnıçları bulunan, küçük köyler şeklinde organize olmuş bölgedeki diğer kırsal yerleşim birimleridirler. İki katlı ve ikiz pencereci, bazen cepheleri balkonlu ve alt katlarının kemerli olduğu anlaşılan, yörenin özelliklerini yansıtan malzemenin inşa edilmiş evler bulunmaktadır²⁰¹. Bu yerleşim birimleri ağırlıklı olarak zeytinyağı üretimi ya da tahıl üretimi yapılan tarımsal faaliyetlerin yapıldığı yapıların oluşturduğu yerleşim yerleridir²⁰². Öte yandan, bunlar arasında peristil planlı olsa da, bazı küçük evlere rastlanmaktadır. Daha çok Suriye yöresine özgü kırsal yerleşimleri aklımıza getiren bu yapılar günümüze değin korunmuş şekilde, dönemin kırsal yerleşim örneklerini bizlere yansıtırlar²⁰³.

Ancak burada belki de, Kilikya bölgesi için ayrı bir parantez açmalıyız. Burada özellikle Seleukeia, Diocaeserae, Korykos ve Eleuissa Sebaste gibi kentler, yöreye özgü niteliklerde yapılan çok sayıda konutun bulunduğu önemli yerleşmeler olarak karşımıza çıksa da²⁰⁴, bölge özellikle, etrafı tahkimatlarla çevrelenmiş çiftlik ya da çiftlik benzeri yapılarla öne çıkar. Dönemin çiftlik yaşamına ışık tutan bu yapıların M.S. 4. yüzyıldan başlayarak M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldıkları düşünülmektedir²⁰⁵. Yapı malzemesi olarak tamamen yerel nitelikte olup, genelde açık bir avlu etrafında iki katlı olarak tasarlanmışlardır. Bunların basit örneklerden kompleks örneklere kadar uzanan değişik formları bulunmaktadır²⁰⁶. Genel olarak iki ya da üç katlı oldukları saptanmıştır. Evlerin

¹⁹⁹ Gündür Varinlioğlu, "Living in a Marginal ....", s: 287-317. fig: 1.

²⁰⁰ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Yerleşimi ....", s: 214; Gündür Varinlioğlu, "Living in a Marginal ....", s: 294-95.

²⁰¹ Gündür Varinlioğlu, "Living in a Marginal ....", s: 298-304. fig: 2-7; Ayça Tiryaki, "Silifke, Karakabaklı'da ....", s: 124.

²⁰² Gündür Varinlioğlu, "Living in a Marginal ....", s: 304-308. fig: 10-11.

²⁰³ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Yerleşimi ....", s: 214.

²⁰⁴ *Ibid*, s: 214-216.

²⁰⁵ Ümit Aydınoglu, "The Farms in Rough Cilicia ....", s: 243-259. fig: 1.

²⁰⁶ *Ibid*, s: 251-52.

zemin katlarının daha çok tarım ve günlük kullanım odaları yanında, depo ve ahırlar şeklinde, üst katların ise oturmaya yönelik olarak yaşam alanları biçiminde tasarlandıkları gözlemlenmiştir²⁰⁷. Bazılarında sarnıçlar ve dini alanlar tespit edilmiş, zaman içerisinde ihtiyaca göre çeşitli yapılar eklendiği fark edilmiştir. Yine bir kısmında kulelerin bulunması ve etraflarının duvarlarla çevrenmesi savunma ihtiyaçlarına dikkat çeker. Aynı zamanda bazı çiftliklerin etrafında tespit edilen konutlar, bu çiftliklerin bazılarının küçük bir köy yerleşimi olabileceğini de göstermektedir²⁰⁸.

Geç Antik Çağ'da oluşturulmuş bu kırsal köy yerleşimlerinin ve çiftlik evlerinin belki de en iyi kalıntılarını Suriye'de görmek mümkündür. Özellikle Asi nehrinin etrafında kümelenmiş ve yöreye özgü malzeme kullanılarak inşa edilmiş olan köy yerleşimleri bunların başındadır²⁰⁹. Tarım ağırlıklı olarak kurulmuş bu küçük yerleşim birimlerinde, kırsal konutların oldukça kompleks örnekleri bulunmaktadır. Bunlar ortak kullanım alanı olan, büyük bir avlu etrafında yer alan ve çok katlı evlerin oluşturduğu konut biçimleriyle ön plana çıkarlar²¹⁰. Özellikle, Umm el-Jimal'de M.S. 6. yüzyıla tarihlenen ve 128 farklı yapının bir araya gelerek oluşturduğu kompleks, iki ya da üç katlı tasarlanmış evlerden meydana gelmekteydi. Alt katlar ağırlıklı olarak depolama alanları ve ahırlar şeklinde tasarlanmışlar, kemerler ile üst katları taşıyacak şekilde inşa edilmişlerdi²¹¹. Anadolu'nun güneyindekilere benzer, M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılmış çiftlik evleri Negev'de, Nessana ve Shivta'da bulunmaktadır²¹². Aynı şekilde Chorazin'de ve Horvat Shema'da çiftçilerin ekonomik güçlerine bağlı olarak inşa edilmiş yöreye özgü malzemedan yapılan iki katlı çiftlik evleri tespit edilmiştir²¹³. Bütün bu çiftlik evleri Geç Antik Çağ boyunca kullanılmış ve yöreye özgü bir yerleşim karakteri oluşturmuşlardır.

2.2.3. Alt Sınıf Konutlar

Geç Antik Çağ yaşamı ve sosyal sınıfları göz önüne alındığında, kent içerisinde en alt tabakada yer alan fakir insanların, hiç de azınsanmayacak boyutta bir nüfusu meydana getirdikleri açıktır. Kentsel yaşamın sekteye uğramasına paralel olarak, sosyal sınıflar arasındaki farkın artması sonucu kentlerdeki yoksulların sayısı da artmıştır. Yoksulluk artık

²⁰⁷ Ina Eichner, "Dağlık Kilikya'da Erken Bizans ....", s: 76.

²⁰⁸ Ümit Aydınoglu, "The Farms in Rough Cilicia ....", s: 251-52.

²⁰⁹ Clive Foss, "Life in City ....", s: 91.

²¹⁰ *Ibid*

²¹¹ Yizhar Hirshfeld, "Habitat ....", s: 269.

²¹² *Ibid*, s: 264.

²¹³ *Ibid*, s: 268-69.

dönemin kabul edilen bir olgusu, yaşam biçimi olmuştur. Antiocheia yakınlarındaki Yakto'da ele geçen Megalopsychia mozağında kentin karakteri ve bilindik sahnelerinin yanında böylesi yoksul bir kişinin de betimlenmesi dönemin yoksullarına gösterilen algıyı açıkça ortaya koyar²¹⁴.

Geç Antik çağ'daki ekonomik koşullar ve zor şartlar altındaki siyasi yaşam da göz önüne alındığında, geçimini çok zor şartlar altında sağlayarak hayatta kalabilen insanların kentlerde oldukça kötü yaşam biçimlerinin olduğu, hatta çoğunun evsiz yaşadıkları bile düşünülebilir. Günlük yaşamda karınlarını bile zor doyuran, giyecek giysileri ve takacak takıları olmayan bu insanların herhangi bir şekilde arkeolojik kalıntı bırakmalarının ne kadar zor olduğu unutulmamalıdır. Bu yoksul insanların, dönemin diğer sosyal gruplara nazaran, gerek mimari gerekse günlük kullanım malzemesi olarak, daha zayıf arkeolojik kalıntılar bırakmaları bu insanları ve onların yaşam karakterlerini tanımlamayı da zorlaştırmaktadır²¹⁵. Geç Antik Çağ sosyal sınıfları üzerine yaptığı çalışmasında Sodini; arkeolojik olarak zenginliği kanıtlamanın, yoksulluğu kanıtlamaktan daha kolay olduğunu belirtir²¹⁶.

Gerçekten de yapılan çalışma ve araştırmalara bakıldığında kentsel yaşamda, oldukça denecek sayıda yer alan yoksullar ve onlara ait yaşam alanları hakkındaki bilgilerimizin kısıtlı olduğu göze çarpar. Ancak, yine en önemli bilgi kaynaklarımız olan kronikler, azizlerin yaşam öyküleri, mektuplar ve diğer yazılı eserler bizlere dönemin yoksulları ve onların yaşam biçimleri hakkında önemli ip uçları sunmaktadır. Örneğin bunlardan biri olan *Aziz Symeon'un Yaşamı*, Suriye'deki bir taşra kentinin günlük yaşamı ve özellikle sosyal tabakanın en altında yer alan yoksulları hakkında önemli anekdotlar içerir. Burada kentin basit üretimlerle uğraşan esnafları, eğlence hayatı, günlük yaşamı ve kent hayatı tüm çıplaklığıyla aktarılmaktadır. Anlatımlardan kentin düzen ve hijyenik bakımdan oldukça kötü bir durumda olduğu, yoksul insanlarınsa oldukça zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda oldukları anlaşılır.

Yine yazılı kaynaklarda bu tür insanlar için bazı yaşam alanlarının ve belli başlı uygulamaların düzenlendiği aktarılmaktadır. Kilise yöneticileri ve kentin ileri gelen din

²¹⁴ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 50.

²¹⁵ Susan R. Holman, "Constructed and Consumed: The Everyday Life of the Poor in the 4th c. Cappodocia", *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Late Antique Archaeology 3, Leiden, 2006. s: 441-442.

²¹⁶ Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ....", s: 27.

adamları anlatımlarında ve vaazlarında yoksul insanlara sık sık vurgu yapmış, onlara sıcak, hoşgörülü bir yaklaşımla ulaşmaya çalışmışlardır. Dini karakter taşıyan çok sayıdaki metin bu şekilde yoksullara ait anlatımlarla doludur²¹⁷. Bunlardan biri olan, Antiocheia’lı Aziz İoannes Khrysostomos’un aktarımlarından, kilisenin kent nüfusunun oldukça fazla denecek sayıda dilencisini himaye altına aldığını öğrenmekteyiz²¹⁸. Yine yazılı kaynaklarda adı geçen *xenodochia* ve *ptochotropheia* gibi yapıların, kiliselerce desteklenen imarethane, hastane ve pansiyon gibi hayır kurumlarını oluşturulduğu, burada evsizlere ve yoksullara yaşam olanaklarının sağlandığı anlaşılmaktadır²¹⁹. Kiliselerden başka dönemin manastırlarında evsiz ve açlara kucak açtıkları, yardım ettikleri anlaşılmaktadır. İmparatorların, Constantinopolis’in zor geçen kış şartlarında, yoksulların esen sert rüzgarlardan etkilenmemeleri için Mese caddesinin üzerini ahşap tavanlar ile kapattıkları da bilinmektedir.

Yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bu bilgiler yanında, ekonomik zorlukların had safhada olduğu Geç Antik Çağ’da, orta sınıf dediğimiz insanların bile, üst sınıfta yer alan insanlara nazaran oldukça kötü şartlardaki evlerde yaşıyor olmaları, daha alt gelire sahip bu yoksulların çok daha kötü koşullarda, cadde ve sokaklarda ya da barakalarda yaşamış olduklarını gösterir. Orta sınıf insanlar için tanımlanan yaşam formlarının daha düşük kalitede kullanımları, alt tabakadan insanların yaşam biçimlerini belirlemiş olmalıdır. Temelsiz ve genelde ahşap malzeme kullanılarak inşa edilen derme çatma kulübeler bazen kentin en işlek noktasına yerleştirilirken bazen de kentin çeşitli bölgelerinde bir gecekondu mahallesi yaratacak şekilde inşa edilebiliyordu.

Bunun yanında Geç Antik Çağ konutlarının uzun yıllar tamiratlar ve onarımlar sonrası kullanılmaları ve bazı değişik eklemeler ya da blokajlar sonrası, büyük bir evden daha küçük boyutlu evler elde ederek, daha fazla yaşam alanı oluşturulması dönem için tipik bir olgudur. Bu olgu özellikle düşük kalitede ve daha basit bir düzende uygulanarak, yoksul insanlar için yaşam alanları oluşturmuş olmalıdır. Arkeolojik olarak yapılan çalışmalar sonrası, bu genel uygulamadan başka yine portikolu sokakların önüne dikilen bir veya iki odalı dükkanların, orta sınıf vatandaşlar kadar yoksullar için de her yerde

²¹⁷ Susan R. Holman, “Constructed and Consumed ....”, s: 442- 443; S. Roskams, “The urban poor: finding the marginalised”, *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Late Antique Archaeology 3, Leiden, 2006. s: 487–531.

²¹⁸ Cyril Mango, *Bizans ....*, s: 49.

²¹⁹ T. van Bochove, “Paratitla, Xenodochia and Constitutio Leonina”, *Viva vox iuris Romani. Essays in Honour of Johannes Emil Spruit*, (ed. L. de Ligt, J. de Ruiter, E. Slob, J. M. Tevel, M. van de Vrugt, L. C. Winkel), Amsterdam, 2003. s: 399-409.

tanımlanabilir bazı konut formları olduğunu söyleyebiliriz. Basit barakalar şeklindeki bu konutlar, Antik Çağ'ın kentsel düzen kavramını daima hiçe sayarak, kentin önemli noktalarına gelişi güzel bir biçimde yerleştirilebiliyorlardı. Oldukça basit işçiliğe sahip olarak, sadece işlevsel amaçla yapılıyorlardı.

3. BÖLÜM

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ASSOS

John M. Cook, Troas bölgesinin tarihsel topografyasını ele aldığı kapsamlı çalışmasında, M.S. 3. yüzyıldan itibaren bölge kentlerinde yaşayan nüfusun giderek kırsala kaymaya başladığını ve kentleri meydana getiren en önemli olgulardan biri olan ticaretin de azaldığını belirtir. Fakat buna rağmen, bölge kentlerinin imparator I. Constantine (M.S. 307-337) ve ardılları döneminden başlayarak, M.S. 6. yüzyıla kadarki kısa bir zaman sürecinde canlı kalabildiklerine de değinir¹. Bu açıklamaları yaparken Assos'dan da bahseder ve kentte yapılan daha önceki Amerikan kazılarının sonuçlarına dayanarak, sikke verilerinin imparator Arcadius (M.S. 395- 408) ve Honorius (M.S. 395-423) dönemlerinde birden düştüğünü, imparator Heraclius'dan (M.S. 610-641) sonraki dönemdeyse, kentte sikke bulunmadığını yazar². Gerçektende, kentte yapılan Amerikan kazılarından elde edilen nümismatik verilerden, imparator Heraclius (M.S. 610-641) dönemi ile M.S. 11. yüzyıl arasında geniş bir kronolojik boşluk olduğu göze çarpar. İmparator Diocletian (M.S. 284-305) ve Arcadius (M.S. 395- 408) arasındaki döneme ait 49, imparator I. Justin'den (M.S. 518-527) Heraclius'a (M.S. 610-641) kadar ki zamana ait on tane sikke bulunmuş olmasına rağmen, bu zamandan sonra imparator IV. Romanus (M.S. 1067-1071) dönemine kadar kent için kesin buluntulardan söz edilmez³.

Cook ile birlikte, Geç Antik Çağ kentleri üzerine çalışmalar yapan Foss ve Brandes'de Hellenistik ve Roma dönemlerinde oldukça gelişmiş bir kent olan Assos'un, Antik Çağ sonrası için bazı genel açıklamalar yaparak kısa bilgiler verirler. Buna göre, kentin akropolisi M.S. 6. yüzyıldan sonra, bugün sadece küçük bir kısmı ayakta kalmış olan Ortaçağ duvarlarıyla çevrelenmiştir. Ayrıca, yüzeyde bulunan seramik buluntuların gösterdiği kadarıyla, eski iskan bu dönemde terk edilmiş ve şehir artık küçülen, fakat etrafı

¹ John M. Cook, *The Troad. An archaeological and topographical study*, Oxford, 1973. s: 368-374.

² *Ibid*, s: 370-371.

³ Joseph Thacher Clarke, Francis Henry Bacon, Robert Koldewey, *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883*, London, 1902. s: 310-311; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer Zeit", *Vom Euphratbis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschriftfür Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag* (ed. E. Winter), Bonn, 2008. s:121.

korunaklı surlarla çevrilen yapısıyla akropole taşınmıştır⁴. Buradan, kentte iskanın Antik Çağ'dan başlayarak M.S. 7. yüzyıla kadar kesintisiz olarak belli bir şekilde devam ettiği, ancak sonrasında, yerleşimin artık küçük nitelikte bir karaktere büründüğü ve savunmaya daha elverişli bir yapısı olan akropolde geliştiği kanısına varılabilir (Şekil 1). Ancak, son yıllarda yapılan gözlemler ve elde edilen verilerin, Assos'da yerleşimin kent içinde olmasa da, hemen yanı başındaki bir alanda, M.S. 7. yüzyıldan sonra da devam ettiğini kanıtlar nitelikte olduğunu da belirtmeliyiz. Arkaik ve Klasik dönem nekropolünün ortasından geçen antik caddenin batı uzantısında yer alan Orta Bizans Dönemi kilisesi ve diğer yüzey buluntuları, yerleşimin Geç Antik Çağ sonrasında batıya doğru, surların dışına kaydığını göstermektedir⁵.

Akropol'ün etrafını kuşatan yaklaşık on iki metre yüksekliğindeki dörtgen kule ve onun önünde uzanan üç yüzeyi yuvarlatılmış dikdörtgen kulelerse, kentin biraz daha geç bir zaman olan, Geç Bizans Dönemi'ne ait kalıntıları olarak göze çarparlar. Burada, Amerikalılarca yapılan ilk dönem kazılarında, büyük olasılıkla Bizans surunun bazı kısımları, birkaç konut yapısının temel kalıntıları ve bir sarnıç hala görünür durumda olmalıdır⁶. Akropolün Geç Bizans döneminde Assoslular için bir sığınak olarak kullanıldığı ve surların dışına çıkan yerleşimin artık buraya sıkıştığı gözlemlenir⁷. Zira, burada ele geçen M.S. 13. ve 14. yüzyıl başlarına tarihlenen seramik buluntular bu tarihsel olayın zamanlamasına uymaktadır⁸.

Buraya kadar aktarılanlardan, kentin Geç Antik Çağ'daki konumunu anlatan yazı ve yorumların, daha çok genel ve eski kazı raporlarına dayanan bilgilerle sınırlı kaldığı anlaşılabilir. Ancak, son yıllarda yapılan çalışmalar bu dönem hakkındaki bilgilerimizin artmasını sağlamış ve sağlıklı yorumlar yapılabilmesine imkan kılmıştır. Özellikle, kent içinde yapılan stoa ve konut alanındaki kazı çalışmalarına paralel olarak, agora, bouleterion ve Batı kilisesinde yürütülen çalışmalar, kentin Geç Antik Çağ'daki durumunu bizlere aktarabilecek önemli ip uçları sunmaktadırlar. Kazı çalışmalarına paralel olarak, kent içinde yapılan kapsamlı yüzey araştırmalarıysa, kentin geneline hakim olabileceğimiz geniş bir bakış açısı oluşturmuştur. Bundan dolayı, Assos'un Geç Antik Çağ'ına ait

⁴ Wolfram Brandes, *Die Städte Kleinasiens ...*, s: 109-110; Clive Foss, "The Persians in Asia Minor ...", s: 740-741.

⁵ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 121.

⁶ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ...*, s: 139.

⁷ Ümit Serdaroglu, *Behramkale – Assos*, İstanbul, 2005. s: 82-83.

⁸ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 122.

bilgilerimizi, son yıllarda elde edilen güncel verilerle birlikte değerlendirerek, burada özetlemeye çalışacağız. Fakat, öncesinde Assos'un Geç Antik Çağ'daki durumunu anlayabilmek ve sağlıklı yorumlar yapabilmek için, kentin ilk iskan edildiği dönemden başlayarak tarihsel süreç içerisindeki genel durumunu kısa bir şekilde ortaya koymamız gerekir.

3.1. Kentsel Tarihçe

Günümüzde Behramkale ya da Behramköy olarak adlandırılan antik Assos kenti, ilk iskân edildiği M.Ö. ikinci bin yıldan⁹ bu yana, birçok değişiklik geçirerek yaşamını kesintisiz olarak sürdürmüştür. İlk olarak, adına Homeros'un İlyada destanında¹⁰ rastlanan kent; Satnioeis ırmağının kıyısında, sarp kayalıklar üzerine kurulmuş olarak, Pedasos ismi ile aktarılır¹¹. Bir Leleg yerleşmesi olan Pedasos, Troya savaşı sırasında Troyalıların yanında yer almış ve Akhalar tarafından işgal edilmiştir. Fakat, Homeros'un destanda bahsettiği Pedasos'un Assos olduğu konusunda henüz yeterli bilgi ve bulgu yoktur diyebiliriz¹².

Bunun yanında, kentin M.Ö. 7. yüzyılda, Lesbos'un (Midilli) Methymna kentindeki Aioller tarafından kurulduğu aktarılır. Ele geçen Aiol lehçesindeki yazıtlar da bunu destekler¹³. Özgür bir Helen *polis*i olarak kurulan ve gelişimini tamamlamaya çalışan kent, dönemin siyasi yapısına bağlı olarak önce Lidyalıların, ardından da Perslerin egemenliği altına girmiştir¹⁴. Troas'ın diğer kıyı kentleri gibi, Assos'da bir dönem Attika - Delos Deniz Birliği (M.Ö. 478/477 - 412/404) üyesi olmuş ve birliğe 1 talentlik bir vergi ödemiştir¹⁵. Büyük İskender'in, Perslere karşı ilk zaferi kazanmasının ardından birçok kent gibi bağımsızlığına kavuşmuş ve kendi adına para basan, büyük imar faaliyetleri

⁹Clarke, akropolde bulunan tapınağın zemininde yaptığı çalışmalar sırasında, Tunç Çağı'na ait seramik buluntuların ele geçtiğinden bahseder. Bkz: John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 164; Ümit Serdaroğlu, *Behramkale...* , s: 9. Son yıllarda akropolde yapılan sondaj kazılarında ele geçen ve bu döneme tarihlenen bulgular, Clarke'ın aktarımlarını destekler niteliktedir. Bu verilere dayanılarak kentin en erken yerleşim tarihinin Orta Tunç Çağı'na kadar uzandığı söylenebilir: Nurettin Arslan, Michael Dennert, Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos 2007 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30, Ankara, 2009. s: 105. res: 1; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf Arslan, *Assos – Taşın Hayat Verdiği Kent*, İstanbul, 2010. s: 65. Ayrıca kentin son yıllarda hazırlanan güncel tarihçesi için özellikle bkz: s: 34-53.

¹⁰ İlyada VI. 1. 75.

¹¹ John Thacher Clarke, *Report on the Investigations at Assos, 1881*, Boston, 1882. s: 60; Walter Leaf, *Strabo on the Troad*, Cambridge, 1923. s: 250, John M. Cook, *The Troad...* , s: 245.

¹²Özellikle, Strabon'un Anadolu'nun tarihi coğrafyasını ele aldığı eserinde, Pedasos için farklı bir yerden bahsetmesi (Geographika XIII. 1. 605-606), bu konuda bazı çelişkilerin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bkz: John M. Cook, *The Troad ....* , s: 245-246.

¹³ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften von Assos*, Bonn, 1976. Nr. 1-6.

¹⁴ John T. Clarke v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 1-2.

¹⁵ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...* , s: 103.

gerçekleştirilen bir yer olmuştur. İlerleyen süreçte, Pergamon krallığının etkisi altına girmiş, III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında, topraklarını vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğu'na bırakması sonucu, Assos artık Roma'nın Asia eyaletine bağlı bir kent haline gelmiştir¹⁶.

Troas'ın bu dönemdeki önemli yerleşimlerinden olan İlion'da ele geçen bir yazıttan, Assos'un Hellenistik Çağ'da Troas kentleri arasında oluşturulan Şehirler Federasyonu'nun bir üyesi olduğunu öğrenmekteyiz¹⁷. Bunun yanında, Germenlere (Almanlar) karşı yapılan savaşı kazanan ve imparator Tiberius'un zorlamalarıyla Roma Senato'su tarafından "Germanicus Imperium Maius" yetkisiyle Doğu Eyaletleri'nin yönetimine sahip olan Gaius Germanicus, M.S. 18 yılında İlion, Assos ve Lampsakos'u ziyaret etmiştir¹⁸. Bouleterion'da ele geçen mermer bir heykel kaidesi üzerindeki yazıttan, Assosluların Germanicus ve eşi onuruna bir heykel diktirdikleri anlaşılmaktadır¹⁹.

Bunların yanı sıra, Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra, bu dini yaymak için yollara düşen Tarsus'lu Aziz Paulus, M.S. 56/57 yılında, Troas'ın bu dönemdeki en önemli yerleşimi olan Alexandria Troas'da yedi gün boyunca vaazlar vermiş, daha sonra Mytilene'ye geçmek için, arkadaşlarına kendisini Assos limanında beklemelerini söyleyerek, karayolu ile Assos'a gelmiştir²⁰. Troas bölgesinde Hıristiyanlığın yayılmasında, bu ziyaretlerin bir rolü olup olmadığı şimdilik bilinmese de, böylesi önemli bir kişinin Assos adı ile birlikte anılması önemlidir. Zira, Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemde kentin önemini koruduğu görülür. Çünkü, Assos M.S. 5. yüzyıldan bu yana Asia eyaletine bağlı Ephesos Metropolis'i'ne ait bir kent ve piskoposluk merkezidir²¹. Bu tarihten önce ise kentte bir kilisenin varlığı henüz bilinmemektedir. Ephesos'da toplanan üçüncü konsilin (M.S. 431) toplantı listesindeyse Maximus, Assos piskoposu olarak görülür²².

¹⁶ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 2.

¹⁷ Peter Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, Bonn, 1975. s. 34. Nr. 10.

¹⁸ Tacitus, *Annales* II. 54. (kullanılan metin ve çeviri: A. A. J. Woodman), Indianapolis, 2004.

Ayrıca bkz: Erich Köstermann, "Die Mission des Germanicus im Orient", *Historia* 7, 1958. s.331.

¹⁹ Tolga Özhan, "Two Inscribed Pedestals from Assos", *Epigraphica Anatolica* 44, 2012. s: 170-172.

²⁰ Actus Apostolarum 20. 13-14.; Ayrıca bkz: John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 2; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ..." s: 121; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 41.

²¹ William Mitchell Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London. 1890. s: 104-106; Vitalien Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome V: L'église, I*. Paris, 1963. s: 193-196; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s:121.

²² John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 2; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 41.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız tarihçesinden de anlaşılacağı üzere, gelişmiş bir Antik Çağ kenti hüviyetinde olan Assos, Troas bölgesinin önemli liman kentlerinden biridir. Özellikle Hellenistik Dönem’de gelişimini tamamlamış, Roma döneminde ve sonrasında önemini korumayı başarmıştır. Ancak, Assos’un Geç Antik Çağ ve sonrasında yeniden şekillenmeye başladığı, bu dönemde tüm Akdeniz boyunca yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlerin burada da hissedildiği kabul edilmelidir. Bu değişim, kentin yaşam alanları olarak kabul edilen konutların biçimlenmesinde de kendini hissettirmiş, tez konumuzun esasını teşkil eden ve bu dönemde inşa edilerek kullanılmış olan konut yapılarına yansımıştır.

3.2. Kentsel Doku ve Topografya

Assos’da antik kent, etrafı geniş surlarla çevrili, andezitten oluşan kayalık bir arazi üzerinde, tepenin denize bakan kısmında kurulup gelişmiştir²³ (Şekil 1). Burada, kentin kurulduğu bu kayalık arazinin eğimli coğrafi yapısı yüzünden, kent yapıları ve binaların inşası için zorunlu olarak teraslar yapılmıştır²⁴. Yapılar için hem gereken malzemenin sağlanması, hem de teraslar oluşturarak bu yapıların uygun bir zemine oturtulması amacıyla, kayalık tepenin güney kısmı, yani denize bakan yüzü, bir nevi taş ocağı gibi kullanılmış ve düzgün alanlar yaratılarak teraslanmıştır²⁵. Böylece kayalık arazinin denize bakan yüzünde, dik yamaçlar üzerinde bir yerleşim düzeni oluşturulabilmiştir. Topografyaya bağlı kalınarak oluşturulan bu düzende, Antik Çağ’ın bir çok kentinde görülen ızgara plan değil de, daha çok yatay düzlemde eğimli arazinin teraslanması şeklinde oluşturulmuş, kendine özgü bir kent planı izlenir. Ancak, kentin daha az eğimli olması nedeni ile kuzey ve doğu yamaçlarında fazla bir teraslamaya gerek görülmemiş, yapılar burada ana kaya üzerine oturmuşlardır.

Geniş bir zaman diliminde, yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiği Assos’da, tarihsel süreç içerisindeki topografik gelişimi daha iyi görebilmek için, kent dokusunu bir bütün olarak ele alınması gerekir. Bu anlamda, kentin en yüksek yeri olan ve oldukça dik bir kayalık üzerinde yer alan akropol’ün, kutsal bir alan olarak düzenlendiğini, buraya da Athena Tapınağı’nın inşa edildiğini söylemeliyiz²⁶. Tapınak terasının altında yer alan, günlük yaşamın kalbinin attığı, sosyal ve politik anlamda kentin odak noktası olan agora,

²³ John T. Clarke, *Report on the Investigations ....* , s: 166-179.

²⁴ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s:56.

²⁵ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale – Assos*. 1995. s: 23-24.

²⁶ Athena Tapınağı ile ilgili olarak bkz: John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 163-169; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 66-71.

kent merkezindeki büyük düzlüğe yerleştirilen en önemli kamusal alan olarak karşımıza çıkar²⁷. Assos agorası, uzun ve dikdörtgen planda, birden fazla katları olan iki stoayla çevrelenmiştir²⁸. Gymnasion²⁹, bouleterion³⁰, hamam³¹ ve tiyatro³² gibi diğer önemli kamu yapıları da agoranın etrafında gelişerek, bütünleşmişler ve kentin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Güneydeki stoanın aşağısındaki dik ve kayalık bölge tiyatroya, Batı Kapısı yakınındaki düzlük alan eğitim kurumu olan gymnasion'a ve diğer bölümler ise dönemin konutlarına ayrılmıştır³³. Şehrin girişleri konumunda olan ve surların dışında kalan, batı ve doğudaki kısımlar nekropolis olarak düzenlenmiş, bu kısımlarda uzunca süren bir gömü geleneği oluşturulmuştur³⁴. Kentin limanı ise akropolden başlayarak kentin içinden geçen yolların bağlandığı ve denize ulaştığı kısımda yer almaktadır³⁵.

Bütün bu aktarılanlardan, Antik Çağ'da teraslar yapılarak oluşturulan kentin en üst terası konumunda olan düzlük alana tapınak, onun altında yer alan merkezi konumdaki büyük düzlüğe de kamu yapılarının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Helen kentlerinin tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkan bu uygulama, Assos'da en iyi şekliyle kendini gösterir. Kente hakim yüksekçe bir yerde, savunmaya elverişli pozisyondaki akropolis ve onun altında oluşturulan, etrafı geniş duvarlarla çevrili esas kentsel doku (Şekil 1). Bir dönem Assos'da yaşamış olan Aristoteles'in, ana hatlarıyla betimlediği ideal şehir tanımlamasını aklımıza getirdiğimizde, Assos'un Helen idealindeki kent tanımlamasına uyan bir yerleşim modeline sahip olduğu hemen fark edilebilir³⁶.

Dolayısıyla, Assosluların sahip oldukları eğimli topografik yapıyı en uygun biçimde kullandıkları ve benzerine ender rastlanılan bir kentsel plan uyguladıkları açıkça belli olmaktadır. Odak noktasını terasların oluşturduğu bu düzenlemede, yapıların

²⁷ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 56 ve 75-79.

²⁸ *Ibid*, s: 80-86.

²⁹ *Ibid*, s: 72-75.

³⁰ *Ibid*, s: 87-91.

³¹ *Ibid*, s: 95-98.

³² *Ibid*, s: 99-103.

³³ *Ibid*, s:56.

³⁴ *Ibid*, s: 108-128. Nekopolde Türk ve Alman bilim adamlarınca yapılan kazılar ve sonuçları için özellikle bkz: Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich, Elmar Schwertheim, *Ausgrabungen in Assos, Asia Minor Studien 2*, 1990; Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich, *Ausgrabungen in Assos 1990, Asia Minor Studien 5*, 1992; Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich, *Ausgrabungen in Assos 1991, Asia Minor Studien 10*, 1991; Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich, *Ausgrabungen in Assos 1992, Asia Minor Studien 21*, 1996.

³⁵ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....*, s: 15; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 130-133.

³⁶ Aristoteles, kentin ileri gelenlerinden Hermias'ın daveti üzerine, M.Ö. 4. yüzyıl ortalarında, Assos'da bulunmuş ve burada yaşadığı kısa süre içinde çok sayıda eserine temel oluşturmuştur. Bunlardan biri de Hermias için öğütlerin yer aldığı on iki ciltlik eseri Politika'dır. Burada Aristoteles ideal kentin nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermekte, tanımlamalar yapmaktadır. Bkz: Politika VII. 3-11.

konumlanmasında belirleyici etkeninse kente özgü yol sisteminin olduğu söylenebilir. Özellikle, kentin doğu ve batı ekseninde gelişen yollar nedeniyle, kente ait ana kapılarında bu yönlere yapıldığı görülmektedir. Kentin hem doğusundaki hem de batısındaki yollar, ana kapılara bağlanmakta; daha sonra ise, kent içindeki agora'da kesişmektedirler. Son yıllarda yapılan kazılarda bu caddelerin uzun süre kullanıldıkları ve kenar kısımlarında son derece düzgün su kanallarının yer aldığı tespit edilmiştir³⁷. Bazılarının ana cadde olarak kabul edilmesi gereken bu yollar, kentin topografik yapısı yüzünden doğru bir hat çizmezler ve araziye uygun olarak kavisli biçimde yapılmışlardır. Kent girişinden başlayan yol sisteminin kenti yaylar çizerek dolaştığı ve teraslar boyunca yol düzeninin geliştiği anlaşılır. Yaylar çizerek gelişen yol ağında dik yamaçları ve bazı teraslar arasındaki bağlantıları merdivenlerin sağladığı görülür³⁸. Kent içinde yolların en iyi biçimde görüldüğü yerler, Batı Kilisesi'nin doğu kenarı ile birlikte tiyatronun güneydoğusu, gymnasion yapısının önü ve bu yapının güneyindeki geniş terasta bulunan konut alanıdır³⁹.

Kent merkezinde, gymnasion yapısına paralel olarak uzanan doğu-batı yönündeki cadde, oldukça düzgün döşenmiş yassı blok taşlardan oluşmakta ve burada bir ağız yaparak, hem güneye açılmakta hem de doğuya, agoraya doğru devam etmektedir. Cadde kenarları, özenli bir işçilik gösteren açık su kanallarına sahiptir. Özellikle, son yıllarda yapılan kazılar sonrası caddenin oldukça özenli bir işçilik gösteren yapıda olduğu, kentin terk edildiği döneme kadar da kullanıldığı tespit edilmiştir⁴⁰. Batı Kilisesi'nin yakınındaki caddeyse kuzey-güney doğrultusunda iken, tiyatro önündeki cadde güneybatıya kıvrılarak limana doğru uzanmaktadır⁴¹. Tiyatronun güneydoğu kenarında yer alan ve kavisli bir biçimde devam eden bu cadde de, tıpkı kent merkezinde tespit edilen cadde gibi son derece düzgün yapılmış ve kenarında yer alan atık su kanalı ile birlikte uzun süre kullanılmıştır. Yine Batı Kilisesi'nden başlayarak, Batı kapısına doğru devam eden ve konut alanının tam ortasından geçerek, kavisli bir biçimde devam eden cadde, tabanı geniş blok taşlardan yapılmış, atık su kanalı olan bir yapıdadır.

Konutların, Helen kent tasarısında ikinci derece öğeler olduğu genellemesine uygun olarak, Assos'da da agora, kutsal alanlar ve diğer kamu yapılarından arta kalan alanlara

³⁷ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 104-105.

³⁸ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 31. fig: 2; Ümit Serdaroğlu, *Behramkale ....* , s: 24.

³⁹ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 56-57.

⁴⁰ Nurettin Arslan v.d. "2010 Yılı Assos Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı 33*, Ankara, 2012. s: 55. res: 15.

⁴¹ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 104-105.

yerleştirildiklerini kabul edebiliriz. Kentin, sahip olduğu teraslamaya dayalı düzensiz plan göz önüne alındığında, Antik Çağ'dan bu yana konutlarının belli bir plan dahilinde inşa edilmedikleri, ev bloklarının büyüklüğü ya da biçimlerinde belli bir standart olmadığı kabul edilebilir. Zira, şimdiye kadar Assos'da Antik Çağ konutları hakkında bilgilerimiz, sadece Geç Antik Çağ konutlarının erken kullanım evrelerinden elde ettiğimiz bilgilerle sınırlı kalmıştır. Hellenistik Dönem'de ortaya çıkarak Roma Dönemi'nde gelişimini tamamlayan peristil avlulu ya da atrium'lu evlerse, Assos'da henüz detaylıca ele alınamamış mimari uygulamalardır. İlk dönem Assos kazılarını gerçekleştiren Amerikalıların yayınlarında, Clarke tarafından kentin doğu yamacında yapılan kazılarda, atrium plana sahip iki katlı olarak tasarlanmış bir yapıdan söz edilir⁴². Tamamı açılmamış olan ve kesin bir tarihlendirmesi yapılamayan bu yapı hakkında sağlam değerlendirmeler yapabilmek için daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ayrıca, son birkaç yıldır devam eden kent içi yüzey araştırmaları, kentin konutlarına yönelik bilgilerimizin artmasına olanak sağlamış, özellikle doğu yamacında gösterişli ve büyük konutların varlığına dair bazı ip uçları sunmuştur. Buna rağmen, kentte yapılan kazılar sonrası, Antik Çağ sonrasına tarihlenen, özellikle Geç Antik Çağ'ın orta sınıf insanların kullandıkları anlaşılabilir ve çalışmamızın konusunu oluşturan konutlar tespit edilmiştir.

Eldeki mevcut örneklerden bu dönem konutlarının, tıpkı Antik Çağ konutları gibi gösterişten uzak, sadece barınma hizmetine cevap verebilecek nitelikte yapıldıklarını söyleyebiliriz. Assos'da, ulaşım ağını sağlayan ve bu dönemde de aktif olan yollar etrafında gelişim gösterdikleri anlaşılabilir konutların, konumlanmasında cadde ve sokakların etkin olduğu gözlemlenir. Evlerin ön cepheleri ya caddelere ya da ortak bir kullanıma hizmet ettikleri anlaşılabilir avlulara açılmaktadır. Geç Antik Çağ'da kullandıkları anlaşılabilir konutlarda bu uygulama tipiktir, hatta konutların bir kısmı cadde ve sokaklara taşarak, kamu alanları olarak nitelenebilecek bu yerleri işgal etmişlerdir diyebiliriz. Ancak, Geç Antik Çağ'da, kent topografyasını değiştiren ya da oluşturan en önemli unsurun konutlardan ziyade, dönemin değişen yaşam koşullarına bağlı olarak kiliseler olduğu kuşku götürmez.

Assos'da Geç Antik Çağ ile birlikte başlayan dönemde, M.S. 7. yüzyılın başına kadar kent içinde şimdiye kadar altı kilisenin varlığı tespit edilmiştir⁴³. Bunlardan ilki ve en önemlisi bazilikal bir planda inşa edilmiş olan Batı Kilisesi'dir. Bu yapı, gymnasium

⁴² John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 129 ve 137.

⁴³ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s. 138-157.

yapısının hemen altında, eğimli bir arazinin teraslanarak düzleştirilmesi sonucu oluşturulan bir alanda yer almaktadır. Gymnasion Kilisesi olarak kabul edilen diğer kilise yapısı ise, adından da anlaşılacağı üzere, gymnasion'un işlevini kaybettikten sonra, kuzeydoğu köşesinin kiliseye dönüştürülmesiyle elde edilmiş bir yapıdır. Bazilikal planda inşa edilmiş olan bu kilise de, kent merkezinde yer alması ile öne çıkar. Aşağı agorada bulunan bir başka kilise, diğerleri gibi bazilikal planda inşa edilmiş olup, bugün tamamen yıkıntı halindedir. Ayrıca kent içinde, tiyatronun doğusunda, bugün duvarları oldukça sağlam biçimde ayakta kalabilmiş olan bir kilise yapısı daha bulunmaktadır. Agoranın girişinde bulunan Agora tapınağı ve Roma hamamının bir kısmı da, bu yapılar işlevlerini yitirdikten sonra kilise olarak hizmet vermiş yapılar olarak tanımlanmışlardır⁴⁴.

Bu kilise binalarına ek olarak, son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda Batı kapısının hemen kente girişteki, güneyde bulunan düzlük kısmında açığa çıkarılan küçük bir şapel yapısı bulunmaktadır⁴⁵. Agoranın alt teraslarından birinin üzerine kurulmuş olan kireç ocağıysa, Batı Kilisesi'nin doğu uzantısında yer almaktadır. Konutlara ve kiliseye yakınlığından dolayı işlevsel bir noktaya yerleştirilmiştir diyebiliriz. Kent içerisindeki kalıntılara ait mermer malzemelerin eritilerek, kireç yapımında kullanılmaları göz önüne alındığında, kireç ocağının kentteki kamu binalarına yakın bir yere kurulması iş gücünü azaltmak için tercih edilmiş olmalıdır. Yapı, Geç Antik Çağ'da artan inşaat yapımında gerekli kireç ihtiyacını sağlamak için kullanıldıktan sonra, muhtemelen depo olarak kullanılmış veya başka bir işleve bürünmüştür.

Kent içinde bulunan bu yapılardan başka, limanın doğusunda yer alan kısımda Aşağı Kilise olarak adlandırılan yapı ve yine kentin dışında Arkaik caddenin uzantısında, bugün bir ahır olarak kullanılan bina, Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş olan kiliselerdir. Ayrıca, kentin batısındaki tepelik alanda inşa edilmiş olan bir başka kilise yapısı, Ayazma Kilise olarak adlandırılmaktadır, ki bu yapı M.S. 9. ve 10. yüzyıllara tarihlenir⁴⁶.

Kentin topografik yapısını ana hatlarıyla çizmeye çalıştığımız bu bilgiler doğrultusunda, Assos'ta günümüze ulaşabilmiş kalıntıların ağırlıklı olarak Hellenistik ve Roma dönemlerine ait olduğu izlenimi ağır basabilir. Esas kimliğine Hellenistik dönemde kavuşarak bir çok kamu yapısına sahip olan ve bu dönemde büyük bir kent olarak kabul

⁴⁴ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 121-132.

⁴⁵ Son yıllarda Alman bilim adamlarınca yapılan kent içi yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılan bu yapı hakkında gelecek yıllarda detaylı çalışmalar yapılması planlanmaktadır.

⁴⁶ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ...*, s: 149-152.

edilen Assos, Roma döneminde inşa edilen birkaç yapı dışında, fiziksel olarak çok fazla bir değişime uğramamış, Antik Çağ karakterini korumuştur. Hellenistik dönem yapıları Roma döneminde de kullanılmış, bazıları yeniden düzenlenerek kentin kamusal karakteri bu dönem boyunca devam etmiştir. Ancak, bu döneme ait yapıların, kiliseler dışında Geç Antik Çağ dönemine ait yapılara nazaran biraz daha anıtsal ve gösterişli olmaları yanında, Geç Antik Çağ'a ait diğer yapı biçimlerinin henüz yeterince araştırılmamış olduğu da unutulmamalıdır. Öyle ki, gerek günümüzde yapılan kent içi yüzey araştırmaları gerekse kazılar sonrası elde edilen arkeolojik veriler, Geç Antik Çağ'a ait kent dokusunun hiç de yadsınamaz bir boyutta olduğuna işaret etmektedir.

3.3.Kentsel Gelişim

Bugün yapılacak küçük bir gözlem sonrası, Assos'un Hellenistik dönemde bölgenin önemli bir yerleşim yeri haline geldiği, bu dönemde inşa edilen gelişkin kamu binaları ve anıtsal yapıların varlığı ile anlaşılabilir. Kent, bu dönemde oldukça gelişkin bir surla tahkim edilmiş ve bir çok kamu yapısına sahip olmuştur. Antik Çağ'ın en güzel mimari örneklerinden olan bu yapılar ile birlikte, korunaklı limanı ve çevresi ile olan yol bağlantıları sayesinde ticari olarak ta önem kazanmıştır. Roma döneminde, sahip olduğu önemini ve pozisyonunu korumuş, hatta daha da geliştirerek kentsel nüfusun refah içerisinde yaşamına olanak sağlayacak bir yerleşim haline gelmiştir.

Oldukça sağlam bir şekilde tasarlanmış olan ve kenti çevreleyen yaklaşık 3km uzunluğundaki surlar, antik kentin varlığında önemli bir rol üstlenmişti⁴⁷. Arkaik dönemden başlayarak Hellenistik döneme kadar inşa edildikleri düşünülen surlar, kent için hem güvenli bir yaşam alanı sunuyor hem de kentin topografik yapı ile bütünleşerek doğal bir peyzaj sunuyordu.

Akropolis, bu surların içerisinde dik bir kayalık alanda kurulmuştu ve Arkaik dönemde inşa edilen Athena tapınağı ile birlikte kentin dini merkezi konumundaydı. Bununla birlikte, kentin en önemli yapılarının yer aldığı politik merkezi, akropolün altındaki geniş düzlükte kurulmuştu. Burada bazı küçük tapınaklar ve anıtsal yapılarla birlikte, stoaların çevrelediği büyük bir agora ve ona bitişik olarak inşa edilmiş olan bouleterion vardı. Gymnasion ise, agoranın batısında oldukça büyük bir kompleks olarak inşa edilmişti. Tiyatro da, tüm bu kamusal alanların hemen altında, önü tamamen açık bir terasta, yamaca yaslanmış olarak tasarlanmıştı. Kente giriş ve çıkışın sağlandığı, anıtsal

⁴⁷ *Ibid* s: 58-63.

kapıların uzantısındaki görkemli caddelerin etrafı ise zengin ve süslü bir o kadar da gösterişli mezarlarla çevrelenmişti. Kentin dış dünyaya açılan ve ticari olarak gelişmesindeki en önemli unsuru olan limanıysa, tüm bu yapılardan bağımsız olarak, kentin yaslandığı dik kayalığın denizle buluştuğu noktada, en alt kısımda yer alıyordu⁴⁸. Burası, her ne kadar korunaklı ve işlek bir yapıda olsa da, doğal yapısı gereği ilk kullanıldığı dönemlerden bu yana sadece malların yüklenip boşaltıldığı, belli başlı depoların bulunduğu bir alan olarak kalmıştır. Yüksek ve sarp kayalık bir alanın önünde uzanıyor olması, dönemin ticaret ile uğraşan kıyı kentlerinin belirgin özelliği olarak, liman bölgesinin yerleşim alanı haline gelememesinde önemli bir etken olmuştur (Şekil 1).

Hellenistik dönemin sonlarında, Roma hakimiyetinin ilk yıllarında kısa bir süre ağır vergi yükü altında ezilen kent⁴⁹, Roma imparatorluk dönemine geldiğinde, genel bir refaha yol açan ekonomik gelişim göstermiştir. Merkezi yönetim ve bu yönetime bağlı idarecilerin desteğini almış, önemli bir kent olma hüviyetini korumuştur. İmparator Augustus'un (M.Ö. 27 – M.S. 14) yönetiminden sonra, kent Roma imparatorluk ailesinin himaye ve cömertliğinden oldukça yararlanmış, özellikle Iulios Claudios sülalesinin yönetimindeki imparatorlar döneminde olumlu yöndeki gelişimini devam ettirmiştir. Bu dönemdeki iş adamları kentin sosyal yapısında aktif rol oynamışlar, aynı zamanda gösterişli bağışlarla ve yaptırdıkları yapılarla kentin görünümünün esaslı bir yapı kazanmasında birbirleriyle yarışmışlardır⁵⁰. Kentte yapılan Amerikan kazıları sırasında ele geçen, Gaius Germanicus ve eşi Agrippina'ya adanmış yazıt ile birlikte⁵¹, oğlu imparator Gaius Caligula'ya (M.S. 37-41) yapılan bağlılık yemini⁵², bu dönemde Assos'a merkezi yönetimin verdiği önemin bir sembolü olarak kabul edilmelidir. Gaius Germanicus, imparator Tiberius'un (M.S. 14-37) yeğeni olup, kuzeydeki Germenlere karşı yapılan savaşı kazanarak büyük bir ün elde etmiş ve kendisine senato tarafından doğu eyaletlerinin yönetimi verilmişti. Kendisine ve daha sonra imparator olan oğluna gösterilen yakınlık, kente bu dönemde olumlu yönde yansımıştır. İdarenin başında bulunan kişilerin Assos'a verdikleri bu destek, her ne kadar kentin Hellenistik dönemde kazandığı görünüme pek dokunulmamış gibi görünse de, mimari anlamda Antik Çağ dokusuna belli başlı alanlarda olumlu yönde etki etmiştir diyebiliriz.

⁴⁸ *Ibid*, s: 130-133.

⁴⁹ Hermann Bengston, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit*, München, 1950. s: 481.

⁵⁰ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...*, Nr. 12-29.

⁵¹ *Ibid*, Nr. 13.

⁵² *Ibid*, Nr. 26

Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan gymnasion'da ele geçen bir yazıttan, Augustus'un imparatorluk yıllarında, kentin ileri gelenlerinden "Quintis Lollius Philatauros" adındaki bir vatandaşın yapıyı onarttığı ve buraya bir stoa inşa ettirdiğini öğrenmekteyiz⁵³. Yine aynı aileden "Lollia Antiochis" adındaki bir başka hayırsever, kentin merkezinde, küçük fakat en önemli kamu yapılarından biri olan, aşağı agoradaki hamamı inşa ettirmiştir⁵⁴. Yapı içerisinde ele geçen yazıtlardan, M.S. 1. yüzyılın başına tarihlendirilen hamamın, "Iulia Aphrodite"ye adandığı anlaşılmaktadır⁵⁵. Yine yaklaşık olarak bu dönemde agoranın hemen girişine inşa edilen heroon, konumu itibariyle dönemin Assos'u için önemli bir başka yapıdır⁵⁶.

Aynı şekilde, Hellenistik dönemde inşa edilen tiyatronun, bu dönemde yeniden düzenlenmesi oldukça önemlidir. Tiyatroya, Roma döneminde iki katlı bir sahne binası eklenmiş, orkestranın etrafı seyircileri korumak için yüksek taş plakalar ile çevrilmiştir⁵⁷. Olasılıkla bu değişiklik, tiyatrodaki yapılan havyan mücadeleleri ve gladyatör dövüşleri içindir. Bu tür organizasyonların, burada yapıyor olması Roma döneminde kentin gelişmişliğinin bir sembolü olarak kabul edilmelidir. Zira, böylesi oyunları organize etmek ve düzenlemek, ancak imparatorluğun desteklediği yerel yönetim ya da zengin bir hayırseverin karşılayabileceği büyük bir maddi gelire dayanır. Bununla birlikte, tiyatrodaki bulunan ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenen yazıtlarda, kentin meslek gruplarından bahsedilmesi de oldukça önemlidir. Burada organize olmuş ve kentin ekonomisinde büyük pay sahibi olan demirciler, dericiler ve taş ustaları gibi meslek gruplarının kentte aktif oldukları anlaşılmaktadır⁵⁸.

Kentin doğusunda ve batısında yer alan nekropoller, bu dönemde daha da genişlemiş ve gösterişli Roma mezarlarıyla dolmuşlardır. Özellikle Batı Nekropolü'nde bu dönemde yapılmış olan, görkemli anıt mezarlar kentin ileri gelen kişilerinin onuruna inşa edilmişlerdir⁵⁹. Bir çoğunda bulunan yazıtlar, mezarların yüksek statüdeki kişiler ve tüccarlara ait olduğunu kanıtlamıştır⁶⁰. Bunun yanında, kentin ticaretini yaptığı ve

⁵³ *Ibid*, Nr. 15.

⁵⁴ *Ibid*, Nr. 16.

⁵⁵ *Ibid*, Nr. 16.

⁵⁶ John T. Clarke v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 115-117.

⁵⁷ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 102.

⁵⁸ *Ibid*, s: 103.

⁵⁹ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 226-237.

⁶⁰ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...* , Nr. 14 ve 18.

ekonomik olarak gelir elde ettiği, M.S. 2. ve 3. yüzyıllara ait gösterişli gırlanlı lahitler⁶¹, Roma dönemindeki ticaretin önemli sayılan verileridirler. Bunlar kentin bu dönemde ulaştığı konumu gösteren ip uçlarıdır. Zira yazılı kaynaklarda da bahsedilen, yöreye özgü Assos taşı ve bu taştan üretilen lahitler, bu dönemde büyük bir pazar yakalamış, başta Yunanistan ve Suriye olmak üzere, tüm Akdeniz'e ihraç edilmişlerdir⁶².

Kentin Roma döneminde ilerlettiği ticari faaliyetleri yanında, çevresinde bulunan tarım arazileri ve verimli toprakları işletmesi, ekonomik olarak canlı bir durumda olduğunu gösterir. Dolayısıyla, Roma imparatorluk çağında Assos, gelirlerinin arttığı ve ticari önemin katlandığı bir kent olarak düşünülmelidir. Deniz ticaretini geliştiren kentin önemli bir konumda olduğunu Thasos'ta ve Prote adasında bulunan, Assos gemilerine yapılan adak yazıtları kanıtlamaktadır⁶³. Bunun yanında kent, Roma döneminde imparator Avgustus (M.Ö. 27 – M.S. 14) döneminden başlayarak, imparator Geta'ya (M.S. 209-211) kadar kendi adına sikke basmış, ekonomik olarak özgürlüğünü elinde tutmuştur⁶⁴. Fakat, bu dönemden sonra bölgenin metropolü olan Alexandria Troas, bölgedeki ekonomik etkinliğini arttırmış ve bundan sonra Assos'da, Alexandria Troas'da darp edilen sikkeler kullanılmaya başlanmıştır⁶⁵. Bunu, bölgede Alexandria Troas'ın gelişmeye başlayan ekonomik gücü ve Assos'la olan yoğun ticari ilişkileri ile açıklayabiliriz. Öyle ki; son yıllarda yapılan stoa kazılarında ele geçen sikkeler de bunu açık olarak kanıtlamaktadır⁶⁶.

Kentte, özellikle Roma dönemi sonuna kadar ki para dolaşımı ile ilgili olarak yapılan özenli bir çalışma, bizlere bu konuda oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Buna göre, imparatorluk döneminde kentin kendi darp ettiği sikkeler ile birlikte, ağırlıklı olarak bölgenin iki önemli koloni kenti olan Alexandria Troas ve Parion sikkelerinin yoğun olduğu gözlemlenir. M.S. 3. yüzyıl başlarında, artık kendi adına basılan sikkelerin azalmaya başladığı Assos'da, sadece Alexandria Troas ve birkaç değişik eyalet sikkesinin kullanıldığını söyleyebiliriz⁶⁷. Kentin bu dönemden itibaren, bölgenin metropolü konumunda olan Alexandria Troas'ın siyasi ve ekonomik etkisi altına girdiği açık olarak belli olmaktadır.

⁶¹ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....*, s: 249-271.

⁶² John Bryan Ward-Perkins, "Africano Marble and Lapis Sarcophagus", *Marble in Antiquity. Collected Papers of J. B. Ward Perkins* (ed. H. Dodge, J. B. Ward-Perkins), London, 1992. s: 56-59. fig: 50.

⁶³ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...*, Nr. 28a-28b.

⁶⁴ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 40.

⁶⁵ *Ibid*, s: 86.

⁶⁶ *Ibid*, s: 86.

⁶⁷ Dincer Savaş Lenger, *Les Monnaies Greques et Provinciales Romanes en Bronze Trouvees a Assos* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Paris Sorbonne Üniversitesi, Paris, 2009. s:55-103. Lev: 41-45

Yaklaşık olarak, M.S. 3. yüzyıla denk gelen bu zaman sürecinde Assos'un, tıpkı imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, ekonomik ve kültürel anlamda bir durağanlık yaşamaya başladığını söyleyebiliriz. Bu tarihten sonra, Assos'da ekonomik hareketlilik ve buna bağlı olarak kentsel gelişimde belli bir zayıflama gözlemlenir. Bu dönem, siyasi ve ekonomik olarak imparatorluğun bir dizi krizler yaşamaya başladığı ve bunun sonucunda bir çok kentin zayıfladığı bir süreçtir. İmparatorluk siyasi bir kriz yaşamakta, ekonomik olarak zor günler geçirmektedir⁶⁸.

Assos'da bu etkinin izleri, her ne kadar sayıları belli bir genelleme yapmak için yetersiz olsa da, başta yazıtlar olmak üzere diğer arkeolojik bulgularla da kendini gösterir. M.S. 3. yüzyılın başlarından, M.S. 4. yüzyılın ortalarına kadar ki bir zaman diliminde, kentte ele geçen yazıtlarda önemli bir boşluk olduğu gözlemlenir⁶⁹. Hayırsever vatandaşların onurlandırıldığı yazıtları ya da diğer yazıt örneklerini artık bu dönemde göremeyiz. Bu dönemden sonra karşımıza çıkan yazıtlar, artık ya imparator ya da devlet görevlisi kişilere ait geç dönem yazıtlarıdır⁷⁰. Kentteki para dolaşımı ile birlikte, yazıtlarda da görülen bu durum, kentin çeşitli zamanlarda farklı noktalarında yapılan kazılarda ele geçen, seramik malzeme ile de aynı şekilde takip edilebilir.

Assos'da, Roma imparatorluk dönemi boyunca, ağırlıklı olarak Batı Anadolu orijinli ince seramikler ithal edilmiş ve kullanılmışlardır. Özellikle, M.Ö. 2. yüzyılın sonlarından M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına kadar, tüm Akdeniz'de olduğu gibi, Assos'da da Pergamon ve çevresinde üretildiği düşünülen, "Doğu Sigillata A" dediğimiz seramik grubunun yoğun olduğunu görüyoruz⁷¹. Bu kap grubu, M.S. 2. yüzyıla kadar Assos'da etkinliğini sürdürmüştür. Fakat, bu dönemden sonra Pergamon üretimi doğu sigillataları, yerlerini Çandarlı üretimi sigillatalara bırakırlar. M.S. 2. yüzyılın içlerinde, Çandarlı üretimi sigillatalar olarak bilinen "Doğu Sigillata C" malları, yoğun bir artış göstererek M.S. 3. yüzyılın sonlarına kadar kentte kullanılan en yoğun seramik grubunu oluştururlar⁷². Çok az sayıda tespit edilen, İtalya, Karadeniz ve Güney Fransa'dan ithal sigillatalar ile birlikte⁷³, M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren Assos'da artık doğu sigillatalarının kullanımının bariz bir şekilde azaldığı görülür. Bu dönemde, artık tüm Akdeniz'de dönemin baskın

⁶⁸ İmparatorluğun M.S. 3. yüzyılda yaşadığı kriz ortamı için bkz: John Hugo W. Liebeschuetz, "The end of the ...", s: 3-13; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi* .... s: 21-32; Stephen Mitchell, *A History of ...* , s: 4-10.

⁶⁹ Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...* ,

⁷⁰ *Ibid*, Nr. 30-34.

⁷¹ Michael Zelle, "Terra Sigillata von Assos", *Asia Minor Studien* 2, 1990. s: 98-99. Nr. 8-23.

⁷² *Ibid*, s: 98-99. Nr. 35-69.

⁷³ *Ibid*, s: 101-102. Nr. 4-7.

seramik tipi olarak, Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin varlığı dikkat çeker⁷⁴. Ancak, Assos'da bu mal grubu içerisinde, M.S. 3. yüzyılın ortalarından başlayarak 4. yüzyılı da içine alan tipik kap gruplarından, form 50A, 58A, 59B ve 61A gibi, sadece bir kaçının az sayıdaki örnekle temsil edildiğini görürüz⁷⁵. Kentte, bu mal grubuna giren seramik örnekleri oldukça az sayıda ele geçmiştir. Bu durum, Assos'da M.S. 3. yüzyılın ortalarından başlayarak M.S. 4. yüzyılı da içine alan bir dönemde, ince seramiklerin kullanımının azaldığını göstermektedir.

Varılan bu noktada, M.Ö. 4. yüzyıl sonu ve M.S. 3. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olup, Roma döneminde yeniden düzenlenen Kuzey Stoa'dan elde edilen verilerin değerlendirilmesi önemlidir⁷⁶. Özellikle son yıllarda yapılan kazılarda, kullanım evreleri detaylı bir şekilde ele alınan Kuzey Stoa'nın, M.S. 3. yüzyılda artık eski görkemini yitirdiği ve alçak, basit bir çatı ile üzeri örtülen, küçük bir ticaret alanına dönüştüğü anlaşılır. Bunun yanında, yapıya çeşitli işlikler ve dükkanların inşa edildiği anlaşılmıştır. Kazılar sırasında ele geçen yoğun miktardaki kemik obje, burada en azından bir kemik işleme atölyesinin varlığını kanıtlar. Bundan kısa bir süre sonra, stoa yaklaşık olarak M.S. 6. yüzyıla denk gelen bir dönemde moloz taşlardan oluşan kalın bir dolgu tabakası ile tamamen doldurulmuş ve işlevini yitirmiştir. Ardından bu dolgu üzerine olasılıkla üst terastaki konut alanına ulaşımı sağlayan bir cadde yerleştirilmiştir⁷⁷.

Stoa kazılarında elde edilen seramik buluntular, yapının değişimini ve evrelerini tanımlamada oldukça değerli bilgiler sunmuş, kentin bu dönemdeki gelişimine paralel bir bakış sağlamışlardır. Zira, yapının Roma dönemine tarihlenen tabakalarında, yoğun olarak imparatorluk dönemi DSA ve DSC malları ele geçmişken, çok az sayıda M.S. 3. ve 4. yüzyıl Afrika kırmızı astarlıları tespit edilebilmiştir⁷⁸. Aynı şekilde M.S. 2. ve 3. yüzyıla tarihlenen sikkelerin çoğunluğu da, Alexandria Troas'da darp edilmiş sikkelerdir⁷⁹.

Stoa yapısından başka, agoranın en doğusunda yer alan bouleterion'unda Geç Antik Çağ'ın başlarında işlevini yitirdiği ve farklı bir karaktere büründüğünü söyleyebiliriz⁸⁰.

⁷⁴ John W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972. s: 13-309.

⁷⁵ Michael Zelle, "Terra Sigillata von ...", s: 116. kat. no: 72; Michael Zelle, "Funde spätantiker Sigillata in Assos" *Römische Keramik. Herstellung und Handel. Kolloquium Xanten 15. 17.6.2000.* (ed. B. Liesen, U. Brandl), Mainz, 2000. s: 86 ve 100-102.

⁷⁶ Kudret Sezgin, Assos Kuzey Stoası'nın İnşaatı ve Kullanım Evreleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2011.

⁷⁷ *Ibid*, s: 32.

⁷⁸ *Ibid*, s: 36-42.

⁷⁹ *Ibid*, s: 35.

⁸⁰ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 87-91.

Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan yapı, Roma döneminde de kullanılmış ve toplantılara hizmet etmiştir. Zira, imparator Germanicus ve eşi onuruna dikilen yazıt ile birlikte ele geçen heykel kaideleri, bu dönemde Assos'luların yapıya verdikleri önemi gösterir. Fakat, son yıllarda yapılan kazılarda, yapının çatısını taşmak üzere mekanın içerisinde bir takım düzenlemelerin yapıldığı ve bazı devşirme blokların, bu düzenleme sırasında kullanıldıkları belirlenmiştir. Özellikle de, bu bloklardan birinin, yapının inşa kitabesi olduğu anlaşıldığında, bouleterion'un artık Roma döneminden sonra işlevinin dışında bir amaca hizmet ettiği fark edilmiştir⁸¹.

Assos'da, yerleşim kesintisiz olarak devam etmiş gibi görünse de, Geç Antik Çağ'ın başlarında kamusal anlamdaki imar faaliyetlerinin bir nevi yavaşladığı ve kentin merkezine artık kamu yapıları inşa etme uygulamasından vaz geçildiği izlenir. Stoa ve bouleterion örnekleri göz önüne alındığında, mevcut kamu binalarının da, bakım ve onarımları için şehir bütçesinden gereken desteği alamadıkları, kendi kaderlerine terk edildikleri söylenebilir. Hatta gymnasium, hamam ve agora tapınağı gibi, bazı kamusal alan ve yapıların bir kısmının işlevlerini kaybettikleri, farklı yapı biçimlerine büründükleri de tespit edilmiştir. Esas anlamda, bu durum Geç Antik Çağ boyunca, neredeyse tüm Akdeniz'de var olan olumsuz bir gelişme olarak kabul edilir. Tüm Akdeniz havzasında olduğu gibi, Assos'da da, dönemin sosyal ve siyasal değişimleri etkilerini hissettirmeye başlamış, kentte belli oranda bir değişimin varlığı ortaya çıkmıştır.

Bu süre içerisinde kentte araştırması henüz tamamlanmamış olan yapıların durumu hakkında bir değerlendirme yapmak şimdilik zor görünmektedir. Daha önceki çalışmaların bu dönem üzerine yoğunlaşmamış olmaları ve eldeki verilerin kısıtlılığı, Assos'un bu kaos dönemi hakkında yorumlarımızı zorlaştırmaktadır. Fakat, zayıflama sürecinin başladığı bu dönemde, kentte sosyal ve ekonomik anlamda bazı kırırandanmaların yaşandığı da fark edilir.

Özellikle bu dönemde karşımıza çıkan ilk yazıtın, imparator II. Constantius'a (M.S. 324-361) ait olması ve onun adına agoranın girişine dikilmesi oldukça önemlidir. İmparatorun heykel kaidesi olarak tasarlanan bu yazıtta, Constantius'dan şehrin kurucusu olarak söz edilmesi ve imparatorun bu ünvanla onurlandırılması da ilgi çekicidir⁸². Olasılıkla burada imparator dönemin yaygın bir uygulaması olarak ekonomik anlamda zor

⁸¹ *Ibid*, s: 90-91.

⁸² Reinhold Merkelbach, *Die Inchriften...* , Nr. 30.

günler geçirmeye başlayan Assosluları ya vergi borcundan muaf bırakmış, ya da belli bir yardımda bulunarak kentin yeniden ayağa kalkmasında aktif rol oynamıştır. Bunun neticesinde de kendisine gösterdiği yardımlardan dolayı kentin agorasının girişine heykeli dikilmiş ve şehrin kurucusu olarak şükran sunulmuştur. Unutmamalıyız ki, M.S. 3. yüzyıl imparatorluğun hem ekonomik hem de siyasi olarak bir çok sorunla baş etmeye çalıştığı bir dönem olmasının yanı sıra, özellikle Batı Anadolu kentlerini sarsan bir dizi deprem felaketinin de yaşandığı bir dönemdir⁸³. M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına denk gelen bir zamanda başlayan deprem felaketleri, Batı Anadolu’da M.S. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar etkili olmuşlar ve bir çok kenti olumsuz anlamda etkilemişlerdir. Ayrıca, bu dönemde doğu Gotları, imparatorluğun yaşadığı kaos ortamından yararlanarak Anadolu içlerine girmişler, Batı Anadolu’da büyük bir yağma hareketine başlamışlardı. Got saldırılarının etkileri başta Ilion⁸⁴ ve Ephesos⁸⁵ olmak üzere bir çok Batı Anadolu kentinde tespit edilmiştir.

Assos, bu dönemde kentin gelişimini olumsuz yönde etkileyen bu depremlerden fazlasıyla zarar görmüş olmalıdır. Özellikle de yazılı kaynaklarda da belirtilen ve M.S. 262 yılında meydana gelen deprem⁸⁶ başta Bithynia bölgesi olmak üzere tüm Anadolu’yu etkilemiştir. Muhtemelen Assos’u da vuran bu depremin, kenti eski görünümünden epey uzaklaştırdığını söyleyebiliriz. Çünkü, depremin meydana geldiği bu tarihten sonrası, kentte arkeolojik olarak bulguların azaldığı, ekonomik anlamda bir gerilemenin olduğu döneme denk gelmektedir. Zira, bu depremin meydana geldiği dönemle eş bir zamanda ortaya çıkan Got istilaları, kentin geçim kaynakları olan çevresindeki tarımsal arazilerin de belli bir süre kullanılmasını etkilemiş olmalıdır.

Bütün bu yaşananların ardından, yaklaşık bir yüz yıllık bir zaman diliminin ardından toparlanmaya başlayan kentte, imparator II. Constantius’un, kentin kurucusu olarak anılması tesadüf olmamalıdır. Az önce de değindiğimiz gibi, imparator ya kente büyük bir bağış yapmış ya da depremde zarar gören kentin onarılmasına yardımcı olarak, kent kurucusu şeklinde onurlandırılmıştır. Fakat bu süreç Assos için pek de uzun sürmüş

⁸³ Clive Foss, *Ephesos after Antiquity ...* , s: 188-191.

⁸⁴ Brian Charles Rose, “The 1998 Post-Bronze Age Excavations at Troia”, *Studia Troica* 9, 1999. s: 59.

⁸⁵ Sabine Ladstatter, “Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa”, *Bizans Dönemi’nde Ephesos* (ed. F. Daim, S. Ladstatter), İstanbul, 2011. s: 6; Sabine Ladstatter, Andreas Pülz, “Ephesos in the Late Roman and Early Byzantine Period. Changes in its Urban Character from the Third to Seventh Century A.D.”, *The Transition to Late Antiquity. On the Danube and Beyond* (ed. A.G. Poulter), Oxford, 2007. s: 394.

⁸⁶ Malalas *Chronographia*.12. 299. Ayrıca bkz: Hüseyin Soysal, Sengün Sipahioğlu, Demir Kolçak, Yıldız Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100 – M.S. 1900)*, İstanbul, 1981. s: 32.

olmamalıdır. Çünkü, M.S. 3. yüzyılın ortasına denk gelen bu felaketlerin ardından, çok yakın zaman aralıklarında, sırasıyla M.S. 358 yılında Nicomedia⁸⁷, 362 ve 368 yılında Niceae'da⁸⁸ meydana gelen depremler ile birlikte, M.S. 365 yılında doğu Akdeniz'de⁸⁹ meydana gelen oldukça büyük bir deprem Assos'da da etkili olmuş olmalıdır. Zira, bu depremler oldukça şiddetli ve geniş alanlarda etkili olmuş depremlerdir. Yazılı kaynaklardan, M.S. 358 yılındaki depremin Macedonia, Pontos ve Anadolu'nun içlerine kadar etkili olduğu aktarılmaktadır⁹⁰. Aynı şekilde M.S. 365 yılında meydana gelen depremin yarattığı sismik deniz dalgalarının Alexandria'dan başlayıp, Yunanistan, Girit, Kıbrıs ve Sicilya adalarına kadar hissedildiği belirtilmektedir⁹¹. Dolayısıyla, M.S. 3. yüzyıldan başlayarak, 4. yüzyılı da içine alan bir süreçte, gerek depremler ve Got istilaları, gerekse imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi kaotik ortamın etkileri, Assos'un önemli derecede zayıflamasına sebep olmuştur diyebiliriz. Ancak, şimdiye kadar Assos'da yapılan çalışmalarda, bu depremleri fiziksel olarak tespit etme olasılığının olmadığını ve arkeolojik olarak her hangi bir veriye ulaşamadığını da belirtmeliyiz.

Fakat, kentin M.S. 5. yüzyılın başlarında, bu olumsuz durumdan biraz olsun kurtularak, yeniden canlanmaya başladığına işaret eden bazı gelişmeler de tespit edilmiştir. En azından artan sikke dolaşımı ve yapılaşma faaliyetleri bu yöndedir. Aynı zamanda M.S. 5. yüzyılın ortalarından itibaren, Troas bölgesinin yerel üretimi olabilecek seramiklerle birlikte, Pergamon, Pitane ve Phokai'de üretilen Geç Roma C mallarının⁹² Assos'da baskın seramik grubu olmaya başladığını ve Afrika kırmızı astarlılarının çok az ithal edildiğini görürüz⁹³. Bu dönemde bahsettiğimiz seramik grubunda gözle artan bir artış olduğunu, hatta bir patlama yaşandığını söyleyebiliriz. Geç Roma C malları Assos'da M.S. 6. yüzyılın ortaları, hatta M.S. 7. yüzyıla kadar oldukça yoğun olarak kullanılmışlardır⁹⁴.

⁸⁷ Ammianus Marcellinus *Rerum Gestarum Libri XVII*. 7. 1; Theophanes *Chronographia*.43. Ayrıca bkz: Hüseyin Soysal vd., *Türkiye ve Çevresinin...*, s: 32.

⁸⁸ M.S. 362 yılında meydana gelen deprem için; Ammianus Marcellinus *Rerum Gestarum Libri XXII*. 9. 5; Theophanes *Chronographia* 45; M.S. 368 yılında meydana gelen deprem için; Malalas *Chronographia*.13.342-343. Ayrıca bkz: Hüseyin Soysal vd., *Türkiye ve Çevresinin...*, s: 32.

⁸⁹ Ammianus Marcellinus *Rerum Gestarum Libri XXVI*. 10.15. Ayrıca bkz: Hüseyin Soysal vd., *Türkiye ve Çevresinin...*, s: 32.

⁹⁰ *Ibid XVII*. 7. 1. Ayrıca bkz: Clive Foss, *Ephesos after Antiquity ...* s: 189. dn: 3.

⁹¹ *Ibid*, XXVI. 10.15-20.; *Ibid*, s: 189. dn: 5.

⁹² John W. Hayes, *Late Roman Pottery ...* , s: 323-370.

⁹³ Michael Zelle, "Funde spätantiker Sigillata ....", s: 85-87.

⁹⁴ *Ibid*, s: 77-106.

Kentin imparatorluk dönemi sonrası yaşadığı krizler ve felaketler ortamından sonra, ekonomik alanda bir değişim ve canlanmanın meydana geldiği izlenir. Fakat bu ekonomik gelişmeye paralel olarak, belki de daha da önemlisi, kentte bu dönemde karşımıza çıkan sosyal alandaki değişim ve bu değişimin kentsel topografyaya olan etkisidir. Tekrar toparlanmaya başlayan Assos'da, bundan sonrası için, farklı bir olgudan söz etmemiz gerekir. Bu olgu, artık tüm antik çağ coğrafyasında kendini hissettirmeye başlayan ve eski yaşam biçimlerini değiştiren yeni inanç sistemi olan Hıristiyanlık'tır. Bu dönemden sonra kentin değişmesinde ve gelişmesinde Hıristiyanlığın baş rol oynadığı kabul edilmelidir.

Dönemin sosyal anlamdaki yaşam biçimlerini etkileyen en önemli unsur olan Hıristiyanlık, burada oldukça büyük kabul görmüş ve bu da kentin her alandaki gelişimine yansımıştır diyebiliriz. M.S. 431 yılında Ephesos'da toplanan III. Konsil Toplantısı'nın listelerinde Assos psikoposu olarak Maximus adındaki kişinin görülmesi⁹⁵ ve kentin M.S. 5. yüzyıldan bu yana Asia eyaletine bağlı Ephesos metropolisine ait bir kent ve psikoposluk merkezi olması oldukça önemlidir⁹⁶.

Bu tarihlerden önce kentin Hıristiyan varlığı ile ilgili henüz kesin buluntulardan söz edemeyiz. Fakat bu döneme, kentte yaşayan Hıristiyanların damga vurduğu çok sayıda inşa edilen kilise ile açıklanabilir. Assos'da, başta gymnasion olmak üzere, Hıristiyanlık öncesi yapılardan olan Roma Hamamı ve Agora Tapınağı gibi bazı kamusal binalar, Geç Antik Çağ'da kiliseye dönüştürülmüşlerdir⁹⁷. Yeni kiliseler inşa edilmişler ve bunlar oldukça zengin biçimde dekore edilmişlerdir. Bu yapılar artık kentin en önemli kamusal alanları olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, kentin Geç Antik Çağ'daki durumunu anlayabilmek ve şehir dokusunu görebilmek için ilk olarak bu yapılara bakmak gerekir. Çünkü, bugün antik kenti çevreleyen savunma duvarlarının içerisinde, Geç Antik Çağ ve sonrası yapılarıyla bağlantılı olarak, çoğunlukla kiliselerin ayakta kalabildiği görülmektedir.

Bu anlamda, Assos'da Geç Antik Çağ'a ait olan en önemli yapı olarak, şüphesiz Batı Kilisesi kabul edilmelidir. Bu yapı, gymnasion'un güneyinde ve tiyatronun batısında yer

⁹⁵ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 2; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 41.

⁹⁶ William M. Ramsay, *The Historical Geography ....* , s: 104-106; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s:121.

⁹⁷ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 138.

alan, kayalık alanın düzenlenmesi sonucu oluşturulan düz bir teras üzerine oturmaktadır⁹⁸. Clarke ve Bacon tarafından yapılan ilk dönem kazılarında ortaya çıkarılmış ve şematik olarak bir planı hazırlanarak, zeminde açığa çıkartılan mozaik süslemeleri çizilmiştir⁹⁹. İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gönül Çantay başkanlığında, kilise sonradan tekrar kazılmış ve burada bazı çalışmalar yapılmıştır¹⁰⁰. Bu çalışmalar sonrası daha önce açığa çıkmamış olan bazı mozaik buluntularla karşılaşılmış, önemli sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle narteks'de, Clarke'ın daha önce belirtmediği bazı mozaik buluntular ele geçmiştir¹⁰¹.

Kilise, plan olarak üç nef'lidir ve yarım daire biçiminde bir apsisi, dar bir giriş odası bulunmaktadır. Clarke'ın planında geniş bir nartex'inin olduğu görülen kilisenin, son yıllarda yapılan kazılarda, iki mekanlı bir yapı olduğu anlaşılmıştır¹⁰². Bu nartex'in batısına bazı küçük odaların eklenmiş ve bu odalar da payandalar ile bölünmüştür. Burada bulunan bu payandalardan ikisi üzerinde, in-situ olarak hala bazı mermer panellerin izleri görülebilmektedir¹⁰³. Kiliseye giriş, kapı eşiğinin hala belli olduğu nartex'in orta kısmından yapılıyor olmalıydı. Bu kapının tam karşısında yer alan naos girişiyse, muhtemelen daha sonraki bir dönemde kapatılmıştır. Zemin, dörtgen mermer plakalar ve korkuluk levhaları ile kaplanmıştır, ki bunlar devşirilmiş yapı malzemeleri olarak burada kullanılmışlardır¹⁰⁴. Burada baklava dilimi şeklinde kesilen mermer plakaların içlerine değişik renkli mermer parçaları yerleştirilerek, bir çeşit opus sectile görünümü elde edilmiştir¹⁰⁵.

İki sıra sütunla üç nef'e ayrılmış olan kilisenin, kuzeydeki nef'in zemini taş plaklarla kaplı olup, arkasındaki duvar düzenli bir şekilde kemerli nişlerle bölünmüştür. Roma tarzında inşa edilmiş ve olasılıkla bir dükkan caddesi olarak kullanılmış olan tuğla duvarın arkasında yer alan bu kuzey nef, naos'dan daha yüksek bir zemine sahiptir. Daha dar olan güney nef ise, naos'dan daha alçak bir seviyededir ki; bu eğimli arazinin teraslanarak

⁹⁸ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 186-187; Ümit Serdaroğlu, *Behramkale ....* , s:96-101; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s:123; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 144-147.

⁹⁹ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s:186-187.

¹⁰⁰ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale ....* , s:98-101.

¹⁰¹ *Ibid*, s:99.

¹⁰² Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 144.

¹⁰³ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s:123.

¹⁰⁴ *Ibid*

¹⁰⁵ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 145.

kullanılmasından kaynaklanmaktadır¹⁰⁶. Güneydeki nef'in tabanı ise, kuzeydekinden farklı olarak tuğlalarla kaplanmıştır. Yapının çatısını taşıyan sütunların kaideleri de ana nef üzerinde yer almaktadır ve bu sütunların biri, duvarla birlikte kuzey nef'i ana nef'ten ayırır biçimde günümüzde görülebilmektedir.

Yapı, belirttiğimiz üzere zemin olarak seviye farklılıklarına sahiptir ve bazı yerlerde duvarlar ince iken bazı yerlerde kalındır. Bu duvarlarda Roma dönemine ait devşirme malzemelerle birlikte nef'lerde mermer ve granit sütunlar gibi bazı mimari parçalar da kullanılmıştır. Bu sütunlardan biri üzerinde haç kabartması bulunmaktadır. Bunun yanında, kilisenin olduğu alanda yapının kemerlerine ait olabilecek bazı önemli mimari kalıntılar hala mevcuttur ve kemer taşlarının büyük bir kısmı, özgünlüğünü korumuş biçimde kilisenin içerisinde ele geçmiştir¹⁰⁷.

Kilisenin doğu ucunda yer alan apsisi, bugün oldukça sağlam kalmış şekliyle görülebilir. Dıştan yarım daire şeklindeki apsis duvarı içinde, bir sıra halindeki, düzgün dikdörtgen blok taşlar göze çarpmaktadır. Apsisin iç kısmı, dış kısmın aksine moloz taş ile örülmüştür. Yarım daire biçimindeki apsis dışında, temel seviyesinin üzerinde, yumuşak sünger taşından geniş taş blokları ile inşa edilmiş bir yapı görülmektedir. Apsisin içerisinde günümüze ulaşabilen harç içerisindeki taş izlerinden anlaşıldığına göre, dua edenler için bir hücreye ait olabilecek bu küçük yapının taş blokları şimdi yok olmuşlardır¹⁰⁸. Çantay, çalışmalar sırasında, güney nef üzerinde burayı birbirinden ayıran bazı küçük odalar gözlemlemiştir¹⁰⁹. Gözlemler sonucu bu odaların giriş çıkış vasıtasıyla birbirleriyle bir bağlantılarının olmadığı anlaşılmış, buda odaların kilisenin dışında bir kullanım için faaliyet gösterdiklerini akıllara getirmiştir. Ayrıca bunların yatay olarak kilisenin güney nef'ine oranla 2.00m. den daha fazla bir yüksekliğe sahip olduğu tespit edilmiştir¹¹⁰.

Bütün bu mimari özellikleri yanında, yapı özellikle sahip olduğu mozaik süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Kilisenin naos ve bema'sının zemini, üzerinde çeşitli yazılar bulunan mozaik taban döşemeleri ile kaplıdır. Ancak maalesef, burada yapılan kazılar sonrası, bema'daki mozaik döşemelerin geniş çapta tahrip olduğu anlaşılmıştır¹¹¹. Bu tahribatı özellikle, daha önce yapılan kazılar sonrası ortaya çıkartılan ve naos'da bulunan

¹⁰⁶ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s: 99.

¹⁰⁷ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 123-124.

¹⁰⁸ *Ibid*

¹⁰⁹ *Ibid*

¹¹⁰ *Ibid*

¹¹¹ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s: 99.

dikdörtgen, üzerinde yazıt bulunan mozaikten anlayabilmekteyiz¹¹². Mozağin iç kısmı geometrik desenlere sahipken, etrafı bordürlerle çevrelenmiştir. Simetrik biçimde kare dolgular, kristal biçimli süsleme elemanları ve geometrik çiçekler mozaik döşemenin süsleme elemanları arasında yer almaktadır. Döşemenin merkezinde yer alan dörtgen çerçeve içinde, iki kuş figürü, bir dal üzerinde uzanmış biçimde yer alırken onların ortasında da bir haç betimi bulunmaktadır. Kompozisyonun köşe kısımları ise, yuvarlak biçimde sona eren bazı izler taşımaktadır ki bunlar; burada yer alması gereken sütun ve altara ait olmalıdırlar¹¹³. Fakat, daha da önemlisi, mozağin orta kısmında, tam merkezde iki sıra halinde, eseri yaptıran kişinin bir yazıtının yer almasıdır. Buradaki iki satırlık yazıtta göre; mozaik, "Alypios" tarafından yaptırılmıştır¹¹⁴. Madalyon ve eşkenar dörtgenden oluşan motif, bema ve naos mozaiklerini birbirine bağlamaktadır. Bundan başka naos'un batısında ikinci bir yazıtlı mozaik süsleme yer almaktadır. Bu yazıttaysa, mozaiği yaptıran kişinin "Satarnilos" olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁵. Ancak maalesef, günümüzde oldukça tahrip olmuş olan naos'daki bu ikinci mozaik, sadece sekizgen madalyonlardan oluşan, şematik bir çizim şeklinde yayımlanmıştır¹¹⁶. Burada mozaik bordürün dıştaki betimlerinde, madalyonların bulunduğu, bunlarında iç kısımlarında haç motifler içerdiği anlaşılmaktadır. Bunların daha sonraki bir dönemde tahrip edildikleri anlaşılmaktadır.

Batı Kilisesi, açığa çıkarılan mozaikler üzerindeki yazıtlar yardımıyla, Bacon ve Clarke tarafından yazı karakterinden dolayı, M.S. 4. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu tarihleme burada Amerikalıların ardından kazılar yapan Gönül Çantay tarafından da aynen kabul görmüştür¹¹⁷. Fakat, bu üç nef'li kilisenin mimari unsurları, kilisenin M.S. 5. ya da 6. yüzyıl kökenli olduğuna işaret etmektedir, ki bu tarih yapıda ele geçen yazıtları inceleyen Gregoire'nin, burada yazıtları tarihlediği zaman ile tutarlı görünmektedir¹¹⁸.

Assos'da, Batı Kilisesi'nden başka, bir diğer önemli kilise yapısı, Gymnasion Kilisesi olarak adlandırabileceğimiz yapıdır. Bu kilise, yukarıda değindiğimiz üzere, Geç Antik Çağ'ın genel bir uygulaması diyebileceğimiz şekilde, kentin Antik Çağ'daki en önemli kamusal yapılarından biri olan gymnasium'un işlevini yitirmesi sonrası, bu yapının

¹¹² John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 187.

¹¹³ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s: 124.

¹¹⁴ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 147.

¹¹⁵ *Ibid*, s: 147.

¹¹⁶ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s:186. fig: 3.

¹¹⁷ *Ibid*, s:186-187. Ayrıca bkz: Ümit Serdaroğlu, *Behramkale ....* , s: 99-100.

¹¹⁸ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s: 124-125; Henri Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*, Paris, 1922. Nr. 44.

kuzeydoğu köşesine inşa edilmiştir. Gymnasium kilisesi olarak adlandırılan ve ilk dönem Assos kazılarında açığa çıkarılan bu yapı¹¹⁹ üç nef'li, bazilikal bir plana sahip olup, nartex'i ile birlikte açığa çıkarılmıştır. Burada, kilisenin batısında yer alan ve bir zamanlar gymnasion'un palaestrası olan geniş açıklık, güneye doğru genişleyen büyük bir avlu olarak kullanılmıştır.

Eski kazı planlarına göre kilisenin nartex'inin güney dar kısmında küçük bir giriş vardır ve buradan da naos'a açılan iki giriş ile kiliseye girilmektedir¹²⁰. Yapı, 41.00 x 22.50m. boyutlarında olup, naos'u 11.00 m. genişliğindedir¹²¹. Yan nef'ler, naos'tan sekiz adet sütun ile ayrılmıştır. Burada gymnasion'un kuzeydoğu yönündeki porticos'unun sütunlarından faydalanılmıştır. Yapının açığa çıkarıldığı ilk dönem Amerikan kazılarında, naos kısmı ve pastophorium hücrelerinin mozaik bir zeminle kaplanmış olduğu, apsis'in ise mermer döşemelerle süslenmiş olduğu belirtilir. Bu alanda yapılan kazılar sırasında bazı mimari plastik parçaları ele geçmiş olup, bunlar haç ve palmye ağacı deseni taşıyan parçalardır¹²². Bunun yanı sıra, templon kaidesine ait bazı taşlar, bugün hala yerinde durmaktadır ve özellikle yapının apsis kısmında, bezemeli mimari bloklar ele geçmiştir.

Dıştan oktogonal bir şekle sahip olan apsis, kesme blok taşlardan yapılmış ve tıpkı bu dönemin diğer yapıları gibi, Antik Çağ yapı bloklarının üzerine oturmuştur¹²³. Bir Geç Antik Çağ kilisesi olan Gymnasion Kilisesi, şu anda eski halinden bir hayli uzaktır. Ancak, apsisin dört sıra taş duvarı, hala ayakta. Güney dış duvarları kısmen de olsa temel seviyesinde korunmuş olup, templon'a ait olabilecek bazı mimari elemanlar da yıkık ve etrafa dağılmış biçimde görülebilir. Yapının iç kısmında bazı çifte sütunlar, dörtgen payeler vardır, ki bunlar yapının kapı ve pencere sövesi olarak kullanılmış önemli mimari elemanlardır¹²⁴.

Kilise; eski kazılar sırasında açığa çıkartılan ve çizimleri yapılan mozaik süslemeler ve mimari özelliklerine göre, M.S. 5. ya da 6. yüzyıla tarihlenmektedir¹²⁵. Zira, antik yapıların kiliselere dönüştürülmesi geleneği, I. Theodosius (M.S. 391/392) ve II.

¹¹⁹ John T. Clarke, *Report on the Investigations ....* , s: 36-41; John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 21 ve 185-186.

¹²⁰ *Ibid*, s: 36-41; *Ibid*, s: 21.

¹²¹ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 142.

¹²² John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 171.

¹²³ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s: 125.

¹²⁴ *Ibid*, s: 125.

¹²⁵ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 143.

Theodosius'un (M.S. 415-428) fermanları sonrasında mümkün olduğundan, yapının M.S. 5. yüzyıldan daha erken bir döneme tarihlenmesi mümkün görünmemektedir.

Bu iki önemli Geç Antik Çağ kilisesi dışında, Assos'da ilk dönem kazılarını yapan arkeologlara göre; agora'nın batı girişinde yer alan Agora Tapınağı'nda bir dönem kilise olarak kullanılmıştır¹²⁶. Bu yapı agora'nın batı kısmında bulunmaktadır. Doğu batı yönlü, Dor düzeninde küçük bir tapınaktır. Doğudaki giriş kısmında, dört sütunun bulunduğu prostylos planlı, bugün sadece temelleri görülebilen bir yapıdır¹²⁷.

Amerikalılarca yapılan kazılar sırasında, burada yazıtlı mermer bir stel bulunmuştur. Bu stelin, yapının kilise olarak kullanıldığı dönemde apsisin altarı olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹²⁸. Bunun yanı sıra, ilerleyen zamanlarda yapıyı gören Deichmann; burada apsisin kenar kısımlarına bazı odalar eklendiğini aktarır¹²⁹. Fakat bu apsisin duvarları günümüzde maalesef temel seviyesinde dahi görülmemektedir. Clarke ve Bacon tarafından da tek nefli olarak tanımlanan bu kilisenin, Bacon tarafından hazırlanan şehir planında, apsisinin yanlarına odalar eklendiği görülmektedir. Burada ilginç olansa, bu kilisenin apsisinin güneybatıda gösterilmesidir¹³⁰. Antik Çağ yapılarından dönüştürülen kiliselerde, apsisin farklı yönlere konması, zorunluluktan ötürü karşımıza çıkan normal bir uygulamadır. Ancak burada, Kazı Başkanı Arslan'ında değindiği gibi, herhangi bir zorunluluk olmamasına rağmen, apsisin güneybatıya eklenmesi, yapı üzerinde daha detaylı bir çalışmayı gerektiren önemli bir sorundur.

Yine, gymnasium terası ve Agora Tapınağı terasının hemen altında uzanan alanda, Roma hamamının batısında bir başka apsisli yapı yer almaktadır ve bu yapı kilise olarak tanımlanmaktadır¹³¹. Amerikalıların yaptıkları çalışmalarda ele alınmamış olan ve kazısı yapılmayan bu yer hakkında şimdiye kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Son yıllara kadar, tepeden akmış olan kayaların biriktiği dağınık bir yer görünümünde olan bu alan, yakın bir zamanda yapılan temizlik çalışmaları sonrası açığa çıkarılmış ve burada bazilikal planda bir kilise olduğu anlaşılmıştır. Geç Antik Çağ'a ait olabilecek nitelikte olan ve

¹²⁶ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s:22 ve 65; Ümit Serdaroğlu, *Behramkale ....* , s:73; Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s: 125; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 92-93.

¹²⁷ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 92.

¹²⁸ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ....", s: 125; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 93.

¹²⁹ Friedrich Wilhelm Deichmann, "Frühchristliche Kirchen in antiken Heiligtümern", *Jahrbuchdes Deutschen Archaologischen Instituts* 54, 1939. s:129.

¹³⁰ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 22.

¹³¹ *Ibid*, s: 21.

kimisi eski pozisyonlarını korur biçimde, in-situ durumdaki çifte sütunlar yanında işlenmiş bazı başlıklar, burada yapının hemen altında uzanmaktadırlar¹³².

Temizliği yapıp, açığa çıkarıldıktan sonra, kilisenin kuzeydoğuya bakan apsisi net bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca, kilisenin üç nef'li olduğu ve dikdörtgen bir narteks'inin bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehrin merkezi bir noktasında yer alan bu yapı için şimdilik kesin bilgilerden yoksunuz. Fakat, en azından kilisenin Geç Antik Çağ'dan başlayarak, kent içinde yerleşimin devam ettiği M.S. 7. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Bunların yanı sıra, yine Clarke'ın aktarımlarından, Roma hamamının içerisinde kilise olarak kullanılmış olabilecek bir başka yapı daha bulunduğunu öğrenmekteyiz¹³³. Clarke, ilk dönem kazılarında ortaya çıkarılan hamam yapısının içerisinde, olasılıkla apsis formu bir duvarın ortaya çıkarılması ve burada odalardan birinin kapı eşiğindeki, M.S. 6. yüzyıla tarihlenen grafiti yazıttan, böyle bir sonuca varmış olmalıdır¹³⁴. Hamam yapısının işlevini yitirdikten sonra, Geç Antik Çağ'a denk gelen bir zaman diliminde, en azından yapının bir kısmının kilise olarak kullanıldığı düşünülebilir. Ancak, yapı hakkında detaylı çalışmaların henüz yapılmamış olması, burası hakkındaki bilgilerimizin sadece Clarke'ın açıklamaları ve bazı çizimlerine dayanması, hamamın kiliseye dönüştürüldüğü konusunda daha detaylı çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kent içinde, tiyatronun doğusunda yer alan düzlük bir alanda, bugün duvarları hala ayakta kalabilmiş olan bir başka kilise bulunmaktadır. Şimdiye kadar henüz araştırılmamış olan, küçük boyutlardaki bu kilise, günümüzde makilerle kaplıdır. Üç nef'li olup, kilisenin oldukça iyi durumda korunmuş olan apsisi, doğu yöndedir. Batıda, kısmen ayakta kalan naos duvarının yüksekliği ise 5.00m. bulmaktadır. Temizlik yapılmadan bir narteks'in varlığından söz etmek şimdilik zordur. Ancak yapının alışılmışın dışında, batı duvarında, farklı büyüklüklerde simetrik kemerli nişleri vardır¹³⁵.

Bütün bunlardan başka; antik kent dışındaki alanda, limanın güney tarafına doğru, kıyı çizgisine paralel uzanan harabeler üzerinde, bir başka Geç Antik Çağ kilisesinin

¹³² Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 125.

¹³³ John T. Clarke, *Report on the Investigations at Assos 1882. 1883 I.* New York, 1898. s:12.

¹³⁴ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 108; Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 97.

¹³⁵ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....* , s: 148.

kalıntıları bulunmaktadır¹³⁶. Bugün, çoğunluğu toprak altında olan yapının dış duvarları, yuvarlak şekilli apsisi ve temel duvarlarındaki bazı blok taşlar oldukça iyi bir şekilde görülebilir. Temel seviyesinde takip edilebilen duvarlarından bazilikal planlı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı sütunlar ve yapıya batı tarafından girişin sağlandığı kısımdaki çeşitli payeler hala ayakta iken, bazıları ise zeminde, kilise içindeki odalarda yere yığılmış biçimde durmaktadırlar. Burada kilisenin güney nef'inde, kaçakçılar tarafından açılan bir define çukurunun profilinden, yapının taban mozaığının açığa çıkarıldığı ve tahrip edildiği görülebilir. Onun hemen karşısında ise bir mermer blok yer almaktadır ve bu blok üzerinde daire içinde bir haç betimi bulunur¹³⁷. Yine, kilise alanında çok sayıda cam tessera parçasının bulunması, zemin mozaığı yapımında, camın da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kiliseye ait haç süslemeli sütun başlıklarından bazılarının da, yapının hemen güneyindeki yüksek yamaçlardan denize yuvarlandıkları bugün kıyıda bulunan başlıklardan anlaşılabilir¹³⁸.

Antik kentin dışında, bugün kazılarına devam edilen ve kentin Orta Bizans Dönemi yerleşimi hakkında bilgiler sunan Ayazma Kilise'sinin bulunduğu tepelik üzerinde, bir başka Geç Antik Çağ kilisesine ait olabilecek kalıntılar yer almaktadır. Kiliseye ait bu kalıntılar, Batı Nekropolü'nün hemen batısında, düzlük bir teras şeklinde düzenlenmiş alan üzerindedirler. Burada, bir zamanlar kiliseye ait oldukları anlaşılan mimari elemanlar ve yapı kalıntılarıyla, sonraki dönemde bir ahır inşa edilmiş ve bundan dolayı kilise, Ahır Kilise olarak adlandırılmıştır¹³⁹. Düz bir arazi üzerinde, üç nef'li bazilikal plandaki bu kilisenin bazı payanda ve sütunları günümüzde in-situ halde durmaktadırlar. Kilisenin sütun sıraları ve duvarları yer yer köylüler tarafından, bahçe duvarı olarak kullanılmış ve bunların üzerine moloz taşlarla duvarlar örülmüştür. Bu duvarlardan birindeyse, kilise kapısının lentoları in-situ durumda görülebilmektedir. Yapının iç bölümünde; toprak yüzeyinde haç süslemeli bir korkuluk levhası, yine birkaç granit sütun ve sütun başlıkları göze çarpmaktadır. Doğu yönündeki apsisin dış duvarı, büyük dörtgen blok taşlardan örülmüştür¹⁴⁰.

Oldukça denebilecek sayıda inşa edilen kiliselerden anlaşılacağı üzere, dönemin Assos'unda, artık Hıristiyanlık yaşam biçimleri kent dokusunu önemli bir biçimde

¹³⁶ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 127-128.

¹³⁷ *Ibid*, s: 128.

¹³⁸ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 152.

¹³⁹ *Ibid*, s: 153.

¹⁴⁰ *Ibid*, s: 153.

değiştirmeye başlamış ve bu değişimin izleri, hemen hemen kentin her alanında karşılaşılan bir olgu olmuştur. Assos'da bahsettiğimiz tüm bu kiliseler ile birlikte, antik yollar ve konutlar, Geç Antik Çağ'ın en önemli kalıntıları durumundadırlar. Büyük kısmı Antik Çağ'da yapılmış olup, Geç Antik Çağ boyunca kullanılmış olan yollar, tüm kente yayılmış olarak kent içi ulaşım ağını sağlamışlardır. Konutlar ise, bu dönemde hayatlarını sürdürmüş olan Assos halkının barınma ihtiyacını karşılayan yapılar olarak, Geç Antik Çağ kent dokusunun önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Bunlara ilaveten, kazı evinin bahçesinde bulunan bazı plastik süsleme elemanları, başlık parçaları ve kentte yapılan kazılardan elde edilen çeşitli mimari parçalar, şehrin Geç Antik Çağ'ına ilişkin diğer önemli buluntuları arasında sayılabilir¹⁴¹.

Bahsettiğimiz yapıların, Antik Çağ kalıntıları üzerine kurulmuş olmaları, Geç Antik Çağ boyunca kentte yerleşimin aralıksız olarak devam ettiğinin açık bir göstergesidir. Şimdiye kadar elde edilen bilgilere göre; Assos kenti sınırları içerisindeki kiliselerin tamamı M.S. 5. veya 6. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmişlerdir diyebiliriz. MS. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenen bu kiliselerin, kentin bu dönemde artan gelişimine birer kanıt oldukları ifade edilebilir. Fakat bu gelişim çok uzun sürmemiş, kentte kiliselerin M.S. 6. yüzyıl sonu veya M.S. 7. yüzyıl başlarında artık kullanılmadıkları tespit edilmiştir¹⁴².

M.S. 5. yüzyılda dahil olmak üzere, M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Anadolu'nun batısında meydana gelen depremler veya bu dönemde beliren ve sık sık altını çizdiğimiz bazı olumsuz sosyo-ekonomik faktörler bunun nedeni olabilir. Depremler tıpkı M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda olduğu gibi, bu dönemde de Anadolu'nun batı kıyılarında, birçok kentte büyük hasarlara neden olmuştur¹⁴³. Ancak, konutlar ve benzeri diğer yapıların, kiliseler baz alınarak yapılan bu genel değerlendirmede şu ana dek kısıtlı bilgiler ile değerlendirildiklerini söylemeliyiz.

Şimdiye kadar kentteki konutların yeteri kadar araştırılmaması ve mevcut verilerin eksikliği bunun nedenleri olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı, konutları konu alan araştırmamızın bu genel değerlendirmede, olumlu ya da olumsuz olarak belli başlı bazı

¹⁴¹ Beate Böhlendorf-Arslan, "Assos in byzantinischer ...", s: 130.

¹⁴² Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos* ...., s: 140.

¹⁴³ Bu dönemde başta Çanakkale Boğazı olmak üzere, Abydos, Lampsakos ve Tenedos gibi yerleşim yerlerinin bir dizi deprem felaketinden etkilendikleri aktarılmaktadır. Bkz: Emanuela Guidoboni, Alberto Comastri, Giusto Traina, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Rome, 1994. s: 292-305. Ayrıca bkz: Işın Demirkent, "Bizans Kaynaklarına Göre IV. - XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri* (ed. G. Şahin), İstanbul, 2001. s: 56. dn: 18.

katkılar sunacağını umuyoruz. Buna rağmen, bu dönemde kentte meydana gelen bu olumsuz durumun ardından, merkezi otoritenin sarsılarak insan gücü ve ekonomik kaynakların yetersiz kaldığı, meydana gelen olumsuzluğun ardından sur içindeki antik yerleşim alanının tekrar kullanılmayarak, terk edildiği de açıktır¹⁴⁴. Bundan sonra, M.S. 8. veya 9. yüzyılda Assos halkı, şehrin batısındaki düzlük alanı iskân yeri olarak seçmiş, yaşam alanlarını artık burada oluşturmuşlardır diyebiliriz.

---

¹⁴⁴ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 141.

4. BÖLÜM

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA ASSOS KONUT MİMARLIĞI

Konut tarihi yazıcılığı üzerine düşüncelerini aktardığı makalesinde, İlhan Tekeli bir dönemin veya bölgenin konutunun kapsamlı bir tanımının nasıl yapılacağı ya da yapılabirliği üzerine bir takım teorik önerilerde bulunmuş, belli bir sistematüğının olması gerektiğini savunmuştur¹. Buna göre bir konutun büyüklüğü, tipi ya da kalitesi gibi fiziki özellikleri başta olmak üzere, ev halkının durumu ve kent dokusu ile ilişkileri, konutun tanımlanmasında en önemli kıstaslardandır. Bunun yanında, konutun çevresi ile olan bağlantısı, toplumdaki tabakalaşma ile olan ilişkisi, yapı tekniğı ve teknolojisi ile birlikte, kent ile olan yasal ilişkileri cevaplanması gereken soruların başında gelir. Bunun gibi farklı disiplinlerin ilgi alanına giren yaklaşık on maddelik bir değişkenler listesi ortaya koyan yazar, bütün bunların konut tarihi yazımında bir konutu tanımlarken dikkate alınması gereken parametreler olduğunu altını çizer².

Gerçekten de, toplumların sosyal yaşamının aynası olarak kabul ettiğimiz sivil mimarinin, bu en önemli yapı tipini tanımlamak, özellikle zaman gibi yıkıcı bir faktörün silindir gibi üzerinden geçtiğı eski çağ konutları için hayli zor ve problemlidir. Ancak, yukarıda bahsi geçen parametreler zincirini dikkate alarak veya en azından bu maddelerin bir kaçını yerine getirerek, ele aldığımız konutları tanımlayabildiğimizde, eskinin resmini bir nebze olsun görülebilir hale getirebiliriz.

Assos konutlarını, Geç Antik zaman sürecinde ele almaya çalıştığımız bu çalışmada da, amacımız dönemin konut mimarlığı hakkında bilinmeyenleri öğrenmek ve kentin bu dönemine ilişkin konutlarını anlamak olduğuna göre, ilk olarak bu konutları tam ve eksiksiz bir biçimde tanımlayabilmeliyiz. Belli bir sistematüğe dayalı olarak yapılan tanımlamalardan sonra, konutların dönemsel özelliklerini ve eğer varsa benzerliklerini ya da farklılıklarını tartışabiliriz.

¹ İlhan Tekeli, "Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine Düşünceler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul, 1996. s: 6-14.

² *Ibid*, s: 10-12.

Bu anlamda, çalışmamızın esasını oluşturan bu temel başlık altında, ilk olarak Assos'da konutların kent içerisindeki yerleri ve topografya ile olan ilişkilerini ele alacak, ardından konutların detaylı bir şekilde tanımlamalarını yapmaya çalışacağız. Konut biçimlerinin plansal özellikleri üzerinde duracak ve sonrasında konutların tarihlendirilmelerine ilişkin önerilerde bulunacağız. Bütün bunları yaparken en önemli veri kaynağımız, şüphesiz kent içinde yapılan kazılar ve gözlemler olacaktır. Konutların uzun süren kullanım süreçleri içerisinde, iç içe geçmiş evrelerin tespiti ve bazı mimari özelliklerin belirlenmesinde, yapılan kazıların payı oldukça önemlidir. Bu kazıların sonuçlarıysa burada belli bir sistematik içerisinde ele alınıp, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.1. Konutların Yayılımı

1881-83 yılları arasında, kentteki ilk arkeolojik çalışmaları yapan Amerikan kazı heyetinin çalışmalarını değerlendiren eserlerde, çizim ve rekonstrüksiyon denemelerine bakıldığı vakit, kentin muhteşem denilecek nitelikteki kamu yapılarının dışında kalan tüm alanlara konut yapılarının yerleştirildiği görülür³. Aradan geçen bir yüz yılı aşkın bir zaman sonunda, aslında Amerikalı hafirlerin, konut yapıları hakkındaki bu ilk gözlemlerinde pek de yanılmadıklarını söyleyebiliriz.

Kentin ilk iskan edildiği dönemden başlayarak, terk edildiği döneme kadar geçen uzunca bir süreç göz önüne alındığında, kent içerisinde farklı dönemlere ait çok sayıda konutun varlığı kaçınılmazdır. Öyle ki, Assos'da başlangıcından günümüze değin sürdürülen çalışmalar sonrası, bu güne kadar konut olarak tanımlanabilecek çok sayıda yapı tespit edilmiştir.

Tespit edilen konutların, kentin uzun tarihsel geçmişi içerisinde, kent merkezine kümelenmiş olan kamu yapılarına ayrılan alanlar dışındaki geniş teraslar üzerinde ve özellikle geç dönemde, kiliseler etrafında yoğunlaştığı görülür. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar sonrası, tıpkı Amerikalıların çizimlerinde olduğu gibi, eğimli dik yamaçlarda dahil olmak üzere, konutların neredeyse kentin her yerine inşa edildikleri tespit edilmiştir (Şekil 1).

Eğimli teraslar üzerinde gelişen kentte, kamu yapılarının dışında kalan teraslarda ve düzlüklerde, çok sayıda konut yapısının varlığı kazılar sonrası anlaşılmış, son yıllarda

³ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ...* , s:27.

yapılan kent içi yüzey araştırmaları ile konutların kentin her alanına yayıldıkları tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar ayrıca, mevcut konutların her birinin farklı dönemlerde inşa edildiklerini, ya da zaman içerisinde değişikliklere uğrayarak onarılıp, yeniden kullanıldıklarını ortaya koymuştur.

Her ne kadar dağınık bir düzen gösterebilirler de, kent içinde özellikle bazı alanların konut alanı olarak tasarlandığı ve bu alanlarda konutların belli bir sistematığe dayalı olarak yoğunluk arz ettiği izlenir. Örneğin kentin Doğu Yamaçları, özellikle Hellenistik dönemin sonları ve Roma döneminde, yoğun bir konut yapılaşmasına ev sahipliği yapmışken, kent merkezine yakın yerlerde bulunan kiliselerin etrafı, özellikle Geç Antik Çağ’da yoğun bir konut yapılaşmasına sahne olmuştur. Bunlara ilaveten, kazılar sonucu elde edilen verilere göre, kent içerisinde kimi yerlerin kentin ilk iskan edildiği Arkaik ve Klasik Çağlardan başlayarak, terk edildiği dönemlere kadar kesintisiz olarak konut alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kent içinde uzun süreli bu iskan alanlarından biri, gymnasion yapısının güneyinde bulunan ve kademeli olarak yükselen geniş terastır. Burada Geç Antik kent dokusunun önemli bir bölümünü meydana getiren orta sınıf konut yapıları açığa çıkarılmakta ve bu alanın Arkaik Çağ’dan itibaren konut alanı olarak tasarlanıp kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 1). Geç Antik Çağ’ın sonlarına kadar kullanılan ve bu döneme tarihlenen konut tipleri ile ön plana çıkan bu alan, kent içerisinde uzun yıllardır kazıların yapıldığı, konut mimarlığı ile ilgili olarak detaylı bilgilerin elde edildiği bir yerdir⁴.

Burada şimdilik kısıtlı alanlarda kazılar yapılmasına rağmen, bu alanın kuzey ve güneyindeki teraslarla birlikte, hem doğusu hem de batısında gerek mimari tarz ve inşa teknikleri, gerekse donanım açısından benzer şekilde çok sayıda yapı bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, bu alanın hemen güneydoğusunda bulunan Batı Kilisesi’nin kuzey bitişiğindeki dar yamaçlarda (Resim 53), bu konutlar ile aynı dönemde inşa edildikleri ve kullanıldıkları anlaşılan, benzer konut yapıları açığa çıkarılmıştır⁵. Bu

⁴ Gymnasion güneyindeki konut alanı olarak adlandırılan bu alanda ilk kazılar 1992 yılında Prof. Dr Ümit Serdaroğlu başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık olarak dört kazı sezonu süren bu çalışmaların sonuçları ancak kısa bir rapor olarak yayınlanabilmiştir. Ardından gelen süreçte alanda uzun süre bir çalışma yapılmamış, 2008 yılında ise tez çalışmamız kapsamında buradaki araştırmalara yeniden başlanmıştır.

⁵ Batı kilisesinin kuzeyinde bulunan konut alanında da 1998 ve 2000 yılları arasında, çok kısa bir süre çalışmalar yapılmış, yapılan bu çalışmaların sonuçları kısa bir bildiriye ele alınmıştır. Gönül Çantay, “Assos Batı Bazilikasının Çevre Kazısı (1998-1999)”, *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ed. Y. Sayan), Van, 2000. s:77-84.

yapılar, gymnasion'un güneyindeki teraslarda bulunan konutlar ile bu alanda bir bütün olarak kent içi küçük bir mahalle görünümü sunmakta, kentin bu döneme ilişkin konut dokusu hakkında önemli bir bilgi boşluğunu doldurmaktadırlar.

Gymnasion'un güneyinde bulunan teras ve Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki yamaçlardan başka, özellikle kentin doğusunda bulunan ve Doğu Yamacı olarak adlandırılan geniş teraslarda da erken kullanım evreleri Helenistik Dönem'e kadar inebilecek, Geç Antik konut biçimleri tespit edilmiştir⁶. Bu konutlarda tıpkı gymnasion yapısının güneyinde bulunan konutlar gibi, Geç Antik Çağ'ın sonlarına kadar kullanılmış olup, zaman içerisindeki onarımlar ve değişimler ile birlikte uzun süreli bir iskana sahiptirler (Resim 57).

Basit planları ve küçük ölçekli boyutlarıyla tanımlanabilen bu konutların yanı sıra, burada özellikle Roma geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş, kentin ileri gelenlerine ait olduğu düşünülen atrium planlı, büyük boyutlu konutlar da açığa çıkarılmıştır⁷. Boyutları ve mimari özellikleri ile kentin Geç Antik konutlarından ayrılan bu büyük yapılar hakkında detaylı çalışmalar yapılmadığından, şimdilik bilgilerimiz kısıtlı kalmıştır.

Yine bahsettiğimiz bu konutların haricinde, Kuzey Stoa'nın üst kısımlarındaki dik yamaçlarda da Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş bazı konut yapıları mevcuttur⁸. Bu konut yapıları, Kuzey Stoa'nın yaslandığı yüksek kayalığın dik bir şekilde kesilmesi sonucu, yapının arka kısmında elde edilen alana yerleştirilmişlerdir (Resim 48). Burada, tabanı taş döşeli bir cadde ve bu caddenin kuzey aksı boyunca sıra sıra dizilmiş mekanlar şeklinde karşımıza çıkan konutlar, daha çok ticari yönü ağır basan hem birer işlik ve satış yeri hem de birer yaşam mekanı olarak kullanılmış olmalıdırlar.

Bütün bunlara ek olarak, tiyatro yapısının üstündeki düzlükte ve bouleterion'un doğusundaki yamaçlarda da bazı Geç Antik konut biçimleri mevcuttur⁹. Bu konutların

⁶ Kentin doğusunda bulunan bu konut alanında, 1987 ve 1988 yıllarında, iki sezon boyunca bazı küçük kazı ve sondaj çalışmaları yapılmış, yapılan bu çalışmalar sonrası ortaya çıkarılan konut yapıları kısa bir rapor şeklinde yayınlanmıştır. Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s:82-84.

⁷ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos* .... , s: 129 ve 137

⁸ Stoa kazılarına paralel olarak 1999 ve 2000 yıllarında, bu alanda bulunan konutları açığa çıkarmaya yönelik çalışmaların sonuçları kısa bir rapor halinde sunulmuştur. Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s:118-119.

⁹ Clarke tarafından hazırlanan planda, Bizans yapıları olarak işaretlenen kalıntılar arasında bulunan tiyatro üzerindeki yapı ve bouleterion binasının etrafındaki diğer yapılar, bugün her ne kadar kentin konut biçimleri arasında tanımlansalar da, bu yapılar hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. 90'lı yılların ortalarında bouleterion yapısının doğusunda ve tiyatro yapısının üzerinde yer alan bu konutlarda, kısa süreli bazı kazı ve çalışmalar yapılmış olsa da, bunların sonuçları ya da raporları, ne yazık ki yayınlanmamışlar ve bu yapılar hakkında yapılan çalışmalar bilim dünyasına tanıtılmamışlardır. Bu nedenle bahsettiğimiz bu çalışmaların

tamamı iç içe geçmiş biçimde kümelenmiş olarak birkaç mekandan meydana gelirler. Ancak, unutulmamalıdır ki, bu bahsettiklerimiz Assos'daki tüm konut yapılaşmasının sadece bilinen birkaç örneğidir. Çünkü, yukarıda da altını çizdiğimiz üzere, kentin değişik alanlarında yapılan araştırmalar, Assos'da surların içerisinde kalan tüm kent alanını kapsayan ve yamaçlara yayılmış olan dağınık bir konut yapılaşmasına işaret etmektedir.

4.2. Konutların Tanımlanması ve Genel Özellikleri

Kent içinde, konut biçimlerinin yayılımlarından da anlaşılacağı üzere; ele alınan yapılar erken dönem evrelere sahip olsalar da, mevcut konut kalıntılarının daha çok Geç Antik Çağ'a ilişkin oldukları ve bu dönem konutlarının genel karakterini yansıttıklarını söyleyebiliriz. Genellikle dörtgen biçimde olan ve ortak kullanımdaki açık avluları ile birlikte, birkaç odadan oluşan bu dönem konutları, sadece ihtiyaca cevap verecek nitelikteki bazı basit özelliklere sahiptirler. Bu konutlarda işlevsellik ve sadelik ön plandadır. Önemli olan barınma ihtiyacının giderilmesidir.

Assos'da, çoğu zaman daha eski olan konutların, uzunca bir süreç içerisinde tekrar tekrar kullanılmaları ya da eski konutlar üzerine, yeni konut birimlerinin inşa edilmeleri biçiminde karşımıza çıkan Geç Antik konut yapılanması için, genel bir tanım ve tipoloji yapmak zordur. Fakat, farklı konut tiplerinin bir arada bulunduğunu, aynı veya benzer özelliklere sahip konutların oluşturduğu konut gruplarının ise, kendi içlerinde bazı farklı özellikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda konut tiplerinin kimisinde mekansal kurguların ve bazı mekanların ortak olduğu izlense de, aynı plan tipinin asla tekrarlanmadığı görülür.

Bununla birlikte, konut yapılarının bir çoğunun açık avlular etrafında gelişim göstermesi, bu avluların mekansal kurgu bakımından Assos'da ortak bir kullanım mekanı olduklarının kanıtıdır. Bu avlular bazen ön odalar şeklinde iken, çoğunlukla ortak kullanıma uygun olarak merkezi bir konumda yer alan açıklıklar biçimindedirler. Ancak, birkaç odadan meydana gelen, dörtgen planlı, avlusuz olarak kurgulanmış daha basit mekanlarında, Assos'da konut yapısı olarak tanımlandığı örnekler mevcuttur. Ayrıca, bahsettiğimiz bu genel şemaya uygun olarak tespit edilen Geç Antik konut biçimlerinin,

---

niteliği hakkında sadece kazı arşivinde bulunan bazı döküman ve eskizler sayesinde bilgi sahibi olabilmekteyiz.

aşağı yukarı tamamının kentin yol sistemine bağlı olarak, kuzey - güney doğrultusunda yerleştirildikleri de anlaşılır.

Bu Geç Antik konut yapılaşmasının yanında, sınırlı da olsa, kimi alanlarda yapılan çalışmalar sonrası, kentin Helenistik ve Helenistik öncesi konut biçimleri hakkında da bazı önemli ip uçları elde edilebilmiştir. Daha çok küçük ve kısıtlı alanlarda yapılan sondaj çalışmaları sonrası tespit edilebilen erken dönem konut kalıntıları, öncelikle Helenistik ve öncesi dönemlerde, konutların kentin neresinde yayılım gösterdiklerini anlamamıza olanak sunmuşlardır. Geç Antik yapılarının altındaki tabakalarda tespit edilebilen bu erken dönem kalıntıları, dönemin konut biçimlerinin yönelişleri, arazi tercihleri, biçim ve büyüklükleri hakkında da bazı önemli fikirler vermeleri bakımından, ayrıca bir önem arz ederler. Bunlarında, tıpkı Geç Antik konutlarda olduğu gibi, kentin teras sistemine bağlı olarak gelişim gösterdikleri ve ulaşımı sağlayan cadde ve sokaklar etrafında, birkaç odadan meydana gelen mekanlar şeklinde tasarlandıkları anlaşılmıştır. Bu konutlar, büyük ve geniş girişleri olan, duvarları daha özenli ve sağlam yapılardır. Açık avlu organizasyonu, Geç Antik'de olduğu gibi, bu dönem konutları içinde vazgeçilmez bir uygulama olup, evlerin tamamında bir ön odanın varlığı anlaşılmaktadır.

4.2.1. Gymnasion yapısının güneyinde yer alan konut alanı

En basit şekliyle birkaç odanın bir araya gelmesi sonucu, açık avlular etrafında gelişim gösteren, dörtgen biçimli evler şeklinde tanımlayabileceğimiz Geç Antik konutların detaylı tanım ve tariflerini yapacak olursak, öncelikle gymnasion yapısının güneyinde bulunan, geniş terastaki konutlardan başlamalıyız (Şekil 2). Burada, özellikle son yıllarda yapılan kazılar sonrası, kentin konut yapılaşmasını anlamaya yönelik önemli veri ve sonuçlar elde edilmiştir.

Bu konutlar genel hatlarıyla; kentin güneybatısında ve kent merkezinin hemen yanında, Helenistik dönemde inşa edilmiş olan gymnasion yapısının güneyindeki teraslarda bulunurlar. Eğimli bir arazide, surlardan başlayarak Batı Kilisesi'ne kadar uzanan doğu batı yönündeki tabanı taş döşeli cadde ve bu cadde ile eğime doğru dik olarak kademeli bir şekilde yükselen dar bir sokağın kesiştiği yerde gelişim göstermişlerdir (Resim 2).

Bu alan, 2.000 metrekareye yaklaşan büyüklüğü ve kentte kazısı en detaylı olarak yapılan konut alanı olması itibariyle, hem Geç Antik konut yapılaşmasını, hem de erken dönem konutlarını tanımlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Burası, Antik Çağ'dan

gelen konut geleneğinin, Geç Antik Çağ'daki yansımasını ve bu dönemde konutların nasıl bir değişim içerisine girdiğini göstermesi bakımından da, ayrıca bir öneme sahiptir. Yapılan kazılar ve gözlemler sonrası, kentin konut mimarlığının nasıl bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiği hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz.

Burada farklı büyüklükte ve plan biçimlerinde şu ana dek toplam altı Geç Antik konut yapısı açığa çıkarılmış, açığa çıkarılanların etrafında da yine çok sayıda benzer konut biçimleri tanımlanmıştır. Bunların tamamının odak noktasını, buradaki geniş terası boydan baya kat eden ve doğuya doğru devam ederek, Batı Kilisesi'ne ulaşan tabanı taş döşeli cadde oluşturmaktadır (Resim 3). Konutların, terası doğu-batı doğrultusunda kesen bu cadde ve caddeden kuzeye doğru, kademeli olarak yükselen dar bir sokağın etrafında, iç içe geçmiş bir şekilde geliştikleri gözlemlenir (Resim 4). Cadde ve sokak etrafında yer alan bu konutlar, çoğunlukla alanın erken kullanım evrelerinde yapılmış olan konutların üzerine yerleşmişler ve bu erken dönem konutlarının planlamalarında yapılan bazı onarımlar ya da eklemeler sonucu oluşturulmuşlardır. Geç Antik Çağ'da oluşturulan bu konutlar, zaman içerisinde yine bazı onarımlar ve eklemeler sonrası, dönemin sonlarına kadar uzun yıllar daha kullanılmışlardır.

4.2.1.1.I no'lu konut:

Bu alandaki Geç Antik konutlardan ilki, I no'lu konut yapısı olup (Şekil 2, Resim 5), tabanı taş döşeli caddenin hemen kuzeydoğusunda yer almaktadır. En geniş yerlerinden 15.80 x 9.50m. ölçülerinde olan ve toplamda 140-150m² lik bir alanı kapsayan yapı, önünde uzanan caddeye, geniş bir kapı ile direkt olarak bağlanmaktadır. Yaklaşık olarak 8.00 x 4.50m. boyutlarındaki, tam da dikdörtgen olmayan bir ön odaya (I A) geçiş sağlayan, 1.65m. genişliğindeki çift kanatlı bu giriş kapısı, burada evin dış dünya ile olan bağlantısını sağlamaktadır. Tabanı, büyük boy yassı taşlardan oluşan dikdörtgen biçimdeki bu ön oda, yine yaklaşık 1.70m. genişliğindeki bir başka çift kanatlı kapı ile evin esas yaşam alanı olan, ortadaki büyük mekana (I B) açılmaktadır. 6.50 x 6.20m. ölçülerinde, dörtgen formdaki bu oda da, büyük boy yassı taşlardan oluşan bir tabana sahip olup (Resim 6), evin arkasında yer alan, 3.50 x 3.50m. ölçülerinde iki küçük odaya bağlanır. Batıda yer alanının (I C), sonraki evrede bir sarnıca dönüştürüldüğü bu mekana, yaklaşık olarak 0.60m. diğerineyse (I D) 0.75m. genişliğinde olan dar girişler ile ulaşılır. Bu girişler, dörtgen formdaki büyük odadan, tabanlarındaki yüksekçe eşik taşları ile ayrılırlar.

Evin merkezine yerleştirilmiş olan ortadaki büyük oda (I B), onun önünde, bir köşesi küçük bir latrina / tuvalet (I E) olarak tasarlanmış dikdörtgen bir ön oda (I A) ve en arkada iki ayrı dörtgen odanın (I C - I D) daha bulunduğu, toplam 5 ayrı mekandan meydana gelen bu ev, buradaki erken dönem evlerinin üzerine inşa edilmiştir (Şekil 7). Geç Antik döneme ait olan bu yeni inşa evresinde, evin bazı yerlerinde, başta az önce de bahsettiğimiz taban döşemelerinin büyük bir kısmı olmak üzere, erken evreye ait eski duvarlar ve temeller de kullanılmıştır. Eski plan kurgusu ise, kısmen korunmuş olsa da esasında bu dönemde bir hayli değişmiştir.

Burada öncelikle dikkatimizi çeken, evin caddeye paralel olarak uzanan güney cephedeki ön duvarının, buradaki eski evreye ait evin ön duvarını hiçe sayacak biçimde, onun hemen önünde cadde üzerine oturtulmasıdır. Burada, bu yeni duvar evin mekanını genişletmek amacıyla yaklaşık olarak 1.50m. kadar caddeye taşmış, ancak bu duvar üzerinde yer alan giriş düzeni, eski evrenin giriş düzeni ile aynı olup, aynen korunmuştur (Şekil 7, Resim 8). Kapıya ait eşik taşının, bu dönemde de kullanılması amacıyla, caddeye taşan yeni evreye ait duvar ile onun gerisinde kalan erken evreye ait duvar arasındaki yaklaşık 1.50m. lik mesafe, burada girişe doğru paralel olarak uzanan küçük bir hol ile aşılmış (Resim 8-9), böylece girişin küçük bir sahanlık biçimini alması sağlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da, ön odanın girişten itibaren, sağ ve solunda kalan kısımlarda derinlemesine iki ayrı bölüm ya da mekan yaratma fırsatı doğmuştur. Bunlardan, girişin batısında kalan ve 1.50 x 0.90m. ölçülerindeki küçük olanı bir latrina / tuvalet yapısı (Resim 17), doğusunda kalan daha büyük olanı ise, olasılıkla bir dolap ya da büyük bir tezgah olarak kullanılmış olmalıdır (Şekil 7).

Evin, caddeye paralel uzanan güney ön duvarı, yeni bir plan anlayışında tamamen baştan inşa edilmiş iken, batı ve doğuda yer alan duvarlar kısmen eski evreye ait duvarların yeniden inşa edilmeleriyle oluşturulmuşlardır. Kuzey cephedeki dış duvarlar ve ara duvarlar ise erken evrelere ait duvarların temelleri üzerine, bu dönemde yeniden inşa edilen duvarlardan oluşur. Ancak, bazı yerlerde bu yeni duvarların, erken evreye ait duvarları kestikleri görülür.

Nitekim evin doğu dış duvarı, kuzeydeki küçük mekanlar ile birlikte, ortadaki esas mekanın belli bir yerine kadar erken dönemde inşa edilmiş, Hellenistik döneme ait sağlamca bir duvardan oluşmaktadır (Resim 10). Daha önceki kullanım evrelerinden birinde, olasılıkla Helenistik Dönem'de inşa edilmiş olan bu duvar, esasında burada daha

önce var olan bir konut yapısının batı dış duvarı olup, oldukça sağlam bir biçimde korunmuştur. Helenistik duvara aplike edilen, Geç Antik duvar ile I no'lu konutun doğu dış duvarı oluşturulmuştur. Böylece bu duvar caddeye kadar, bazı erken dönem duvarlarını da keserek devam etmiş ve burada evin caddeye paralel uzanan güney dış duvarı ile birleşmiştir. Aynı şekilde kuzeydeki küçük dörtgen mekanları oluşturan ara duvarlar ve evin kuzey dış duvarı burada daha önceden var olan erken dönem duvarlarının temelleri üzerinde, Geç Antik Çağ'da yeniden inşa edilmişlerdir. Evin batı dış duvarı da, bu duvarlara aplike edilerek güneybatıya doğru hafif bir açı ile devam etmiş, evin güney duvarını belirleyen caddeye paralel uzanan öndeki duvar ile birleşmiştir (Şekil 7).

Bugün, I no'lu konut olarak tanımlanan bu evin, duvarlarının neredeyse tamamı ayakta olup, öndeki dikdörtgen giriş odası ile ortadaki büyük mekanı birbirinden ayıran ara duvar hariç, duvarların tamamı 1.00m. yi aşan yükseklikte açığa çıkarılmışlardır. Ortalama olarak, 0.70 – 0.80m. genişliğinde olan bu duvarlardan, yine erken evreye ait olan doğu dış cephenin kuzeyindeki duvar hariç, tamamı iki sıra halinde orta boy moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği, düzensiz örgü tekniğinde inşa edilmişlerdir. Az önce değindiğimiz, doğudaki dış duvarın bir kısmını meydana getiren erken evreye ait duvar ise, son derece düzgün kesilmiş iri boy dörtgen taşların derz aralığı bırakmayacak şekilde bir araya getirilmeleri sonucu, isodomik bir örgü sisteminde inşa edilmiştir. Bu duvar ile daha sonra ona eklenen duvarlar arasındaki malzeme ve inşa tekniği farkları, hemen kendini belli eder.

Tabanlarında, zaman zaman tarımsal amaçlı olarak kullanılmış olan, bazı taş aletler ile birlikte, mimari tasarıma ait taş levhaların da devşirme malzeme olarak kullanıldığı (Resim 13), yassı taşlarla döşeli olan bu evin, ortadaki büyük mekanı ve arkada yer alan iki küçük odasının üzerinde bir ikinci kat olabileceği düşünülebilir. Zira, az önce söz ettiğimiz, evin doğu duvarının bir kısmını oluşturan erken evreye ait duvarın iç yüzünde, yaklaşık olarak 2.00m. yüksekliğinde, yatay düzlemde uzanması gereken bir hatıl yuvası boşluğu ve yine evin tabanında üst katları taşımaya yardımcı olabilecek ahşap dikmelere ait izlerin bulunması, evin bu kısımlarının en azından ahşap malzeme kullanılarak çift katlı bir biçimde, tasarlanmış olabileceğini akıllara getirmektedir (Resim 12).

Konut yapısının bahsettiğimiz bu mevcut plan yapısında, zaman içerisinde yeni duvarların ilave edilmesi ve girişlerin kapatılması gibi, son kullanım evresinde yapılmış ufak tefek bazı değişiklikler göze çarpar (Resim 14-15-16). Böylece yapının uzun yıllar

kullanılmaya devam edildiği, bazı ilaveler ile de daha işlevsel hale getirilmeye çalışıldığı izlenir. Burada ilk olarak bahsedilmesi gereken değişiklik, evin arkasında, yani kuzeyinde bulunan dörtgen mekanlardan batıda yer alanının iptal edilerek, burasının bir sarnıç olarak tasarlanmasıdır. Yaklaşık olarak 5.60m. derinliğe sahip olan ve ağız kısmında 2.25m. genişliğe ulaşan bu sarnıç yapısı, ana kayanın oyulması sonucu, armudi biçimde inşa edilmiş ve evin terk edildiği döneme kadar da kullanılmıştır (Resim 21).

Bunun dışında, eve girişlerin bu son kullanım evresinde yeniden tasarlandığı ve bazı girişlerin iptal edildiği anlaşılır (Resim 8-9). Tezgah ya da depolama amaçlı olarak kullanılan bazı mimari öğelerin yanında, yine depolamaya yönelik olarak, oldukça küçük bazı yeni mekanların yaratıldığı da tespit edilmiştir (Resim 10). Bu yeni tasarımlar, konutun Geç Antik evrenin başlarındaki yapısal düzeninde bazı değişiklikler yaratmakla birlikte, evin esas yaşam alanının ve konutun kullanım kurgusunun, bundan pek etkilenmediği anlaşılmaktadır.

4.2.1.2.II no'lu konut:

Bu alandaki bir diğer Geç Antik konut yapısı II no'lu konut olarak kodlanmış ve tek odalı dikdörtgen bir yapı olarak tanımlanmıştır (Şekil 2). Taş döşeli caddenin hemen kuzey bitişiğinde yer alan bu ev, I no'lu evin doğusunda kalan ve caddeden kuzeye doğru devam eden sokak ile bitişiktir. Hemen önündeki açık avlu ve bu avluyu ortak bir şekilde kullandığı, kuzeyinde yer alan III no'lu konut ile doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, esasında tek başına bağımsız bir konuttur diyebiliriz.

Burada, konut alanının kuzeyindeki yamaca doğru, kademeli bir şekilde yükselerek devam eden sokak yapısına açılan, 0.70m. genişliğindeki giriş, doğuya doğru yaklaşık 5.00m.' lik bir hol ile, devamında açık bir avluya bağlanır ve bu hol, buradaki konutlara geçişi sağlar (Resim 23). Etrafı burada bulunan evlerle çevrelenmiş olan bu açık avlu, ana kayanın tıraşlanması sonucu oluşturulmuş ve bazı endüstriyel amaçlı faaliyetlerin yapılmasına da imkan sağlamıştır (Resim 28). Aynı zamanda yağmur sularının toplanarak akıtıldığı, kayaya oyulmuş, oluk biçimindeki bir kanal ve bu kanalın bağlandığı bir de sarnıç avlunun işlevselliğini arttıran bazı uygulamalar olarak göze çarpar.

Sokak yapısından girilen holün yaklaşık 5.10m. kadar devamında, güneyde yer alan 0.75m. genişliğindeki açıklık, II no'lu evin girişi olup, bu evi holün sağladığı geçiş ile hemen önündeki açık avluya bağlamaktadır. Ortalama olarak 0.70m. genişliğindeki, iki sıra

halinde, moloz taşlardan oluşan duvarların oluşturduğu dörtgen biçimdeki bu mekanın ölçüleri, tam olarak içte 5.20 x 4.05m.dir. Tıpkı I no'lu evde olduğu gibi, burada da ev erken evreye ait evlerin kalıntıları üzerine oturmuş ve kısmen erken dönem duvarları burada da kullanılmıştır (Resim 26). Mesela, evin kuzey duvarı, temel seviyesinde burada erken evrede yer alan bir evin duvarı olup, üzerine bu dönemde yeni bir duvar inşa edilerek yeniden kullanılmıştır.

Batı duvarı ise, bu dönemde yeni inşa edilmiş olup, buradaki erken evreye ait yapıları keserek caddeye ulaşır ve burada doğuya köşe yaparak evin güney cephesini oluşturan duvar ile birleşir. Yine burada, I no'lu evde alışık olduğumuz biçimde, evin caddeye paralel uzanan dış duvarının caddeye taşarak caddenin bir kısmını işgal ettiği gözlemlenir (Resim 24-25). Caddenin ilk inşa edildiği dönemde, onunla aynı aksta bulunan ve paralel devam eden erken dönem duvarı, girişi ile birlikte bu yeni uygulama sonucu konutun içerisinde kalmış olup (Resim 27), bugün sadece temel seviyesinde takip edilebilir durumdadır. Bu evin, 0.55m. genişliğindeki doğu duvarı ise, avlu ile ev arasında, bu iki yapıyı birbirinden ayıran bir nevi iç duvar gibi değerlendirilebilir.

Tabanı erken dönem duvarlarının kalıntıları ve ana kayanın düzlenmesi sonucu meydana gelmiş olan evin, bir üst katı olduğuna dair şimdilik herhangi bir ip ucu yoktur. Olasılıkla, yakın ilişki içerisinde olduğu ve avluyu ortak olarak kullandığı III no'lu konut ile birlikte tasarlandığı anlaşılmaktadır.

4.2.1.3.III no'lu konut:

11.00 x 5.40m. ölçülerine sahip olan, III no'lu konut yapısı da tıpkı ortak bir avluyu paylaştığı, az önce sözünü ettiğimiz II no'lu konut gibi (Şekil 2), sokak ile bağlantılı olan ve sokağın direkt olarak açıldığı hol ile dış dünyaya bağlanır (Resim 23). Evin güney cephesinde yer alan yaklaşık olarak 1.00m. genişliğindeki giriş (Resim 29), bu evi hole ve oradan da açık avluya ya da sokağa bağlar. Bu geniş girişten geçen bir kişi, ilk olarak evin 3.50 x 3.80m. ölçülerindeki, dörtgen biçimli ön odasına (III A) ulaşmakta ve oradan da evin doğusunda yer alan, 3.80 x 6.00m. ölçülerindeki dikdörtgen şeklindeki esas yaşam alanına (III B) varabilmektedir. 0.80m. kalınlığındaki bir ara duvar ile ayrılan bu iki mekan, bu duvar üzerinde yer alan yaklaşık 0.90m. genişliğindeki bir açıklık ile birbirlerine bağlanırlar (Şekil 2).

Kuzeyde ve doğuda, dik olarak sırtını alanın ikinci terasına yaslamış olan evin, hol ve avludan ayrılmasını sağlayan güney dış duvarıyla, iki mekanını birbirinden ayıran ara duvarı, erken kullanım evrelerine ait duvarların temel seviyesinde korunarak, üzerlerine bu dönemde yeni duvarlar inşa edilmesi sonucu oluşturulmuştur. Diğer dış duvarları ise tamamıyla Geç Antik dönemde inşa edilmiş olup, burada erken dönem duvarlarını kesmişlerdir (Şekil 7).

Tabanlarının burada bulunan ana kayaların kesilmesi sonucu oluşturulduğu anlaşılan, birbirleriyle ilişkili bu iki konutun, son kullanım evresinde önemli bazı değişiklikler yapılarak yeniden tasarlandıklarını söyleyebiliriz. Burada özellikle III no'lu konutun kuzey ve doğudaki duvarlarının iç kısımlarına kimi zaman 0.80m. genişliğe ulaşan iç duvarlar inşa edilmiştir (Resim 33). Olasılıkla bu yeni kullanım evresinde, evin alt kat planı pek değiştirilmesede de, bir üst kat tasarlandığı ve bunun için üst katı taşıyacak duvarların sağlamlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Evin tüm kuzey cephesini kapatan bu yeni duvar, doğuya doğru köşe yaparak doğudaki duvarı da kapatmış ve devam ederek IV no'lu evin avlusuna kadar uzanmıştır. Yapılan bu değişiklikler sonrası, evin en azından ilk inşa edildiği evrede tek katlı olarak kullanıldığı ve biçimlendiği, sonrasında iki katlı olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Zaman zaman dolap nişleri ve çeşitli mobilya benzeri aksamların kullanılmasına yardımcı uygulamaların görüldüğü bu iç duvarlar (Resim 32) , bir önceki evrede inşa edilen duvarlara nazaran daha basit ve sıradan bir işçilik gösterirler. Bu duvarlarda dolgu malzemesi olarak gelişmiş güzel biçimde kırık tuğla ve çatı kiremit parçaları kullanılmış olup, duvarın kendisi moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği düzensiz bir örgüde inşa edilmiştir.

4.2.1.4.IV no'lu konut:

Ortak bir avluyu paylaşan ve birbirleri ile bağlantılı oldukları anlaşılan II ve III no'lu evlerin hemen doğu bitişiğinde, direkt olarak cadde ile bağlantılı olan bir başka konut yapısı bulunmaktadır. Cadde yapısının yönelişine uygun olarak, caddenin güneye doğru kıvrım yaptığı alanda, tam da dörtgen olmayan bir parselde sıkışan bu ev, IV no'lu konut olarak tanımlanmaktadır (Şekil 2). Direkt olarak caddeye açılan ve burada bir nevi açık avlu işlevi gören ön odası ile birlikte, bu ön odanın açıldığı esas yaşam alanını oluşturan iki

dörtgen odasının daha bulunduğu yapı, 11.50 x 7.50m. ölçülerinde olup, toplam üç mekandan meydana gelir.

Kot olarak caddeden epeyce yüksek olması sebebiyle, evin girişine olasılıkla caddeden birkaç basamaklı merdiven yardımıyla çıkılıyor, ardından yaklaşık olarak 0.80m. genişliğindeki girişten geçiliyor ve evin üçgen biçimli avlusuna ulaşıyor olmalıydı (IV A). En geniş yerlerinden ölçüldüğü vakit, 6.00 x 5.00m. ölçülerinde olan ve bir avlu işlevi gören bu ön odanın, caddeye bakan dış duvarı ile doğu kenar duvarı yaklaşık 0.80m ölçülerindeki bir kalınlığa sahipken, batıdaki II ve III no'lu evlerin avlusu ile bu avluyu ayıran duvar 0.55 – 0.70m. kalınlığındadır. Burada olasılıkla daha erken dönemde oluşturulmuş olan büyük bir açıklık, bu dönemde ikiye bölünmüş ve iki farklı konut için, iki ayrı açıklık yaratılmıştır (Şekil 7).

Evin yamuk biçimli bu açık avlusunun, doğuda diğer yaşam alanlarına açıldığını görürüz. Burada 0.90m. genişliğindeki bir kapı, yaklaşık olarak 3.00 x 5.00m. ölçülerindeki, evin esas yaşam alanları olan iki farklı mekana açılır. İlk olarak kapının açıldığı güneyde yer alan dörtgen bir mekan (IV C) ve hemen onun kuzeyinde, yine 0.90m.' lik bir başka giriş ile ulaşılan diğer dörtgen mekan (IV B) bulunmaktadır.

Burada, tamamı aynı zamanda inşa edildiği anlaşılan duvarlar 0.70m. genişliğinde olup, bu evin ikinci bir katının olduğuna dair bir ize henüz rastlanmamıştır. Ancak, evin arkasını geniş bir mekana dayadığı ve bu mekanın burada konut ile bağlantılı bir mekan olduğu düşünülmektedir (Şekil 2). Şimdilik IV no'lu konut ile organik bir bağlantısının tespit edilemediği bu geniş mekanın, doğusuna doğru bir başka geniş mekan daha bulunmakta ve bu mekana giriş, güneyde bulunan genişçe bir kapıdan yapılmaktadır.

Bu yapıların hemen doğusunda bulunan büyük ve geniş açık alan ise şimdilik tanımlanamamış bir yapı birimi olsa da, etrafındaki yapıların durumu ve konumu göz önüne alındığında burada büyük bir açık avlu görevi yapıyor olmalıydı. Doğusunda bulunan büyük bir konut, batısında bir başka konut birimi ve kuzeyi ile güneyi ise yollar ile çevrelenmiştir.

4.2.1.5.V no'lu konut:

Bu alanda tespit edilen diğer konut yapıları olan, V ve VI no'lu konutlar ise, alanın kuzeyinde yer alan ikinci teras üzerinde, buradaki açık avlular etrafında yer alırlar (Şekil 2). Şu ana dek iki konut biriminin açığa çıkarılabildiği bu alanda, ortak avluları paylaşan

daha fazla konut yapısı bulunmaktadır. Bu konutlara ait duvarlar yüzey seviyesinde takip edilebilmektedirler. Fakat, bu duvarların yığıntı biçiminde olmaları ve etrafında gelişen büyük çalılar nedeniyle, detaylı biçimde tanımlarının yapılması mümkün olmamıştır.

Buradaki konutların, bir alttaki terasta bulunan konutlara nazaran, daha üst kotta yer almaları sonucu, kentin terk edildikten sonraki formasyon sürecinden daha fazla etkilendikleri açıktır. Akıntının kuzeyden güneye doğru eğimli bir biçimde devam etmesi sonucu, buradaki konut duvarları alttaki terasa nazaran yüzeye daha yakın kalmışlar ve bunun sonucunda da, duvarlar sadece 0.30 – 0.40m. yüksekliğe kadar korunabilmişlerdir (Resim 39). Günümüze ulaşmayı başaran ve kazılar sonrası açığa çıkarılan konutlarsa, tıpkı konut alanında tespit edilen diğer yapı duvarlarında olduğu gibi, orta boy düzensiz yontulmuş taşların iki sıra halinde çamur harcı ile bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuşlardır. Bu duvarlarda da derz dolgusu olarak çok sayıda kırık tuğla ya da çatı kiremidinden yararlanılmıştır.

Günümüze kadar ulaşabilen kalıntılardan ve yapılan kazılar sonrası elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla, toplamda 8.00 x 6.60m. ölçülerinde olan ve burada V no'lu konut olarak adlandırılan konut yapısı, oldukça sağlam ve kaliteli yapılmış bir taban döşemesine sahiptir (Resim 36). Tabanı yer yer devşirme malzemelerinde kullanıldığı, yuvarlatılmış yassı taşlardan yapılmış olan 5.60 x 4.00m. ölçülerindeki genişçe dörtgen bir oda (V A) ve onun hemen önünde, 5.25 x 1.30m. ve 5.25 x 1.00m. ölçülerindeki iki dar dikdörtgen mekan (V B – V C) bu yapının esasını oluşturur (Şekil 2).

Bu yapının, hemen güneydoğusunda yer alan, yine tabanı taş döşeli 5.60 x 4.20m. ölçülerindeki açık bir avlu ile birlikte tasarlandığı anlaşılmakta ve buraya büyük odanın doğusunda yer alan bir açıklıkla bağlandığı fark edilmektedir. Açık avlunun kuzey köşesindeki bir giriş, burada ilk olarak erken dönem duvarlarının tekrar kullanılmasıyla oluşturulan küçük bir vestibulum'a, oradan da dörtgen odanın doğusundaki bir kapıya bağlanmakta ve böylece V no'lu konutun avluya açılması sağlanmaktadır.

Bu yapının, batısında yer alan açık avlu ile henüz bir bağlantısının olup olmadığı saptanamamış olmakla birlikte, evin en büyük odası konumundaki dörtgen odanın (VA), önündeki mekana 1.23m lik bir kapı ile bağlandığı anlaşılmaktadır (Resim 36). Burası dikdörtgen bir yapıda olup, mekanın pek de kullanışlı olmayan iki farklı bölmeden oluştuğu anlaşılmaktadır. Burada, mekanın tam orta kısmında, yaklaşık olarak 0.55m. genişliğindeki bir duvar, yapıyı enlemesine ikiye bölmekte ve böylece burada iki dar,

dikdörtgen mekan oluşmaktadır (V B – V C). Bu mekanların ölçülerine bakacak olursak kuzey kısımda yer alanın 1.00m. eninde ve 5.35m. genişliğinde olduğunu görürüz. Bunun güneyindeki ise 1.30m. eninde olup aynı genişliğe sahiptir. Bu iki mekanında biçim ve ölçülerine göre, güneydekinin bir ön oda ve açıklık, onun devamında ortada bulunan odaninsa ancak depolama amaçlı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

4.2.1.6.VI no'lu konut:

VI no'lu konut birimi; yine kuzey terasta, V no'lu konutun hemen batısında ve alanın kuzeybatı köşesindeki sütunlu porticos olduğunu düşündüğümüz yürüyüş yolunun güneyinde yer alan tek odalı bir yapıdır (Şekil 2). V no'lu konut ile arasında, 6.00 x 3.20m. ölçülerinde dikdörtgen bir avlu bulunan bu evin, kuzeydoğu köşesinde yer alan bir giriş kapısı ile bu avluya açıldığını söyleyebiliriz. Şimdilik bu evin avlu ile sınır olan doğu duvarı ile güneyde yer alan dış duvarının bir kısmı açığa çıkarılmış olup, bunlar iki sıra taşın çamur harcı ile bir araya getirildiği basit duvarlar şeklindedirler. Evin batı dış duvarı ile birlikte sütunlu porticos'a cephesi olan kuzey duvarları henüz ortaya çıkarılmamışlardır (Resim 40).

Konut alanının stratigrafik oluşumunun en iyi olarak takip edildiği yer bu iki konut arasındaki avlu olup, burada yapılar birbirleri üstüne binerek bir çok yapım evresinin bir arada görülebilmesine imkan sağlamışlardır. Geç Antik kullanım evresinde bu avlunun hemen kuzeyinde yer alan porticos'a birkaç basamaklı merdivenle bağlandığı, burasının kot olarak bu porticos'dan daha düşük olmasından anlaşılabilir (Resim 41).

Konut alanının batısına doğru devam ettiği gözlemlenen sütunlu porticos'un ise yürüyüş yolunun düzgünce kesilmiş taş bloklarından oluştuğu ve burasının kuzeyinde başka konut yapılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu alanda konutlara ait duvarların, az önce de değindiğimiz üzere, yığıntı biçiminde olmaları ve kazıların henüz yapılmamış olması sebebiyle bu konutlar hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır.

Aynı şekilde, alanın doğusunda Büyük Mekan olarak nitelendirdiğimiz, boyut ve biçim olarak bir hayli büyük ölçülere sahip yapı, her ne kadar duvarlarının bir kısmı ayakta olsa ve takip edilebilse de detaylıca araştırılmayı bekleyen bir diğer konut biçimi olarak kalmıştır. Mevcut duvarlarının inşaa tekniği ve yapım özellikleri ile Geç Antik karakteri taşıyan bu yapı, burada ele aldığımız diğer orta sınıf yapılardan biraz farklı bir karakterdedir.

4.2.2. Batı kilisesinin kuzey yamaçlarında yer alan konut alanı

Kentin Geç Antik konut yapılaşmasının diğer örneklerini oluşturan konutlardan bir kısmı, yine bu alanın hemen altında, güneydoğusundaki yamaçlarda yer alır. Gymnasion yapısının güneyindeki konut alanından başlayarak, güneye doğru kıvrılarak devam eden, tabanı taş döşeli caddenin ulaştığı yerde bulunan ve kentin en önemli kilisesi olarak bilinen Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki bu dar yamaçlar ya da teraslar, Geç Antik konutların bazılarında ev sahipliği yaparlar. Bu konutlar, burada kilisenin üzerine oturduğu doğal ana kayanın kesilerek tıraşlanması sonucu elde edilen düzlükler üzerinde, eğime yaslanmış mekanlar sırası halinde tespit edilmişlerdir (Resim 53).

Kentte daha önceki yıllarda yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılan ve kilisenin kullanım evreleri ile çağdaş oldukları belirlenen bu konutlar¹⁰, inşa teknikleri ve malzeme kullanımını bakımından, gerek gymnasion yapısının güneyindeki konutlar, gerekse kentteki diğer Geç Antik konutlar ile oldukça benzer özelliklere sahiptirler. Zira daha önceki yıllarda yapılan kazılar sonrası elde edilen buluntular arasında, M.S. 5. yüzyıl başlarından 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen kırmızı astarlı Geç Roma seramikleri ile birlikte, çok sayıdaki kandil parçasının bulunması, konutların bu tarihte kullanıldıklarını gösterir.

Burada da evlerin cadde ve sokaklar etrafında geliştikleri, topografyaya bağlı olarak plan şemalarının oluştuğunu söyleyebiliriz. Evler arazinin elverdiği ölçülerde küçük ve dar odalara sıkışmış, daha çok dörtgen formda basit bir işçilikle inşa edilmişlerdir (Şekil 4).

Burada özellikle, kilisenin ana kaya üzerine oturtulan kuzey duvarına bir süre paralel olarak uzandıktan sonra, güneye doğru dik bir biçimde kıvrılan su basmanın önündeki konutlar tamamen açılmış olup, plan özellikleri tespit edilebilmiştir (Resim 54). Bu su basmanın, yaklaşık 10.00m. uzunluğunda olduğu ve büyük boy kesme taşlardan yapıldığı anlaşılır. Önünden geçen caddenin kuzey cephesini, buradaki dar terasta inşa edilen evlerin ise cadde ile sınır olan güney cephesini oluşturur. Düzgün ve kaliteli bir işçiliğe sahip olan bu mimari yapı elemanının, bir zamanlar burada caddenin bir kısmını kapattığı düşünülen, porticos'un sütunlarını taşıdığı, üzerinde yer alan sütun kaide izlerinden hemen anlaşılabilir.

¹⁰ Gönül Çantay, "Assos Batı Bazilikasının ...", s:77.

4.2.2.1.I no'lu konut:

Su basmanın kuzeyinde yapılan çalışmalar sonrası, bu güne kadar, toplam olarak dört farklı mekan açığa çıkarılmış ve bu yapıların her biri konut biçimleri olarak tanımlanmışlardır¹¹ (Şekil 4). Bunlardan ilki, planda I no'lu konut olarak belirtilmiş olup, yaklaşık olarak 3.00 x 2.50m. ölçülerinde, tek odalı bir mekandır.

Konut yapısı orta boy iki sıra moloz taşın, çamur harcı ile bir araya getirildiği düzensiz örgü biçimindeki yaklaşık 0.70m. kalınlığındaki duvarlardan oluşur. Güneyindeki caddeye, önünde bulunan subasman üzerindeki 0.65m. genişliğindeki dar bir giriş ile bağlanmakta, zemin olarak ondan daha düşük kotta yer almaktadır.

4.2.2.2.II no'lu konut:

Bu alanda tespit edilen diğer bir konut yapısı II no'lu konut olup, yaklaşık olarak 3.00 x 3.00m. ölçülerinde, tek odalı bir yapı biçimindedir. Az önce tanımladığımız konut ile aynı yerde, onun hemen batı bitişiğinde ve kilisenin kuzey duvarına paralel olarak devam eden cadde yapısının hemen üzerindeki dar yamaçlarda yer alır (Şekil 4). Diğerine nazaran biraz daha büyük boyutlu olan bu evde, dörtgen planda inşa edilmiştir (Resim 54).

Orta boy iki sıra moloz taşın, çamur harcı ile bir araya getirildiği düzensiz örgü biçiminde inşa edilen duvarlara sahip bu evin girişi de, tıpkı bir önceki konut yapısında olduğu gibi, yine önünde yer alan su basman üzerindeki yaklaşık 0.70m. genişliğinde, dar bir girişten yapılmış olmalıdır. Bu girişlerin tanımlanmasındaki en önemli ip ucu, mekanların iç kısımlarında bulunan tek taş basamaklardır. Yol seviyesinden yaklaşık 0.30-0.40m. kadar, daha aşağıda olan mekanlara giriş, bu basamaklar sayesinde, kolayca yapılıyor olmalı idi¹². Her biri farklı zemin seviyesinde açığa çıkarılan bu konutların, böylece yol seviyesinden düşük bir kotta inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Resim 55).

4.2.2.3.III no'lu konut

III no'lu konut, tam da dörtgen olmayan bir forma sahip olup, tıpkı diğerleri gibi 3.00 x 3.50m. ölçülerinde, tek odadan oluşan bir konut birimidir. Bu evde, orta boy iki sıra moloz taşın, çamur harcı ile bir araya getirildiği düzensiz örgü biçimindeki yaklaşık 0.70m. kalınlığındaki duvarlardan oluşur. Topografyaya bağlı olarak, önde daralan arkadaysa

¹¹ Gönül Çantay, "Assos Batı Bazilikasının ...", s: 77-78.

¹² *Ibid*, s: 78.

genişleyen bir şekilde inşa edilmiştir (Şekil 4). Düzgün olmayan bir plan şemasındaki yapının duvarları, üst terasta bulunan yapıların yol kotu ile aynı seviyede olup, yaklaşık olarak 2.00m. kadar bir yükseklikte korunmuşlar ve açığa çıkarılmışlardır (Resim 56).

Yine bu yapının girişi de, caddeye paralel uzanan su basmanın önünde yer alan diğer iki konut yapısında olduğu gibi, olukça dar olup mekanın iç kısmında bulunan tek taş bir basamakla evin zeminine ulaşılır.

4.2.2.4.IV no'lu konut:

Şimdiye kadar bahsettiğimiz üç konutun da önünde yer alan bu su basmanın batısına doğru, yine konut yapısı olarak tanımlanabilecek büyük bir yapı bulunmaktadır. Planda IV no'lu konut olarak kodlanan yapı, tek bir mekandan oluşur. Kilisenin kuzey duvarına paralel olarak devam eden cadde ile, kuzeydeki dik teraslara geçiş sağlayan bir sokağın kesiştiği yerde bulunan bu yapı, ön kısımda yaklaşık olarak 5.20m ölçülerinde iken, arka kısımda daralarak 2.40m.'lik bir genişliğe düşer (Şekil 4). Güney cephede, yaklaşık 0.90m. genişliğindeki bir kapı ile de yola açılır. Doğudaki uzun duvarı, tıpkı alandaki diğer duvarlarda olduğu gibi iki sıra aşın çamur harcı ile bir araya getirildiği basit bir işçilik göstermekte olup, 0.80m. genişliğindeki bu duvar, 1.80m. yükseklikte günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Burada, kilise duvarına paralel olarak uzanan caddenin, kilisenin nartex kısmının arkasına dolaştığı ve buradan basamaklar yardımı ile alt terasa ulaştığı rahatlıkla izlenir. Ancak, bu basamaklı alana gelmeden, nartex kısmının hemen önünde, yine caddenin kuzeyindeki yamaçlara sırtını vermiş mekanlar sırası halinde başka konut yapılarının olduğu yüzeydeki duvar kalıntılarından anlaşılabilir. Bu alandaki kazılar şimdilik tanımlarını yaptığımız bu birkaç konut ile sınırlı kaldığından, henüz kazıları yapılmamış olan konutların plan şemaları hakkında kesin yargılara varmak mümkün olmamıştır. Fakat, yüzeyde görülebilen duvar kalıntılarında, bunlarında aynı dönemde inşa edildikleri ve burada da birer odalı, dar mekanlar şeklinde konutlar meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Bu konutlarda topografyanın elverdiği ölçülerdeki adalar üzerinde gelişmiş olan, küçük boyutlu yapılardır. Tıpkı, kentteki diğer Geç Antik konutlarda olduğu gibi, basit bir işçilik gösteren bu alandaki konut yapılarının duvarları da, orta boy moloz taşların iki sıra halinde çamur harcı ile bir araya getirilmeleri sonucu, düzensiz örgü biçiminde inşa edilmiştir. Burada da zeminler, ana kayaların düzlenmesi sonucu oluşturulan taş tabanların

üzerine, sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. Örtü sistemleri ise muhtemelen güneye, yani caddeye doğru alçalan bir eğimle devam eden şekilde ya da düz bir dam şeklinde olmalı idi.

4.2.3. Doğu yamacında yer alan konut alanı

Kentin merkezinden biraz uzaklaşıp, doğudaki yapılaşma alanına göz attığımız vakit, yumuşak ve alçak eğimlerle devam ederek denize ulaşan bir arazi yapısıyla karşılaşırız. Bugün, Doğu Yamacı olarak adlandırılan bu alan, tamamen çalılıklarla kaplı, son derece sarp bir arazi konumundadır. Ancak, yapılan çalışmalar sonrası, burada kent dokusuna ait son derece önemli yapıların varlığı tespit edilmiştir (Şekil 1). Bu arazi üzerinde, denize doğru alçalan eğimlerle oluşturulan geniş teraslarda, son derece etkileyici bir yerleşim dokusunun yaratıldığı anlaşılmaktadır. Fakat ne yazık ki, bu alanda kısıtlı sayıda çalışmalar yapılabilmiş ve bu geniş yerleşim alanı hakkındaki bilgilerimiz yetersiz kalmıştır.

Buna rağmen, burada tespit edilen yapılardan bir kısmının Geç Antik konutlar olduğunu ve bunların da, kentte tespit edilen diğer Geç Antik konutlara benzer nitelikte inşa edildiklerini söyleyebiliriz. Kentin bu kısmında yer alan ve eğimli terasları birbirine bağlayan yol ağının etrafında gelişim gösterdikleri anlaşılan konutlar, tıpkı kent içinde tespit edilen diğer konutlarda olduğu gibi, eğimli arazi şartlarının elverdiği ölçülerdeki parseller üzerinde yer alırlar (Şekil 1). Özellikle, 1980'li yılların sonlarında yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılan, tabanı taş döşeli bir cadde ve onun hemen önündeki, yine tabanı düzgün kesilmiş yassı taşlardan oluşturulan açık bir avlu etrafında dizilmiş mekanlar biçimindeki konut dokusu, burada gymnasion güneyindeki konut alanının bir benzeri ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir¹³.

Geç Antik konutlar, burada da kendilerinden önce inşa edilmiş olan ve alanı doğu – batı yönünde ikiye bölen bir cadde etrafına yayılmışlar, doğal ana kayaların kesilip düzleştirildiği kısımlara yerleşmişlerdir. Farklı ölçülerde, dörtgen formdaki çeşitli mekanların bir araya gelerek oluşturdukları konut biçimleri, biri yol seviyesinin altında, diğeri ise üzerinde yer alan iki teras üzerinde tespit edilebilmişlerdir. Bunlar da, tıpkı kentin diğer alanlarında ortaya çıkarılan Geç Antik konutlarda olduğu gibi, olasılıkla erken dönemden itibaren kullanılan konut yapılarının üzerine inşa edilmişler ve kent terk edilene

¹³ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s:82-84.

kadar, plan uygulamasındaki bazı değişiklikler ya da onarımlar sonucu uzun yıllar kullanılmışlardır.

Bu alanda, yani Doğu yamaçlarında tespit edilebilen altı adet Geç Antik konut yapısı, uygulamada görülen bazı detaylar dışında, genel hatları ile birbirlerinin benzeri özelliklere sahiptirler. Örneğin, bu konut biçimlerinden bazıları caddeye paralel uzanıp, dörtgen formlu mekanların bir sıra halinde arka arkaya gelmeleri sonucu, dikdörtgen bir plan şeması gösterirken; bazıları açık avlular etrafında, düzgün olmayan şekillerde inşa edilmiş mekanların bir araya geldikleri, basit plan şemalarına sahiptirler (Resim 57). Sonraki kullanım evrelerinde de bu plan şemasından pek uzaklaşmayan konutlar, yapılan onarımlar ve yeni bazı duvarların eklenmesi ile mevcut biçimlerini kısmen korumayı başarmışlardır. Yapılan yeni düzenlemeler sonucunda da Geç Antik Çağ'ın sonlarına kadar kullanılmışlardır.

4.2.3.1.I no'lu konut:

Doğu Yamacı'nda tanımlayabileceğimiz konutlardan ilki; buradaki cadde ile direkt bağlantılı olup, birbirine yakın ölçülerdeki üç mekanın bir araya gelmesi sonucu oluşmuş olan, I no'lu konut yapısıdır (Şekil 5). Konut alanının genel planına bakıldığı vakit oldukça düzgün, dikdörtgen bir şemada olan yapı, olasılıkla geç dönemlerdeki kullanım evrelerinde daha küçük mekanlara bölünmüş ve bugünkü basit görünümüne kavuşmuştur. Burada evin ilk inşa edildiği dönemde, yaklaşık olarak 0.90m genişliğindeki bir girişe sahip olduğu ve bu girişin evin son kullanım evresine kadar kullanıldığı anlaşılır. Yaklaşık olarak 4.00 x 3.50m ölçülerinde dörtgen planlı bir ön odaya açılan (I A), bu girişin aynı zamanda evi caddeye bağladığı görülür. Bu ön oda, neredeyse tüm Assos konutlarında görebileceğimiz, ortak bir mekan olup, evin diğer yaşam mekanlarını oluşturan odalara açılır. Bu odalardan ilki 4.50 x 3.50m ölçülerindeki bir orta mekan görünümündedir (I B) ve bu oda da hemen bitişiğindeki, en arkadaki daha küçük odaya geçiş sağlar (I C). Bu odanın batıda bulunan arka duvarı yitik olduğundan tam olarak ölçülememiştir.

Evin yaklaşık olarak 0.70m. kalınlığında, orta boy taşların iki sıra halinde, düzensiz örgü tekniğinde inşa edildiği anlaşılan duvarlarının, günümüzde 0.50-0.60m. yüksekliğe kadar korunduğu görülür. Bundan dolayı, mevcut duvar kalıntılarında yola çıkarak, evin üst yapısına ilişkin fikir verecek yorum ve öneriler getirmek oldukça güçtür (Resim 58). Ancak, burada değinilmesi gereken önemli bir husus, cadde ile direkt bağlantısı olan evin,

aynı zamanda kuzeyinde yer alan açık avlu ile de bağlantısının olmasıdır. Böylece ev halkı bir taraftan caddeye doğrudan ulaşırken, diğer taraftan da avluya ulaşabilmiştir.

Tabanı dörtgen biçimlerdeki kesme taşlarla döşenmiş olan bu açık avlu; güney kısmında 6.50m.'ye yaklaşan bir genişliğe sahip olmasına rağmen, kuzeye doğru daralarak üçgenimsi bir form kazanır. I no'lu konutun, caddeye bağlantıyı sağlayan ön odadaki girişin hemen kuzey aksındaysa, diğer giriş bulunmaktadır ve bu giriş az önce bahsettiğimiz şekliyle evin aynı zamanda açık avluya bağlanmasını sağlamaktadır. Böylece evin hem cadde hem de avlu ile eş zamanlı bir giriş - çıkış sisteminin olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5).

4.2.3.2.II no'lu konut:

Konut alanının doğusunda ikinci bir açık avlu bulunmaktadır. Bu avlunun batısında, alandaki diğer konutların plan oluşumundan biraz farklı olarak gelişmiş olan ve II no'lu konut olarak kodlanan bir Geç Antik konut birimi daha bulunur. Bu yapı arazi şartlarında dolayı, diğer konut birimlerinin aksine caddeye eğik bir açıyla konumlanmıştır (Şekil 5). Buda ele aldığımız yapının, diğer konutlara nazaran daha farklı bir plan şemasında gelişmesine neden olmuştur. Örneğin, yapının hemen önündeki avlu ile olan bağlantısını sağlayan ön odası (II A), 6.50 x 2.50m. ölçülerinde, dikdörtgen biçimde oldukça büyük bir mekandır. Bu ön oda, önündeki avluya bugün sadece temel seviyesinde görülebilen ve olasılıkla 1.50m. yakın ölçülerde olan, geniş bir açıklıkla bağlanmaktadır. İlk olarak evin kuzey köşesinde, dörtgen olmayan 2.50 x 2.50m. ölçülerindeki küçük bir geçiş odasına açılır (II C). Bu küçük odadan da dar bir giriş vasıtasıyla, güneye doğru genişleyen biçimde, yine dörtgen olmayan bir yapıda inşa edilmiş olan, 4.00 x 4.50m. ölçülerindeki başka bir odaya varılır (II B).

Caddeye paralel uzanan, açık avluların altında yer alan konut birimlerine nazaran daha üst kotta ve bir üst terasta yer alan bu konut yapısının, batı cephesindekiler hariç neredeyse tüm duvarları 1.00m. den fazla bir yükseklikte günümüze dek ulaşmışlardır. Bunlarda tıpkı diğer konut yapısında olduğu gibi, orta boy taşların iki sıra halinde, düzensiz örgü tekniğinde inşa edildiği duvarlardır.

4.2.3.3.III no'lu konut:

Yine bu avlunun hemen kuzeyinde, yaklaşık olarak 0.80m ölçülerindeki dar bir girişle ulaşılan, başka bir konut birimi yer alır (Şekil 5). III no'lu konut olarak kodlanan bu evin, avlu ile direkt bağlantılı olan ön odası (III A), öndeki giriş cephesine doğru genişleyen, üçgenimsi bir formda olup, yaklaşık olarak 4.00 x 3.00m. ölçülerindedir. Bu dörtgen olmayan formdaki ön odanın açıldığı, doğuda yer alan ve evin esas yaşam alanı olan ikinci oda ise (III B), kuzey ve doğu duvarları bugün ayakta olmasalarda, ölçülebildiği kadarıyla yaklaşık olarak 3.50 x 3.50m.olup, tam bir dörtgen formundadır.

Evin kuzey ve batı dış duvarları günümüze kadar yaklaşık olarak 0.50m. yüksekliğe kadar korunmuş olup, diğer duvarlar ancak temel seviyesinde takip edilebilir. Mevcut kalıntılardan bu evi meydana getiren duvarların da, 0.70m. genişliğinde, çamur katkılı olarak iki sıra taşın bir araya getirilmesi biçiminde inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

4.2.3.4.IV no'lu konut:

II ve III no'lu konutlar dışında, bu avluyu kullandığı anlaşılan bir diğer konut yapısı, planda IV no'lu konut olarak işaretlenmiştir ve bu avlunun hemen doğusunda yer alır (Şekil 5). Bugün duvarlarının sadece temel seviyesinde takip edilebildiği anlaşılan yapı, yaklaşık 0.90m. genişliğindeki bir giriş ile avluya bağlanmış olmalıdır. Caddeye dik olarak, dikdörtgen bir plan şemasında geliştiği anlaşılan bu konut, az önce bahsettiğimiz, caddeye paralel uzanan konutlar ile benzer olup, basit ve sade bir görünümündedir.

Ölçülebildiği kadarıyla, yaklaşık olarak 0.65m. genişliğe sahip duvarları, 3.80 x 3.80m. ölçülerinde, dörtgen planlı eşit iki oda meydana getirmişler ve bu iki oda ile burada küçük bir konut birimi oluşturulmuşlardır. Bu konut birimi, kuzeyde yer alan odanın (IV A) batı dış duvarında bulunan dar bir açıklık vasıtasıyla avlu ile direkt olarak bağlantılıdır. Direkt olarak avluya açılan bu oda, evin ön odası olup, onun güneyindeki diğer dörtgen oda da (IV B) esas yaşam alanını meydana getirmiştir diyebiliriz. Tıpkı diğer konutlarda olduğu gibi duvarlar, çamur harcı kullanılarak bir araya getirilen orta boy moloz taşlardan oluşmuşlardır.

4.2.3.5.V no'lu konut:

Buradaki diğer bir konut yapısı, yine bu alanın güney aksında, hemen hemen diğer konutlarınkine benzer ölçülerdeki iki dörtgen odanın bir araya gelmesi sonucu meydana gelen V no'lu konuttur (Şekil 5). Bugün sadece temel seviyesinde takip edilebilen duvarlarından anlaşıldığı kadarıyla, tıpkı caddeye paralel uzanan ilk konutta olduğu gibi, bu evin de caddeye paralel olarak gelişen, dikdörtgen bir plan şeması gösterdiği söylenebilir. Ancak, burada evin girişi diğer konutlardan farklı bir şekilde, direkt olarak cadde veya avluya açılmaz, değişik bir uygulama gösterir. Evin, caddenin kuzeyinde yer alan açık avluya, bu caddeden geçişini sağlayan, kısaca bir hol ya da sokak diyebileceğimiz geçiş yolu üzerinde yer alan, 0.86m. genişliğindeki dar bir giriş ile bağlandığı görülür. Bu girişten geçen bir kişi, ilk olarak yaklaşık 3.00 x 3.50m. ölçülerindeki bir ön odaya girmekte (V A), oradan da yine dar bir giriş ile evin esas yaşam alanı olan 4.00 x 3.50m. ölçülerindeki arka odaya ulaşmaktadır (V B) (Resim 60).

Burada da duvarların direkt olarak ana kayalar üzerine oturdukları ve kaba yonu moloz taşların iki sıra halinde çamur harcı kullanılarak bir araya getirilmesi sonucu oluşturuldukları görülür.

4.2.3.6.VI no'lu konut:

Üçgenimsi bir biçime sahip, tabanı taş döşeli olan açık avlunun hemen kuzeybatısında iki odalı bir başka konut yapısı görülür (Şekil 5). İlk yapım evresinde yaklaşık olarak 4.00 x 4.00m. ölçülerindeki, iki dörtgen mekandan meydana gelen bu konut yapısı VI no'lu konut olarak tanımlanmıştır ve alana kuzey – güney yönünde, dik bir dikdörtgen biçiminde yayılmıştır (Resim 59). Mevcut kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, güneyinde bulunan odasının (VI A), doğu duvarındaki yaklaşık 1.00m genişliğindeki açıklık ile bu avluya direkt olarak açılmış olmalıdır. Böylece bu oda bir nevi ön oda işlevi kazanmış ve onun hemen kuzeyinde bulunan, esas yaşam alanı olan evin diğer odası ile (VI B) oldukça basit ama düzgün bir konut görünümü almıştır.

Daha çok güney ve doğu cephesinde bulunanların bir kısmının günümüze kadar ulaştığı duvarlarının, tıpkı alandaki diğer konutların duvarlarında olduğu gibi, iki sıra taşın çamur harcı ile bir araya getirildiği bir şekilde ve düzensiz örgü tekniğinde olduğu görülür (Resim 59). Yaklaşık olarak 0.70m genişliğinde olan bu duvarların, burada diğer konutlarda olduğu gibi ana kayaların üzerine oturdukları anlaşılır. Duvarların arazi

şartlarına bağlı olarak zaman zaman ana kayalar ile kesişmeleri ya da ana kayaların üzerinden devam ettirilmeleri bu dönem konut inşasında sıkça görülen bir uygulamadır. Dönemin yapı ustaları, çoğu zaman bu arazi şartlarından kaynaklanan problemleri, tıpkı burada olduğu gibi, duvarları ana kayaların üzerinden geçirerek çözmüşler ve böylece duvarlara hem bir esneklik hem de daha bir sağlamlık katmışlardır.

4.2.4. Kuzey Stoa yapısının üzerindeki yamaçlarda yer alan konut alanı

Kentin merkezi olan en geniş terasın bulunduğu yerde, konglomera türü doğal bir kayalığın, dik bir şekilde kesilmesi sonucu elde edilen alana yerleştirilen Kuzey Stoa yapısı, bugün halen daha kazıların devam ettiği, kentin en önemli kamu yapılarından biridir. Helenistik Dönem’de inşa edilen ve Roma Dönemi’nde yeniden tasarlanan bu yapının bizim açımızdan önemi, üzerine oturduğu konglomera kayalığın, kuzeye doğru dik bir açı ile kesilmesi sonucu elde edilen alanlara Geç Antik Çağ’da bazı konut birimlerinin inşa edilmiş olmasıdır (Resim 48).

Kentin Batı kapısından başlayarak, gymnasium’un önünden devam eden ve oradan da agoraya ulaşan büyük cadde, burada kuzeye doğru devam ederek Kuzey Stoa’nın batısına doğru çıkan bir sokak ile birleşir. Bu sokağın agora girişinden başlayarak, stoa yapısının batı kısa kenarına paralel olarak kademeli bir eğimle yükseldiği ve ardından doğuya doğru köşe yaptığı, stoanın kuzey uzun kenarına paralel bir şekilde devam ettiği görülür. Stoanın üstündeki dar teras boyunca uzanan ve burada yaklaşık olarak 2.50m. genişliğe sahip olan, tabanı kesme taşlardan yapılmış bu yol sistemi, konut alanını hem kentteki diğer yerlere bağlamış hem de buradaki konutların düzenlenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Bu yol sistemine bağlı olarak, arazinin sunduğu şartları biraz olsun kendi lehlerine çevirebilen Assos’lular, burada tıpkı Batı Kilisesi’nin kuzeyindeki yamaçlarda olduğu gibi, eğime dik olarak yaslanmış mekanlar sırası halinde bir yerleşim düzeni oluşturmuşlardır (Şekil 6). 1990’lı yılların sonunda, Kuzey Stoa kazılarına paralel olarak yapılan kazı çalışmaları sonrası, stoanın üst terasında yer alan, bahsettiğimiz bu alanda konut birimleri kazılmışlar ve bunlar kazılar sonrası Geç Antik Çağ’a tarihlenmişlerdir¹⁴. Kendi içinde farklı inşa evrelerine sahip olan bu yapılar topluluğu, Geç Antik Çağ’ın sonlarına kadar kullanılmış ve burada olasılıkla hem konut hem de ticari birer dükkan ya da işlik olarak hizmet vermişlerdir. Özellikle de kazılar sonrası ele geçen buluntular değerlendirildiğinde,

¹⁴ *Ibid*, s:118-119.

alana ait en geç buluntuların imparator Iustinianus dönemine ait sikkeler olduğu göz önüne alınırsa burasının da tıpkı gymnasium güneyindeki konut alanına benzer bir kullanım evresine sahip olduğu söylenebilir.

Tamamının yola dönük ve yamaca sırtını vermiş olduğu anlaşılan bu konutların duvarları, eğimin dik olduğu konglomera kayalığın kesildiği yerlerde yaklaşık 2.50m. yüksekliğe kadar korunmuş bir biçimde günümüze kadar ulaşabilmişlerdir (Resim 49). İlk yapıldığı dönemde, konutların bulunduğu bu alana ulaşımı sağlayan sokak yapısının daha aktif olduğu, bu alanın sonraki kullanım evresinde sokak üzerine bazı basit konut ya da barakaların yapılmış olmasından anlaşılabilir.

Bu konut alanının ilk tasarlandığı dönemde, stoa yapısının kuzey yamacı boyunca paralel devam eden caddenin kuzeyinde, 1.40m. kalınlığında büyük bir istinat duvarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Konut birimleri, bu istinat duvarı ile ana kaya arasında gelişmişlerdir. Burada üçü stoa yapısına paralel olarak, yan yana ve sırtlarını yamaca yaslamış biçimde, biri ise bu yamaca doğru çıkan caddenin batı kenarında olmak üzere dört konut yapısı tanımlanmıştır (Resim 51). Bunlara daha sonraki kullanım evresinde, cadde üzerine inşa edilen iki yapı birimini de eklediğimizde, sayının altı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konutlardan istinat duvarının kuzeyinde yer alan ikisi, büyük boyutlu olmalarıyla alandaki diğer konutlardan ayrılırlar (Resim 51).

4.2.4.1.I no'lu konut:

Caddenin en uzak köşesinde, alanın doğu kenarında bulunan ve iki odalı olarak tasarlanan konut yapısı burada I no'lu konut olarak tanımlanmıştır (Resim 51). Caddeye paralel olarak uzanmasına rağmen, bu eve giriş direkt olarak caddeden değil, evin doğu kenarında bulunan ve caddeden içeri doğru devam eden dar bir holün sonundaki giriş kapısından sağlanmıştır. Burada yaklaşık 1.00m genişliğindeki giriş kapısı evin dörtgen biçimli yaklaşık olarak 5.00 x 3.50m ölçülerindeki ön odasına açılır (I A). Buradan da dar bir kapı vasıtasıyla evin batısında bulunan diğer odaya geçilir (I B). Bu oda da güneye doğru hafif genişleyen tam da dörtgen olmayan bir formda, yaklaşık olarak 4.50 x 3.00m ölçülerinde bir mekandır (Şekil 6).

Yapı malzemesi olarak dönemin karakterine uygun biçimde orta boy moloz taşlar kullanılmış ve iki sıra halinde çamur harcı ile bir araya getirilen taşlarla yapı duvarları inşa

edilmiştir. Bu duvarlar, konutun sırtını yamaca yaslamış olan kısmında 2.50m. yüksekliğe kadar korunmuş biçimdedirler (Resim 51).

4.2.4.2.II no'lu konut:

Kuzey Stoa yapısına paralel uzanan istinat duvarının; biri doğuda diğeri batıda olmak üzere, caddeye direkt olarak iki ayrı giriş ile geçiş sağladığı ve bu geçişlerin de buradaki konutlara açıldığı görülür. Buradaki iki ayrı konut yapısından doğuda olanı II no'lu konut olarak belirlenmiştir. Büyük bir mekan ve hemen onun yanı başında, oldukça küçük ikinci bir mekandan oluşur (Şekil 6).

Yaklaşık olarak 5.00 x 4.30m. ölçülerinde, dörtgen biçimli büyük bir mekan (II A) ve onun yanı başında 1.50 x 4.00m. ölçülerindeki daha küçük mekan (II B) olmak üzere, iki ayrı odadan oluşan bu yapının duvarları, iki sıra halindeki kaba yonu taşın çamur harcı ile bir araya getirildiği düzensiz örgü biçiminde inşa edilmişlerdir.

4.2.4.3.III no'lu konut:

İstinat duvarının batı kısmından girişi bulunan diğerkonut yapısıysa III no'lu konut olarak kodlanmış ve tanımlanmıştır. Tıpkı diğeri gibi dörtgen biçimde olup, 5.00 x 4.00m. ölçülerindeki geniş ve büyük bir mekan ile (III A), onun hemen batısında yer alan 5.20 x 4.90m. ölçülerindeki daha büyük ikinci bir mekandan (II B) oluşan yapı hüviyetindedir (Şekil 6). Büyük kısmı yıkıntı halinde olan duvarların, tıpkı diğerkonutlarda olduğu gibi dönemin karakterine uygun, olarak orta boy taşların iki sıra halinde çamur harcı ile bir araya getirilmeleri sonucu inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

Evin batısında bulunan mekan, kazıların yetersizliği dolayısıyla tam olarak açılmamıştır. Dolayısıyla konut olarak tanımlanan ve sırtını yamaca yaslamış olan bu yapının ilişkili olduğu bir başka odanın ya da konut yapısının varlığı henüz net değildir (Resim 50). Ancak kesin olan, burada başka mekanların bulunduğu ve bu mekanların da birer konut birimi olarak hizmet verdiğidir.

4.2.4.4. IV no'lu konut:

Bu alanda konut biçimi olarak tanımlanan bir diğeryapı, Kuzey Stoa üzerindeki yapılara agoradan doğru dik bir eğimle uzanan cadde üzerinde, hemen batı kenarında yer almaktadır. Tam olarak açılmayan bu yapı yüzeyde görülen kalıntılara göre yaklaşık olarak

3.00 x 3.75m. ölçülerinde tek odalı bir mekandan oluşmaktadır (Şekil 6). Caddeye paralel uzanan doğu kenarda her hangi bir giriş benzeri oluşumun bulunmaması, yapının girişinin kuzeyde bulunan tam olarak açılmamış alanda olduğunu gösterir. Tıpkı diğer yapılarda olduğu gibi bu yapıda da benzer malzeme ve inşa teknikleri kullanılarak duvarlar inşa edilmiştir.

4.2.4.5.V ve VI no'lu konutlar:

Bu alanda bulunan konutların, sonraki kullanım evresinde, ilk tasarlandıkları plan biçimlerini korumakla birlikte, alanda artık bazı değişimler ve eklemelerin yapıldığı, yeni konut birimlerinin olduğu izlenir (Resim 50). Bunlardan en önemlisi ise, cadde yapısının stoa yapısının kuzeybatı köşesini döndüğü alanda, buraya cadde üzerine eklenen iki küçük yapıdır (Şekil 6). Son derece basit bir şekilde, moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği bir düzende inşa edildikleri anlaşılan bu iki yapı da, caddeye taşan ve işgal eden bir konumda olup, tamamen ihtiyaca dayalı, işlevsel amaçlı olarak düşünülmüş olmalıdırlar.

Burada tabanı taş döşeli cadde üzerine yerleşmişler ve düzgün olmayan bir şemada inşa edilerek, eski yerleşim düzenini bozmuşlardır. Küçük ve dar girişlerle caddeye direkt olarak bağlanan bu iki yapıdan ilki, V no'lu konut olarak adlandırılmış olup, 1.50 x 3.00m ölçülerindedir. Diğeri ise VI no'lu konut olarak adlandırılmıştır ve 3.00 x 3.50m ölçülerindedir. Bu konut biçimlerinin her ikisi de düzgün olmayan dörtgenler biçimindedirler (Şekil 6). 0.80m ye yaklaşan duvar genişliklerine rağmen tek katlı olarak tasarlandıkları düşünülmektedir. Diğerlerine göre duvarlarının daha özensiz yapıldığı ve yapı malzemesi olarak kullanılan taşların daha küçük boy taşlardan olduğu, ancak yapım tekniği olarak bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Burada da duvarlar iki sıra halindeki taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği, basit ve düzensiz örgü biçimindedirler (Resim 50).

Stoa kazılarında, yapının işlevini yitirdikten sonraki evrelere tarihlenen dolgu tabakalarının kazılarında ele geçen çok sayıdaki kemik alet ve obje, buraya hemen üzerinde yer alan konut alanından geldiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Olasılıkla, konut alanında sonraki kullanım evresine tarihlenen bu iki mekan, küçük birer işlik ve dükkan olarak kullanılmış, üretim fazlası ya da hatalı üretim mallar buraya aktarılmıştır. Sayıca oldukça denebilecek miktarda olan kemik objeler, bu teraslarda yer alan mekanlara aittir ve

bunlar, burasının ya da buradaki konutların en azından hem birer dükkan ya da işlik hem de birer konut yapısı olarak kullanıldıklarını gösterir.

4.2.5. Tiyatro üzerinde yer alan konut alanı

Kentin farklı yerlerinde ortaya çıkarılan, küçük ölçekli bu bahsettiğimiz orta sınıf konutların benzer örnekleri, yine tiyatro yapısının üst terasında da karşımıza çıkabilmektedir. Oldukça basit ve topografik şartların elverdiği ölçülerde inşa edilen bu Geç Antik konutlarda, yine benzer şekilde tanımlanabilirler. Önceki kazı sezonlarında ufak çaplı bazı çalışmalar sonucunda tespit edilen bu konutlar hakkındaki bilgilerimiz, henüz bu alanda konutları araştırmaya yönelik detaylı çalışmaların yapılmamış olması nedeniyle maalesef kazı arşivi ve raporlarındaki kısıtlı bilgilerle sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı, bu alandaki konutların yapım evreleri ya da detaylı mimari analizlerini eksiksiz yapmamız olanaksız olmuştur. Ayrıca, günümüzde oldukça tahrip olmuş olan bu alanda, şu anda herhangi bir kazı çalışması yapmadan konutların tanımlanmaları da oldukça güç görünmektedir.

Ancak son yıllarda yapılan kent içi yüzey araştırmaları sonrası elde edilen topografik kent planı dikkate alındığında (Şekil 1), tiyatronun üzerinde bulunan düzlükte Geç Antik özellikleri gösteren birden fazla konut yapısının bulunduğu anlaşılmaktadır. Kent terk edildikten sonraki süreçte oldukça tahrip edilerek, üzerine civar köylüler tarafından kullanılmış olan ve olasılıkla oldukça geç bir dönemde inşa edildiği anlaşılan, basit baraka biçimindeki bir ağılın oturtulduğu, yan yana dizilmiş bu konutlar düzgün ve dörtgen biçimlidirler.

Boyut ve hacim bakımından, pek de küçük sayılmayacak biçimde tasarlanmış olan konutların, kent içinde bulunduğu yer göz önüne alındığında, sıradan olmayan kişilerce kullanılmış olmaları olasıdır. Tıpkı kentin diğer konut alanlarında olduğu gibi, eğimli bir alanın düzleştirilmesi sonucu elde edilen terasa oturan bu konutlarda, yapı malzeme ve tekniği diğer Geç Antik konutların benzeridir. Burada da konutların duvarları kısmen ayakta kalmış olmakla birlikte, bir kısmı temel seviyesinde takip edilebilir. Ayakta kalan duvarlardan, orta boy taşların iki sıra halinde çamur harcı ile bir araya getirilerek oluşturuldukları anlaşılmaktadır.

5.BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

5.1. Konutların Yapısal Özellikleri

Anlaşılabacağı üzere, Assos'daki Geç Antik konut biçimleri gösterişten uzak ve sadece barınma hizmetine cevap verebilecek nitelikte inşa edilmiş olup, kentin coğrafi yapısı dolayısıyla eğimli teraslar üzerinde gelişmişlerdir. Benzer inşa teknikleri ve malzeme kullanılarak oluşturulan konutların birçoğu, açık avlular etrafında, birkaç odanın bir araya gelmesi sonucu meydana gelmişlerdir. Kent içi ulaşımı sağlayan cadde ve sokaklar etrafında konumlandırılan evlerin her biri, farklı dönemlerde inşa edilmiş olup, zaman içerisinde değişikliklere uğrayarak onarılmışlar ve uzun süre tekrar tekrar kullanılmışlardır.

Yaptığımız bu kısa tanımların dışında, kentteki Geç Antik konutlar için genel bir tanım ve tipoloji yapmaksa oldukça güçtür. Çünkü, kentteki konutların biçim ve plan kurgularına baktığımız vakit, birkaç farklı tipin bir arada bulunduğunu ve aynı plan tipinin tekrarlanmadığını gözlemleriz. Bundan dolayı konutların detaylı tanımlamaları yanında, yapısal özelliklerinin bir bütün olarak ele alınması ve kendi içlerinde oluşturdukları biçimsel düzenin değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Konutların topografya olan uyum ve ilişkileri yanında, kent içerisinde konumları ve diğer bazı dinamiklerle olan ilişkileri, onların yapısal özelliklerini belirler. Bir konut yapısının başta altyapı olmak üzere, örtü sistemi ve zemin tasarımı yanında, ısıtma, aydınlatma, havalandırma gibi bazı temel gereklilikleri onun yapısal özelliklerinin başında gelir. Bu özellikleri de belirleyen en önemli parametreyse, iklim ve coğrafi yapı başta olmak üzere konutun bulunduğu bölgeye has koşullardır.

5.1.1. Konutlarda cadde ve sokak ilişkisi:

Assos'da kent girişlerinden başlayan yol sisteminin, tüm kenti yaylar çizerek dolaştığı ve erken dönemlerden bu yana teraslar boyunca ulaşımın bu yollar vasıtasıyla sağlandığını belirtmiştik¹. Kimi zaman dik yamaçlar ve teraslar arasındaki bağlantılar için

¹ Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos ....*, s: 104-105.

merdivenlerin de kullandığı bu yol sistemi, kentin bir çok yerinde takip edilebilmekte, etrafındaki yapılar topluluğu ile birlikte ortaya çıkarılmaktadır.

Nitekim, yapılan çalışmalar sonrası, Assos'da Geç Antik konutların da tamamen eğimli teraslar arasındaki bağlantıyı sağlayan cadde ve sokaklar etrafında gelişim gösterdikleri anlaşılmış, birçoğunun bu cadde ve sokaklara doğrudan açıldıkları tespit edilmiştir. Örneğin gymnasion güneyinde bulunan konut alanında, evler zaman zaman 2.00m. yaklaşan, geniş ve kanatlı kapılarla direkt olarak caddeye bağlanmışlar, bu caddenin biçimine uygun olarak yönlendirilmişlerdir (Şekil 2). Cadde etrafında gelişim gösteren evlerin bazıları, caddenin kavis alarak kıvrım yaptığı yerlerde, plansal olarak bu kıvrıma uygun bir şekil kazanmışlar, tam da dörtgen olmayan biçimde inşa edilmişlerdir. Bu alanda inşa edilen konutlardan, özellikle IV no'lu olanın caddeye açılan avlusu, bu kısımda caddenin kıvrım yapması dolayısıyla düzgün olmayan bir biçim kazanmıştır. Aynı şekilde III no'lu konutun esas yaşam alanı olan, arkadaki büyük odası, sırtını dayadığı üst terastaki yolun biçimine uygun olarak biraz eğik bir biçimde inşa edilmiştir.

Stoa üst yamacında yer alan konutlarsa, stoanın kuzey duvarına paralel olarak uzanan caddenin aksı boyunca, eğime yaslanmış mekanlar sırası biçiminde dizilmişler ve ön cephelerindeki girişler ile bu caddeye direkt olarak bağlanmışlardır (Şekil 6). Batı Kilisesi'nin üst yamaçlarında da, konut biçimleri tıpkı buradaki gibi caddeye paralel olarak uzanan mekan dizileri biçiminde inşa edilmişler, ön cephelerinde bulunan girişler vasıtası ile direkt olarak caddeye bağlanmışlardır (Şekil 4).

Çoğu zaman evlere direkt olarak geçiş sağlayan bu cadde ve sokakların, kimi zaman ortak kullanıma dayalı açık avlulara geçiş sağladığı da olur. Böylece, hane halkı evden ilk olarak önce açık avluya, oradan da açık avludan geçerek cadde ya da sokağa ulaşabiliyordu. Böyle durumlarda çoğu zaman bu avluların aynı aileden kişilerce kullanıldığı akla gelebilir. Böylece avlunun esasında evin bir bütünü, parçası olduğu fikri daha kendini belli eder.

Genel olarak bakıldığında kentin cadde ve sokak sisteminin Hellenistik dönemde oluşmaya başladığı, konutların etrafında yayıldıkları caddelerinde ağırlıklı olarak bu dönemde yapıldıkları görülür. Gymnasion yapısının güneyinde bulunan konut alanındaki tabanı taş döşeli cadde ya da Doğu yamaçlarındaki konutların önünde uzanan cadde, bu dönemde yapılmış önemli ulaşım yollarıdır (Resim 2-3 ve 58). Bunlar bu alandaki konutları kent merkezine ve diğer alanlara bağlarlar. Geç Antik dönemde de işlevlerini

korumuşlar ve kent terk edilene kadar çeşitli onarımlar ya da değişiklikler sonucu kullanılmışlardır. Ancak burada özellikle belirtmemiz gereken, kentin Hellenistik dönemden bu yana kullanılan yollarına, Geç Antik Çağ'da bir takım düzenlemeler sonrası zaman zaman konut ya da benzeri yapıların inşa edilmesidir.

Konutlar, bu dönemde kimi zaman tıpkı Kuzey Stoa'nın üst yamaçlarında olduğu gibi, yolların üzerine direkt olarak bindirilen küçük yapılar şeklindedirler (Resim 50). Kimi zaman da, gymnasium yapısının güneyindeki konut alanında olduğu gibi, önlerinde uzanan caddenin bir kısmını işgal edencesine yola taşırılmış biçimdedirler (Şekil 7, Resim 24-25).

Dönemin değişmeye başlayan kentsel yaşamında, bu türden benzer bir çok örnekle karşılaşırız². Çoğu kentin ana caddeleri veya işlek meydanları, Geç Antik Çağ'da böylesi uygulamalar sonucu işgal edilerek, kamusal alanlar kişisel ihtiyaçlar için kullanılmışlardır. Özellikle Geç Antik Çağ'ın değişmeye başlayan yaşam biçimleri ile birlikte, kent merkezi yakınlarında bulunan işlek bazı caddeler hem birer dükkan hem de birer yaşam alanı olabilecek yapılarca gelişmiş güzel biçimde işgal edilmişlerdir³. Bu tür uygulamalar, kent içi yapısal değişiklikler ya da modifikasyonların hukuksal anlamda belli kurallar çerçevesinde değil de, daha çok konut sahiplerinin bireysel ihtiyaçlarına göre şekillendiğini gösterir.

Bu caddelerin bir kısmının satışların yapıldığı, alış-verişin ve sosyal hayatın gerçekleştirildiği önemli alanlar olarak kullanıldığı düşünüldüğünde bu uygulamaların sıradan olmayan en azından belli bir yaptırım gücü olan insanlarca yapıldığı kabul edilebilir. Zira bahsettiğimiz bu örneklerden, Kuzey Stoa yapısının üst yamaçlarında cadde üzerine inşa edilen yapılar, cadde yapısını daraltmakla kalmamış buradaki yerleşim dokusunu da değiştirmişlerdir. Ancak Stoa yapısı gibi kentin merkezi olan bir yerde, Geç Antik Çağ'da belli bir endüstriyel üretimin yapıldığı düşünülen alanda, oldukça iyi bir yerde inşa edilmişlerdir. Bu anlamda konut alanlarının oluşmasında ve konutların gelişmesinde etkin olan bu yapıların, aynı zamanda sosyal yaşam içinde önemli yer tuttıklarını söylemeliyiz.

Cadde ve sokakların biçimini değiştirerek, kent dokusunu olumsuz yönde etkileyen bu tür bireysel uygulamalar yanında, Geç Antik Çağ'da ihtiyaca göre bazı sokaklar ya da yollarda inşa edilmişlerdir. Ancak bunlar daha çok küçük bazı yeni düzenlemeler ve inşaat faaliyetleri sonrası mevcut cadelere çeşitli bağlantı yollarının yapılması şeklindedirler.

² Bkz: bölüm 2.1. Geç Antik Çağ'da Kent.

³ Helen G. Saradi, *The Byzantine City ...*, s: 186-208.

Stoa yapısının kuzey yamaçlarında bulunan konut alanına, Stoa yapısı işlevini yitirdikten sonra inşa edilen sokak da bu biçimdedir. Geç Antik evrenin sonlarına doğru, yapıldığı anlaşılan bu sokak, burada Stoa yapısını dikine kesecek biçimde, kuzeydeki yamaca eğimli bir şekilde uzanmakta ve buradaki konutlara ulaşımı sağlamaktadır. (Resim 52). Tabanı dörtgen biçimde kesilmiş blok taşlardan oluşan bu yol yapısı, tamamen ihtiyaca yönelik olarak yapılmış olup oldukça basit bir işçilik gösterir.

Benzer bir uygulama, belki de daha gelişkin bir biçimde, Geç Antik Çağ'da gymnasium yapısının güneyindeki konut alanında rahatlıkla izlenebilir. Burada, tabanı taş döşeli caddeden kuzeydeki yamaca doğru, kademeli bir şekilde yükselerek devam eden sokak yapısı, caddenin ilk inşa edildiği Hellenistik evrede değil, konut alanının sonraki kullanım evrelerinden biri olan Geç Antik Çağ'da inşa edilmiştir (Resim 4). Bu sokağın oluşturulması aşamasında, dikine kestiği erken evreye ait yapı duvarları bunu açık bir şekilde belli ederler.

Böylesi uygulamalar, kentte bu dönemde konut yapılaşmasının arttığına ve artan sayıda konutlara ulaşımı sağlamak amacıyla, böylesi çözümlere gidildiğine işaret eder. Mevcut dokuda ve imar planında yeni çözümler üretilmeye çalışılmış, artan ihtiyaca eldeki şartlar doğrultusunda cevap verilmiştir.

Yine bu caddelere ihtiyaçlar doğrultusunda kanal sistemlerinin aplatik edildiği ve bu caddelerin zaman içerisinde yenilenerek onarıldıkları da görülür. Özellikle Helenistik dönemde inşa edilmiş, tabanı yassı taşlarla döşeli geniş caddelerin bir kenarı, daima düzgün bir şekilde kesilmiş açık su kanallarına sahip olurlar⁴. Yaklaşık olarak 0.20m genişliğinde olan bu açık su kanalları, caddeler vasıtası ile yağmur suları ya da benzeri atıkların bu oluklar yolu ile alan dışına çıkarılmasını sağlamıştır. Bu uygulamanın en güzel örnekleri, gymnasium yapısının hemen önünde uzanan ve agoraya ulaşan cadde ile, tiyatro yapısının güneyinden başlayarak yapıyı doğu yönünden dolaşan cadde de karşımıza çıkar. Bazı diğer kanal ve atık su sistemleri ise sonraki bölümlerde ele alacağımız uygulamalar olup, cadde ve sokak yapılarının konutlar için sadece birer ulaşım yolu olmaktan daha fazlasına sahip olduklarını gösterir.

⁴ Bkz: Nurettin Arslan v.d., "2010 Yılı Assos ....", res.15.

5.1.2. Konutlarda giriş ve çıkış:

Assos'da, konutlara giriş ve çıkış, birkaç istisna dışında neredeyse tamamının güneye açıldığı anlaşılan geniş kapılardan yapılmıştır. Bu kapılar çoğunlukla normal bir insanın rahatlıkla girip çıkabileceği genişliklerde iken, bazılarının 2.00m.' ye yaklaşan genişlikleri ile çift kanatlı oldukları tespit edilmiştir. Bunlar genellikle, cadde ve sokaklara ya da önlerinde yer alan açık avlulara açılan dış kapılar şeklindedirler. Aynı ev içerisinde bulunan ara kapılar ise, biraz daha küçük ve dar olup, bunlar arasında istisnai olarak geniş tutulmuş olanlar da mevcuttur.

Nitekim gymnasium güney terasta bulunan I no'lu konut yapısının, caddeye açılan kapısı 1.65m. ön oda ile esas yaşam alanını birbirine bağlayan kapısı ise 1.70m. ölçülerinde olup, bahsettiğimiz şekilde çift kanatlı olarak tasarlanmışlardır. Arkadaki diğer mekanlara açılan kapılarsa, bunlara göre oldukça küçük olup, bu uygulamanın tamamen işlevsel amaçlı olduğu ve kapı ölçülerinin konutların büyüklüklerine göre şekillendiği anlaşılmaktadır (Şekil 7, Resim 5).

İki katlı olarak tasarlanmış olan konutlardaysa, alt ve üst katlara giriş farklı yönlerde, farklı yerlere açılan kapılarla yapılıyor olmalıydı. Alt katın girişi cadde veya avlu seviyesinde iken, üst kat için ya evin yanında bir merdiven kullanılıyor ya da üst katın girişi direkt olarak daha yüksek kattaki üst terasta yer alıyordu. Kent içerisindeki topografik yapının daha çok teraslar biçiminde yapılaşmaya uygun olması ve bu teraslar arasında kot farklarının bulunması, konutları inşa edenlerin bu kot farklarını bazı durumlarda kendi lehlerine çevirmelerine ve böylece çok katlı konutlarda daha işlevsel konut biçimleri elde etmelerine imkan sağlamıştır.

Bununla birlikte, erken dönemlerden bu yana konut alanı olarak tasarlanmış yerlerde, özellikle aynı mekanların tekrar kullanıldığı zamanlarda, konutlara girişlerin daha çok erken evrelerde de kullanılan girişler olduğu, bunların değişmeden aynı kaldığı tespit edilmiştir. Örneğin, gymnasium yapısının güneyinde bulunan III no'lu konut yapısının giriş düzenlemesi, esasında burada daha önceki evrede var olan konut yapısının giriş düzenlemesi olup, bu yapı sonraki evrede değişik bir plan biçimi kazanmış olsa da aynı kalmış ve giriş kapısı uzun yıllar işlevini yerine getirebilmiştir (Resim 29). Fakat, zaman zaman bazı girişler sonraki kullanım evrelerinde iptal edilmişler ve evlere giriş – çıkış yeni açılan giriş kapılarından sağlanmıştır. Bu uygulama ise en iyi biçimde gymnasium yapısının güneyindeki konut alanında, II no'lu konut yapısında izlenebilir. Burada direkt olarak

caddeye açıldığı anlaşılan erken evreye ait giriş, sonraki evrede iptal edilmiş ve girişin olduğu yere bir başka duvar inşa edilmiştir. Ardından buradaki değişime paralel olarak inşa edilen yeni bir sokak yapısına bağlandığı anlaşılan giriş düzeni ile buradaki konuta giriş sağlanmıştır (Resim 26-27). Bu da Geç Antik Çağ'da konut biçimlerinin her ne kadar yenilenseler ve değişimler geçirseler de temel kurguda aynı özellikleri korumaya çalıştıklarını gösterir.

Bahsettiğimiz bu girişler, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmış olan eşik taşları sayesinde tanımlanabilmektedirler. Oldukça iyi ve korunmuş biçimde kalan bu eşik taşlarının üzerinde, kapıların mil yerleri ve sürgü yuvalarına ait izler bugün hala görülebilmektedir. Özellikle, gymnasion yapısının güneyinde bulunan konut alanında, kanatlı geniş kapılar için yapılmış olan eşik taşlarında bu tür izler rahatlıkla takip edilebilir (Resim 8-9-10).

Genellikle evler, yol veya avlu seviyelerine yakın kotlarda olduklarından, girişlerde kullanılan çok az bir yükselti dışında, evlerin giriş kapıları ile iç mekanların tabanları arasında pek bir kot farkı yoktur. Ancak Batı Bazilikası'nın kuzey yamacına yerleşen konutlarda, evlerin tabanları yol seviyesinden daha düşük kotta olduğundan, burada girişler odalar içerisinde bulunan tek taş basamaklar ile kendini belli etmektedir (Resim 55). Yapılan kazılar sonrası, burada odaların zeminlerinde bu tek taş basamaklar açığa çıkarılmış ve böylece girişler rahatlıkla tanımlanabilmişlerdir.

Konutların girişlerine dair özellikle eşik taşları günümüze kadar ulaşabilmişken, kapı lentoları ya da dikmeleri ne yazık ki, çok az sayıda tespit edilebilmişlerdir. Yapılan gözlemler sonrası gymnasion yapısının güneyinde yer alan teraslarda, Doğu Yamaçlarında ve kentin çeşitli yerlerinde bulunan henüz kazısı yapılmamış olan konutların bir kısmında kapı lentolarının *in-situ* biçimlerini korudukları, bunların da tamamının kuzey – güney yönünde oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan başka, yine gymnasion yapısının güneyindeki konut alanında, caddenin güneye doğru kıvrıldığı alanın hemen doğusundaki geniş açıklıkta yüksekçe bir kapı lentosu tespit edilmiştir. Burada, kapı lentosu *in-situ* biçimde yerinde durmakta ve bu alandaki mevcut avlu ile kuzeyindeki konut yapısı arasındaki geçişi sağlamaktadır

5.1.3. Konutlarda çok katlılık:

Kent içi yaşamda, lüks tasarlanmış aristokratik evleri bir kenara bıraktığımızda, bu dönem konutlarının daha çok alan darlığı ve ihtiyaç doğrultusunda çok katlı yapıldıklarını görürüz⁵. Bundan dolayı da üst katların oldukça basit ve sade tasarlandıkları, genellikle ihtiyaca cevap verecek nitelikte olduklarını söyleyebiliriz. Assos'da da mevcut konutların zaman içerisinde genişleyerek büyüdükleri, hem iç-içe geçmiş konutlardan hem de bazılarının bir ikinci katı olduğunu gösteren ipuçlarından rahatlıkla anlaşılabilir.

Tıpkı günümüzde olduğu gibi, Antik ve Geç Antik Çağ'larda da aile nüfusunun arttığı zamanlarda, daha büyük bir eve ve daha fazla kullanım alanına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yaşam standartları sınırlı olan orta sınıf insanlar içinse, yeni bir ev inşa etmek ya da ikinci bir eve sahip olmak oldukça zor bir olasılık olduğundan, mevcut olan bir evde, yeni kullanım alanları yaratmak veya evi genişletmek amacıyla, çeşitli yollara başvurulmuştur. Bunun için ya ilk olarak dikine bir büyüme tercih edilmiş, mevcut olan konutun üzerine ikinci bir kat çıkılmış, ya da yatayda genişleme yoluna gidilerek yeterli bir alan var ise, konutun mevcut mekanlarının yanlarına yeni mekanlar eklenmiştir. Böylece evin, dolayısıyla da hane halkının kullanım alanları arttırılmış ve ev genişletilmiş olurdu.

Kırsal alanlarda inşa edilen çift katlı konutlarsa, daha çok basit ama işlevsel olarak tarımsal özelliklere göre tasarlanmış çiftlik benzeri konutlardır. Bunlar çoğunlukla büyük bir açıklık etrafında, alt katların üretim ve depolamaya yönelik tasarlandığı biçimdedirler⁶. Böylece geniş mekanlara sahip alt katlar üzerine yeme-içme ve uyuma gibi yaşamsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği üst katlar yapılıyor ev sahibi kendi ihtiyaçlarını bu yapıda rahatça sağlayabiliyordu. Daha çok kesme taş ve bölgesel yapı malzemeleri kullanılarak inşa edilen bu tür yapılar, zaman zaman ön cephelerindeki süsleme özellikleri ile öne çıkarlar. Ancak, bizim ele aldığımız konut biçimleri yapısal özellikleri bakımından bahsettiğimiz bu konut biçimlerinden oldukça farklıdır.

Assos'da değerlendirdiğimiz konut biçimleri, ağırlıklı olarak kent içerisinde yaşayan orta sınıfı temsil eden yapılar olduklarından, bu konutlarda alt katlar genellikle taş ve tuğladan yapılan sağlam karakterli duvarlara sahip olurken, üst katlar ahşap ya da kerpiç gibi basit ve hafif malzemeler kullanılarak inşa edilirdi. Bunların girişleri çoğunlukla ayrı yerlerden olup, alt ve üst katların kullanımı birbirinden ayrılırdı. İki katlı olarak

⁵ Bkz: bölüm 2.2.2. Orta Sınıf Konutlar.

⁶ Clive Foss, "Life in City ...", s: 88-95; Inge Uytterhoeven, "Housing in Late Antiquity ...", s: 47.

tasarlanmış konutlarda, alt katlar daha çok günlük yaşam faaliyetlerinin gerçekleştirildiği, üst katlar ise büyük olasılıkla yatak odası gibi özel kullanıma ayrılmış ayrı odaların olduğu konutlar şeklindedirler. Bazen de alt katlar ışık ve depolama amaçlı olarak kullanılırken, üst katlar uyuma ve dinlenme gibi ihtiyaçların da karşılandığı mekanlardan oluşurdu.

Ancak, tek katlı olarak inşa edilmiş konutlarda alan darlığı göz önüne alındığında bu konutların sakinlerinin yeme-içme ya da uyuma gibi eylemleri aynı yerde gerçekleştirmiş olmaları gerekir. Hele ki, alan sıkıntısının en çok hissedildiği, kent merkezinde inşa edilen tek odalı dükkan ya da konut benzeri yapılarda, ev sahibi yeme-içme, uyuma gibi yaşamsal anlamdaki bir çok ihtiyacı yanında satış ve benzeri uygulamaları da aynı mekan içerisinde yapmak zorundaydı⁷.

Her ne kadar Assos'da yapılan çalışmalar ve günümüze ulaşan kalıntılar sonrası, Geç Antik konutların ağırlıklı olarak tek katlı inşa edildikleri tespit edilse de, mimari veriler değerlendirildiğinde, konutların bazılarının iki katlı oldukları söylenebilir.

Nitekim, konutların oturdukları terasların eğimine göre, bitişik olarak yerleştirilmiş odalarının bazılarının iki katlı olmaları olasıdır. Zira, Antik Çağ'da konutlar için zemin seviyesindeki duvarların kalınlıkları, çoğunlukla bir ikinci katın varlığına kanıt olarak kabul edilir. Duvar kalınlığı en az 0.45-0.50m olan duvarların, ikinci bir katı taşıyabileceği düşünülür.

Ele aldığımız konutların bir çoğunun duvar kalınlıklarının, 0.50-1.00m. arasında olmaları da, bunların bir üst katı taşıyabilecek nitelikte olduklarını gösterir. En azından yamaçların ya da terasların dik olarak kesildikleri kısımlarda, sırtlarını yamaçların bu dik kesilmiş kısımlarına veren odaların ikinci katlarının olduğu, bunların önlerindeki odalarinsa tek katlı kalarak, ikinci katın önünde bir teras ya da açık kullanım alanı yarattıkları düşünülebilir. Ayrıca yine konutların bazılarında tespit edilen kiriş ve monolit dikmeler yanında, duvarların bir kısmında görülen yuvarlak biçimli delikler hatıl boşlukları olup, yatayda taşıyıcı eleman olan kalın hatılların girdiği yuvalardır. Bu mimari kalıntıların hepsi, esasında üst katların varlığına işaret eder.

⁷ Simon P. Ellis, "Middle Class Houses ...." , s: 422; Jean Pierre Sodini, "Archaeology and Late Antique ...." , s: 42-45.

5.1.4. Konutlarda örtü:

Geç Antik konut mimarlığında, yapı ustalarının en önemli sorunlarının biri de örtü problemidir. İnşa edilen yapının içerisinde, dış etkilerden uzak bir şekilde yaşayabilmek amacıyla, bu dönemde yapıların üzeri çok farklı şekillerde kapatılabilmekteydi. Özellikle de Assos konutlarının benzerleri niteliğinde olan orta sınıf konutların, çeşitli biçimlerde üzerlerinin kapatıldığı tespit edilmiştir. Daha çok bölgesel mimarlık ve geleneğe bağlı olarak üzerleri kapatılan bu konutlarda, üzerine farklı boy ve şekillerde yapılmış olan kiremitlerin yerleştirildiği eğimli çatılar yanında, orta kısımlarda tabandan desteklendikleri anlaşılan kırma çatılar ya da düz dam toprak çatılarda kullanılmış olabiliyordu.

Assos'daysa bu güne kadar yapılan kazılar ve gözlemler sonrası, Geç Antik konutlarının ağırlıklı olarak örtü sistemlerinde düz plakalar şeklindeki pişmiş toprak çatı kiremitlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 84). Konutların büyüklüklerine göre değişen biçimlerde olan çatı konstrüksiyonları, genelde eğimli biçimlerde olup, bunlar ahşap hatılların bir araya getirilmeleri sonucu oluşmuşlardır. Eğimli biçimde inşa edilen ahşap hatıllar üzerine de pişmiş toprak çatı kiremitleri su geçirmeyecek bir biçimde yerleştirilerek yapıların üstleri kapatılmaktaydı.

Bununla birlikte bu eğimli çatılardan başka, kimi konut yapılarında kırma çatılarında kullanılabilmiş olduğu söylenebilir. Özellikle, boyut olarak geniş açıklıkları kapatma mecburiyetinin olduğu yerlerde, çatıyı taşımak için bazı mekanların orta kısımlarına dikmeler yerleştirilir ve böylelikle kırma çatılar meydana getirilirdi. Şimdilik kazılarda bu tür kırma çatıların kullanıldığı bir iki örnek tespit edilebilmiştir. Bu örneklerde, tıpkı gymnasium güneyindeki konutlardan I no'lu olandaki gibi, mekanların zemin döşemeleri üzerinde kırma çatıları taşıdığı düşünülen dikmelerin taban izleri kendilerini belli etmektedir (Resim 12).

İki katlı olarak düzenlenmiş konutlarda da, yine çatıların eğimli ahşap konstrüksiyonlar üzerine, çeşitli boy ve biçimlerdeki çatı kiremitleri kullanılarak oluşturuldukları düşünülür. Bununla birlikte evlerin üzerini örten eğimli çatılardan akan yağmur suları, çeşitli biçimlerdeki oluklar sayesinde, alandaki sarnıçlara akıtılıyor böylece çatıların yardımıyla suda biriktirilebiliyordu.

Ancak, tek katlı olarak tasarlanmış olan bazı konutların çatıları, yatay ahşap hatıllar üzerine, sıkıştırılmış topraktan düz damlar şeklinde de yapılmış olmalıdır. Kent içerisinde kullanılabilir alan sorunu düşünüldüğünde, günlük işler ve depolama gibi eylemler için bu düz damların ne kadar kullanılabilir ve işlevsel olduğu anlaşılmaktadır. Yiyecek kurutma ya da benzeri ev işlerinde, bu düz damlar bir nevi açık avlu gibi kullanılabilirler. Yıl içerisinde sürekli olarak bakıma ve yenilemeye ihtiyaç duyulan bu tür düz damlar, günümüzde dahi çevre köylerde sıkça kullanılan örtü biçimidir.

5.1.5. Konutlarda zemin tasarımı:

Geç Antik konut mimarlığında mevcut örneklerin bir çoğunun oldukça zengin denilebilecek biçimde tessera mozaikler ya da düzgün kesilmiş mermer parçaların bir araya gelmesi sonucu oluşturulan opus sectile döşemelere sahip oldukları anlaşılır. Geç Antik konut mimarlığını özetlemeye çalıştığımız bölümde de vurguladığımız gibi, bu dönemin konut mimarlığının baskın tipi olan üst sınıf konutların tanımlanmalarında bu tür taban döşemeleri belirleyici bir kriterdir. Çünkü, üst sınıf konutların bir çoğu bu dönemde aristokrat sınıfın zevk ve sanat anlayışını aktaran çok sayıda mozaik döşemelere sahiptir⁸. Başta Anadolu ve Suriye olmak üzere tüm Akdeniz’de bu tür zemin döşemeleri karşımıza çıkar. Ancak, oldukça lüks dekore edilmiş bu üst sınıf konutları bir kenara koyduğumuzda, Geç Antik Çağ’ın orta sınıf konutları için, zeminlerin daha basit uygulamalar sonrası oluşturuldukları anlaşılır. Zeminler bazen düzgün kesilmiş, ama çoğunlukla düzgün olamayan taş parkeler ya da bloklarla, pişmiş toprak tuğlalarla, zaman zaman da devşirme malzemelerle veya sıkıştırılmış topraktan sert yüzeylerle oluşturulmuşlardır. Bazen de Assos ve benzeri coğrafyaya sahip kentlerde, ana kayaların düzgünce kesilmesi sonucu elde edilen yüzeylerin de zemin olarak kullanıldığı görülür.

Zira, bulunduğu yerin topografik yapısına bağlı olarak gelişen ve çoğu zaman ana kayaların düzleştirilmesi sonucu elde edilen alanlara yerleştirilen Assos konutlarında, karşımıza çıkan en yaygın zemin uygulaması, doğal ana kayaların düzgünce kesilmeleri ve düzlenmesi sonucu elde edilen tabanlardır. Bu tür uygulamalar, tıpkı konutların yayılımları, çok katlılıkları ya da örtü probleminde olduğu gibi, dönemin benzer coğrafi yapıya sahip yerleşim yerlerindeki konutlarda da görülür.

⁸ Bkz: bölüm 2.2.1. Üst Sınıf Konutlar.

Yüzeyleri, genelde oldukça düzgün ve pürüzsüz bir biçimde tıraşlanarak oluşturulan bu tür tabanlar, çoğunlukla açık avlu ya da benzeri mekanlarda tercih edilmişlerdir (Resim 28). Bununla birlikte, yine ana kayaların düzgünce tıraşlanması sonucu oluşturulan zeminlerde, sıkıştırılmış topraktan tabanların yapıldığı uygulamalarda mevcuttur.

Ancak, işlevsel olarak daha fazla önem taşıyan mekanlarda ve konut odalarının bazılarında, taş parke ya da taş levhalarla kaplanmış düzgün zeminlerle de karşılaşılır. Özellikle, gymnasium yapısının güneyinde bulunan konut alanında, taş levhalar ile kaplanmış zeminleri bulunan mekanlar açığa çıkarılmıştır (Resim 10-12 ve 36). Bazen düzgünce kesilmiş, büyük boy yassı ve dörtgen taşların, bazen de işlev dışı kalmış el değirmenleri veya el presleri gibi çeşitli formlardaki devşirme malzemelerin, ama çoğunlukla da düzgünce yontulmuş yassı taşların kullanıldığı bu zeminler, konutların kullanım sürelerine paralel olarak uzunca yıllar kullanılmışlardır (Resim 13).

Konut yapılarının genel olarak, bu birkaç istisna hariç avlular dışındaki mekanlarında çoğunlukla sıkıştırılmış toprak zeminlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle ana kayaların tıraşlanarak oluşturulduğu tabanların üzerine yapılan bu tür uygulamalar, orta sınıf konutlar için standart bir uygulama olarak kabul edilebilir (Resim 30-31).

Düzgünce kesilmiş taş taban ya da döşeme benzeri zemin uygulamalarının, önem taşıyan mekanlar dışında, özellikle endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirildiği açık avlularda da tercih edildiği görülür. II ve III no'lu konutların ortak avlusu olarak kullanılan açıklığın, ana kayanın tıraşlanması sonucu, oldukça düzgün bir zemin döşemesine sahip olduğu ve avlunun doğu köşesinin de bir nevi işlik olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Doğu Yamacında bulunan üçgen biçimindeki, bir köşesinde sarnıç bulunan açık avlunun da benzer biçimde oldukça düzgün kesilmiş blok taşlardan bir zemini bulunmaktadır. Burada da hem bir atık su kanalının varlığı hem de sarnıç yapısının avlunun hemen köşesinde yer alması küçük bir işlik olarak kullanılmış olabileceğini akıllara getirmektedir (Resim 28).

Yine gymnasium güneyindeki konut alanında, Roma döneminde yapılan bir uygulama olarak göze çarpan, Roma harcından yapılmış olan zemin döşemesinin aslında bir işliğe ait olduğu söylenebilir. Buradaki dairesel çukur ve sağlam bir şekilde yapıldığı anlaşılan taban döşemesi, en azından şarap üretimi ya da benzeri bir işliğin burada kullanıldığını gösterir (Resim 47).

Bunun yanında, bazı alanlarda sütun tamburları gibi mimari elemanlarında devşirme parçalar olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Özellikle büyük boy yassı taşlardan

yapıldığı anlaşılan cadde tabanlarının zaman içerisindeki yenileme ya da onarım çalışmaları sonrası bu tür uygulamaların kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 19).

Bütün bunlara paralel olarak, tessera mozaik ya da pişmiş toprak levhaların kullanıldığı zemin uygulamaları, konut alanlarında şimdilik söz konusu değildir. Dönemin daha çok aristokratik eğilimde olan konut biçimlerinde tercih edilen bu tür mozaik zeminler, Assos'daki Geç Antik konutlarda henüz tespit edilmemişlerdir. Ancak, alanın erken evrelerine ait tabakalarda ele geçen bazı çakıl taşı mozaik parçaları, en azından konutların erken evrelerinde bu tür uygulamalarında tercih edildiğinin bir kanıtıdır (Resim 83).

5.1.6. Konutlarda su sistemi ve altyapı :

Assos'un bu günkü şartlar göz önüne alındığında, gerek topografik yapısı gerekse mevsimsel şartlar doğrultusunda, kullanılabilir su sıkıntısı çektiği açıktır. Gerek Antik Çağ'da gerekse Geç Antik Çağ'da bu ihtiyacın günümüzdekinden farklı olmadığı ve kent içinde yaşayan nüfusun sürekli olarak su ihtiyacının olduğunu düşünebiliriz.

Antik Çağ'da kentin su ihtiyacının bir kısmının kentin yakınlarında bulunan kaynaklardan, kente uzanan büyük su kanalları yoluyla giderildiği ve kent içi su dağıtımında pişmiş toprak borularla birlikte zaman zaman bileşik kaplar yönteminin kullanıldığı mevcut kalıntılardan anlaşılabilir⁹. Ancak, kente dışarıdan getirilen bu su kaynakları, ihtiyacın sadece küçük bir kısmını karşılayabildiğinden, Antik Çağ'da dahi Assos'da su sıkıntısının kentin bir çok yerinde açılmış olan kuyular yardımıyla giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde dahi kent içerisinde bir çok yerde karşılaşılabileceğimiz bu kuyuların bir kısmında, halen daha su rezervlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Geç Antik Çağ'da da, kent nüfusunun konut alanlarında ihtiyaç duydukları bu su sıkıntısını, büyük oranda kent içerisinde bulunan su kuyularından sağladığı düşünülebilir. Zira bu dönemde, kentsel yaşamın en önemli olgularından biri olan su yolları ve çeşitli tesisatların, bakımsızlık yüzünden çoğu zaman işlemez duruma geldiklerini biliyoruz¹⁰. Bunu en çıplak haliyle bir çok büyük kent ve metropollerdeki örneklerden rahatlıkla

⁹ Ümit Serdaroğlu, *Behramkale* .... , s: 82.

¹⁰ Bkz: bölüm 2.1.Geç Antik Çağ'da Kent. Ayrıca ,Cyril Mango, "Daily Life ....", s: 337-353.

anlayabiliriz. Assos içinde bu dönemde bunun böyle olduğunu kabul edebilir ve rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bunun yanında, yine konut alanlarında tespit edilen, ana kayaların kesilmesi sonucu oluşturulan çeşitli boylardaki sarnıçlarda, su depolamaya yönelik alternatif yaratılışlardan biri olarak oldukça önemlidir. Bu sarnıçlar, çoğunlukla konut alanlarındaki yapıların çatılarından akan yağmur suları ile beslenmekte, gerekli zamanlarda konut sahiplerinin su ihtiyaçlarına cevap vermekteydiler. Assos gibi kayalık bir coğrafyaya sahip yerleşim yerlerinde, su rezervleri oluşturacak bu tür yapılar sıkça inşa edilerek kullanılmışlardır.

Gymnasion yapısının güneyindeki konut alanında, I no'lu konut olarak tanımlanan yapının, son kullanım evresinde küçük odalarından birinin iptal edilerek, yaklaşık 2.50m ağız çapında bir sarnıca dönüştürüldüğünü biliyoruz. Bu sarnıç, şimdiye kadar konut alanlarında tespit edilen ve içi boşaltılarak kazılar yapılan en iyi ve tek örnektir. Ana kayanın kesilmesi sonucu yüzeyden yaklaşık olarak 5.20m derinliğe kadar ulaşan bu yapı, armudi biçimde olup, içi tamamen plaster sıva ile kaplanmıştır. Olası su sızıntılarını önlemek amacıyla yapılan bu sıva uygulaması günümüze kadar pek bozulmadan ulaşabilmiştir (Resim 21). Yine Doğu Yamaçlarında bulunan konut alanında, tabanı taş döşeli açık avlunun kuzey köşesinde inşa edilmiş olan sarnıç yapısı, burada bulunan konutların su ihtiyaçları için önemli bir yapı idi.

Bahsettiğimiz bu su ihtiyacının yanında, tıpkı günümüzde olduğu gibi, Antik Çağ'da da konut yapılarının en büyük sıkıntılarının başında alt yapı ihtiyacı gelmektedir. Sağlıklı bir yaşam ve salgın hastalık riskinden korunmak amacıyla, atık ve pis suların insanların yaşamına tehdit etmeyecek bir biçimde yaşam alanlarından uzaklaştırılması gerekir. Ancak tuvalet mekanlarının işlevsel bir hale gelmesi kanalizasyon ve su taşıma sistemlerinin gelişimi ile paralel olduğundan altyapı biçimlerinin Roma mimarisi ile birlikte büyük bir ivme kazandığını söyleyebiliriz.

Kentlerini gelişkin altyapı biçimleriyle daha bir yaşanılır hale getiren Romalılar, gerek kamusal gerekse özel olarak yıkanma ve tuvalet kültürünü yaşamın her alanına aplate edebilmişlerdir. Buna uygun olarak gelişen kentlerde kamusal ihtiyaca yönelik büyük tuvaletler ve bireysel ihtiyaçlar içinse evlerde daha küçük tuvaletler inşa edilmişlerdir. Geç Antik Çağ'daysa kamusal anlamda çalışan tuvaletlerin kanalizasyon sistemleri ile birlikte işlev dışı kaldıkları ancak, özellikle üst sınıf konutlarda bu yapıların

son derece itinalı ve düzgün biçimde inşa edilmiş atık su kanalları ile birlikte kullanılmaya devam ettiklerini görürüz¹¹.

Roma geleneğinde inşa edilen bu büyük yapılarda bireysel ihtiyaçlar için kullanılan bu tuvalet yapıları zaman zaman hamamlar ile birlikte kullanılmakta, bunların atık sularıyla düzgün kanallarla evin dışına atılmaktaydı. Tuvaletler genellikle mutfak ile aynı drenaj sistemini kullanmakta ve bunun için bu yapıların yanlarına yapılmaktaydılar. Böylece çeşitli kaplar yardımıyla mutfaktan alınan sular, basınç yapılarak tuvaletlere dökülebiliyor ve hem temizlik sağlanıyor hem de boşa su akıtılmamış oluyordu. Ancak, lüks tasarlanmış konutlarda temizlik için sürekli akan sulara kullanılıyordu¹².

Alt yapı ve temizlik zorunluluğu, son derece sarp ve çetin bir arazi yapısına sahip Assoslular için de oldukça büyük problemler oluşturmuş olmalı idi. Zira kentin topografik yapısının el verdiği ölçülerde, kentliler bir takım alt yapı donanımları oluşturmuşlar ve gerekli yerlerde bu sistemleri kullanmışlardır.

Kentin caddelerinden bahsettiğimiz kısımlarda sık sık vurguladığımız üzere, tabanları taş döşeli olan ana caddelerin tümünün bir kenarlarında su olukları ya da kanallar bulunmaktaydı. Bu oluklardan sadece yağmur suları değil aynı zamanda pis ve atık sular da akıtılıyor, böylece atıklar konut alanlarından uzaklaştırılıyorlardı. Bu ana caddelerin kenarlarında bulunan oluklara atık suların ulaştırılması içinde, konut alanları ve konutlar arasında bazı kanalizasyon sistemleri geliştirilmiş, böylece basit bir alt yapı sistemi oluşturulabilmiştir.

Yapılan kazılar sonrası, konut alanlarında bu su dağıtım şebekeleri ve atık su kanallarının varlığı net bir biçimde tespit edilmiştir. Örneğin gymnasium yapısının güneyinde bulunan konut alanının merkezinde bulunan cadde ve bu caddeden yukarıya doğru kademeli bir eğimle artarak devam eden sokağın birleşme noktalarında, üstü yassı taşlarla kapatılmış yaklaşık 0.35-0.40m. genişliğinde bir atık su kanalı tespit edilmiştir (Resim 24-25). Kuzeyden güneye doğru devam ederek, buradaki yapıların tabanlarının altından kıvrımlı bir şekilde dolaşan ve caddenin kenarından doğuya doğru köşe yapan bu kanal, dönemin altyapı sistemleri hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir.

¹¹ Bkz: bölüm 2.2.1. Üst Sınıf Konutlar.

¹² Latrinalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Barry Hobson, *Latrinae Et Foricae: Toilets in the Roman World*, Duckworth, 2009.

Yine bununla birlikte, bu konut alanında açığa çıkarılan “I” no’lu konutun caddeye bitişik, köşe kısmının bir latrina / tuvalet yapısı olarak tasarlanması, dönemin konut mimarlığı örneklerinde, bu tür yapıların biçimlerinin anlaşılmasında oldukça önemlidir (Resim 17). Sadece ev sakinlerine hizmet ettiği anlaşılan bu küçük birim, 1.50 x 1.20m. ölçülerinde olup, tuvaletin atıkları ve pis suları, hemen buradaki geniş bir taş oluk vasıtasıyla caddede bulunan bir kanala atılmaktadır (Resim 20). Az önce bahsettiğimiz kanalın tersi yönünde devam ettiği anlaşılan bu kanal da, olasılıkla üstü yassı taşlarla kapatılan bir biçimde olup cadde boyunca devam etmektedir.

Küçük ve dar bir girişi bulunan hücre biçimli bu yapının, tabanı düzgünce kesilmiş kare biçimli yassı taşlardan oluşmakta ve olasılıkla ahşap sıralardan oturma yeri için yaklaşık 0.50m. yüksekliğinde bir sekisi bulunmaktadır. Bu alçak seki üzerine yerleştirilmiş, üzerinde delikler bulunan ahşap sıraya ev sakinleri oturuyor ve burada ihtiyaçlarını gideriyor olmalıydılar. Atıklar ise, bu deliklerden alttaki kanala ulaşıyor ve çeşitli kaplar yardımıyla taşınan suyun akıtıldığı bu kanal yoluyla da, az önce değindiğimiz, evin dışındaki kanalizasyona bağlanıyordu (Resim 18-19).

Benzerleri sadece lüks bir şekilde tasarlanmış villa ya da aristokrat konutlarda karşımıza çıkan bu tuvalet yapısının, burada orta sınıf insanların yaşam biçimleri olarak tanımladığımız bir konut yapısında tespit edilmesi oldukça önemlidir. Geç Antik konut mimarlığında pek alışkın olmasığımız bir uygulama olan bu biçim, en azından ev sakinlerinin böyle bir yapıyı kullanabilecek ya da oluşturabilecek bir durumda olduklarını gösterir. Benzer niteliklere sahip konut yapılarında bu şekil bir uygulama pek alışık olmadığımız bir durumdur.

5.1.7. Konutlarda süsleme özellikleri:

Geç Antik Çağ sosyal yaşamında, sınıflar arası farklılığın belli edilmesinde hiçbir yapı konutlar kadar etkili olmamıştır. Dönemin güç ve zenginlik gösterisinin en çok etkilediği yapı biçimi olan konutlar, bu dönemde zaman zaman saraylar ile yarışabilecek biçimde zengin dekoratif bezemelere sahip olabiliyor, muhteşem denilecek mozaik ve fresklerle süslenebiliyorlardı. Ancak bunlar sadece aristokrat sınıf insanların kullandığı konutlar ile sınırlı kalıyor, orta sınıf insanların ya da daha düşük gelir seviyesine sahip olan kişilerin konut biçimleri arada uçurumlar kadar fark olacak biçimde, son derece gösterişten uzak ve basit bir şekilde tasarlanıyorlardı.

Sık sık altını çizdiğimiz bir olgu olarak, dönemin aristokrat olmayan sıradan insanları için konut yapılarının sadece barınma ihtiyacını karşılaması, yani işlevsel olması önemlidir. Bunun dışında, orta sınıf konut biçimleri için süsleme özellikleri ya da dekoratif bezemelerin pek bir önemi yoktur. Zaten bu tür konutları kullanan kişilerin ekonomik güçleri böylesi uygulamalara bir hayli uzaktır.

Dolayısıyla, Assos'da değerlendirdiğimiz konut biçimlerinin gerek plansal özellikleri gerekse inşa tekniklerinden de anlaşılacağı üzere, orta sınıf sıradan insanlar tarafından kullanılmış olmaları itibarıyla, zengin süslemelerden söz etmemiz olanaksızdır. Zira konutlarda yapılan daha önceki çalışmalarda dahil, yapılan kazı ve araştırmalar sonrası konut yapılarına ait herhangi bir süsleme ögesi ya da dekoratif bezemeye şimdilik rastlanılmamıştır. Zengin duvar resimleri ve freskler ya da mozaikler ile birlikte, tabanları süsleyen tesserae mozaiklerden bahsedemeyiz. Aynı şekilde, konutların mimarisinde bezeme unsuru olarak değerlendirilmiş taş malzeme ya da süsleme unsurları da şimdilik tespit edilememişlerdir. Zaten konutların biçim ve inşa teknikleri göz önüne alındığında bu tür uygulamaları beklemek hata olacaktır.

Ancak burada; her ne kadar ele aldığımız konutlarda kullanılmış olmasalar da, konut alanında ele geçmeleri bakımından değerlendirilmeleri gereken birkaç mimari parça olduğunu da söylemeliyiz. Konut alanında olması muhtemel küçük bir şapel ya da hemen yakınındaki Batı Kilisesi'ne ait olabilecek bazı mimari parçalar arasında, sütun başlıkları ve sütunceler yanında, pencere ve kapı söveleri, çeşitli lento parçaları, ayrıca çeşitli silmeler ve dekoratif parçalar bulunmaktadır. Bir çoğu Geç Antik Çağ'a ait olan çeşitli süsleme özelliklerine sahip bu mimari parçalar yanında, yine alanın uzun yıllar süren kullanımına işaret eden, Hellenistik öncesi dönemlere ait bazı parçalar da bulunmaktadır. Çoğunluğu kazılar sonrası açığa çıkarılan bu eserlerin tamamı katalog yapılarak numaralandırılmışlardır

Mimariye ait bu yapı malzemeleri yanında, dekoratif amaçlı kullanılmış olan bazı pişmiş toprak eserlerde ele geçmişlerdir. Kazılar sonrasında ele geçen pişmiş toprak parçaların bazıları üzerlerinde, haç bezemelerinin bulunduğu görülür (Resim 81-82). Olasılıkla burada bulunması gereken küçük bir şapel ya da bazı evlere ait olabilecek bu süsleme örnekleri, basit de olsa evlerin süsleme özelliklerine sahip olabileceklerini göstermenin yanında, alanın Hıristiyan bir nüfus tarafından iskanının da açık kanıtıdır.

5.1.8. Konutlarda aydınlatma ve havalandırma:

Üst sınıf insanların günışığından mümkün olduğunca faydalanmaya yönelik olarak tasarlanmış olan atrium ya da peristil planlı Geç Antik konutları, lüks ve görkemli görüntüleri yanında, plansal özellikleriyle aynı zamanda ferah ve son derece aydınlık mekanlara sahip olabiliyorlardı. Ancak bu dönemde inşa edilen konutların bir çoğu böylesi lüks konutlar olmadığından, genellikle aydınlatma ve havalandırma sorun oluyor, şehir merkezindeki konutların bir çoğu iç içe geçmiş biçimde inşa edildiklerinden çoğu zaman karanlık ve kasvetli oluyorlardı. Bundan dolayı da konutların gün boyu güneş alabilecek şekilde tasarlanmaları ve buna uygun olacak biçimde araziye yerleşmeleri oldukça önemlidir.

Assos'daysa, tüm kentin kayalık tepenin güneye bakan yamaçlarında bulunması dolayısıyla, konutların tamamının gün boyu güneş alabilecek biçimde yamaçlara yayıldıkları ve eğimli arazi sayesinde birbirlerinin önlerini kapamadıklarını biliyoruz. Böylece topografyanın uygun bir biçimde kullanılması sonucu, konutlar iç içe geçmiş biçimde inşa edilmiş olsalar da oldukça aydınlık ve önleri kapanmayacak, sürekli açık kalacak bir yapıya sahip olmuşlardır. Ayrıca konutların neredeyse tamamının ulaşımı sağlayan yollar ve açık avlular etrafında gelişmiş olmasının da, hem aydınlık hem de havadar olmalarında önemli etkisi olmuştur.

Bununla birlikte, özellikle Kilikya ve Isauria gibi, taş işçiliği gelişmiş olan yerlerde inşa edilmiş bazı Geç Antik konutların, ön cephe ve pencere biçimleri hakkında sağlam denilebilecek bilgiler elde edebilmektedir. Örneğin Karakabaklı ve Işıkkale'de, yöreye özgü malzemedен inşa edilmiş iki katlı, ikiz pencereleri olan evler bulunmaktadır¹³. Mersin Taşucu'nda da yine iki katlı, mazgal pencereli konutlar tespit edilmiştir¹⁴. Bunların yanında, yine günümüze değin sağlam bir şekilde ulaşabilen kesme taş kullanılarak inşa edilmiş, çift katlı çiftlik benzeri yapılar da, dönemin pencere ve kapı biçimleri hakkında fikir vermektedirler. Zira Kuzey Suriye'de, Serjilla ve benzer yerlerde yöreye özgü malzemedен inşa edilen konutlarda, dönemin pencere ve kapı işçilikleri hakkında değerli bilgilere ulaşıldığını biliyoruz¹⁵.

¹³ Gündür Varinlioğlu, "Living in a Marginal ... ", s: 298-304. Ayrıca bkz: Ayça Tiryaki, "Silifke, Karakabaklı'da ... ", s: 124.

¹⁴ *Ibid*, s: 294-295.

¹⁵ Clive Foss, "Life in City ... ", s: 91-92.

Ancak Assos'un bahsettiğimiz bu örneklerden farklı bir bölgede yer alması ve konutların yerel malzemeye dayalı olarak kendine has bir tarzda inşa edilemeleri yanında, bir çoğunun kazılar sonrası ortaya çıkarılmaları, bunların gerek aydınlatma gerekse pencere sistemleri ile ilgili olarak elimizde çok az mimari veri bulunmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Assos'daki konutların aydınlatma ya da havalandırma konstrüksiyonları hakkında ki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ancak, her ne kadar konutların pencere biçimleri hakkında şimdilik pek bir yorum yapamasak ta, bu konutların kazıları sırasında, özellikle de Geç Antik Çağ'a tarihlenen tabakalarda, çok sayıda pencere camına ilişkin buluntunun ele geçmesi, en azından Assos konutlarında camların kullanıldığı pencerelerin var olduğunu göstermektedir (Resim 78). Camın, bu dönemde lüks sayılabilecek bir madde oluşu ve sadece kiliseler gibi önemli yapıların pencerelerinde kullanıldığı düşünüldüğünde, bu dönemde Assos konutlarında pencerelerde camın kullanılması dikkate değerdir.

Bu pencereler evlerin gün içerisinde hem aydınlatma hem de havalandırmalarında önemli rol oynamaktaydılar. Ancak, kapı aralıklarının kendilerinin de hem birer aydınlatma hem de havalandırma elemanı olarak kullanıldıklarını da düşünebiliriz. Bununla birlikte iki katlı olarak tasarlanmış evlerde üst katların alt katlara oranla daha fazla aydınlatıldığı ve havadar oldukları da olasıdır.

Bunlara ek olarak, evler çoğu zaman pişmiş toprak kandiller veya metal ve cam gibi kandillerin kullanıldığı araç ve gereçlerle de aydınlatılıyor olmalıydılar. Özellikle pişmiş toprak kandillerin, konut kazıları sırasında epeyce ele geçmiş olması bu objelerin evlerin aydınlatmasında sıkça kullanıldıklarını gösterir (Resim 79 - 80).

5.2.Konutlarda Tasarım ve Plan

Mimarlık ve mimarlık tarihi ile ilgili çalışmalarda, konut biçim ve planlarının Antik Çağ insanının sosyal yapısı hakkında bilgiler verdiği açık bir olgudur. Buna göre, çalışma kapsamında ele aldığımız konutların yapısal özellikleri, plansal kurguları ve tasarımlarında görülen farklılıklar ya da benzerlikler, Assos insanların Antik Çağ'daki toplumsal ve ekonomik durumları hakkında küçük de olsa bazı ip uçları elde edebileceğimiz niteliktedirler. Zira, ekonomik, sosyal ve iklimsel şartların konut biçim ve planlarını oluşturan en önemli etmenlerin başında geldiği unutulmamalıdır.

Geç Antik Çağ konutlarını ele aldığımız bölümde vurguladığımız gibi; konutlar, çoğunlukla ekonomik ve sosyal sınıflara göre biçimlenerek, gruplanmış ve ayırt edilmişlerdir. Söz gelimi, kentin bir yönetici veya psikoposu gibi önde gelenleri son derece lüks tasarlanmış, aristokratik evlerde yaşıyorken; orta sınıfı temsil eden tüccar ya da esnaf kişiler basit dükkanlarda ve işliklerde, daha zayıf durumdaki yoksullarsa baraka veya kulübelerde yaşıyor olmalıydılar.

Bu çalışma kapsamında, ele aldığımız ve tanımladığımız konutlarsa, yapısal özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, Assos'da daha çok orta sınıf ve biraz dar gelirli insanların yaşam alanları olabilecek mekanlardır. Plan olarak bakıldığında, Geç Antik konut biçimlerinin genel olarak dörtgen formda, birkaç odadan meydana gelen ve bir iki istisna dışında yaklaşık olarak 45-50m² lik büyüklükte yapılar olduğu görülür (Şekil 2, 4 ve 5). Bunun dışında daha küçük tasarlanmış, tek odalı, sadece uyuma ya da barınma ihtiyacına cevap verecek biçimde konutlarda mevcuttur. Bunlar ise kimi zaman 10 m², kimi zaman ise 15-20m² büyüklükte olabilmektedirler. Bu Geç Antik konutlarının erken evreleri ya da alt tabakalarında tespit edilebilen kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, Hellenistik ve öncesi dönemlere ait konutlarda tıpkı Geç Antik konutlar gibi dörtgen formda, birkaç odadan meydana gelen yapılar (Şekil 3). Bunlar da ortalama olarak 50m² lik büyüklükte yapılar olup, plan kurgusu olarak Helen kültürünün, pastas ve prostas tipdeki, bilindik uygulamalarını akıllara getirirler (Şekil 3).

Kentte memur, esnaf, sanatkar ya da tüccar gibi, orta sınıfı temsil eden sıradan insanların kullandığı, böylesi mütevazı konutların oldukça denebilecek sayıda açığa çıkması, hem bizlere onların yaşam biçim ve kaliteleri hakkında yorumlar yapabilme fırsatı sunmuş, hem de dönemin değişkenlerine bağlı olarak Assos ölçeğinde, konut mimarlığını anlayabilmemize olanak sağlamıştır.

Kazılar sonrası kentte daha çok bu türden orta sınıf konutların tasarım ve plan kurguları hakkında doyurucu bilgiler elde edilmesine rağmen, aristokrat sınıfa ait lüks konutlar ve yapı biçimleri hakkında net fikirlerimiz olduğunu söyleyemeyiz. Her ne kadar kentin belli yerlerinde üst sınıf konutlara ait olabilecek bazı kalıntılar ve izler mevcut olsa da, bunlar henüz detaylıca araştırılmadığından, şimdilik bu konudaki bilgilerimizin kısıtlı olduğunu belirtmeliyiz.

Dönemin en önemli yerleşim birimleri ve metropollerini niteliğindeki Ephesos, Aphrodisias, Sardis, Perge ya da Miletos gibi yerlerde tespit edilen üst sınıf konutlar,

şimdilik Assos'da örneğini bilmediğimiz mimari tasarımlardır. Bu yapılar hatırlanacağı gibi dönemin ekonomik yapısına bir tezat oluşturacak biçimde, belirginleşen sınıflar arası farklılığın bir yansıması olarak son derece lüks ve görkemli tasarlanan, ihtişamlarıyla ev sahiplerinin güçlerini sembolize eden yapılardır¹⁶. Bu tür konutların benzerleri şimdilik Assos'da tespit edilemediği gibi, birkaç istisna örnek dışında bu türden konut biçimleri, Assos'un içinde bulunduğu Troas Bölgesi içinde pek alışık olmadığımız bir mimari uygulamadır. Dolayısıyla sadece Assos'da değil, bölgenin diğer kentlerinde de böylesi üst düzey konutları görmek oldukça güçtür dediğimizde, bir yanılığın içerisine girmeyiz.

Şimdilik Troas Bölgesi'nin biri kuzey, bir diğeryse güney kıyılarında olmak üzere, toplam iki konut yapısı Geç Roma villası olarak tanımlanmış olup, bahsettiğimiz bu üst sınıf konutların temsilcisi olabilecek niteliktedirler. Troas'ın kuzey kıyılarında bulunan Parion'da açığa çıkarılan büyük konut yapısı; hamamı, gösterişli salonu ve etrafı sütunlarla çevrili avlusu ile oldukça görkemli bir şekilde tasarlanmıştır¹⁷. Bölgenin güney kıyılarında, Assos'a 50km. mesafede, Antandros'da açığa çıkarılmakta olan konutsa, geniş bir teras üzerinde, bir sıra oda dizisinden oluşmaktadır ve önü muhteşem bir deniz manzarasına sahiptir. Aynı şekilde; peristil benzeri planı ve portikolu yapısıyla dönemin tipik üst sınıf evlerine işaret eden bir konumdur¹⁸.

Böylesi lüks ve gösterişli konut biçimlerinin bölgede var olması, Troas'ın bu dönemdeki sosyal konumunu ortaya koymasından bakımdan oldukça olumlu bir olgu olarak kabul edilebilir. Ancak bunların tekil örnekler olduklarını ve özellikle Geç Antik Çağ'da bir

¹⁶ Bkz: bölüm 2.2.1. Üst Sınıf Konutlar.

¹⁷ Antik Çağ'da Troas'ın önemli kentlerinden biri olan ve kazılarının devam ettiği kentte, bugün kamu yapılarının birçoğu ayakta olup bunlar kazılar sonrası açığa çıkarılmaktadırlar. Parion Geç Antik Çağ'da da önemini korumayı başarmış ve bu dönemde büyük bir kilise ile birlikte Eustathius adında bir psikopos sahib olmuştur. Bkz: William M. Ramsay, *The Historical Geography ...*, s: 173 ve Cevat Başaran, "Parion 1997 Sezonu Raporu", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16/1, Ankara, 1999. s: 350. Bunların yanı sıra kentte bugün peristil planlı büyük bir Roma villası açığa çıkarılmakta ve bu yapı diğer kamu yapıları yanında önemli bir yer tutmaktadır. Kazılarda elde edilen bulgulardan bu yapının iki katlı olduğu söylenebilir. Boyutları ve zengin süsleme özellikleri yanında, gelişkin atık su sistemi ile oldukça ihtişamlı bir şekilde tasarlanan bu konutun, bir de özel kullanımlar için tasarlanmış hamamı vardır. Bu evin ilk olarak M.S. 2. yüzyılda inşa edildiği ve sonrasında uzun yıllar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hamamın kazıları esnasında ele geçen pişmiş toprak objelerden anlaşıldığı kadarıyla hamam, M.S. 6. ve 7. yüzyıllara kadar kullanılmıştır. Bkz: Cevat Başaran, "Parion'dan Persia'ya Yol Gider", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı – Euergetes*, İstanbul, 2008. s:133-145.

¹⁸ Edremit körfezine hakim bir konumda, geniş bir yamaç üzerinde bulunan bu yapıda 2001 yılından bu yana kazılara devam edilmektedir. Geniş bir portikonun etrafında gelişen mekanlar bütününden oluşan konut yapısı, zengin mozaik süslemeleri, renkli freskleri, mermer döşemeleri ve büyük bir hamamıyla son derece lüks bir biçimde tasarlanmıştır. Gelişkin bir kanalizasyon sisteminin olduğu anlaşılmış ve eve ait bir latrina / tuvalet yapısı da açığa çıkarılmıştır. Etrafında yapılan çalışmalar sonrası bu yapının üzerine oturduğu yamaçlarda daha başka konutların da varlığı anlaşılmış ve yapının bir elitler mahallesinin parçası olduğu tespit edilmiştir. Bkz: Gürcan Polat; "Antandros...", s:154-159.

çok onarımdan geçerek, eski görkemlerinden bir hayli uzaklaşmış biçimde kullanıldıklarını da söylemeliyiz. Zira bölgenin en önemli kenti olan Alexandria Troas'da dahi bu döneme ait böyle bir konut yapısı şimdilik tespit edilememiştir¹⁹. Burada bir çok önemli kamu yapısı ile birlikte, sadece düzgün insulalar üzerinde Roma geleneğinde inşa edilmiş olan bazı konut yapılarından söz edebiliriz. Daha çok geniş ve düzgün caddeler etrafında, büyük insulaların oluşturulması sonucu düzenli bir mimari doku görünümdeki konut biçimleri, atrium ya da basit peristil benzeri yapılar olarak tanımlanabilirler. Dörtgen biçimde geniş mekanlara sahip bu konutların, zaman içerisinde çeşitli kez onarıldıkları ve bazı tamiratlar sonrası M.S. 4. yüzyıla kadar kullanıldıkları tespit edilmiştir²⁰. Düzgün bir arazide, düzenli parseller üzerinde gelişen bu konutlar, her ne kadar üst düzey insanların kullandığı konutlar kadar olmasalar da, Assos konutlarına nazaran, daha bir Romalı özelliği taşırlar. Gerek inşa teknikleri ve gerekse plansal açıdan, aralarında bir hayli fark olduğunu söyleyebiliriz. Kentin sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç bu dönemde konutlara da yansımış olmalıdır. Öyle ki, Assos'da daha çok taşralı gibi görünen yerel bir yapılaşma kendini belli ederken, burada biraz daha merkezi bir mimari üslupla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Ancak, şimdilik bahsettiklerimiz dışında bu büyük metropolde, Assos'dakiler ile kıyaslayabileceğimiz Geç Antik konut biçimleri tespit edilememiştir.

Assos'da yerel karakterde gelişen orta sınıf konutların yanı sıra, kentin çeşitli yerlerinde fakir ve daha alt tabakadan gelen insanların kullandığı, basit baraka ya da kulübe biçimindeki konutlarda mevcut olmalı idi. Bunlar oldukça ucuz malzeme ile inşa edilen, dayanıksız yapılar olduğundan, tanımlanmaları ve günümüze kadar ulaşmaları hayli güçtür. Dolayısıyla kentte yapılan çalışmalar sonrası şu ana dek böyle basit yapılar tespit edilememişlerdir.

Buna göre kent içinde yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılan konutların, daha çok orta sınıf konut tasarımı ve özellikle de Geç Antik dönemin orta sınıf konut mimarlığı hakkında bizlere oldukça önemli fikirler verebileceğini söyleyebiliriz. Özellikle de gymnasium yapısının güneyinde bulunan geniş terastaki konut alanı, dönemin Assos'unda ne tür konutlar inşa edildiği ve bu konutların hangi plan kurgusunda yapıldıklarını

¹⁹ Bilindiği gibi Alexandria Troas, Roma döneminde bir koloni, ardından önemli bir metropol olmuş, zengin ve büyük bir kenttir. Geç Antik Çağ'ın başlarına kadar önemini korumuş, fakat ardından bölgedeki diğer kentler gibi, M.S. 7. yüzyıla kadar devam eden bir zaman diliminde yavaş bir gerileme süreci içerisinde girmiştir. Bkz: Klaus Belke, "The Development of Towns in Northwestern Asia Minor during Late Antiquity", *Acta Byzantina Fennica* 3, Helsinki, 2010. s: 64.

²⁰ Thomas Maischatz, "Untersuchungen zu Einer Stadterweiterungsphase im 4. Jh. v. Chr.", *Asia Minor Studien* 11, Bonn, 1995. s: 52-62. Abb: 2.

detaylıca ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, bu alanın Antik Çağ'dan itibaren konut alanı olarak kullanılması, dönemin konut mimarlığının nasıl bir gelişim gösterdiğini ve nasıl değiştiğini, kısacası kentteki dönüşümü bizlere aktarması bakımından da oldukça önemlidir.

Bütün bunların yanı sıra, tanımlamaya çalıştığımız konut biçimleri, Assos'da kentin tıpkı kamu yapılarında olduğu gibi, konutların yer seçiminde de kendine has topografyasının belirleyici olduğunu gösterir. Konutların hem tasarım hem de plan oluşumunda bu etki açıktır. Hatırlayacağımız gibi, eğimli dik yamaçlar ya da geniş teraslar üzerine oturtulan konutlar, teraslar arasındaki ulaşımı sağlayan yollar etrafında, arazinin elverdiği ölçülerdeki parseller üzerine yerleşmişlerdir. Zaman zaman konutlar arasında görülen kot farklılıkları ya da düzensiz şekillerdeki plan biçimleri, topografyaya bağlı gelişen yol sistemi ve yapılaşmanın bir sonucudur. Ancak, Assos'lular bu eğimli terasları kendilerine uygun biçimde düzenleyerek hem doğal bir peyzaj yaratmışlar hem de eğimli arazinin kendilerine sundukları avantajlardan yararlanarak uygun bir kentsel doku oluşturmuşlardır.

Tamamının ana kayaların düzleştirilmesi sonucu elde edilen açıklıklara yerleştirildiği bu konutlar, yan yana dizilerek tüm terası kaplayacak şekilde bir bütün halinde yer alırlar. Mevcut arazinin eğimli olması ve kullanılan alanın buna bağlı olarak sınırlı kalması evlerin iç içe inşa edilmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Assos'da tespit ettiğimiz bu konut biçimlerinin tasarım ve plansal açıdan benzerlerini, yakın çevrede görmek oldukça güçtür. Zira Troas bölgesi konut mimarlığı hakkındaki bilgilerimizin kıt olduğu gerçeği bir yana, Geç Antik yerleşim dokusu hakkında da bilinenler oldukça kısıtlıdır. Ancak, bölgede uzun yıllardır kazıların devam ettiği bazı yerleşim yerlerinde tespit edilebilen Geç Antik tabakalanmalar, Assos'dakinin benzeri bazı konut biçimlerinin ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Özellikle son yıllarda Antik Çağ kent dokusunun da ele alındığı Troya bu yerlerden biridir²¹.

²¹ Iliion olarak da adlandırabileceğimiz kent, bölgenin Geç Antik Çağ'da önemini korumayı başaran yerleşim yerlerinden biri olarak göze çarpar. İlk iskanının Tunç Çağı'nın başlarına kadar uzanması yanında, uzun yıllardır kapsamlı arkeolojik çalışmaların yürütülmesi bakımından da oldukça önemli bir yerdir. Özellikle Roma döneminde, bölgede oldukça önemli bir konuma gelen yerleşim, kutsal bir kent hüviyetine bürünmüş, imparatorluk ailesinin cömert yardımlarından fazlasıyla yararlanmış ve zengin bir kent olmuştur. Athena Tapınağı, odeion, bouleterion ve daha başka kamu yapıları ile birlikte, bu dönemde özellikle Aşağı Şehir'de çok sayıda konut da inşa edilmiş, böylece kent sakinlerine barınma imkanı sağlanmıştır. Troya çalışmalarının Antik Çağ ve sonrası üzerine, konut yapılarını da ele alan detaylı bir yayın hazırlığı C. Brian Rose tarafından yapılmaktadır.

Burada yapılan arkeolojik çalışmalar sonrası, etrafı surlarla çevrili, iç kale konumundaki esas yerleşimin altındaki düzlük alanlarda inşa edilen konutların biraz basit bir plan anlayışında, daha çok dar gelirli insanlar için tasarlanmış oldukları anlaşılmaktadır. Roma döneminde inşa edildikleri anlaşılan, M.S. 3. yüzyılın sonları ve 4. yüzyıl başlarına kadar kullanılan konutlar tasarım ve plansal benzerlikler yanında, inşa teknikleri ve yapı biçimleri bakımından Assos konutlarına yakın özellikleri ile dikkate değerler. Bunlarda tıpkı Assos'da olduğu gibi, burada ana kayalar üzerine oturtulmuş erken dönem evlerinin, zaman içerisinde onarılmaları ve uzun süre tekrar kullanılmaları sonucu inşa edilmiş konutlardır. Dar caddeler ve su kanalları etrafında gelişim gösteren bu evler az önce de değindiğimiz üzere basit planlı olup, oldukça sade bir şekilde inşa edilmişlerdir. Küçük ve orta boy taşların çamur harcı kullanılarak inşa edildiği duvarları vardır. Etraflarında çok sayıda su kuyusu bulunur ve konut sahipleri su ihtiyaçlarını bu kuyulardan elde ettikleri sularla gidermişlerdir²².

Geç Antik Çağ'da bölgede yerleşim gördüğü anlaşılan bir diğer yer, Assos'un hemen batısında bulunan Apollon Smintheus kutsal alanıdır. Kalkolitik Çağ'a dek uzanan yerleşim tarihi boyunca, özellikle Hellenistik Dönem'in sonlarında inşa edilen Apollon tapınağı ile ön plana çıkan ve kutsal bir alan olarak önem kazanan Smintheus'da, Roma Dönemi'nde bir çok önemli yapı inşa edilmiştir²³. Daha çok kutsal amaçlı olduğu düşünülen hamam ve bazı su yapılarından oluşan bu yapılar ile birlikte, son yıllarda tapınağın çevresinde yapılan çalışmalar sonrası açığa çıkarılan Geç Antik konutlar da bizim açımızdan oldukça önemlidirler²⁴. Bu yapılar da tıpkı Troya'dakiler gibi, tasarım ve plansal kurgu açısından Assos'dakilere yakın özelliklere sahiptirler.

²² Ekin Kozal, "Studies in Roman Ilion: The Lower City. Stratified Domestic Assemblages", *Studia Troica* 11, 2001. s: 309-342. Her ne kadar konutların M.S. 4. yüzyılda terk edildikleri anlaşılrsa da, bu alanda M.S. 5. yüzyılın sonlarına kadar bazı yaşam belirtileri tespit edilmiştir. Ayrıca, Roma döneminde önemli bir pozisyonda ve zengin bir durumda olsa da, Ilion'da bahsettiğimiz bu basit planlı küçük evler dışında, gelişkin Roma mimarlık tarzında yapılmış olan atriumlu ya da peristilli, aristokrat insanların kullandığı üst sınıf evlerin henüz tespit edilemediğini de söylemeliyiz.

²³ Davut Kaplan, "Smintheion Roma Hamamı", *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde* (ed. N. Özgünel). İstanbul, 2013. s: 81-100.; Davut Kaplan, "Smintheion Roma Dönemi Su Yapıları", *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde* (ed. N. Özgünel), İstanbul, 2013. s: 101-116.

²⁴ Prof. Dr. Coşkun Özgünel başkanlığındaki bir ekip tarafından kazılarının yapıldığı Apollon Smintheus kutsal alanında, bahsettiğimiz Geç Antik konutları yerinde görme ve inceleme fırsatını sağladığı için alandaki kazıları yöneten Yrd. Doç. Dr. Davut Kaplan'a teşekkür ederim. Kutsal alan çevresinde inşa edilmiş Geç Antik konutlar hakkında kendisi ile yaptığımız değerlendirmeler sonucu, konutların dönemin karakterini yansıtan bir biçimde inşa edildiklerini gözlemledik ve bunları Assos'daki benzerleri ile kıyaslama imkanı elde ettik.

Burada Geç Antikitenin belki de en belirleyici unsuru olarak, erken dönem yapılarının tekrar tekrar kullanıldıkları ve zaman zaman malzeme eksikliğinin giderilmesi için tahrip edildikleri, yeni konut biçimlerinin oluşturulmasında etkin oldukları gözlemlenir. Özellikle Nişli Yapı olarak adlandırılan ve bir zamanlar heykellerin sergilendiği bir salon olarak kullanıldığı düşünülen mekanın, Geç Antik Çağ'da işlev dışı kaldığı ve çeşitli mekanlara bölünerek ya da modifiye edilerek bazı konut biçimlerine dönüştürüldüğü anlaşılır. Geç dönemde yapıldığı anlaşılan bu ekleme ya da yeni duvarların inşasında çok sayıda antik eserin devşirme malzeme olarak kullanıldığı da anlaşılmıştır²⁵.

Yine bu yapının etrafında, daha çok dörtgen planda inşa edilmiş olan ve depolamaya yönelik işlevlerin de yerine getirildiği anlaşılan mekanların, dar sokaklar etrafında alana gelişi güzel bir biçimde yerleşmiş biçimde gelişmeleri, bize Assos'daki yamaçlara yayılmış konut dokusunu hatırlatır. Ayrıca, burada tıpkı Assos'daki gibi küçük, dörtgen biçimdeki odaların bir araya gelmesi sonucu oluşan konut biçimleri; zaman zaman tuğla, mermer ya da kalker gibi farklı malzemelerin kullanılarak oluşturulduğu anlaşılan tabanlara sahiptirler. Duvarlarının köşe kısımlarında, kimi zaman düzgün ve büyük bloklar kullanılmasına rağmen, genellikle orta boy moloz taşların kireç harcı kullanılarak oluşturulduğu ama çoğunlukla düzensiz moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği, düzgün olmayan biçimde inşa edildiği görülür.

Etraflarında çok sayıda su kuyusunun tespit edildiği bu konutların kazıları sırasında, yine zeytin yağı presleri ve bazı işlikler yanında, depolamaya yönelik büyük küpler açığa çıkarılmışlardır. Alanda bir takım endüstriyel faaliyetlerinde yapıldığını gösteren bu kanıtlar, konutların ve dolayısıyla burada bulunduğu anlaşılan Geç Antik yerleşim dokusunun niteliğini anlamak bakımından oldukça önemlidir. Geç Antik Çağ'a ait çok sayıda sikke, kandil ve seramik buluntunun ele geçtiği bu alanda çalışmalara devam edilmekte ve bölgenin Geç Antik tarihine önemli denilebilecek katkılar sunulmaktadır²⁶.

Hali hazırda kazıların devam ettiği ve bahsettiğimiz bu önemli örneklerin açığa çıkarıldıkları yerleşim yerlerinden başka, başta Abydos olmak üzere, Scepsis, Scamandria ve Lampsakos'da²⁷ Troas Bölgesi'nin Geç Antik Çağ'da önemini koruyan ve psikoposluk

²⁵ Coşkun Özgünel, Davut Kaplan, "2010 Yılı Gülpınar \ Smintheion Kazı Çalışmaları (31. Yıl)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33, Ankara, 2012. s: 155-156. res: 5.

²⁶ Davut Kaplan, "Smintheion Roma Hamamı ... ", s: 96. ve özellikle bakz: res: 14-15.

²⁷ 2012 yılında Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nin yapmış olduğu bir kurtarma kazısı sonrası, Lampsakos'a 5km. mesafede bulunan bir tepe üzerinde, önemli bir çiftlik yapısı açığa çıkarılmıştır. Şarap üretimi için işliklerin ve depolamaya yönelik büyük mekanlarının olduğu anlaşılan bu yapı, Troas bölgesi kırsal yaşamı

merkezleri olarak bilinen kentleridirler. Ancak maalesef adı geçen bu kentlerde konutlar ile ilgili şimdilik detaylı çalışmaların yapılamamış ve kentlerin bir çoğunun oldukça denebilecek şekilde tahrip edilmiş olması, bu kentlerin Geç Antik Çağ'daki konut doku ve biçimlerini tanıyabilmemizi imkansız hale getirmiştir.

Bölgesel anlamda gerek tasarım ve plan kurgusu gerekse inşa tekniği ve yapısal özellikleri bakımından, birkaç örnek dışında benzerlerinin kısıtlı olduğu anlaşılan Assos konutları için, bir kıyaslama yapmak istediğimiz vakit, belki de Batı Anadolu ölçeğinde geniş bir açıdan değerlendirme yapmak daha doğru olabilir. Nitekim, az önce de altını çizdiğimiz bir husus olarak, Batı Anadolu'nun kendini kanıtlamış gelişkin kentlerinde daha çok büyük boyutlu, üst sınıf konutlar ile karşılaşırız. Bu büyük kentlerde sıradan insanların kullandığı daha basit konut yapıları mevcut olsalar da, bunlar şimdilik gösterişli yapıların gölgesinde kalmış olduklarından pek ele alınmamışlardır ve bilinmezler. Fakat özellikle Assos ile benzer coğrafi özellikleri olduğunu düşündüğümüz, gerek şehir kurgusu ve biçimi gerekse kent topografyası bakımından aynı karaktere sahip bazı Likya, Pisidya ya da Kilikya kentlerinde, bahsettiğimiz türden çok sayıda konut biçimi karşımıza çıkar. Bu bölgelerde de tıpkı Troas'da olduğu gibi; büyük boyutlu, lüks tasarlanmış üst sınıf konutların kıtlığı dikkat çeker. Araziye bağlı biçimde gelişmiş olan bu bölgelere ait kentlerde, orta sınıf basit konutlar dominant konut biçimini oluştururlar.

Assos'daki Geç Antik konutların hem tasarım hem de plansal gelişimlerine etki eden en önemli unsurlardan biri olan, eğimli arazi yapısı yüzünden konutların teraslar yaratılarak yamaçlar üzerine inşa edilmesi, tıpkı Assos gibi eğimli dik kayalıklar üzerine kurulmuş olan bir çok kentte bilindik bir uygulamadır. Nitekim Assos ile oldukça yakın coğrafi özelliklere sahip Likya bölgesinde böylesi çok sayıda yerleşim bulunmaktadır ve bunlar son yıllarda artan araştırmalarla oldukça denecek düzeyde ele alınmışlardır. Bahsettiğimiz şekliyle yamaçlar üzerinde teraslar yaratılarak konutların bu alanlara oturtulması, bölgenin önemli kentlerinden olan Arykanda kentinde en açık biçimiyle uygulanmıştır. Hatırlayacağımız gibi burada Assos'dakinin benzeri orta sınıf konutlar, diğer türden konutlar ile birlikte eğimli dik yamaçlar üzerine inşa edilmişler ve Geç Antik Çağ'ın sonlarına kadar, uzun bir süre kullanılmışlardır²⁸.

---

hakkında bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir. Yerinde yaptığımız gözlemler ve kurtarma kazılarını gerçekleştiren arkeologlarla yapılan bilgi alış-verişi sonrası bu çiftlik evinin M.S. 6. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸ Ayşegül Gürgezoğlu, Arykanda Konut Mimarlığı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006. s: 18-26 ve 30-38.

Tıpkı Assos’da olduğu gibi, Arykanda’da da uzun yıllar değişerek kullanılan konutların bir çok farklı tipi bulunmaktadır. Bunlar arasında peristilli villalar olduğu gibi, orta sınıf basit konutlar ya da kamu alanlarından dönüştürülerek oluşturulan daha basit konut biçimleri de bulunmaktadır. Birçoğu kentin terk edildiği M.S. 6. yüzyıla kadar kullanılmış olan bu konutların - özellikle de yamaçlar üzerinde inşa edilmiş olan orta sınıf konut biçimleri - cadde ve sokaklar etrafında geliştikleri görülür²⁹. Burada da iç içe inşa edilmiş olan konutlar, Assos’dakiler gibi eğimli yamaçlar üzerine bir bütün olacak şekilde, açık avlular etrafında birkaç mekanın bir araya gelmesi sonucu oluşturulmuşlardır. Ana kayaların düzlenmesi sonucu elde edilen alanlara yerleştirilen konutların, yerel malzeme olan kalker taşının bazen kireç ama çoğu zaman çamur harcı kullanılarak bir araya getirildiği anlaşılan duvarlardan meydana geldiği anlaşılmıştır³⁰. Yerel özelliklerin her aşamada öne çıktığı anlaşılan Arykanda konutlarının benzerleri, Assos konutlarının benzerleri bugün nasıl civar köylerde kullanılıyorsa, günümüzde dahi yakın çevrede kullanılmaktadır.

Benzer bir topografyaya sahip Limyra’da yamaçlarda inşa edilen konutlar M.S. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenirler. Bunlarda tıpkı Assos konutlarında olduğu gibi, doğu batı yönündeki sokaklar ve kuzey güney yönündeki merdivenlerin etrafında inşa edilmişlerdir³¹.

Trebenna’daysa yine dik bir kayalık üzerine kurulmuş olan kentin yamaçlarında tasarım ve plan olarak Assos’dakilere yakın özellikte çok sayıda Geç Antik konut yapısı tespit edilmiştir³². Burada da alçak eğimli yamaçlar üzerinde ve caddeler etrafında gelişen konutlar, birkaç odanın bir araya gelmesi sonucu oluşmuşlardır. Ana kayaların düzlenmesi sonucu elde edilen alanlara yerleştirilen konutların bazıları sırtlarını kayalara yaslamış biçimdedirler. Tıpkı Assos’dakiler gibi yaklaşık olarak 40 – 80 m² arasında değişen boyutları ile bazılarının iki katlı olarak tasarlandığı anlaşılan bu evlerin örtü sistemleri, basit düz damlar şeklindedir³³. Duvarlarınsa, dönemin tipik bir özelliği olarak, çok sayıda devşirme malzemenin yapı elemanı olarak kullanılmasıyla, zaman zaman kireç harç katkılı

²⁹ *Ibid* s: 30-32.

³⁰ *Ibid* s: 42-44.

³¹ Lale Özgenel, “Late antique domestic ...”, s: 563; Clive Foss, “The Lycian Coast ...”, s: 38.

³² Nevzat Çevik, Burhan Varkıvanç, İsa Kuzgut, *Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası*, İstanbul, 2005. s: 106-113.

³³ *Ibid* s: 107.

ama çoğunlukla çamur harcı ile bir araya getirildiği anlaşılan düzensiz örgü tekniğinde inşa edildiği görülür³⁴.

Bahsettiklerimizin benzeri nitelikte bir yerleşim birimi olan Kyeneae’de de, kentin akropolü altındaki yamaçlarda çok sayıda konut yapısı tespit edilmiştir. Bunlar Assos’dakiler gibi sarnıçları ve açık avluları olan, birkaç odanın bir araya gelmesi sonucu oluşmuş evlerdir. Birkaç odalı konut biçimlerinden başka, yine yerleşim alanı içinde bağımsız haldeki tek odalı konut yapıları oldukça bilinen bir tiptir. Ayrıca bazı evlerde zeytin yağı presleri ve bazı işlikler gibi endüstriyel işlevli mekanlarda tespit edilmiştir³⁵.

Dönemin önemli merkezlerinden bir olan Myra’da kiliseyi kente bağlayan yol üzerinde M.S. 6. yüzyıla tarihlenen konut kalıntıları mevcuttur³⁶. Myra’nın liman kenti olan Andriake’deyse, Antik Çağ’dan bu yana onarılarak kullanıldıkları anlaşılan çok sayıda Geç Antik konut bulunmaktadır. Küçük boyutlu ve yerel nitelikte olan bu evler, işlik ya da depo gibisi yapılarında içinde barındırdığı düşünülen, duvarları moloz taşlardan yapılmış orta sınıf konutlardır³⁷. Bahsettiğimiz bu örnekler tasarım ve plan özellikleri bakımından bizlere direkt olarak Assos konutlarını hatırlatmakta, başta topografya olmak üzere iklim ve benzeri coğrafi özelliklerin bölgesel şartlarda gelişen konutlara ne denli etki ettiğini göstermektedir. Tıpkı Assos’da olduğu gibi, yerleşimin güç şartlar altında, coğrafyaya bağlı biçimde geliştiği yerlerde genel ve bütünleştirici bir mimari anlayış değil, kendi iç dinamiklerini oluşturan yerel bir mimari anlayış gelişmiştir. Ancak bu yerel mimari üslupta açık avlu kullanımı, malzemenin ucuza mal edilmesi ve konutlarla işliklerin iç içe geçmeleri gibi bazı özellikler her yerde ortaktır.

Likya’nın hemen yanı başındaki Pisidia’da da durum benzerdir. Burada eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olan Ariassos’da, kentin batı ve güney yamaçlarında, M.S. 4. ve 5. yüzyıllara kadar sürekli değişerek kullanılan, Assos’dakine benzer şekilde ve plan anlayışında inşa edilmiş evler tespit edilmiştir³⁸.

Antik Çağ’da inşa edilmiş olan ve sürekli olarak değişerek kullanılan konut biçimlerinin tespit edildiği bir başka kent yine Pisidia’daki Kremna’dır. Burada orta sınıf insanlara barınma imkanı sağlayan yaşam alanlarını, iç içe geçmiş biçimde bir bütün olarak

³⁴ Lale Özgenel, “Late antique domestic ...”, s: 559

³⁵ *Ibid* s: 562. Ayrıca bkz: Frank Kolb, “Kyenai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 Yılı Sonuçları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 12, Ankara, 1995. s: 83-89.

³⁶ Clive Foss, “The Lycian Coast ...”, s: 23.

³⁷ *Ibid* s: 24-26. Ayrıca bkz: Lale Özgenel, “Late antique domestic ...”, s: 563;

³⁸ Stephen Mitchell, “Geç Roma Anadolu’sunda ...”, s: 198-200.

görebiliriz. Kentin terk edildiği dönem olan M.S. 6. ve 7. yüzyıllara kadar kullanılan konutlar tıpkı Assos'daki gibi dik yamaçlar üzerinde gelişim göstermişlerdir³⁹.

Kilikya ve Isauria bölgeleri de tıpkı Likya ve Pisidia'da olduğu gibi, Assos'daki yerleşimin benzeri çok sayıda kente ev sahipliği yapmakta ve Geç Antik konut yaşamına ilişkin önemli veriler elde edilmesine imkan sağlamaktadır. Burada özellikle Seleukeia, Diocaeserae, Korykos ve Eleuissa Sebaste gibi yerlerde, yöreye özgü niteliklerde yapılan çok sayıda konut bulunmaktadır⁴⁰.

Bahsettiğimiz tüm bu konut örnekleri, anlaşılacağı üzere dönemin bölgesel anlamda önemli sayılabilecek, hepsi birer psikoposluk merkezi olan kentlerinde tespit edilmişlerdir. Bir çoğu Antik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüş olan bu kentlerdeki ortak özellik, başından beri vurguladığımız gibi, hepsinin de eğimli dik yamaçlar üzerinde kurulup gelişen kentler olmasıdır. Bu kentlerde tıpkı Assos'daki gibi kendilerine has topografik özellikleri ile eğimli dik teraslar üzerinde gelişmişlerdir. Bundan dolayı, bahsettiğimiz konut biçimlerini gerek tasarım gerekse plansal açıdan etkileyen ve belirleyen en önemli unsur topografyadır diyebiliriz. Bununla birlikte, Antik Çağ'dan bu yana yerleşim görmüş olmaları, tespit edilen konutların birçoğunun bu dönemden itibaren sürekli olarak değişerek kullanıldıklarını gösterir. Bu uygulama Assos konutları için söylenebileceklerin başında gelmektedir. Aynı zamanda Assos'da konutların ana kayalar üzerine oturmaları, kimi zaman topografyaya bağlı olarak biçimlerinin değişiklik göstermesi bahsettiğimiz konut örnekleriyle benzer diğer özellikler arasında sayılabilir. Sıraladığımız tüm bu benzerliklerse, kuşkusuz farklı bölge ve coğrafyalarda esasında yaşam biçimlerinin pek de farklı olmadığı anlamına gelir.

Zira ele aldığımız zaman aralığı için yaşam biçimlerinin giderek standartlaşmaya başladığı ve kentsel yaşamın artık taşralı bir karakter kazanarak, kırsal yaşamın ön plana çıktığını belirtmiştik. Bu gelişim, son yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonrası, kırsal alanlarda tespit edilen basit ölçekli yerleşimlerde, az önce bahsettiklerimizin benzeri çok sayıda konut biçimlerinin tanımlanmasıyla, özellikle konut mimarlığında kendini daha bir belli eder.

Yine Likya, Kilikya ya da Isauria gibi bölgelerin kırsalında, basit köyler biçiminde tespit edilen bu yapıların, gerek inşa gerekse teknik özelliklerine baktığımız vakit, Assos

³⁹ *Ibid* s: 199-200.

⁴⁰ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Yerleşimi ...", s: 214-216.

konutlarının (dönemin basit orta sınıf konutlarının) oldukça yakın niteliklere sahip benzerleriyle karşılaşıyoruz. Örneğin, Trebenna çevresinde Trysa, Hoyran ve Tüse gibi küçük yerleşim yerlerinde, moloz taş örgülü basit duvarları ile teraslar halinde sıralanmış biçimde orta sınıfa ait, Antik Çağ'dan bu yana kullanıldıkları düşünülen çok sayıda konut bulunmuştur. Bunların bazıları tıpkı büyük yerleşim yerlerindeki gibi sarnıçları ve işlikleri olan konutlardır. Boyut ve hacim bakımından da oldukça benzer özelliklere sahiptirler⁴¹.

Myra yakınlarındaki Beymelek ve Belen'de de eğimli dik yamaçlar üzerinde kare planlı bitişik odalardan oluşan konut biçimleri⁴² bizlere Assos konutlarını anımsatır. Bunlar sarnıçları olan kimisi ikikatlı olarak tasarlanmış ve M.S. 6. yüzyıla tarihlenen önemli konut örnekleridir.

Dikdörtgen formda küçük odalardan oluşan Geç Antik konutlar yine Dereağzı'ndaki Geç Antik yerleşimde de mevcuttur. Ana kayaya oyulmuş olan duvarları bunların Antik Çağ'dan bu yana kullanıldıklarını düşündürür⁴³. Ölüdeniz'deki Gemiler ada / Lebissos yerleşiminde de yamaçlarda gelişmiş, kendi sarnıçları olan benzer biçimlerde ve inşa teknikleri kullanılarak oluşturulmuş Geç Antik konutlar mevcuttur⁴⁴.

Alanya ve çevresinde tespit edilen konutlarda yine benzer şekilde, dörtgen biçimdeki odaların açık avlular etrafında gelişmeleri sonucu meydana gelmişlerdir. Yöreye özgü basit malzemeler kullanılarak inşa edilmişlerdir. Yapıların şarap veya zeytinyağı üretimine dayalı olarak endüstriyel bir takım faaliyetler için mekanlarının olması hepsinde ortak bir özelliktir⁴⁵.

Karabel / Asarcık'taysa etrafı tahkim edilmiş biçimde, kiliseler etrafında gelişmiş olan yerleşim dokusu, Antik Çağ'dan bu yana kullanıldıkları anlaşılan yapıların M.S. 6. yüzyıla kadar uzun süre tekrar kullanılmaları sonucu oluşturulmuştur. Burada tespit edilen konutlar, bir kısmının işlikleri ve sarnıçları bulunan, sokaklar etrafında dörtgen biçimdeki birkaç odanın bir araya geldiği şekildedirler. Yerel malzeme kullanılarak, moloz taşların bir araya gelmesi sonucu oluşturulan duvarlar ana kaya üzerine otururlar⁴⁶.

⁴¹ Nevzat Çevik, vd. *Trebenna. ...* , s: 106-113.

⁴² Clive Foss, "The Lycian Coast ..." , s: 26; Lale Özgenel , "Late antique domestic ..." , s: 563.

⁴³ J. Morganstern, "The Settlement at Dereağzı: A preliminary Report on the 1974 and 1975 Seasons", *Türk Arkeoloji Dergisi* 25, s: 202.

⁴⁴ Clive Foss, "The Lycian Coast ..." , s: 6; Lale Özgenel , "Late antique domestic ..." , s: 564.

⁴⁵ Sema Doğan, "Alanya ve Çevresinde ..." , s: 1-5.

⁴⁶ Bülent İşler, *Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2009. s: 29 - 70 ve 243 - 247.

Bunlar arasında özellikle M.S. 6. yüzyılın gelişen siyasi istikrarı ve ekonomik getirileri üzerine dönemin yapısına uygun olarak kurulan bazı küçük yerleşim birimleri de inşa yapım teknikleri ve plan kurgusu bakımında benzer özellikler gösterirler. Tamamen yerel tarzda gelişen ve bölgesel bir nitelik taşıyan bu küçük yerleşim birimlerinde, bir kilise ve onun etrafında inşa edilen çok sayıda konut tanımlayıcı niteliktedir.

Böyle bir yerleşimin belki de en iyi temsilcisi, Arykanda yakınlarında M.S. 6. yüzyılda oluşturulduğu anlaşılan Arif'dir. Dönemin köy yerleşim modeli içinde değerlendirilebilecek etrafı tahkim edilmiş bu küçük yerleşim biriminde yapıların ana ekseninde bulunan bir kilise etrafında geliştikleri gözlemlenir. Kimisinin iki ya da üç katlı olarak tasarlandıkları anlaşılan bu evlerin pencereleri ve kapı girişleri oldukça sağlam bir şekilde tespit edilebilmiştir⁴⁷.

Alakilise'de de tıpkı Arif gibi, büyük bir kilise etrafında gelişen, yöreye özgü malzeme kullanılarak inşa edilmiş evlerden oluşur. Tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi burada da birkaç odanın bir araya gelmesi sonucu oluşan evler, bazen iki katlı olabiliyorlar⁴⁸.

Orta Anadolu'da yine böyle bir yerleşim modeli sergileyen ve imparator Iustinianus (M.S. 527-565) tarafından kurulan Mokisos'da, etrafı surlarla çevrili küçük ve birkaç odadan oluşan konutlar yerel karakterde gelişmişlerdir. Düzensiz bir plan kurgusunda oluşan evler, iç içe geçmiş biçimde bir bütün olarak inşa edilmişlerdir⁴⁹.

Ovalık Kilikya'daysa önemli bir Erken Bizans yerleşimi olarak nitelenen Akören'de yöreye özgü malzeme ve inşa teknikleri kullanılarak inşa edilmiş konutlardan meydana gelen bir yerleşim dokusu gözlenir. Döneme özgü tarzda inşa edilmiş olan kiliseler etrafında, iç içe geçmiş biçimde bir bütün olarak tasarlanan konutların birden çok mekanlardan oluştuğu görülür. Bu konutlar yamaçlar üzerine, düzleştirilen geniş bir açıklık üzerine oturmuş, düzgün olmayan cadde ve sokaklar etrafında gelişmişlerdir⁵⁰.

Bahsettiğimiz tüm bu konut örnekleri Geç Antik Çağ'ın sosyo-ekonomik yapısına uygun olarak, yerel tarzda inşa edilmiş konut biçimleridirler. Çoğunda geçimini tarımla ya da küçük ölçekli üretimle sağlayan insanlar yaşamış olmalıdır. Bunlar dönemin siyasi

⁴⁷ R. Martin Harrison, *Mountain and Plain...* , s: 38-47; Lale Özgenel , "Late antique domestic ...", s: 560-561.

⁴⁸ R. Martin Harrison, *Mountain and Plain...* , s: 12-27; Lale Özgenel , "Late antique domestic ...", s: 561.

⁴⁹ Chavdar Kirilov, "The reduction of the fortified ...", s:15. fig: 9.

⁵⁰ Ulrike Wulff, "Akören zur Stadtplanung zur Wohnarchitektur zweier Siedlungen in Kilikien", *Die Spätantike Stadt und ihre Christianisierung* (ed. G. Brands, H. G. Severin), Wiesbaden, 2003. s: 299-307. taf: 116-125.

yapısının bir sonucu olarak, bizlere kentlerde ve köylerde yaşayan insanların artık birbirlerine daha yakın bir ortamda yaşamaya başladıklarını gösterir. Büyük kentlerde yaşayanlar daha da artan bir nüfus ve seviyede yaşamaya devam ederken, bölgesel ölçekte gelişmiş olan orta ölçekli kentlerde yaşayanlar, artık kırsaldaki yaşama yakın bir seviyede yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır.

Bu gelişme dönemin konut mimarlık örneklerinde kendini açık bir şekilde belli etmektedir. Zira Assos konutları da bu şekilde kırsal yaşama adapte olmaya başlayan bir kentin yaşayanları tarafından kullanılan konut biçimleri olarak görülebilir. Bunu ilerleyen zamanlarda artan bir şekilde rahatlıkla görebiliriz. Örneğin Orta ve Geç Bizans döneminde artık çoğu yerleşimin basit köylere dönüştüklerini görürüz. Bu dönüşüm her aşamada olduğu gibi konut biçimlerinde de kendini açıkça belli eder.

Nitekim bu dönemde kendilerini korumayı başaran bazı yerleşimler ya da eski yerleşimler üzerine basit köyler niteliğinde oluşan yerleşim modellerinde tespit edilen konut biçimleri, hem plansal hem de yapım teknikleri bakımından bahsettiklerimizin benzeri niteliklere sahiptirler.

Batı Anadolu'nun bir zamanlar en ünlü kentlerinden olan Bergama'nın M.S. 12. yüzyılda geldiği seviye budur. Bergama'nın Geç Bizans döneme ait evleri, tıpkı Geç Antik kırsalında tespit edilenler gibi genelde avlular etrafında gelişmiş olan odalardan oluşur. Burada duvarlarla sınırlanan avlu, etrafındaki odalara geçiş sağlayan ve ekonomik etkinliklerin sürdürüldüğü açık bir yaşam alanıdır. Tek odadan oluşan en küçük birimler, içinde yeme – içme – uyuma ve yemek pişirme gibi bir çok eylemin bir arada yapıldığı son derece dar mekanlardır. Daha büyük olarak tasarlanmış, birkaç odadan oluşan konutlardaysa, bahsettiğimiz bu eylemler birkaç odaya yayılmışlardır. Bu dönemde konut biçimleri arasında en yaygın tasarımlar “L” biçimli açık avlu ile onun etrafında gelişen üç – dört odanın oluşturduğu örneklerdir⁵¹. Bergama'daki bu Geç Bizans konut yerleşiminin sahip olduğu dokudan evlerin tarımsal bir etkinliğe bağlı olarak biçimlenen bir köy karakterini yansıttığı söylenebilir. Ancak, Bergama bu dönemde Batı Anadolu'daki kentlerden biri olarak sayılıyordu ve bir psikoposus vardı. Hatta M.S. 14 yüzyıl başlarında Bergama metropolislige bile yükselmişti⁵². Bu durum Bergama'nın konut ve yerleşim

⁵¹ Klaus Rheidt, “City or village?..”, s: 225-226. res: 6-10. Daha detaylı bilgi için bkz: Klaus Rheidt, *Die Byzantinische Wohnstadt ...*

⁵² *Ibid* s: 231.

dokusunun bir köy karakterini yansıtsa da bu dönem için hala önem taşıyan bir yer olduğunu gösterir.

Bergama'daki bu konutların benzer şekle ve tasarıma sahip örnekleri, Orta Anadolu'da, Boğazköy'de karşımıza çıkar. Burada M.S. 10 ve 11. yüzyıllara tarihlenen konutlar açık avlular etrafında gelişen birkaç odadan oluşmakta, basit plansal şemaları yanında kalitesiz malzeme kullanımıyla da tanımlanmaktadırlar. Bu evler kalabalık bir yerleşime değil, basit bir köy yerleşimine aittirler⁵³.

Böylesi kapalı yerleşmeler içindeki küçük ve basit şekildeki Geç Bizans konut örnekleri Corinth ve Atina gibi Antik Çağ'da önemli olan yerlerde de karşımıza çıkar. Bunlarda tıpkı Bergama ve Boğazköy'dekiler gibi, benzer plan şemalarında inşa edilmişlerdir ve yine bunlar gibi basit iç donanıma sahiptirler⁵⁴.

5.3.Konutlarda mekânsal kurgu:

Assos'da stoa yapısının üzerindeki dik yamaçlarda bulunan dükkan benzeri yapılar dışında, gerek kazısı yapılan gerekse yüzey araştırmaları sonrası tespit edilen konutların planlarına ve konumlarına bakarak odaların işlevleri hakkında şimdilik kesin değerlendirmeler yapmak mümkün değildir. Özellikle de avlular etrafında gelişim gösteren odalarının işlevlerini tam olarak ortaya koymak güçtür. Ancak konutlarda oda büyüklüklerinin farklı olması bunların işlevlerinin de farklı olabileceğini göstermektedir.

Kentteki Geç Antik konutların tümünde, işlik veya günlük kullanıma uygun olarak tasarlanmış ortak bir avlunun varlığı dikkat çeker (Şekil 2 vd.). Konutlar, bu açık avlular etrafında, bazen bir bazen de birkaç odanın bir araya gelmesiyle oluşmuşlardır.

Avlular etrafında dizilen bu odaların genel özellikleri birbirlerinin aynı olmakla birlikte, ocak ve sarnıç gibi bazı ayırt edici elemanlar sayesinde, bunların işlevleri hakkında bazı fikirler yürütülebilir. Aynı zamanda yapılan kazılar sonrası ele geçen bazı buluntularda bu konuda önemli ip uçları sunmaktadır. Evlerin ortak kullanımında olan avlularda, günlük işlerin yapıldığı düşünüldüğünde, avlular etrafında yer alan odalarda daha özel; yeme – içme, dinlenme – uyuma ya da misafir karşılama gibi mahrem

⁵³ Peter Neve, "Boğazköy-Hattusa in Byzantinischer Zeit", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin* (ed. V. Kravari, J. Lefort, C. Morisson), Paris, 1991. s: 91-106 vd. res:3-7.

⁵⁴ Corinth örnekleri için bkz: Robert L. Scranton, *Medieval Architecture ...* , s: 66 vd.; Atina örnekleri için bkz: Alison Frantz, *The Middle Ages in the Athenian Agora*, Excavations of the Athenian Agora Picture Books 7, Princeton, 1961. res: 34.

gerektiren bazı uygulamaların yapıldığı düşünülebilir. Hatta bazı odaların birden çok amaca hizmet etmiş olabileceği de mümkün olabilir. Alan darlığı nedeniyle, bazı günlük ev işleri olarak yemek pişirme ve yemek yemenin aynı mekanda gerçekleştirilmiş olabileceği de unutulmamalıdır.

Açık avlular etrafında konutların geliştiği bu tür örnekler çok yerde karşımıza çıkar. Az önce değindiğimiz Likya ve Kilikya gibi, arazinin kayalık olduğu, konutların daha çok topografyaya uydurulduğu yerleşim yerlerinde konutların mekansal kurguları daima açık avlulara bağlı olarak gelişmişlerdir. Açık avlular bahsettiğimiz konut birimlerinin sakinlerince bir çok işin bir arada yapıldığı, ev yaşamı için olmazsa olmaz değerinde bir anlam taşır. Bu yerlerde açık avlu sahip olduğu işlevselliğiyle, konutun temel birimi olarak kabul edilebilir. Açık avluların çoğu zaman işlik olarak kullanıldığından ve endüstriyel anlamda bazı basit üretimlere ev sahipliği yaptıklarından da daha önce bahsetmiştik. Assos konutlarının temel unsuru olan açık avluların bu türden uygulamalar için kullanıldıkları, mevcut kalınlardan ve yapılan çalışmalar sonrası elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte yine yemek pişirme ya da kap kacak yıkama gibi ev için bazı günlük kullanım işlerinin de açık avlularda yapıldığı düşünülebilir. Zira konutların içinde bu tür işlemlerin yapıldığı bir ize şimdilik rastlanamamıştır. Bunun dışında evdeki her türlü küçük ölçekli üretimin de bu küçük avlularda gerçekleştirildiği düşünülebilir. Yün eğirme, halı dokuma gibi evin kadınlarının yapabileceği işler dışında kemik işleme, cam üretimi, ya da demir dövme gibi bazı küçük endüstriyel amaçlı üretimler bu açık avlularda yapılmış olabilir. Zira avlular bu tür kullanımlara uygun olarak tabanları geniş yassı taşlardan oluşturulmuş muazzam bir kalitedirler (Resim 9, 23, 28 ve 36). Çoğu zaman devşirme parçaların yapı malzemesi olarak taban döşemelerinde kullanıldığı bu avlular, zaman zaman atık su kanallarına ya da sarnıçlara direkt olarak bağlantılı yapılmışlardır.

Bütün bunların yanında, tek odalı olarak inşa edilmiş evlerde, ya da Stoanın üst terasında yer alan yamaçlarda tasarlanmış olan tek odalı dükkân benzeri yapılarda, ev sahibi bir çok eylemi aynı mekanda yapmak zorunda idi (Şekil 6). Aynı odada yemeğini yiyor ve uyuyor, aynı odada dinleniyor ve günlük işlerini yapıyordu. Aynı şekilde dükkan benzeri yapılarda, mekan sahibi gün içerisinde mallarını sergileyip satıyor, gün sonunda ise dinlenme ve uyuma eylemini, yine bu dükkan benzeri yapıda yapıyordu. Bu tür benzer kullanım biçimleri, tüm Geç Antik Çağ boyunca, kent merkezinde inşa edilmiş konut yapıları için geçerli bir uygulamadır.

Bu şekilde bir yerleşim dokusu Kaunos'da karşımıza çıkar. Burada tıpkı Assos'daki gibi, sırtını kayalık bir zemine dayamış olan kentin stoasının arkasındaki dik yamaçlar üzerinde, bazı küçük Geç Antik konut kalıntıları tespit edilmiştir⁵⁵. Bir çok devşirme malzeme kullanılarak inşa edilen bu yapılar, burada olasılıkla hem yaşamlarını sürdüren hem de satış yaparak geçimlerini kazana insanlara ait mekanlardır.

Smintheion'daysa, yine kutsal yolun etrafında yapılan çalışmalar sonrası, Geç Antik Çağ'a ait oldukları anlaşılan bazı mekanlar ve yol ile bu mekanlar arasındaki giriş-çıkışı sağladıkları anlaşılan kapılara ait eşik taşları açığa çıkarılmıştır. Olasılıkla birer küçük dükkan yapısı oldukları düşünülen bu mekanlar, tıpkı Assos ve dönemin diğer yerleşmelerinde de karşımıza çıkan benzer biçimdeki örneklerde olduğu gibi, hem birer konut hem de birer satış mekanları olarak düzenlenmiş olmalıdırlar⁵⁶.

Ayrıca, bu dönemin Assos konutlarında dikkatimizi çeken bir diğer unsur ise, konutların birçoğunda vestibulum işlevi gören bir ön oda, bir karşılama odasının bulunmasıdır (Şekil 2). Kimi zaman küçük, sadece geçiş amaçlı olarak yapılmış olan bu mekanlar, kimi zaman geniş ve büyük boyutlu olabilmektedirler. Kimi zamansa evin depolama amaçlı olarak ya da yüklük, kiler gibi mekanlarından biri olarak hizmet vermiş olan bu ön odalar, evin esas yaşam alanına geçmeden önce bir nevi karşılama odası vazifesi görürler. Evin dış dünya ile olan bağlantılarda daima bu odalar kullanılır ve eve giriş çıkış ilk olarak buradan yapılır.

Bununla birlikte, Assos'da konutların kullanımında cinsiyet farkına dayalı bir ayırımın olduğu, hangi odayı kimin kullandığına dair net ip uçları olmadığından, şimdilik kesin değildir. Zira, konutların büyüklükleri ve plansal kurguları göz önüne alındığında ve bunların orta sınıfı temsil eden yapı biçimleri oldukları hatırlandığında, mekanlar arasında bir ayırım yapmanın oldukça zor olduğu görülür. Aile bireyleri aynı odada yaşıyor, yemek yiyor ve günlük işlerini yerine getiriyorlardı. Misafir karşılama ise olasılıkla uygun zamanlarda yine aynı mekanlarda gerçekleştiriliyordu. Gün içinde evin avlusunda bir takım işler yerine getirilirken, evin içinde de aynı şekilde yaşam devam ediyor ve aile bireyleri birbirlerinden tecrit edilmeden bu işler yapılıyordu. Dolayısıyla cinsiyet farkına dayalı bir ayırım, bahsettiğimiz konut yapıları için epey zor bir uygulamadır.

⁵⁵ Cengiz Işık, "Kaunos'da (Kbid) Bir Kült Mahzen", *Anadolu / Anatolia* 25, 2003. s: 54-55. res: 1.

⁵⁶ Coşkun Özgünel, Davut Kaplan, "2011 Yılı Gülpınar \ Smintheion Kazı Çalışmaları (32. Yıl)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 34, Ankara. 2013. (baskıda).

5.4.Konutlarda Malzeme ve Teknik

Konut yapılarının tasarım ve plan kurgularında görülen uygulamalarda olduğu gibi, kullanılan malzeme ve inşa teknikleri de dönemin sosyal yapısı hakkında önemli ip uçları vermektedir. Bölgesel özelliklere ve zamansal şartlara bağlı olarak değişkenlik gösteren malzeme ve inşa teknikleri, aynı zamanda konutların tanımlanabilmelerinde de oldukça önemlidirler.

Assos'da hemen hemen her dönemde inşa edilen konutlarda birincil yapı malzemesi olarak yöreye özgü andezit taşının kullanıldığı görülür. Oldukça sağlam ve dayanıklı olan bu taş sayesinde Assoslular yapı malzemesi konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemişler ve her alanda bu taşı yapı malzemesi olarak kullanmışlardır. Antik Çağ'da oldukça önlü olan ve bir dönem ticareti yapılan bu taş⁵⁷, günümüzde dahi Assos ve çevre köylerin konut inşasında sevilerek tercih edilen bir malzemedir. Dolayısıyla, Assos'da inşa malzemesi olarak, neredeyse tüm konut biçimlerinde aynı malzemenin kullanıldığı söylenebilir.

Kentin topografik yapısına bağlı olarak, bir çok yerde ana kayaların tıraşlandığı ve düzlük alanlar yaratılarak konutların buralara yerleştirildiklerinden bahsetmiştik. Bu uygulama daha önce altını çizdiğimiz gibi, Assos ile benzer topografyaya sahip kentlerde sürekli olarak kullanılmıştır. Tasarım ve plan özellikleri bakımından benzer özellikler gösteren ve az önce değindiğimiz konut örneklerinin birçoğunun ana kayaların kesilerek düzleştirildiği alanlara yerleştiklerini söyleyebiliriz. Hatta Arykanda gibi bazı yerlerde odaların ana kayaların derinlemesine oyulması ile elde edildiği ve böylece duvarların büyük bir kısmının ana kayalardan oluştuğu da görülür⁵⁸.

Nitekim, kimi zaman bu ana kayalar yapı malzemesi olarak ta kullanılmış, bazen polygonal taşlarla düzensiz örgü tekniğinde inşa edilen duvarlarla bir arada yer almışlardır. Özellikle teras duvarları çoğu zaman ana kayaların üzerine oturtulmuş ve zaman zaman da bu ana kayalar duvarın bir parçası durumuna gelmişlerdir. Duvara bir nevi sağlamlık ve esneklik katan bu uygulama ile birlikte, genel olarak Assos'da ortaya çıkarılan konutların duvarları dönemsel özelliklere de bağlı olarak farklı büyüklükteki moloz taşların, bazen düzenli ama çoğu zaman düzensiz şekilde örülmeleriyle meydana getirilmişlerdir.

Konutlarda yapılan mimari stratigrafiyi anlamaya yönelik çalışmalar sonrası, duvar örgü tekniklerinin ve malzeme kullanımının, dönemsel özelliklere göre farklılıklar

⁵⁷ Bryan Ward-Perkins, "Africano Marble ... ", s: 56-59.

⁵⁸ Ayşegül Gürgezoğlu, *Arykanda Konut Mimarlığı ...* , s: 31 vd.

gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin, gymnasium güneyindeki konut alanının erken evrelerini temsil eden duvarların daha çok Hellenistik öncesi, Arkaik ve Klasik dönemlerde yapılmış oldukları, düzensiz taş bloklarının polygonal biçimde bir araya gelerek duvarları oluşturdukları anlaşılmıştır (Resim 43, 44, 45 ve 46.). Yine aynı şekilde alanın Hellenistik döneme ait olan duvarlarının da, çoğunlukla düz ve büyük bloklar şeklinde kesme taşlar kullanılarak, dolgu malzemesiz itina ile inşa edildikleri anlaşılır. Bu duvarlar hem düzgün hem de oldukça kalın olmakta, kaliteleri ile alandaki diğer duvarlardan ayrılmaktadırlar.

Daha geç evrelerde, özellikle de Geç Antik Çağ'da duvarlar, erken örneklerle nazaran biraz itinasız ve çoğunlukla iki sıra taşın çamur harcı ile bir araya getirildiği biçimde inşa edilmişlerdir (Resim 15, 29, 33 vd.). Konut alanında zaman zaman 1.50m. yüksekliğe kadar korunmuş biçimde açığa çıkarılan duvarların büyük bir kısmı tıpkı bu şekilde, iki sıra taşın düzensiz olarak örülmesiyle oluşturulmuşlardır. Duvarlarda kullanılan taşların çoğunlukla orta boy moloz taşlar olduğunu da söyleyebiliriz. Derz aralarında genellikle kırık tuğla veya çatı kiremit parçalarının kullanıldığı bu duvarlarda, kimi zaman küçük boy yassı taşların da duvar içerisinde derz dolgusu olarak kullanıldığı görülür (Resim 14 - 15).

Bu tür duvar biçimleri, Geç Antik Çağ'ın orta sınıf ve sıradan insanların barınma ihtiyaçlarının giderilmesi için inşa edilen bir çok konut yapısında karşımıza çıkar. Nitekim bu şekilde ucuza mal edildiği anlaşılan basit duvarlar, başta aynı bölgedeki yerleşim yerleri olmak üzere az önce örnekler vererek değerlendirdiğimiz Assos ile benzer niteliklere sahip, neredeyse tüm Geç Antik yerleşim yerlerinde aynen kullanılmıştır.

Geç Antik konutlarda gördüğümüz bu basit duvar teknikleri yanında, bu dönemin yerel nitelikte gelişen orta sınıf konutları için en belirleyici unsurlardan bir diğeride duvarlarda sıkça kullanılan devşirme malzemedir. Az önce bahsettiğimiz biçimiyle, derz aralarında genellikle kırık tuğla veya çatı kiremit parçalarının kullanıldığı bu duvarlarda, bazen öğütme taşı parçaları ya da bazı mimari elemanlar, devşirme malzeme olarak da kullanılabilirdi.

Döneme has olarak bir uygulama biçimi olarak niteleyebileceğimiz bu devşirme malzeme kullanımının en güzel örneğini Smintheion'da görebiliriz. Burada Geç Antik yapılaşmasının tipik bir özelliği olarak, erken dönem kalıntıları tahrip edilmiş ve devşirme yapı malzemeleri olarak duvarlarda tekrar kullanılmışlardır. Roma döneminde oldukça görkemli olduğu anlaşılan Nişli Yapıya ait kalıntı ve eserler yanında, Alexandria Troas'dan başlayarak Apollon Smintheus tapınağına kadar ulaşan kutsal yolun etrafında bir

zamanlar dikili bulunan heykel kaideleri ve yazıtlı adak stellerin de, burada Geç Antik konutların duvarlarında yapı malzemesi olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir⁵⁹.

Aynı şekilde konutların iç mekanlarında ara bölmeler yapmak, üst kat inşa etmek, depo ya da tahıl ambarı gibi mekanlar yapmak için de taş dışındaki basit malzemeler kullanılmış olması olasıdır. Ayrıca çatı kaplamaları, merdivenler ve kapılar yanında iç dekorasyona ait unsurlar için, bol miktarda ahşap, konutlarda yapı malzemesi olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Yapılan kazılar sırasında mekan içi dolgulardan çok sayıda metal çivinin ele geçmesi, konutlarda ahşabın bol miktarda yapı malzemesi olarak kullanıldığını destekler.

Zira Troas bölgesinin Antik Çağ'da önemli bir kereste ticareti yapılan bölge olduğunu biliyoruz. Kaz Dağları'ndan elde edilen kereste yakın bir geçmişe kadar bölge halkının önemli bir geçim kaynağı idi. Bu yüzden Assos konutlarında elde edilmesi çok güç olmayan kereste ve ahşabın bolca kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bunun yanında konut alanındaki duvarların sadece belli bir seviyeye kadar korunmuş olması, duvarların üst kısımlarında ahşap yanında kerpiç gibi malzemenin de kullanılmış olduğunu açık bir biçimde destekler.

Bir diğer önemli yapı malzemesi olan kireç harcı veya betonun ise konutlarda pek kullanılmadığı görülür. Sarnıç ve kuyular gibi su yapılarından başka, bazı endüstriyel amaçlı alanlar dışında konut alanlarında harç kullanılmadığı tespit edilmiştir. Özellikle Roma geleneğinde inşa edilen beton katkılı duvarlar veya yapı elemanlarından bahsetmek şu an için mümkün değildir. Aynı şekilde, konutlarda şimdiye kadar duvar sıvaları, freskler ya da süslemelere rastlanmadığı gibi zeminlerde de şimdilik mozaik süslemelerden bahsedemeyiz. Dönemin Assos'unda ele aldığımız konutların daha çok orta sınıfı temsil eden evler olduğu dikkate alındığında, malzeme kullanımındaki bu tespitlerimizin normal olduğunu söyleyebiliriz.

Kazılar sırasında bol miktarda ele geçen ve yapı malzemesi olarak kullanılan bir diğer malzeme ise konutların örtü sisteminde kullanılan çatı kiremitleridir. Çatı kiremitleri, yatay düzlemde yerleştirilen ahşap kalasların üzerinde sıkıştırılmış topraktan düz dam olarak tasarlanmış konutların yahut odaların dışında, eğimli ya da kırma çatı olarak tasarlanmış mekanların üstünü örtme de sıkça kullanılmış olmalıdır. Bunun dışında, işlik

⁵⁹ Coşkun Özgünel, Davut Kaplan, "2011 Yılı Gülpınar ... ", (baskıda).

görevi gören açık avlulu mekanların bir kısmı, ya da porticos olabilecek mekanların üstü ahşap çatılarla kaplanmakta, bu ahşabın üzeri de çatı kiremitleri ile kapatılmaktadır.

Bu yapı malzemesi aynı zamanda konutların dekoratif amaçlı süslenmelerinde ya da bezemelerinde de kullanılmıştır. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi, kazılar sırasında ele geçen pişmiş toprak bazı tuğla parçaları, üzerlerinde kuşundan döküm olduğu anlaşılan haç bezemeleri ile dikkat çekerler (Resim 81). Olasılıkla evlerin bu dönemki Hristiyan maliklerine ait olan bu süsleme parçaları konutların kapı ya da üst kısımlarında yer alıyorlardı. Aynı şekilde yine üzerinde bir haç bezemesinin olduğu anlaşılan, daire biçimindeki tuğla süsleme (Resim 82) konutların en azından bu dönemde dini motiflerle süslandiklerini göstermesi bakımından değerlidir.

5.5.Konutlarda Tarihlendirme

Antik Çağ konutların uzun süre kullanılmış olmaları ve farklı dönemlere ait olan konutlarda, aynı duvar ya da inşa tekniklerinin görülmesi, bu konutların tarihlendirilmesini güçleştiren etmenlerin başında gelir. Ayrıca, yine bazı konutların plan ya da düzenleri değişmeden, basit bazı onarımlar ve ilaveler ile tekrar tekrar kullanılmış olmaları, bunlar arasındaki zaman farkına rağmen, evrelerin ayırt edilmesini oldukça zor bir hale getirir. Bundan dolayı, antik dönem konutlarında tarihleme yapmanın ve konutların kullanım evrelerinin belirlenmesinin, belli oranda bir zorluk teşkil ettiği kabul edilmektedir⁶⁰.

Konutların tarihlendirilmesinde, kullanılan malzeme ve inşa biçimi gibi teknik bazı özellikler, bizlere oldukça yardımcı olabilecekleri gibi, özellikle arkeolojik çalışmalar bu konuda kesin sonuçların elde edilmesine olanak sunarlar. Pek çok yerleşim yerinde olduğu gibi, Assos'da da yapılan çalışmalar sonrasında, konutların inşa edildikleri dönemden sonra uzun süre kullanıldıkları ve uzun süren bu kullanım süreçleri içerisinde, çeşitli değişikliklere maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Arkeolojik malzeme ve detaylı stratigrafik analizlerin yardımı sonrasında, en azından bazı konutların inşa, kullanım ve yıkım evreleri birbirlerinden ayırt edilebilmiş, bunların tarihleri saptanabilmiştir. Böylece, Assos'da konutların genel bir kullanım kronolojisini yapmak ve bu tarihlendirme konuda bazı öneriler sunmak mümkün olabilmektedir.

Özellikle son yıllarda, Geç Antik Çağ konutlarını anlamaya yönelik olarak sürdürülen kazılar sonrası, kentin merkezi sayılabilecek bir konumda, konutların detaylı bir

⁶⁰ Simon P. Ellis, *Roman Housing ...*, s: 78.

stratigrafisi elde edilebilmiştir. Kentin güneydoğusunda, gymnasium yapısının güneyinde bulunan geniş terasta yer alan bu alanın, Arkaik dönem ve öncesinde de konut alanı olarak tasarlandığı, çok uzun bir zaman boyunca kentin konutlarına ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. Zira, bu alanda ortaya çıkarılan konutların, kentin diğer Geç Antik konutları ile inşa teknikleri, kullanılan malzeme ve topografik düzenleme açısından, yakın bazı benzerlikleri dikkate alındığında, burası için önerdiğimiz kullanım evrelerinin, esasında kentin konut geleneğinde genel bir kronolojik tablo olarak kabul edilebileceğini ve diğer konut biçimleri içinde uygulanabilir olacağını söyleyebiliriz.

Bu alandaki sonuçlara göre, Assos'da konut yapılarının tespit edildiği en erken tarih, kentin kurulmaya başladığı, tapınak ve surların inşa edildiği zaman olan Arkaik Dönem'dir. Kent merkezine yakın bir pozisyondaki bu alanda ortaya çıkarılan kalıntılar, erken dönemlere ait şimdilik tek örnek olup, kentin en erken konut kalıntıları olmalarının yanında, bu dönem Assos insanların yaşam alanlarının belirlenmesi bakımından da ayrıca bir öneme sahiptir. Arkaik ve Klasik dönemler sonrası, kentin büyüyüp gelişmeye başladığı, esas çehresine kavuştuğu Hellenistik Dönem'e ait konut biçimleri de yine en iyi olarak burada tespit edilmişlerdir. Bu dönem konutları, kentin gelişimine bağlı olarak yayılım göstermişler ve aynı zamanda Doğu Yamacı gibi farklı alanlarda da tespit edilmişlerdir.

Roma Dönemi'ne gelindiğinde, Assos'un her ne kadar önemini koruduğu ve zenginliğini arttırdığı görülse de, konut mimarisi olarak bu döneme ilişkin elimizde oldukça az veri bulunmaktadır. Özellikle kent içindeki konut alanlarında yapılan kazılarda, bu döneme ilişkin kısıtlı veriler elde edilmiştir. Her ne kadar, Hellenistik dönemde inşa edilmiş evlerin bu dönemde de kullanıldıklarına ilişkin ip uçları olsa da, Roma karakteri taşıyan yerleşimin, ya da en azından Roma geleneğinde inşa edilmiş evlerin, kentin doğusu ve güneydoğusunda olduğu tahmin edilmektedir.

Geç Antik Çağ ise, kentin sosyal ve siyasi olarak büyük bir değişim yaşadığı, nüfus olarak da belli bir oranda artışın izlendiği dönem olup, kentte bu dönemde görülen yenilikler konut mimarlığına da etki etmiş ve bugün mevcut konut biçimlerinin çoğu bu dönemde inşa edilmişlerdir. Bunların bir kısmı gymnasium yapısının güneyindekiler gibi daha önce inşa edilmiş konutlar üzerine yerleşmişken, tıpkı Stoa yapısının kuzeyindeki yamaçta ve Batı Kilisesi'nin üzerindeki teraslarda olduğu gibi, bir kısmı da oturdukları alana ilk kez inşa edilmiş konutlardır. Geç Antik Çağ'ın sonlarına denk gelen 6. yüzyılın

ikinci yarısı ise, konutlarda ve konut alanlarında izlenen olumsuz yöndeki gelişmelerin meydana geldiği bir dönem olup, bu dönem kentteki konutların artık plansal olarak değiştiği ve konut mimarlığının yozlaşmaya başladığı bir dönem olarak tespit edilmiştir.

5.4.1. I.Yapı Evresi: Arkaik ve Klasik Çağ'lar (M.Ö. 6. – 4. yüzyıllar)

Arkaik Çağ ve öncelerine kadar uzanan yerleşim tarihi göz önüne alındığında, Assos'da erken dönem konutlarına ilişkin elimizde çok az veri bulunması, büyük bir talihsizlik olarak kabul edilebilir. Maalesef, günümüze kadar ulaşmış bu dönem kalıntılarının kısıtlı olması, dönemin konutlarını tanımamızı da güçleştirmektedir. Buna rağmen, bazı Geç Antik konutların erken evrelerinden ve kazılar sonrası açığa çıkarılan kalıntılardan, Hellenistik öncesi konutları anlamaya yönelik sonuçlar elde edilebilmektedir. Şimdiye kadar, Hellenistik öncesi dönemlere ilişkin kanıtların elde edildiği kazılar, az önce belirttiğimiz gibi, gymnasium yapısının güneyinde bulunan konut alanında yapılan çalışmalardır.

Hellenistik ve daha öncesi dönemlerde iskan edilerek, bazı düzenlemeler ve onarımlar sonrası Geç Antik Çağ'ın sonlarına dek kullanılan bu alanda, erken dönemlere ait inşa evrelerini tespit etmek oldukça güçtür. Ancak yapılan kazılar sonrası, bazı kısıtlı alanlarda ortaya çıkarılan duvarlar, bu alandaki ilk inşa evresine ait önemli yapı kalıntıları, elde edilen buluntularsa önemli veriler olarak tanımlanmışlardır (Şekil 7).

Özellikle, konut alanının kuzeyinde yer alan mekanlarda, Geç Antik Çağ'a tarihlenen zemin seviyelerinin altında, erken dönem özellikleri gösteren bazı duvarlar tespit edilmiştir (Resim 40 - 41). Bunlar, daha çok ön yüzleri kabaca işlenmiş orta boy taşların, iki sıra halinde polygonal örgü tekniğinde inşa edildiği duvarlardır. Birçok benzeri Arkaik ve öncesi dönemlere tarihlenen bu duvarları⁶¹, daha net bir şekilde tarihleme amacıyla yapılan sondaj çalışmaları sonrası, ele geçen malzeme ile birlikte Hellenistik öncesi, olasılıkla Arkaik Dönem veya daha öncesinde kullanılmış olabilecekleri anlaşılmıştır.

Konut alanındaki en erken mimari kalıntılar olan, polygonal biçimli bu duvarlar, mevcut konutların eksenine, yani plan şemalarına ve teras alanının düzenine uygun olarak, genelde kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu ekseninde yönlendirilmişlerdir. Olasılıkla bu alanda Hellenistik öncesi dönemlerde oluşturulan yerleşim düzeni, sonraki

⁶¹ Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1983. s: 45-49, şek. 30-32. Lev: 41-44.

dönemlerde aynen korunmuş ve benzer plan şemalarına sahip evler üst üste binerek burada uzunca süren bir yerleşim dokusu oluşturmuşlardır.

Burada erken evreye ait en önemli yapı kalıntısı, üst terasın doğu kenarında, yaklaşık olarak 0.90m. yüksekliğe kadar korunmuş bir duvar olup, bu duvar kuzeybatı-güneydoğu yönünde gelişmiştir (Resim 46). Orta boy taşların, iki sıra halinde bir araya getirilmesi sonucu polygonal bir düzende inşa edilmiştir. Kuzeybatıda Geç Antik bir duvar tarafından kesilmekte, güneydoğuda ise, olasılıkla çağdaşı olan daha küçük ve basitçe yapılmış bir başka duvar ile birleşmektedir.

Kesin bir tarihlenmesini yapabilmek amacıyla, hemen önünde yaklaşık olarak 2.50 x 1.50m. ölçülerindeki bir alanda sondaj çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonrası, duvarın taban seviyesinde birleştiği, sıkıştırılmış topraktan sert bir zemin ile karşılaşmıştır (Resim 46). Bu zemin üzerinde yer alan dolgu toprağından, duvarı tarihlenmeye yarayacak çoğunluğu seramik malzemeden oluşan çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir.

Burada ele geçen seramik grubunun büyük bir kısmını perdahlı gri mallar oluşturmaktadır. Bu seramikler genelde kalın cidarlı olup, gri veya siyah killidirler. Dış yüzeyleri ise perdahlanarak kapların düz ve parlak bir görünüm elde etmeleri sağlanır. Bunların bazı örneklerinde, gövde ve ağız üzerinde perdahlanmadan önce kazıma şeklinde yapılmış dalga ve zikzak motifleri de bulunmaktadır (Resim 61 - 62).

Genel olarak Larisa⁶², eski Smyrna⁶³, Pergamon⁶⁴ ve Daskyleion⁶⁵ gibi merkezlerin Arkaik ve öncesi tabakalarından tanıdığımız, bu perdahlı gri seramikler, Assos Nekropolü'nde de sayıca bol miktarda ele geçmiş olup⁶⁶, ağırlıklı M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenirler. Bununla birlikte, birçok benzerini görebileceğimiz bu perdahlı gri

⁶² J. Bochlau, K. Schefold, *Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934, Band III: Die Kleine Funde*, Berlin, 1942. s.58 vd.

⁶³ Ekrem Akurgal, "Bayraklı Kazısı Ön Rapor", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8, Ankara, 1950. s: 61.; Akurgal, *Eski İzmir I...*, 1983. s:15.

⁶⁴ Jörg Schäfer, *Hellenistische Keramik Aus Pergamon, Pergamenische Forschungen II*. Berlin, 1968. s: 29-30. taf: 1. A1-A7; Wolfgang Radt, "Die frühesten Wehrmauern von Pergamon und die Zugehörigen Keramikfunde", *Istanbul Mitteilungen* 42, 1992. s: 163-234.

⁶⁵ Yasemin Polat, *Daskyleion'da M.Ö. 8.-5. Yüzyıllar Arasında Gri Seramik* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2002. s: 63 vd.

⁶⁶ Federico Utili, *Die Archaische Nekropole von Assos, Asia Minor Studien* 31, 1999. s: 70-94. kat. no: 526-826. Abb. 30-44.

seramiklerin, yerel üretime sahip olan Troya VIII tabakasında, M.Ö. 8. yüzyılın başlarına kadar tarihlendiklerini görebiliriz⁶⁷.

Arkaik döneme ait boyalı ve kazıma figürlü, kap parçaları ise, perdahlı gri seramiklere nazaran sayı olarak az da olsa ele geçen önemli buluntular arasındadırlar (Resim 64).

Bahsettiğimiz bu seramiklerle birlikte, özellikle kazıma tekniğinin uygulandığı siyah figür bazı kap parçaları sondaj alanının tarihlendirilmesi konusunda bizlere önemli ip uçları sunmaktadırlar⁶⁸ (Resim 65).

Bu perdahlı gri seramikler ve boyalı Arkaik parçalar ile birlikte, sondaj alanında ele geçen bir diğer buluntu grubunu, siyah astarlı kaplar oluşturur. Çok sayıda form ve çeşitleri bulunan bu örnekler, bazen düz profilli ve dışa dönük ağızlı, ince cidarlı kaseler biçiminde iken, bazen de içe dönük ağızlı kaseler şeklinde karşımıza çıkarlar (Resim 66). Benzerlerinin M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara tarihlendiği bu kaplar, dönemin bütün yerleşimlerinden tanıdığımız oldukça yaygın örneklerdir.

Son olarak, benzerleri M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına tarihlenen, Attika ya da İonya kökenli siyah firnisli kandilleri, bu erken dönem seramikleri ile birlikte ele geçen, bir diğer erken dönem buluntu grubu olarak ele alabiliriz⁶⁹ (Resim 67). Özellikle yuvarlak ve yassı profil gövdeli, çift fitil ya da tek fitil delikli, gövdenin ortasında kesik koni şeklinde boru askı deliği olan kandiller, konut alanında olduğu gibi, Assos'da nekropol başta olmak üzere diğer kazı alanlarında da sıkça rastlanan kandil buluntular arasındadırlar⁷⁰.

Bu erken dönem örnekler, alanın yine kuzeyinde, Geç Antik Çağ'a tarihlenen bir konut yapısının, tabanı yassı taşlardan yapılmış döşemesinin altında ortaya çıkarılmıştır. Burada, Geç Antik Çağ'da inşa edildiği anlaşılan taş tabanın altındaki tabakalanmayı öğrenmek amacıyla, dar bir alanda açılan sondaj sonrası, yine erken dönem özellikleri gösteren bir duvar yapısı açığa çıkarılmıştır (Resim 45). Kuzeydoğu-güneybatı

⁶⁷ Carl W. Blegen, J.L. Cascey, M. Rawson, *Troy Settlements VIIa, VIIb and VIII. Troy IV*, Princeton, 1958. s: 251-252. fig: 291 vd.

⁶⁸ M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen benzer siyah figür örnekler için bkz: Mary B. Moore, "Attic Black Figure from Samaothrace", *Hesperia* 44/2, 1975. s: 234-250. pl: 51-56.

⁶⁹ Benzer örnekler ve karşılaştırma için bkz: D. Kassab Tezgör, T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu*, İstanbul, 1995. C:1. s: 52. kat. no: 106.

⁷⁰ Son yıllarda Assos kazılarında ele geçen kandil buluntularının genel olarak ele alındığı yüksek lisans çalışması bu konuda değerlendirilebilir. Bkz: Gülseren Kan Şahin, *Assos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2008. s: 51-56. kat. no: 3-7.

doğrultusundaki bu duvar, olasılıkla az önce değindiğimiz duvar ile bağlantılı olup, üzerine binen geç dönem yapılarından dolayı bu bağlantıyı tespit etme imkanı olmamıştır (Şekil 7).

Ancak, burada yapılan kazılar sonrası, duvarın doğal bir ana kayaya oturduğu tespit edilmiş olup, ele geçen, az önce bahsettiklerimizin benzeri çok sayıdaki perdahlı gri seramik, bu duvarın da Hellenistik öncesi bir evreye ait olduğunu gösterir.

Bu duvarın batı ekseninde, yine Geç Antik dönem konutlarının stratigrafisini anlamaya yönelik olarak yapılan çalışmalarda, kireç kaplı bir zemin tabakasının altında inilmiştir. Yapılan çalışmalar sonrasındaysa, alanın en eski duvarlarından biri olan, ana kaya üzerine oturmuş bir başka duvar yapısı açığa çıkarılmıştır (Resim 43 - 44).

Yaklaşık olarak 0.45m. yüksekliğe kadar korunmuş biçimde, polygonal düzende örülmüş bu duvarın taşları, ön yüzde düzgünce kesilmişken, arka kısımları işlenmemiş, kabaca bırakılmıştır (Resim 44).

Burada da duvarın temel seviyesine kadar inen kazılar yapılmış ve bu kazılarda yine çok sayıda perdahlı gri seramik ile birlikte, az sayıda Hellenistik Dönem öncesine ait siyah astarlı parçalar ele geçmiştir.

Benzer örnekleri M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenen, gri renk perdahlı depolama kapları⁷¹, açık kaseler ve kulplu çukur kaseler sayıca çok olup, seramiklerin büyük bir çoğunluğunu oluştururlar (Şekil 14, Resim 64).

Bu sondaj kazısında elde edilen seramikler arasında, özellikle gri renk perdahlı, kulplu çukur kaselerin benzerleri, daha önceki yıllarda kent inekropolünde yapılan çalışmalar sonrası, önemli mezar konteklerinden çok sayıda ele geçmiş olup, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısı ile M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedirler⁷².

Ayrıca, Klasik Dönem'in başlarına ait olması gereken kırmızı figürlü parçalar ile birlikte⁷³, kazıma tekniğinin kullanıldığı siyah figür parçaları da erken döneme ait oldukça dikkate değer eserlerdir⁷⁴ (Şekil 15, Resim 68). Bu parçalar duvarın temel seviyesinin hemen altında bulunmuş olup, duvarın tarihlendirilmesinde oldukça önemli ip uçları sunmaktadırlar (Şekil 11).

⁷¹ Federico Utili, *Die Archaische Nekropole...* , kat. no: 526-826. Abb. 30-44.

⁷² *Ibid*, s: 250-51. kat. no.: 696-709. abb: 39.

⁷³ Benzer örnekler için bkz: Ellen D. Reeder, "The Niobid Painter in Baltimore", *The Journal of the Walters Art Gallery*. vol: 52/53, 1994-1995. s: 113-115.

⁷⁴ Benzer örnekler için bkz: Mary B. Moore, "Attic Black Figure ... " pl:55-56.

Bu kırmızı ve siyah figürlü parçaların yanı sıra, alanda ele geçen çok sayıdaki siyah astarlı kaplar arasında bulunan, palmet – rulet bezemeli bazı parçalar M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen önemli örnekler arasındadır.

Seramik buluntular yanında, yine Arkaik Dönem'e ait olan yuvarlak ve yassı profil gövdeli, gövde ortasında kesik koni şeklinde boru askı deliği olan kandil parçaları⁷⁵, burada erken döneme işaret eden buluntular arasında sayılabilir.

Ancak, bu konut alanında, stratigrafik olarak inşa edilmiş belki de en eski duvarın, porticos'un taban döşemesi altına doğru devam eden, kuzeybatı-güneydoğu yönündeki bir duvar olduğunu söyleyebiliriz. Bu duvar inşa malzemesi ve yapım tekniği bakımından alandaki diğer duvarlardan farklı bir özellik gösterir. Yön bakımından da alandaki diğer yapıların duvarlarından farklı bir karakterdedir (Şekil 7, Resim 40). Dolayısıyla, plan kurgusu olarak farklı bir şema sunar. Ancak, bu duvarın tarihi ya da dönemi hakkında şimdilik kesin bir yargıda bulunmak oldukça güçtür. Bu duvarın hangi dönemde inşa edildiği henüz kesinlik kazanmış olmasa da, en azından alanda ortaya çıkarılan en erken duvarlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun yanında, konut alanının güneydeki alt terasta, konut olarak tanımlanan yapıların içinde kalmış olarak bazı erken dönem duvarlarının kalıntıları tespit edilmiştir. Şimdilik net bir tarihlendirmesi yapılamayan bu duvarlar, alandaki mevcut yapıların plan şemalarına uymayan bir biçimde, az önce değindiğimiz duvar ile paralel olarak, aynı yönde ve benzer plan şemasında inşa edilmişlerdir. Ancak, bu duvarlar geç dönem yapılaşmaları sırasında tamamen yok edilmişler ve günümüzde sadece temel seviyesinde belli olmaktadır (Şekil 7).

Sonuç olarak; konut alanında yapılan kazılar sonrası açığa çıkan ve Arkaik Dönem'in başlarına kadar uzanan veriler ışığında, Assosluların çok erken bir dönemden itibaren kent merkezinin yanı başında bulunan bu alanı iskan ettiklerini söyleyebiliriz. Belki de, kentin akropolisinde Arkaik Dönem tapınağını inşa eden ve nekropoldeki erken dönem mezarlarının sahipleri olan kişiler, bu alanı yaşam alanı olarak düşünmüşler ve buraya konutlar inşa etmişlerdir.

⁷⁵ D. Kassab Tezgör, T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ...*, kat. no: 102 ve 106.

5.4.2. II. Yapı evresi: Hellenistik Dönem (M.Ö. 3. – 1. yüzyıllar)

Konut biçimlerinde ikinci yapı evresi olarak tanımladığımız Hellenistik Dönem, Assos'da kentin en önemli yapılarının inşa edildiği, kamusal ve sivil mimaride bir çok yeniliğin uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde, kentin surları yenilenmiş ve daha geniş bir alanı içine alacak şekilde genişletilmişlerdir. Kamu yapılarının bir çoğu bu dönemde inşa edilmiş ve yine kentin yol sistemi bu dönemde en iyi şekline kavuşmuştur⁷⁶. Bütün bunlara ek olarak, konut mimarlığında da önemli gelişmeler yaşanmış, kent içinde cadde ve sokak düzenine uygun olarak, dönemin karakterine uygun konutlar inşa edilmiştir.

Bu döneme ilişkin konut mimarlığı hakkında en iyi bilgiler, yine kent içinde Hellenistik öncesi, Klasik ve Arkaik Çağ'larda yapılaşmanın başladığı, gymnasium yapısının güneyindeki konut alanından elde edilmektedir. Bu alan, Hellenistik Dönem'de bir önceki döneme nazaran daha da artan, geniş çaptaki bir inşa faaliyetine sahne olmuş, Geç Antik Çağ'da kullanılan konutlar, şematik kurgularını bu dönemde almışlardır diyebiliriz (Şekil 3).

Hellenistik öncesi dönemlere nazaran bu dönemde konutlar, sadece kısıtlı alanlardaki sondaj çalışmalarına bağlı olarak değil, yüzeyde gözlemlenebilen bir takım mimari kalıntılar ile de rahatlıkla takip edilebilirler. Öyle ki, konut alanında Hellenistik dönemde inşa edildiği anlaşılan ve hepsi ayrı birer konut birimleri olarak tanımlanan, toplam yedi adet yapı biçimi ortaya tespit edilebilmiştir (Şekil 3). Dörtgen planda inşa edilmiş bu konutların her biri farklı ölçülerdedir. Yaklaşık olarak 40-50 m² büyüklükte olup, Geç Antik konutlar gibi birkaç odadan meydana gelirler. Genellikle bir ön oda ve bu odanın açıldığı, ikinci bir yaşam alanı olarak tasarlanmış daha büyük bir odaya sahiptirler. Bu konut yapılarından, Hellenistik evreyi temsil eden planda, "A" ve "D" olarak kodlanan iki konut yapısı, biri ön oda diğer ikisi ise yaşam alanları olarak tasarlanmış toplam üçer odaya sahipken, "B", "C", "E", "F" ve "G" olarak kodlanmış olan diğer konut yapıları, ikişer odaya sahiptirler.

Bu dönem konutlarında hakim olan, ön odalı giriş ve arkada esas yaşam alanının bulunduğu plansal kurgu, bizleri Hellenistik ve öncesi dönemlerin, klasik eşitlikçi yapıdaki Helen konut anlayışına götürür. Küçük, dörtgen biçimde tasarlanmış evlerde günlük işlerin ve çeşitli çalışmaların yapıldığı "prosta" denilen bir ön oda ve onun açıldığı, evin esas

⁷⁶ Ümit Serdaroglu, *Behramkale* .... , ve Nurettin Arslan, Beate Böhlendorf-Arslan, *Assos* .... ,

yaşam alanı olarak kullanılan, “oikos” adındaki diğer oda. Ve tabii ki, bunların tamamlayıcısı konumunda olan, evin açık avlusu. Bütün bu konut özellikleri, Assos’da Hellenistik döneme ait olabilecek konut yapılarının kalıntılarından tespit edilmekte ve burada Helen geleneğine bağlı bir konut anlayışının var olabileceğini bizlere göstermektedir.

Bununla birlikte, Hellenistik dönemde konutların bir arada inşa edilebilmeleri için, kentte bazı teras alanlarının düzenlendiği ve böylece caddeler etrafında konutların oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu düzenleme kentin ilk kurulduğu dönemlerde başlamış ve konutlar için, daha o zamanlarda teraslar düzenlenmiş olmalıdır (Şekil 1). Hellenistik dönemde ise, bu düzenlemenin daha geniş alanlara yayıldığını kabul edebiliriz. Nitekim, gymnasion yapısının güneyindeki konut alanında tespit edebildiğimiz konutların, bu dönemde inşa edildiğini düşündüğümüz cadde ve onunla aynı seviyede yer alan teras ile, yine ondan yaklaşık 2.00-2.50m yükseklikteki bir kotta, bir diğer teras üzerinde yayılım gösterdikleri anlaşılır.

Kendi içlerinde bir plan bütünlüğünün sağlanmaya çalışıldığı Hellenistik dönem konutlarının, ağırlıklı olarak topografyanın kendilerine sunduğu kadar bir alana yayılabildikleri anlaşılır. Plansal olarak bakıldığında, konutlar arasında kimi zaman topografik şartlardan dolayı farklılıklar olduğu gözlemlenir. Örneğin “D” evi, tam bir dikdörtgen planda, üç odası ile birlikte alandaki en geniş mekanlara sahip ev olarak karşımıza çıkarken, burada caddeye paralel uzanan terasın bitimine sırtını yaslamıştır. Hemen önündeki “B” evi ise, iki odalı olup, tam da dörtgen olmayan bir şemada, caddeye direkt olarak bağlanan bir kurguda inşa edilmiştir (Şekil 3).

Yine burada, konutların topografyaya bağlı olarak gelişim göstermeleri sonucu, konut yapılarının hiç birinin taban kodlarının aynı olmadığı izlenir. Konutların her biri farklı seviyelerde olup, kendi iç mekanlarında dahi kod farklılıkları bulunur. Tamamen topografik şartlar ve arazinin pozisyonunun etkili olduğu bu zorunlu düzenleme, bir bakıma alana farklı bir peyzaj katıyor, böylece konutların birbirlerinin manzaralarını kapamaları da engelleniyordu. Bunun en açık göstergesi olarak, üst terasta inşa edilen “E” ve “F” konutlarının, hemen önlerinde yer alan diğer konutlara nazaran, kot olarak yaklaşık 1.80m. yukarıda olmalarını gösterebiliriz. Böylece kademeli olarak yükselen bir konut düzeni sağlanıyor, hem de üst terasta yer alan konutlar, önlerindeki evlerden dolayı manzaralarını yitirmemiş oluyorlardı.

Bu dönem konut birimlerinin duvarları ise, büyük boy düzgün kesilmiş taşların, özenli bir işçilikle geniş ve sağlam bir şekilde bir araya getirilmeleri sonucu inşa edilmişlerdir. Ancak, çoğunlukla ana kayaların tıraşlanması sonucu elde edilen düzlüklere yerleştirilen bu duvarlar, birkaç istisna hariç sadece temel seviyesinde korunmuş olup, geç dönemlerde ya üzerlerine yeni duvarlar bindirilmiş ya da bu duvarlar tarafından kesilmiş olarak karşımıza çıkarlar. Malzeme ve kullanılan tekniğin farklı olması sebebiyle, alandaki geç dönem duvarlarından rahatlıkla ayırt edilebilen bu duvarların, ancak bir kaçı, geç dönem konutlarında tekrar kullanıldıklarından dolayı, belli bir yüksekliğe kadar korunmuş biçimde tespit edilebilmişlerdir.

Örneğin, Geç Antik Çağ'da kullanılmış olan I no'lu konutun, doğu dış duvarının kuzey uzantısı, aslında burada Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş bir başka konut yapısı olan "D" evinin güneybatı köşesi olup, bu sonraki evrede tekrar kullanılmış ve günümüze değin sağlam bir biçimde ulaşmıştır (Resim 10). Büyük ve düzgünce kesilmiş dikdörtgen biçimdeki blok taşların, özenli bir şekilde bir araya getirildiği bir örgü sisteminde inşa edilen bu duvar, alandaki diğer Geç Antik duvarlardan inşa tekniği ve düzgün biçimiyle hemen ayrılır.

Yine I no'lu evin kuzey mekanlarını oluşturan duvarların, temel seviyesinde korunmuş Hellenistik duvarlar üzerine bindikleri ve burada bir zamanlar var olduğu anlaşılan, "C" evinin üzerine inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Resim 14, 15 ve 16). Evin esas girişi ve bu esas girişten sonra, ön oda ile esas yaşam alanlarını birbirinden ayıran, büyük kanatlı kapının bulunduğu duvarlar da, esasında burada yine Hellenistik evrede inşa edilmiş, "A" evine ait duvarlardır. "A" evine ait girişler ve eşik taşları, sonraki evrede I no'lu konut tarafından tekrar kullanılıp, günümüze değin korunmuşlardır (Resim 14). Ancak, girişlerin bulunduğu duvarlar sadece temel seviyesinde korunabilmiş, üzerlerine geç evrede yeni duvarlar inşa edilmiştir. Bu şekilde, Hellenistik duvarların temel seviyesinde korunarak, üzerlerine Geç Antik duvarların inşa edilmesi, bu alandaki diğer konutlarda da karşımıza çıkan bir uygulamadır. Böylece geç evrelerde hem Hellenistik konut biçimleri ve plansal şemaları korunuyor, hem de yeni konut planları eski planlar üzerinde tekrar ve çabuk bir şekilde kurgulanabiliyordu.

Ancak, Hellenistik duvarlar ya da mimari kalıntılar, her zaman bu şekilde değerlendirilmiyor, kimi zaman geç dönem duvarları ve yapıları tarafından kesiliyor ya da üzerlerine binen mekanların zemin seviyelerinin altında kalarak işlevsizleştiriliyorlardı.

Hellenistik evrede inşa edilmiş olan “B” ve “D” evlerinin, Geç Antik evrede buraya inşa edilen II ve III no’lu konutlar tarafından kesildikleri ve tam ortalarından, cadde seviyesindeki alt teras ile, üst terası birbirine bağlayan eğimli bir sokak yapısının geçirildiği görülür (Resim 2 ve 4). Hatırlanacağı gibi, benzer uygulamalar bir önceki inşa evresinde, yine geç dönem duvarlarınca Hellenistik öncesi polygonal duvarların kesilmeleri ya da yapı kalıntılarının altında kalmaları şeklinde karşımıza çıkmışlardır.

Bu dönemde inşa edildikleri anlaşılan Hellenistik konut biçimlerinin, ayrıca büyük- geniş girişleri ile dikkati çektikleri görülür. Geniş ve kanatlı oldukları anlaşılan girişler, direkt olarak caddeye açılmakta konutların dış dünya ile olan bağlantılarını sağlamaktadırlar. “A” ve “B” evlerinin bu şekilde sahip oldukları büyük girişler ile öne çıktıklarını söyleyebiliriz. Özellikle “A” evinin gerek 1.80m. genişliğindeki kanatlı dış kapısı, gerekse 1.50m. ölçülerindeki bir diğer kanatlı iç kapısı, az önce yukarıda da belirttiğimiz gibi, sonraki evlerde de kullanılarak geç dönem konutlarının biçimlenmelerinde önemli bir rol oynamıştır (Resim 8, 9 ve 10).

Bunların yanında, alanı ortadan ikiye bölerek, doğu-batı yönünde devam eden caddenin, her iki yanını kaplayan teras üzerinde bulunan konutların girişleri direk olarak caddeye bağlanırken, caddeye bitişik olmayıp iç kısımda yer alan konutlar, önlerinde yer alan açık alanlara açılırlar. Örneğin “D” evi, güney cephesinde yer alan 1.00m.’lik bir giriş ile hemen alanın doğusunda yer alan üçgen biçimli açık bir avluya açılır. Aynı şekilde “C” ve bir üst terasta yer alan “E” evleri de, önlerindeki açık avlulara güney cephelerinde yer alan girişler ile açılırlar. Yalnızca bunlardan istisna olarak, “F” evi farklı bir şekilde, doğusunda yer alan giriş ile açık avluya açılır (Şekil 3).

Yine Hellenistik evrede bazı evlerin tabanlarının özenli bir işçilikle döşendikleri anlaşılır. Bu evlerden “A” evinin, tabanının düzgünce kesilmiş dörtgen parke taşlarla döşendiği, “D” evinin ise tabanının ana kayaların düzgünce kesilmesi ve tıraşlanması sonucu pürüzsüz bir yüzey elde edilerek tamamlandığı görülür (Resim 10 ve 12).

Bütün bunlara ek olarak, büyük boy düzgün kesilmiş taşlardan oluşturulan bazı geniş ve kalın duvarlar, Hellenistik dönemde burada kullanılan konutların en azından bir kaçının çok katlı olabileceklerini akıllara getirmektedir. Kimi yerde 0.80m.’ye varan duvar kalınlıkları, bunların kerpiç ya da ahşap malzemeden inşa edilmiş üst katlarının olabileceğini akıllara getirir. Ancak, şimdiye kadar bu yapı evresinde, konutların üst katlarına ait herhangi bir arkeolojik kalıntı ile karşılaşılmamıştır.

Oldukça önemli bilgiler elde ettiğimiz bu mimari kalıntılar yanında, alanda stratigrafiyi anlamaya yönelik yapılan çalışmalar sonrası, Geç Antik yapıların hemen altından gelen Hellenistik dönem tabakalarından, bu döneme ilişkin çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Konut alanının, özellikle kuzeyde bulunan yüksek terasında yapılan çalışmalar, hem burasının hem de kentin stratigrafik gelişimini anlama bakımından oldukça önemli verilere sahiptir. Burada Geç Antik döneme ait kireç kaplı bir zemin tabakasının altında, alanın en eski duvarlarından biri olan, ana kaya üzerine oturmuş bir şekilde, polygonal düzendeki Arkaik bir duvar yapısı açığa çıkarılmıştır. Bu duvar ile kireç kaplı zemin arasındaki tabaka ise, tamamen Hellenistik döneme ait seramiklerden oluşmakta (Şekil 11) ve burada M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllara tarihlenen boyalı Batı yamacı kapları⁷⁷ ile birlikte, aynı döneme ait olan balık tabakları⁷⁸ ve çok sayıda siyah astarlı kase parçaları ele geçmiştir⁷⁹ (Şekil 16).

Kent içerisindeki konut alanında tespit edilen bu döneme ilişkin verilerin benzerlerini Doğu Yamacı'nda ortaya çıkarılan konut alanında da görebiliriz. Burada da iç içe geçmiş biçimde teraslar üzerinde gelişen Geç Antik konutlar, Hellenistik dönem'de inşa edilmiş konutlar üzerine binmişler ve bu evreye ait yapı duvarları tekrar tekrar kullanılmışlardır. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların kısıtlı olması ve mimari stratigrafiyi anlamaya yönelik çalışmaların henüz yapılmaması, şimdilik bilgilerimizin kıt kalmasına ve burada da gymnasium'un güneyindeki konut alanının benzeri bir plan kurgusunda konut yerleşiminin olup olmadığının belirlenememesine neden olmuştur.

5.4.3.III. Yapı Evresi: Roma Dönemi (M.Ö. 1. yy – M.S. 3. yy ortaları)

Assos'da kentin bir çok yeni imar faaliyetine sahne olduğu ve olumlu yönde bir kentsel dönüşüm içersine girdiği Roma döneminde, dönemin karakterine uygun yeni konutlar inşa edilmiş ve mevcut olanlar ise, yeni düzenlemeler sonrası tekrar kullanılmış olmalıdırlar. Ancak, şu ana dek yapılan çalışmalar sonrası, bu evreyi temsil eden konutların kısıtlı oranda açığa çıkarıldıkları ve tespit edilebildikleri görülür.

⁷⁷ Erken örneklerinde daha çok asma yaprakları, sarmaşık dalları ve taçlar gibi bitkisel bezemelerin kullanıldığı bu tür kap örnekleri, bahsettiğimiz bu tabakadan çok sayıda ele geçmiş olup, bunlar çoğunlukla M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmişlerdir. Benzerleri ve karşılaştırma için bkz: V. Mitsopoulos-Leon, "Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde I: Keramik hellenistischer und römischer Zeit", *Forschungen in Ephesos* 9 9/2, Vienna, 1991.; D. Behr, "Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik", *Istanbul Mitteilungen* 38, 1988. kat. no.:4, Abb.1.; Jörg Schäfer, *Hellenistische Keramik ...* , ; H. Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 1934. Fig.15, B4

⁷⁸ G. R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth VII, III*, Princeton, 1975. s:135-136

⁷⁹ Jörg Schäfer, *Hellenistische Keramik ...* , s: 32.12.

Kentin geneline bakıldığı vakit, sadece Doğu yamaçlarında Roma geleneğine uygun olarak yapılmış, büyük ve gösterişli bazı yapıların inşa edildiğini söyleyebiliriz. Burada ilk dönem Amerikan kazılarını yapan arkeologlarca, büyük dörtgen biçimde bir atrium yapısı ortaya çıkarılmış ve bu yapı, büyük bir Roma konutu olarak tanımlanmıştır⁸⁰. Kentin ileri gelenlerine hizmet ettiği anlaşılan bu yapının, kullanım evreleri hakkında henüz net bilgilere sahip değiliz. Ancak kesin olan, burada inşa edilen bu büyük yapının çevresinde, benzer planda Roma villaları ya da gösterişli konutların inşa edildiğidir. Yapılan kent içi yüzey araştırmaları, söylediklerimizin benzeri bulgulara işaret etmekle birlikte, maalesef burada konut yapılarını detaylıca ele alan bir çalışma, henüz gerçekleştirilmemiştir (Şekil 1).

Anlaşıldığı kadarıyla, Roma döneminde Assoslular kentin hali hazırda kullanılan çekirdek yapısını ve kamu alanlarını korumuşlar, yeni konut yapılarını ise daha uygun olan yerlere, kentin kenar kısımlarına oluşturmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla, gymnasion yapısının güneyinde yer alan konut alanı gibi, kent merkezine yakın konumdaki konut alanları, bu dönemde zayıf olarak kullanılmış ve kullanılan konutlarda dönemin karakterini yansıtan uygulamalar çok az kendini belli etmiştir.

Nitekim, kent merkezinin hemen yanı başındaki gymnasion yapısının güneyindeki konut alanı, mimari olarak bu dönemde pek bir değişikliğe uğramamıştır. Mevcut olan Hellenistik dönem konutları, plan ve kurgu aşamasında aynı kalmışlar, sadece bazı küçük ilaveler ve yenilemeler sonucu kullanılmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden, buradaki kazılarda Roma inşa evresini temsil eden kalıntı sayısı, kısıtlı olarak karşımıza çıkmıştır (Resim 7). Sadece alanın kuzeyinde yer alan ve bir yüzü orta boy sütunlarla çevrili, porticus olabilecek yapı ile birlikte, onun hemen doğu kenarında bulunan, Roma harçlı bir zemin bu evreye ait mimari kalıntılar olarak tanımlanabilmişlerdir (Resim 47).

Stylobat seviyesinde, oldukça iyi korunmuş biçimde ortaya çıkarılan sütun dizisi ve hemen önünde yer alan tabanı taş döşeli yürüme yolu, burada atrium ya da peristil benzeri bir açık avluya işaret etmektedir (Resim 38 - 39 ve 42 - 43). Ancak, sonraki evrelerde de kullanılmış olan bu porticus'un zamanla işlevinin değiştiği ve burada sütunlar arasına çamur harçlı derme çatma duvarlar örülerek, yeni konut biçimlerine hizmet ettiği anlaşılıyor (Resim 40, Şekil 9). Geç Antik Çağ'ın belirgin özelliklerinden biri olan, sütunlu

⁸⁰ John T. Clarke, v.d. *Investigations at Assos ....* , s: 129 ve 137.

porticlerin işgal edilerek bireysel kullanımlara hizmet etmesi burada da karşımıza çıkan bir uygulamadır.

Stratigrafik olarak, Hellenistik evreye ait yapı kalıntılarının üzerinde yer alması ve Geç Antik evrede işlevinin değiştirilerek kullanılmaya devam edilmesi dolayısıyla, Roma döneminde inşa edildiği düşünülen bu sütunlu yürüyüş yolunun hemen yanı başındaki, yine Roma karakteri gösteren harç katkılı zemin ise, olasılıkla burada endüstriyel amaçlar için hizmet vermiş olmalıdır. Genellikle şarap üretimi ya da benzeri amaçlar için kullanılan bu tür zeminler, burada konut alanı olarak kullanılan bir alanda daha çok zirai üretimler yapılabileceğini akıllara getirmektedir. Bu zemin üzerinde yer alan ve yaklaşık 1.10m çapında, 0.15m derinliğinde dairesel bir çukur, üretim için tasarlanmış mekanizmaya ait bir uygulamanın sonucu olmalıdır (Resim 47).

Bu kısıtlı mimari veriler ile birlikte, alanda yapılan stratigrafik çalışmalar sonrası, Roma dönemine ait buluntuların diğer kullanım evrelerine ait buluntulara oranla oldukça denilebilecek bir oranda az olduğu söylenebilir. Geç Antik tabanların ya da tabakaların altında, alanın erken dönem tabakalanmasını anlamaya yönelik çalışmalar sırasında, Hellenistik tabakalara ulaşılrken tespit edilen bazı seramik parçaları ve imparatorluk dönemine işaret eden birkaç sikke bu buluntulardan bazılarıdır. Bütün bu bahsettiklerimizden yola çıkarak, Roma döneminde bu alanın, en azından kentin gerçek anlamdaki konut alanı olarak pek tercih edilmediği, basit bir alana dönüştüğü ya da kısıtlı bir şekilde kullanıldığı yorumu yapılabilir.

5.4.4.IV. Yapı Evresi: Geç Antik Çağ I (M.S. 5. yy başları – 6. yy başları)

Daha önceki bölümlerde sık sık vurguladığımız üzere; Assos'da konut yapısı olarak tanımlanan yapıların ağırlıklı olarak Geç Antik Çağ'da kullanıldıkları ve bir çoğunda bu dönemde inşa edildikleri tespit edilmiştir. Özellikle de kent merkezine yakın kısımlarda, Geç Antik Çağ'ın orta sınıfını temsil eden çok sayıda konut birimi açığa çıkarılmış ve tanımlanmıştır. Gymnasion yapısının güneyinde ortaya çıkarılan konutlar, bahsettiğimiz bu Geç Antik konutların önemli bir kısmını oluşturmakta ve burada Batı Kilisesi ile birlikte, kilise etrafında gelişim göstermiş gelişkin bir konut dokusunun varlığına işaret etmektedirler. Bununla birlikte, Kuzey stoa yapısının üstünde ve Doğu Yamacı'nda tespit edilen konut kalıntıları da yine bu yapı evresine ait olup, bu dönemin konut mimarlığının belirlenmesinde tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadırlar.

Gymnasion yapısının güneyinde yer alan konut alanı, Assos'da gerek kazısı en detaylı olarak yapılmış konut biçimlerine sahip olması, gerekse dönemin kent içi mahalle yaşamı hakkında önemli ip uçları vermesi bakımından oldukça değerlidir. Bu alan sahip olduğu tüm bu özellikleriyle kentteki diğer konut alanlarından ayrılır.

Bugün bu konut alanında görülen yapılaşmanın büyük bir kısmı, Geç Antik Çağ I olarak nitelendirdiğimiz bu inşa evresine ait olmakla birlikte, uzun yıllar kullanılan alanın plansal kurgusunun son halini, yine bu evrede aldığı görülür (Şekil 7). Roma döneminde Hellenistik kurgunun pek bozulmadığı ve bazı değişiklikler dışında aynı kaldığı gözlemlenmesine rağmen, Geç Antik Çağ'da alanın baştan aşağı değiştiği ve konut alanının bu evrede yeniden kurgulandığı izlenir. Bu yeni inşa evresinde, konutların artık ihtiyaca göre şekillendikleri ve Hellenistik kurgudaki düzenli plan anlayışının yerine daha işlevsel ama biraz çarpık bir yerleşim kurgusunun hakim olduğu görülür (Şekil 2).

Bu dönemde, Hellenistik dönemin yapı biçimleri değişmiş, eski konut düzeni terk edilmiş ve yapı duvarları birkaç istisna dışında, yerlerini neredeyse tamamen yeni yapı duvarlarına bırakmışlardır. Ancak tüm bunlar olurken, dönemin inşa ustaları eskinin var olan kalıntılarından faydalanmasını da bilmiş ve Hellenistik doku her ne kadar ortadan kalkmışsa da, yeni yaşam mekanlarına bazı noktalarda etki etmiştir.

Hellenistik dönemden itibaren var olan cadde, bu dönemde işlevini korumuş ve konut alanının en önemli belirleyici unsuru olarak, alanın son kullanım evresine kadar faaliyette kalmıştır. Bu dönemde yapıldığı anlaşılan çeşitli onarımlarla elden geçmiş, bir atık su kanalının eklenmesi ve kuzeydeki terasa ulaşımı sağlamak amacıyla, kademeli olarak yükselen sokak yapısının inşa edilmesiyle, daha da işlevsel hale gelmiştir. Ancak bu dönem konutlarının, kentsel düzene aykırı bir biçimde, olumsuz yöndeki genişlemeleri sonucu, caddenin biraz daraldığı ve eski biçimini yitirdiğini söylemeliyiz. Özellikle de, I ve II no'lu konutların cadde üzerine taşarak, bir nevi burasını işgal etmeleri, bu evreye ait konutlarda saptanan önemli bir inşa faaliyetidir (Şekil 7, Resim 8, 9 ve 24 - 25 - 26).

Yine bu dönemde, Hellenistik döneme ait bazı duvarların, temel seviyelerinde korunmalarına rağmen, hem sokak yapısı hem de bazı konut duvarları tarafından kesilerek işlev dışı bırakıldıkları anlaşılmıştır. Bu yeni inşa evresinde, temel seviyesinde korunan duvarların bir kısmı, üzerlerine yeni duvarlar inşa edilerek kullanılmış iken, bir kısmı artık işlevsiz hale gelerek ya bu evreye ait mekanların zeminlerinin bir parçası olmuş ya da bazı mekanların zeminleri altında kalmışlardır (Resim 45).

I no'lu konutun, kuzey mekanlarını oluşturan duvarların, aynı eksendeki Hellenistik duvarlar üzerine inşa edilmesi ve yine aynı şekilde, II ve III no'lu konut ustalarının buradaki Hellenistik evreye ait duvarları, iç mekanların ayrımında yeni duvarlar inşa etmeye gerek duymaksızın kullanmaya devam etmeleri, bunun güzel bir örneğidir. Bunun yanında, Hellenistik öncesi bazı duvarların, II ve V no'lu konutların taban döşemelerinin altında kalmasıysa, artık bazı duvarların da tamamen işlevsiz hale geldiklerinin bir kanıtıdır.

Anlaşılacağı üzere bu dönem inşa evresi, alanda mimari stratigrafinin iyi bir şekilde analiz edilmesi sonucu rahatlıkla diğer evrelerden ayırt edilebilmektedir. Özellikle Geç Antik yapı tekniklerinin ve kullanılan malzemenin Hellenistik konut geleneğinden farklı olması, bu ayırt edici özelliklerin başında gelir. Bu dönem duvarlarının, Hellenistik ve Roma yapılarından farklı olarak, daha çok orta boy moloz taşların çamur harcı ile bir araya geldiği, düzensiz bir örgüde inşa edildikleri görülür (Resim 5 - 6 - 14 - 15 ve 40). İstisnasız olarak, tüm Geç Antik duvarlar bu biçimde inşa edilmiş olup, taşlar arasında tuğla ya da çatı kiremit parçaları, derz dolgusu olarak kullanılmışlardır. Duvarlarda inşa malzemesi olarak sıkça kullanılan devşirme parçalar ve mimari bloklar yanında, yapım kalitesinin zayıflığı bu belirleyici özelliklerden sadece bir kaçıdır.

Bahsettiğimiz bütün bu mimari unsurların tespiti, alandaki mimari stratigrafinin sağlam bir biçimde belirlenmesinde oldukça etken bir rol oynamıştır. Bu sonuçlara konut alanında yapılan kazılar ve kazılar sonrası elde edilen veriler de eklendiğinde, konutların inşa, kullanım ve terk edilme tarihleri hakkında sağlam yorumlar yapılabilir olmuş, alanın kronolojisi hakkında net tarihler elde edilebilmiştir. Nitekim, burada sürdürülen çalışmalar neticesinde, Geç Antik inşa evresinin başlangıç ve bitiş tarihleri tam olarak saptanmakla birlikte, konut alanı terk edilmeden önceki son kullanım evresinin altında kalan tabakalarda tespit edilen tüm veriler, bu döneme işaret etmektedir.

Özellikle konut alanının kuzey terasında, Geç Antik evrede kullanılan V ve VI no'lu konutların arasında yer alan avluda yapılan sondaj çalışmaları, bu konuda oldukça önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Daha önce Arkaik evreye ait kalıntılardan bahsederken, burasının hem konutların başından sonuna dek kullanım tarihini, hem de yapı katlarının ne denli iç içe girdiğini gösteren bir alan olduğuna değinmiştik. Burada Hellenistik ve Hellenistik öncesi tabakalara ulaşmadan önce, yüzey toprağının hemen altında, konut alanının en son kullanım evresini temsil eden bazı veriler elde edilmiştir. Öncelikle kuzey

güney yönünde çamur harçlı basit bir duvar açığa çıkarılmış, ardından onun altında kireç kaplı bir zemin ile bu zeminle organik bağının olduğu anlaşılan, bir başka duvar tespit edilmiştir (Resim 40 - 41). Bu duvarın ve kireç kaplı zeminin altındaysa, Hellenistik ve Hellenistik öncesi evrelere ait yapı kalıntıları ve tabakalar belirlenmiştir.

Kireç kaplı zemin üzerinde yer alan dolgu tabakalarından ele geçen seramik malzeme ve sikkeler ışığında, zeminin bu evreye ait olduğu ve en son olarak M.S. 6. yüzyıl başlarına kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Üzerine inşa edilen duvarın ise üst seviyede yer alması dolayısıyla, bu zeminden daha sonraki bir zamanda, yani alanın son kullanım evresinde inşa edildiği söylenebilir. Nitekim zemin üzerindeki tabakalardan ele geçen sikkelerden, en geç tarihli olanlardan ikisi (AS.12.202.5 “S11.59” – AS.12.202.6 “S11.60”), imparator Anastasius (M.S. 491-518), dönemine aittir⁸¹ (Resim 86 a ve b). Bu tabakalardaki seramik yoğunluğu ise, M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 6. yüzyıla kadar tarihlenen kırmızı astarlı Geç Roma C malları⁸² ile birlikte, bu dönemin tipik pişirme kaplarından⁸³ oluşmakta, sikkelerin verdiği tarihi desteklemektedirler (Şekil 17 - 18, Resim 69 - 70 ve 71).

Böylelikle alanın en son kullanım evresine ait olduğu anlaşılan, çamur harç katkılı basit duvarın, M.S. 6. yüzyılın başlarından sonraki bir dönemde inşa edildiği rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda, bu geç dönem duvarın kuzey uzantısının, Roma döneminde inşa edildiği tahmin edilen sütun sırasının oluşturduğu yürüyüş yolunun taban döşemesi üzerine oturarak, bir nevi onu kesmesi, bu yapının duvardan önceki bir tarihte, yani M.S. 6. yüzyıl başlarında işlev dışı kaldığını gösterir (Resim 42). Böylece Roma döneminde inşa edilen bu tabanın, uzun süre işlevini sürdürerek kireç kaplı zemin ile aynı zamanda kullanılmaya devam ettiği, ancak sonrasında yine bu taban ile aynı zamanda işlev dışı kaldığı anlaşılır.

Kireç kaplı zemin üzerinde yer alan ve alanın son kullanım evresine ait olması gereken bu basit duvarın çağdaşları, yine kuzey teras üzerinde, sokak yapısı ve bazı Geç Antik konutların üzerine binmiş olarak tespit edilmişlerdir (Resim 37). Hemen hemen aynı kotta inşa edilmiş olan bu duvarlar, Geç Antik evrenin başlarında oluşturulan konut

⁸¹ Benzer örnekler ve karşılaştırma için bkz: Philip Grierson, *Byzantine Coins*, Berkeley, 1982. pl. 4. nr. 79.

⁸² Bu mal grubundan, özellikle *form 3* olarak nitelendirilen seramik kapların yoğunluğu oldukça fazla olup bunlar, M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 6. yüzyılın başlarına kadar ki bir zaman dilimine tarihlenirler. bkz: John W. Hayes, *Late Roman Pottery...*, s: 329-338.

⁸³ Gundula Lüdorf, *Römische und Frühbyzantinische Gebrauchskeramik im Westlichen Kleinasien. Typologie und Chronologie, Internationale Archäologie. Band 96*, Rahden, 2006. s: 47-50.

biçimlerinin şemasına tamamen aykırı bir düzende gelişmişler ve burada konutları kesmişlerdir. Dolayısıyla, burada Geç Antik konutları kesen ve en son kullanım evresine ait, inşa tarihleri M.S. 6. yüzyılın başlarından sonraki bir dönem olan duvarların altında kalan tüm mekanların, genel olarak M.S. 6. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olabilecekleri kanısına varabiliriz.

Nitekim V no'lu konut olarak nitelenen yapının hemen doğusundaki tabanı taş döşeli açık avlunun, burada sözünü ettiğimiz son kullanım evresine ait duvarlarca kesildiği ve onların altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu açık avlunun zemini üzerindeki dolgu tabakasından ele geçen seramik buluntularında, burada Geç Antik I evresinin kullanım tarihinin bittiği tarihe işaret ediyor olması oldukça değerlidir.

Zira, alanda bulunan konutların mekan içi dolgularının kazıları sonrası, ağırlıklı olarak konutların terk edilmeden evvelki, en son kullanım tarihlerini saptamak olasıdır. Dolayısıyla bu üst terasta yer alan ve burada geç evreye ait duvarlar tarafından kesilen konutlardan biri olan V no'lu konut biriminin, yapılan kazılar sonrası M.S. 6. yüzyıl başlarına kadar kullanıldığı, ardından terk edildiği anlaşılmıştır. Burada yassı taşlarla döşenmiş olan son derce düzgün bir taban üzerinde, yapının örtüsü ve duvarlarından yıkıldığı anlaşılan moloz yığınları ile birlikte, yoğun bir göçük tabakası ortaya çıkarılmış ve kaldırılmıştır (Resim 35). Tuğla ve çatı kiremitlerinden oluşan bu göçük tabakasının altındaki zemin üzerinden, imparator Anastasius (M.S. 491-518) dönemine ait bir sikkenin ele geçmesi ile bu mekanın en son olarak bu döneme kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır (AS.12.206.2 "S11.113")⁸⁴. Konut yapısının en son kullanım tarihi olarak M.S. 6. yüzyıl başlarına işaret eden bu sikke ile birlikte (Resim 86 c), yine bu göçük tabakasından, yoğun bir şekilde döneme ait pişirme kaplarının ele geçmesi oldukça önemlidir.

Sonuç olarak V no'lu konut ve bu konutun doğusundaki, onunla bağlantılı tabanı taş döşeli açık avlunun, M.S. 6. yüzyıl başlarında inşa edildiği anlaşılan geç evreye ait duvarlar tarafından kesildiği anlaşılmaktadır. Burada konutların M.S. 6. yüzyıl başlarında inşa edildiği bilinen bu geç dönem duvarlarının altında kalması ve zemin üzerindeki dolgu toprağından en geç M.S. 6. yüzyılın başlarına tarihlenen buluntuların ele geçmesi, ele aldığımız Geç Antik I kullanım evresinin, alanda M.S. 6. yüzyıl başlarına kadar sürdüğünü göstermektedir.

⁸⁴ Philip Grierson, *Byzantine Coins...* , pl. 4. nr. 77.

Yine sokak yapısının ve burada geç evreye ait olduğunu söylediğimiz duvarların inşa tarihleri, mimari stratigrafi ile paralel olarak, sokak yapısının üst teras ile birleştiği kesimde yapılan kazılar sonucu net bir şekilde ortaya konabilmiş ve aynı tarihe işaret etmiştir. Burada Hellenistik evreye ait konutları kesmesi sonucu, Hellenistik ya da ondan önceki bir dönemde inşa edilmiş olamayacağı kesin olan sokak yapısının, yapılan kazılar sonrası elde edilen buluntular ışığında son kullanım tarihi bir kez daha 6. yüzyılın ilk yarısı olarak belirlenmiştir.

Caddeye bağlanan atık su kanalının üstündeki tabakalarda, tıpkı kireç kaplı zemin üzerinde olduğu gibi, ağırlıklı olarak M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen kırmızı astarlı Geç Roma C malları ele geçmiştir⁸⁵ (Şekil 19 – 20, Resim 72 - 73). Bu seramik buluntularla birlikte, benzerleri M.S. 5. yüzyılın sonlarına ve M.S. 6. yüzyıl başlarına tarihlenen Anadolu - Efes tipi bir kandilin⁸⁶, bütüne yakın bir şekilde ele geçmiş olması da oldukça önemlidir (Şekil 22, Resim 79 a). Zira, bu buluntuların yanı sıra, tabakadaki en geç sikkenin (AS.12.147.6 “S10.303”), yine imparator Anastasius (M.S. 491-518) dönemine ait olması⁸⁷ (Resim 86 d), hem bu yapının en son kullanım tarihi hem de burada sokak ve diğer bazı yapıların üstüne binen duvarların da ilk inşa tarihi olarak, net bir şekilde bu dönemi işaret eder.

Dolayısıyla konut alanının çeşitli yerlerinde yapılan çalışmalar sonrası elde edilen veriler değerlendirildiğinde, bu evrenin M.S. 6. yüzyılın başlarına denk gelen bir zamanda sona erdiği söylenebilir. İnşa tarihi ise, her ne kadar kesin bir tarih vermek için yeterli ip ucu olmasa da, yine alanda yapılan kazılar sonrası elde edilen verilerin genel bir değerlendirmesi sonucu, M.S. 5. yüzyıl başları gibi görünmektedir. Zira, konut alanında Geç Antik dönemin bu evresini temsil eden tabakalarda seramik malzemenin, gerek ince sofrta kapları gerekse mutfak ve depolama kapları olsun, ağırlıklı olarak bu döneme işaret eden buluntulardan oluştuğu kaydedilmiştir. Buna rağmen, M.S. 3. yüzyılın ortalarından başlayarak M.S. 4. yüzyılı da içine alan dönemin tipik kap gruplarından, baskın seramik

⁸⁵ Bunlar arasında *form 3* olarak nitelendirilen seramik kaplar yoğunlukta olup, tondosu haç damgası ile bezemiş örnekler, tarihlleme bakımından oldukça önemlidirler. John W. Hayes, *Late Roman Pottery...*, s: 363-365.

⁸⁶ Benzer örnekler ve karşılaştırma için bkz: Franz Miltner, *Forschungen in Ephesos IV:2. Des Cometerium der Sieben Schlafer*, Vienna, 1944. Kat. no: 123, 419-420, 457, 542 vd.; John W. Hayes, *Excavations at Sarachane in Istanbul, Volume 2: The Pottery*, Wahington, 1992. s: 80-84. Kat. no: 1-6, 10-12, fig: 29. Pl. 18.; Catherine Abadie-Reynal, Jean Pierre Sodini, *La céramique paléochrétienne de Thasos: Alike, Delkos, fouilles anciennes*, Paris, 1992. s: 70-72. Kat. no: L34-L36.

⁸⁷ Philip Grierson, *Byzantine Coins...*, pl. 4. nr. 77.

grubu olarak bilinen Afrika kırmızı astarlı seramik mallarının, sadece bilinen birkaç formu, az sayıdaki örnekler halinde ele geçmiştir.

Ayrıca, alanda bazı M.S. 4. yüzyıl sikkeleri ele geçmiş olsa da, bu sikkelerin kesin tarihlendirilebilecek yerlerden değil de, daha çok dolgu tabakalardan geç dönem malzemeler ile birlikte bulunmuş olmaları, bunları tarihlendirme konusunda etkisiz bırakır. Dolayısıyla, konut alanında M.S. 5. yüzyıldan önceye giden arkeolojik verilerin kıtlığı ve buluntu sayısının azlığı ile birlikte, Roma dönemini temsil eden evrenin de oldukça zayıf olması, iskanın bu dönemde çok zayıf bir şekilde olmuş olabileceğini akıllara getirmektedir. Ancak, M.S. 5. yüzyıldan itibaren artan buluntu yoğunluğu ve hatta patlaması, burada M.S. 5. yüzyılın inşa faaliyetlerinin arttığı bir dönem olması gerektiğini ve konutların da bu inşa dönemi içerisinde oluşturulduklarını akıllara getirmektedir.

Bununla birlikte, M.S. 5. yüzyılın başları kentte Geç Antik yapılaşmanın artmaya başladığı ve başta Batı Kilisesi olmak üzere diğer bazı önemli yapıların inşa edildiği bir dönemdir. Kent gelişimini aktardığımız bölümde de altını çizdiğimiz bir şekilde, bu dönemde araştırma konumuzun temelini teşkil eden konutlar olmak üzere, kilise ve benzeri yapılar kentin hemen hemen her yerinde inşa edilir olmuşlardır. Öyle görülüyor ki, Assos bu dönemde yeni bir imar faaliyetine sahne olmuş, artan nüfus ve yaşam biçimlerine bağlı olarak kentte yeni bir yerleşim biçimi oluşmaya başlamıştır. Batı kilisesi ve çevresindeki konut alanını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu yeni oluşum rahat bir şekilde takip edilebilir.

Nitekim, kilisenin kuzey yamaçlarında inşa edilen konut birimleri de, bu yeni yapılaşma hamlesinin bir sonucu olarak, kilise ve diğer Geç Antik konutlar ile bir bütün olarak değerlendirilebilirler (Şekil 4). Hemen hemen kilise ile aynı zamanda inşa edildikleri anlaşılan bu küçük konutlar, gerek mimari açıdan ve gerekse plansal bakımdan az önceki Geç Antik konutların benzerleri olup, burada da bugün ayakta olan duvar kalıntılarının tamamı bu yapı evresine aittirler.

Batı kilisesinin üst yamaçlarındaki bu alan, kilisede yapılan çalışmalara paralel olarak 1998 ve 1999 yıllarında kazılmış ve kazılar sonucu elde edilen veriler ışığında, konutların M.S. 5. yüzyılın başlarında inşa edildiği anlaşılmıştır⁸⁸. Kazılan alanın kısıtlı

⁸⁸ Bu alanda kazılar yapan Prof. Dr. Gönül Çantay, konutların kilise ile birlikte inşa edilerek kullanıldıklarını düşünmekte ve konutları kiliseyi tarihlediği M.S. 4. yüzyıl içinde değerlendirmektedir. Oysa son yıllarda kilisede yapılan çalışmalar, kilisenin M.S. 5. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceğini ortaya koyduğu gibi, konutlarda yapılan gözlemlerde aynı şekilde bunların M.S. 5. yüzyıl başlarında inşa edilmiş

olması ve yapılan çalışmaların yetersizliği dolayısıyla, alanın daha erken tabakalanmaları ya da inşa ve kullanım evreleri hakkında net bilgiler elde edilememiş, ancak bu alanında M.S. 6. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yine kentin bir diğer konut alanı olarak tanımladığımız, Kuzey Stoa yapısının üst terasındaki konut alanında inşa edilmiş olan konutlarında, bu yeni yapılaşma döneminde inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Şekil 6). Roma – Hellenistik dönemine ait bu yapının büyük ve görkemli duvarlarına tezat oluşturacak biçimde, orta boy moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirilerek oluşturulduğu son derece basit duvarlardan meydana gelen konutlar, tamamen bu evreye ait özelliklere sahiptirler. Konut biçimlerinin küçük boyutlu ve tamamen işlevsel amaca yönelik olarak inşa edilmeleri yanında, bu alanda 1999 ve 2000 yıllarında yapılan kazılar sonrası elde edilen buluntuların da bu döneme işaret ettiği görülür. Özellikle kazılar sırasında ele geçen seramik ve sikke buluntuları değerlendirildiğinde, bu konutların da M.S. 5. yüzyıl başlarında yapılaşmaya başladığı, son kullanım evresine denk gelen bir zamandaysa, bir takım eklemeler ve onarımlar sonrası kullanılmaya devam edilerek terk edildikleri anlaşılmaktadır.

Kentin doğusunda bulunan konutlar ise, tıpkı gymnasium yapısının güneyinde yer alan konutlar gibi, Hellenistik Dönem'e ait bazı inşa ve kullanım evrelerine sahiptirler (Şekil 5). Ancak, bu konutlara ait bugünkü mevcut kalıntılara bakıldığında, birçoğunun Geç Antik Çağ'da inşa edildikleri ve kullanıldıkları görülür. Burada inşa edilen konutlar, diğer Geç Antik konutlarda görmeye alışkın olduğumuz şekilde, küçük boyutlu ve tamamen işlevsel amaca yönelik olarak oldukça sade planlarda, basit işçiliklere sahiptirler. Yine burada da zaman zaman eski evreye ait yapı duvarlarının Geç Antik duvarlar ile birlikte kullanıldıkları tespit edilse de, Geç Antik konut biçimlerinin erken evreye ait konutlar üzerine binerek inşa edildikleri ve çoğu zamanda eski evreye ait duvarları keserek yok ettikleri görülür.

Buna göre Hellenistik dönemden bu yana konut alanı olarak tasarlanmış bu alanda tespit edilen konutların, Geç Antik I evresinde yeniden tasarlanıp kullanıldıklarını ve ardından kent içi yerleşimin terk edildiği dönem olan M.S. 6. yüzyıl ortalarına kadar da işlevlerini devam ettirdiklerini söyleyebiliriz.

---

olabileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla, Çantay'ın kiliseyi ve onunla bütün olarak inşa edildiğini düşündüğü konutların bu şartlar altında M.S. 5. yüzyıl başlarında inşa edildiklerini söylemek daha uygun olacaktır.

5.4.5.V. Yapı Evresi: Geç Antik Çağ II (M.S. 6. yy başları – 6. yy ortaları)

Assos'daki konutların son kullanım evresini temsil eden bu dönemde, yapıların bazı eklemeler ya da ilaveler sonucu biçimlerinin değiştiği, kimi yerlerde giriş ve çıkışların iptal edilerek yerlerinin değiştiği tespit edilmiştir (Resim 15 - 16). Bu evrede meydana gelen bu değişimler gymnasion güneyindeki konut alanında oldukça net bir biçimde takip edilebilir biçimdedir. Burada konutlar Geç Antik evrenin başlarındaki yapılaşmalarını korumaya çalışsalar da, plansal kurgu açısından yeni bir düzenleme içerisine girmişlerdir. Geç Antik I olarak adlandırdığımız evrede, plansal açıdan yeniden biçimlenen konutların, bu son kullanım evresinde, özellikle kuzey trasta, kurgusal açıdan tam tersi yönlerde oluşturulan duvarlarca kesildikleri ve olasılıkla bu duvarlar tarafından kesilen mekanların bir daha kullanılmadıkları anlaşılmaktadır (Resim 39).

Yüzeye çok yakın olmaları itibarıyla, bir çoğunun yok olduğu, sadece bir kaçının tespit edilebildiği bu evreye ait duvarlardan anlaşıldığı kadarıyla, kademeli olarak yükselen ikinci terasta konutlar tamamen yenilenmiş, altta kalan terasta ise konutlar kısmen kullanılmaya devam etmişlerdir. Bu konutlarda yapılan kazılar sonrası, mekan içi dolgular kaldırılmış ve daha önce de belirttiğimiz üzere, mekanların terk edilerek işlevlerini yitirdikleri son kullanım tarihleri belirlenebilmiştir.

Böylece, alanda bulunan konutların mekan içi dolgularının kazıları sonrası, Geç Antik I evresinde inşa edilerek, M.S. 6. yüzyıl başlarına tarihlenen bir zamanda, bazı yenileme ve onarım çalışmalarına maruz kalan konutların, eldeki mevcut veriler ışığında alanın son kullanım tarihi olan 6. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldıkları, ardından işlevlerini yitirerek terk edildiklerini söyleyebiliriz.

Burada, konut alanının en önemli yapı birimi olarak, daima ilk sırada değerlendirdiğimiz I no'lu konutta yapılan kazılar sonrası, yapının en son kullanıldığı tarih arkeolojik buluntular yardımıyla saptanabilmiştir (Resim 7). Nitekim konutun ön giriş olarak kullanılan odası (I A) ve esas yaşam alanı olarak tasarlanmış olan mekanında (I B), zemin üzerinde yer alan dolgu tabakasından ele geçen sikkelerden en son tarihli olanı (AS.12.100.1 "S09.150") imparator Iustinianus I (M.S. 527-565) dönemine aittir⁸⁹ (Resim 86 e). Zemin üzerinde yer alan tabakadan elde edilen buluntuların verdiği bu tarih, konutun en son kullanıldığı tarih olarak kabul edilmektedir.

⁸⁹ Philip Grierson, *Byzantine Coins...* , pl. 8. nr. 126.

Bununla birlikte, Geç Antik evrenin başlarında oluşturulan bu yapının, son kullanım evresinin başlarında maruz kaldığı onarım çalışmalarına paralel olarak, bazı kapılarının ve mekanlarının iptal edildiği, yeni mekanlar yaratıldığı görülür. Örneğin, yapının kuzeyinde yer alan mekanlara giriş ve çıkışlar, buradaki kapıların bu evrede yapıldığı anlaşılan basit yığma bloklarla kapatılması sonucu iptal edilmiştir (Resim 5). Ayrıca, girişleri iptal edilen bu dörtgen mekanlardan batıda yer alanı, ana kayaların kesilmesi sonucu küçük bir sarnıca dönüştürülmüş (Resim 21) ve bu sarnıç evin terk edildiği döneme kadar da kullanılmıştır.

Yaklaşık olarak 5.60m. derinliğinde ve ağız kısmında 2.25m. genişliği olan, ana kayanın dikine oyulması sonucu, armudi biçimde inşa edilmiş bu sarnıç yapısının işlevini yitirdikten sonra, duvarlarından düştüğü anlaşılan taşlar ve molozlarla dolduğu, ardından dolgu toprağı ile kapandığı tespit edilmiştir (Resim 22). Sarnıç yapısının son kullanımının tespiti ve elde edilen tarihin, alandaki bu evreye ait diğer yapı birimlerinin işlev dışı kaldığı tarih ile kıyaslamasının yapılabilmesi amacıyla, bu yapı içerisinde kazılar yapılmıştır (Şekil 13). İlk olarak içindeki dolgu kazılmış ve duvarlarından düştüğü anlaşılan taşlarla dolu tabakanın altından, benzerleri M.S. 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen ticari bir amphora ele geçirilmiştir⁹⁰ (Şekil 21, Resim 75). Bu amphoranın yardımı ile sarnıç yapısının en son kullanım tarihi olarak, bu dönem önerilebilir. Zira bu tarih aynı zamanda I no'lu konutun terk edildiği dönem ile çağdaş bir dönemdir. Dolayısıyla bu sarnıç yapısının, M.S. 6. yüzyıl başlarına tarihlenen bu son kullanım evresinin başlangıç tarihinden, M.S. 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen bitiş tarihine kadar ki kısa bir dönem kullanıldığı anlaşılmaktadır.

I no'lu bu konut yapısından başka, yine burada yer alan III no'lu konut yapısının büyük mekanında (III B) yapılan kazı çalışmaları sonrası, burasının ana kayaların düzlenmesi sonucu elde edilen zemin üzerine, sıkıştırılmış topraktan yapılmış olan tabanı açığa çıkarılmıştır (Resim 31). Bu taban üzerinde yer alan tabakalardan, M.S. 6. yüzyılın ortasına işaret eden çok sayıda pişirme kap parçaları ve imparator Iustinianus I (M.S. 527-565) dönemine ait iki sikkenin⁹¹ ele geçmesi (AS.12.163.1 "S10.340" - AS.12.132.6 "S10.278"), bu yapının da son kullanım tarihi olarak M.S. 6. yüzyıl ortalarına işaret etmektedir (Resim 86 f ve g). Tıpkı I no'lu konut yapısı gibi, III no'lu konut yapısı da Geç Antik Çağ'ın başlarında inşa edilmiş olup, bu son kullanım evresinin başlarında bir takım yenileme ve onarımlara maruz kalmıştır. Özellikle yapının, kuzey ve doğudaki duvarlarının

⁹⁰ John W. Hayes, *Excavations at Sarachane ...* , s: 69, kat. no: 30. 162-163. fig: 47; H. P. Isler, "Heraion von Samos: Eine frühbyzantinische Zisterne", *Athenische Mitteilungen* 84, 1969. pls: 85-88.

⁹¹ Philip Grierson, *Byzantine Coins...* , pl. 6. nr. 101.

iç kısımlarına, kimi zaman 0.80m genişliğe ulaşan yeni iç duvarlar inşa edilmiştir (Şekil 7, Resim 29 ve 33). Bu son kullanım evresinde, olasılıkla ev genişletilmek istenmiş ve bunun için bir üst kat tasarlanmıştır. Üst katı taşıyacak duvarları desteklemek amacıyla, burada evin duvarlarına ilave duvarlar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Gymnasion yapısının güneyinde bulunan bu konutlar dışında, Geç Antik I evresinde inşa edilerek kullanılan Stoa yapısının üstünde yer alan konutlarında, bu son evrede meydana geldikleri anlaşılan bazı değişiklikler ve onarımlar sonrası kullanılmaya devam edildikleri anlaşılmıştır. Stoa'nın üstünde yer alan bu konut alanında meydana gelen değişimlerin, yapının moloz taşlardan oluşan çok kalın bir dolguyla tamamen doldurularak işlev dışı bırakıldığı M.S. 6. yüzyıl başlarında oluştuğunu söyleyebiliriz. Çünkü, bu dönemde doldurulan stoanın üzerine, ilk olarak konutlara ulaşımı sağlamak amacıyla, yine stoaya ait blok taşlar kullanılarak bir cadde döşendiğini biliyoruz (Resim 52).

Ayrıca yine burada, özellikle Stoa yapısının batı kenarı boyunca kademeli olarak yükselen cadde yapısı üzerine gelişi güzel biçimde inşa edilmiş bazı küçük konut birimleri tespit edilmiştir (Resim 50). Bunlar stoa yapısının dolması sonucu üzerine inşa edilen yeni cadde yapısı ile birlikte burada, bu son kullanım evresindeki en önemli yapısal değişiklikler olarak kabul edilebilir. Tıpkı diğer konut alanlarında olduğu gibi burada da konutların biçimlenmesinde en önemli elaman olan cadde yapısı, bazı konut birimlerince işgal edilmiş ve kamusal bir alan üzerine bireysel anlamdaki bir yapı oturtulmuştur (Şekil 6). Eldeki mevcut veriler ışığında, diğer konut biçimlerinde olduğu gibi bu alandaki konutların da en son kullanım tarihi olarak M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısı gösterilebilir.

5.5.Konutlarda Değişim ve Dönüşüm

Buraya kadar aktarılanlardan, iskan tarihi Arkaik Çağ ve öncesine kadar uzanan Assos'da, kentin terk edildiği döneme kadar geçen süreç içerisinde bir çok konut yapısının inşa edildiği ve bu konutların her birinin, inşa edildikleri dönemin şartlarına uygun olarak biçimlendikleri anlaşılmaktadır. Ancak inşa edildikleri dönemin kendi iç dinamikleri ve toplumsal yapısına uygun olarak gelişen bu konut biçimlerinin, bir çok ortak özelliği paylaşırsalar da, çoğu zaman birbirlerinden farklı bir şekilde gelişip, değişik karakterler kazandıklarını unutmamalıyız.

Ait oldukları dönemin yerleşim kültürü hakkındaki bakış açılarını gözler önüne seren bu yapılar, aynı zamanda ait oldukları dönem insanının sosyo - kültürel yapısından da izler

taşımaktadır. Dolayısıyla, çalışma kapsamında ele aldığımız konutlar, Assosluların inşa teknikleri ve teknolojileri yanında, ekonomileri, dini inançları, aile ve akrabalık ilişkileri başta olmak üzere, kent yaşamları hakkında önemli ip uçları sunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, konut yapılarının tarihsel süreç içerisindeki yapım aşamalarında tespit edilebilecek ufak bir farklılık, Assosluların sosyal ve kültürel yaşamlarında beliren büyük bir değişimin yansıması olarak kabul edilebilir.

Nitekim kentte yaptığımız çalışmalar sonrası, konut biçimlerinin zaman içerisinde sürekli olarak değiştikleri, her dönem yenilendikleri ve mevcut şartlar doğrultusunda dönüşüme uğradıkları tespit edilmiştir. Pek tabii olarak, bunda kentteki belli alanların sürekli olarak konutlar tarafından iskan edilmesinin oldukça büyüktür. Zira, Assos gibi eğimli bir arazide teraslar düzenlenerek oluşturulan yerleşim düzeninde, boş alan sıkıntısı göz önüne alındığında, kent içindeki mevcut parsellerin sürekli olarak kullanılmış olmaları gayet doğaldır.

Ancak burada uzun süren kullanım boyunca, konutlardaki değişim ve dönüşümü tespit etmek kadar, tespit edilen değişimin boyutlarının ne olduğunu belirlemek de oldukça önemlidir. Bu değişimin, bireysel çabaların sonucu ortaya çıkan bir takım yenileme ya da onarım çalışmalarının bir sonucu mu olduğu, ya da belli bir otoritenin altında gerçekleşen büyük bir inşaat faaliyetinin sonrasında mı geliştiği türünden sorular burada yanıtlanması gereken önemli soru işaretlerinden bazılarıdır.

Bütün bu soruların cevabını bulmak için, farklı dönemde inşa edilen konut yapılarını ele alarak tanımlamalı, benzerlikleri ya da farklılıkları belirleyerek kendi aralarında kıyaslamalı ve daha sonra değerlendirmeliyiz.

Buna göre çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz mevcut kalıntılar ve buluntular ışığında, Assos'un Hellenistik öncesi konut ve konut biçimleri hakkında pek de doyurucu bilgilerimiz olduğunu söyleyemeyiz. Erken döneme ilişkin olarak ortaya çıkarılan birkaç duvar ve buluntu dışında elimizde bir konut biçimi ya da basit de olsa bir konut planı ne yazık ki yoktur. Son yıllarda yapılan kazılar sonrası, gymnasium yapısının güneyindeki Geç Antik konutların bazılarının zemin seviyelerinin altında tespit edilen ve erken dönem özellikleri gösteren duvarları bir kenara koyduğumuzda, elimizde bu döneme ilişkin verilerin ne denli kısıtlı olduğu görülür. Gymnasium yapısının güneyindeki konut alanında tespit edilen bu kalıntılarsa, şimdiye dek kentte konut olarak tanımlanabilen en erken mimari kalıntılardır. Tespit edilen polygonal biçimli bu duvarların, mevcut konutların

eksenine, yani plan şemalarına ve teras alanının düzenine uygun olarak yönlendirildikleri ve alana yerleşmiş oldukları görülür.

Hellenistik öncesi dönemlerde oluşturulduğu anlaşılan bu yerleşim düzeninin, sonraki dönemlerde aynen korunduğu ve benzer plan şemalarına sahip evlerin üst üste binerek burada uzunca süren bir yerleşim dokusu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu da aslında daha bu dönemde burada konut yapılaşmasına uygun bir düzenlemenin yapıldığı ve bu düzenlemenin sonraki dönemlere model olduğunu bizlere gösterir.

Hellenistik öncesi yerleşim dokusu ve konut biçimleri hakkında kısıtlı olan bu bilgilerimize nazaran, Hellenistik döneme ait konut yapıları ve konut biçimleri en azından kentin farklı yerlerinde tanımlanabilir nitelikte ortaya çıkarılmışlardır. Bilindiği gibi, Hellenistik Dönem, Assos'da kentin en önemli yapılarının inşa edildiği, kamusal ve sivil mimaride bir çok yeniliğin uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde konut mimarlığında da önemli gelişmeler yaşanmış, kent içinde cadde ve sokak düzenine uygun olarak, dönemin karakterini yansıtan konutlar inşa edilmiştir. Ancak bu konutlar, bugün yüzeyde görülebilir bir biçimde değil, sonraki dönemlerde üzerlerine binerek inşa edilen geç dönem konutlarının erken dönem tabakaları biçiminde, günümüze ulaşabilmişlerdir. Geç dönem konut yapılarının erken tabakaları biçiminde tanımlanan bu Hellenistik konut kalıntılarının, yapılan çalışmalar sonrası genel planları ve araziye yayılımları belirlenebilmiştir. Yapı teknoloji ve teknikleri gözlemlenmiş, topografya ile olan ilişkileri ele alınarak tanımlanabilmişlerdir. Özellikle Hellenistik öncesi konut kalıntılarının ortaya çıkarıldığı gymnasion yapısının güney yamaçlarında bulunan konut alanında, Hellenistik dönem konutları küçük bir yerleşim birimi niteliğinde, bir bütün olarak tespit edilmişler ve tanımlanmışlardır.

Her şeyden önce bu alanın Hellenistik dönemde erken dönemlere nazaran daha da artan, geniş çaptaki bir inşa faaliyetine sahne olduğunu söylemeliyiz. Tamamı Geç Antik konutların altındaki tabakalarda ortaya çıkartılan Hellenistik dönem konutları, burada mevcut alanın topografyasına uygun bir şekilde gelişmiş ve yönlenmişlerdir. Mevcut kalıntılardan, bu konutların arazi şartlarının elverdiği ölçülerde inşa edilerek orta sınıf Assos'lulara barınma imkanı sağladıkları anlaşılmaktadır.

Hellenistik dönemin şartlarına uygun olarak inşa edilen bu konutlar, dönemin özelliklerine göre biçimlenmişlerdir. Çoğunlukla bir ön oda ve bu ön odanın açıldığı ikinci bir yaşam alanından oluşan dörtgen biçimdeki Hellenistik konutlar, topografyaya bağlı

olarak bir gelişim göstermiş gibi görünseler de, esasında Hellenistik dönemin konut kurgusunda, kendi içlerinde bir plan bütünlüğü olacak biçimde inşa edilmişlerdir. Buna göre konutların prostas denilen bir ön oda ve esas yaşam alanı olan oikos ile birlikte, bunların bütünleyicisi niteliğinde olan açık avlulardan oluştuğu görülür. Hellenistik dönem konutları bu basit plan anlayışında inşa edilmişlerdir. Klasik Helen toplumunun eşitlikçi anlayışını yansıtan bu plan tipindeki Hellenistik konutların, burada gelişigüzel bir biçimde değil, sistemli ve planlı bir şekilde organize olduklarını söyleyebiliriz.

Hellenistik kurguda inşa edilen konut alanı, Roma döneminde pek bir değişikliğe uğramamış, sadece birkaç küçük ilave yapı ve onarım sonrası Geç Antik Çağ'a kadar ulaşmıştır. Bunda Roma dönemindeki konut geleneğinin alanda pek etkili olmadığı ve kentin diğer kısımlarında gelişmiş olabileceği kadar, bu dönemde konutların eski yapı biçimlerini aynen koruyarak hiç değişmeden kalabilmeleri de etkili olmuştur. Ancak burada, Geç Antik Çağ'ın sosyal yapısı ve karakterine uygun olarak mevcut konut biçimleri farklı bir karakter kazanmışlar, yeni bir yerleşim düzeni oluşturmuşlardır.

Kentteki konut mimarlığının gelişim evrelerini anlayabilmemizde bizler için bir nevi model olan konut alanı, Antik Çağ'ın sonlarına doğru büyük bir değişim yaşamış, birbirinin benzeri plan ve özelliklerdeki mevcut konut kurgusu, neredeyse alanın topografyasını değiştirecek biçimde yenilenmiştir. Konutların bu dönemde gerek plansal, gerekse işlevsel açıdan bazı değişimler gösterdikleri, alanın bir takım müdahaleler ve yenilemeler sonrası yeniden şekillendiği gözlemlenir. Bu yenileme alanın tesviye edilerek düzlenmesi ya da eski konutların kaldırılarak yenilerinin inşa edildiği bir biçimde değil, mevcut olanların değiştirilerek yenilenmeleri biçiminde olmuştur.

Bu dönemde yapılan müdahale ve değişimler kazılar sonrası net bir şekilde ortaya konabilmiştir. Nitekim konut alanında ilk olarak göze çarpan, Geç Antik dönemde konutların Hellenistik plan kurgusundan uzaklaştıkları ve eşitlikçi anlayışta tasarlanan konutlarda artık mekan kazanma dürtüsünün ön plana çıktığıdır. Yeni inşa evresinde, konutların ihtiyaca göre şekillendikleri ve Hellenistik kurgudaki düzenli plan anlayışının yerine, daha işlevsel ama biraz çarpık bir yerleşim kurgusunun hakim olduğu görülür (Şekil 2).

Hellenistik dönemin yapı biçimleri değişmiş, eski konut düzeni terk edilmiş ve yapı duvarları birkaç istisna dışında, yerlerini neredeyse tamamen yeni yapı duvarlarına bırakmışlardır. Erken evrelere ait çoğu duvar kullanım dışı kalmış, birçoğu ise sadece

temel seviyesinde korunarak üzerlerine daha basit ve gelişigüzel yapıldığı anlaşılan duvarlar inşa edilmiştir. Hellenistik dönemden itibaren var olan cadde, bu dönemde işlevini korumuş ve konut alanının en önemli belirleyici unsuru olarak, alanın son kullanım evresine kadar faaliyette kalmıştır. Yine bu dönemde yapıldığı anlaşılan çeşitli onarımlarla elden geçmiş, bir atık su kanalının eklenmesi ve kuzeydeki terasa ulaşımı sağlamak amacıyla, kademeli olarak yükselen sokak yapısının inşa edilmesiyle, daha da işlevsel hale gelmiştir. Ancak bu dönem konutlarının, kentsel düzene aykırı bir biçimde, bireysel anlamdaki genişlemeleri sonucu biraz daralmış ve eski biçimini yitirmiştir. Zira Geç Antik konutlaraz önce de değindiğimiz gibi, mekan kazanma arzusu ile caddeye taşmışlar ve bu kamusal alanı işgal etmişlerdir. Özellikle de, caddeye paralel olarak uzanan I ve II no'lu konutların cadde üzerine taşmaları bu evreye ait konutlarda saptanan önemli bir inşa faaliyetidir (Resim 24).

Tüm bunlar olurken, dönemin inşa ustaları eskinin var olan kalıntılarından faydalanmasını da bilmiş ve Hellenistik doku her ne kadar ortadan kalkmışsa da, yeni yaşam mekanlarına bazı noktalarda etki etmiştir. Hellenistik konutların bazı girişleri ve duvarları korunmuş, bunlar Geç Antik konutlar tarafından kullanılmaya devam edilmişlerdir. Örneğin Hellenistik evrenin en önemli konut biçimlerinden biri olan ve A evi olarak kodlanan yapının kanatlı geniş giriş kapıları, hiç bozulmadan Geç Antik Çağ'a kadar ulaşmış, bu evredeki I nolu konut tarafından da ev terk edilene kadar kullanılmıştır. Yine A evine ait bazı büyük ve kalın duvarlar, I nolu konut tarafından uzun süre tekrar tekrar kullanılmışlardır. Hellenistik dönemde büyük boy düzgün kesilmiş bloklardan oluştuğu anlaşılan, taban döşemesiyse küçük bazı onarımlar ile Geç Antik Çağ boyunca da kullanılmıştır.

Benzer kullanım özellikleri konut alanındaki diğer konutlarda da görülmekte, Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan yapı birimlerine ait kalıntılar, Geç Antik konutlarda tekrar kullanılmış şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Yine bu alandaki III nolu konut biçimi, Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan erken bir konut üzerine inşa edilmiştir. Hellenistik konutun burada başta giriş kapısı olmak üzere bazı duvarları temel seviyesinde korunmuş ve Geç Antik evrede bir diğer konut biçimi tarafından kullanılmıştır. Erken kullanım evrelerinde oluşturulan açık avlularsa biçim ve alanları daralsalar da, bu dönemde de kullanılmışlardır. Ancak bunların bazılarının girişleri değişmiş ve farklı yön uygulamasına gidilmiştir.

Geç Antik Çağ'a ait olan bu yeni inşa evresinde, temel seviyesinde korunan duvarların bir kısmı, üzerlerine yeni duvarlar inşa edilerek kullanılmış iken, bir kısmı artık işlevsiz hale gelerek bazı zeminlerin parçası olmuşlar ya da çeşitli mekanların zeminleri altında kalmışlardır (Resim 45). I no'lu konutun, kuzey mekanlarını oluşturan duvarların, aynı eksendeki Hellenistik duvarlar üzerine inşa edilmesi ve yine aynı şekilde, II ve III no'lu konut ustalarının buradaki Hellenistik evreye ait duvarları, iç mekanların ayırımında yeni duvarlar inşa etmeye gerek duymaksızın kullanmaya devam etmeleri, bunun güzel bir örneğidir.

Ancak Geç Antikitedeki en büyük yenilik, Hellenistik dönemde oluşturulmuş olan konut kurgusunun üzerinden bir silindir gibi geçerek, farklı seviyelerdeki iki terası birbirine bağlayan sokak yapısıdır. Burada Hellenistik konutları kuzey-güney aksında kesen ve güneye doğru alçalan bir eğimle devam ederek caddeyle birleşen bu sokak yapısı, Geç Antik konutların biçimlenmesinde de etkili olmuştur.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak, konutların atık suların alan dışına atılmasını sağlayan bir kanal sisteminin inşa edilmesi ve I no'lu konut yapısına, bireysel de olsa bir latrina yapısının eklenmesi gibi faaliyetler, bu dönemde alt yapı faaliyetleri bakımından karşımıza çıkan önemli gelişmelerdir.

Geç Antik Çağ'da oluşmaya başlayan yeni konut kurgusu ile evlerin plansal kurgularının bu dönemde değiştiği ve bu değişimin alanın topografyasını etkilediği anlaşılmaktadır. Konutların plansal kurgudaki bu değişimler ile birlikte, kullanılan malzeme ve inşa tekniklerinin de değiştiği gözlemlenir. Bu dönem duvarları erken dönem duvarlarına nazaran biraz daha basit ve ucuz yapıda, zaman zaman da eğrisel doğrultuda, moloz taşların çamur harcı ile bir araya getirildiği biçimde inşa edilmişlerdir. Oysa ki konut alanındaki duvarların Arkaik dönem de daha çok poligonal biçimde, Hellenistik dönemdeyse gayet düzgün ve kalın biçimde, büyük boy taşların özellikle ön yüzlerinin işlendiği isodomik bir örgüde inşa edildikleri görülür.

Hellenistik dönemde inşa edilen konutların değişim süreci sadece Geç Antik Çağ'a geçiş dönemindeki uygulamalar ile sınırlı kalmamış, bundan sonra da devam etmiştir. Mevcut konutların plan uygulaması artık daha da farklı bir biçim almış, değişimin boyutları bu kez olumsuz yöndeki uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, I nolu konutun kuzey kısmına bu dönemde bir sarnıç yapısının eklenmesi, su ihtiyacının

giderilmesine yönelik olumlu bir inşaat faaliyeti gibi görünse de, bunun konut yapısının kullanım mekanlarından birinin iptal edilerek yapılması bir zorunluluk gibi algılanmalıdır.

Bununla birlikte, konut alanının üst terasında bulunan konutlar ve konutlara bağlı üniteler, plan kurgularının tam tersi biçimlerde duvarlar tarafından kesilmişler ve işlev dışı kalmışlardır. Alt terasta bulunan konutlar, kullanılmaya devam edilseler de, bir kısmının girişlerinin iptal edildiği, kalın blokajlarla kapatıldıkları tespit edilmiştir.

Yine bu dönemde, Hellenistik döneme ait bazı duvarların, temel seviyelerinde korunmalarına rağmen, hem sokak yapısı hem de bazı konut duvarları tarafından kesilerek işlev dışı bırakıldıkları anlaşılmıştır.

Assos'daki konutların son kullanım evresini temsil eden, Geç Antik Çağ'ın sonlarına doğru diyebileceğimiz bu dönemde, yapıların bazı eklemeler ya da ilaveler sonucu biçimlerinin değiştiği, kimi yerlerde giriş ve çıkışların iptal edildiklerini söyleyebiliriz (Resim 5 ve 6). Bu evrede meydana gelen değişimler, tıpkı diğerlerinde olduğu gibi gymnasion güneyindeki konut alanında oldukça net bir biçimde takip edilebilir durumdadır. Burada konutlar Geç Antik evrenin başlarındaki yapılaşmalarını korumaya çalışsalar da, plansal kurgu açısından yeni bir düzenleme içerisine girmişlerdir. Geç Antik I olarak adlandırdığımız evrede, plansal açıdan yeniden biçimlenen konutların, bu son kullanım evresinde, özellikle kuzey trasta, kurgusal açıdan tam tersi yönlerde oluşturulan duvarlarca kesildikleri ve olasılıkla bu duvarlar tarafından kesilen mekanların bir daha kullanılmadıkları anlaşılmaktadır (Şekil 7 ve Resim 37).

Toparlayacak olursak, Arkaik dönemden başlayarak Geç Antik döneme kadar uzanan geniş bir tarihsel süreç içerisinde, kentte inşa edilen konut yapıları sürekli olarak değişmişler ve yenilenmişlerdir. Ancak özellikle Hellenistik dönem ve Geç Antik Çağ'da bu yapılaşmanın belli bir program ve standart içerisinde olduğu görülür. Belki de bu yeni yapılaşmalar, kent çapında büyük bir imar hareketinin parçası olarak kabul edilebilir. Konutlar özellikle bahsettiğimiz bu iki dönemde bütünün bir parçası olarak tasarlanmışlar ve gelişmişlerdir.

Zira Hellenistik dönem kent için oldukça önemli kamu yapılarının inşa edildiği, etrafının surlarla çevrelendiği, kısacası Assos'un klasik biçimde bir Helen kenti olduğu dönemdir. Bu imar çalışmaları ile birlikte kentte konut yapılaşmasının da belli bir program dahilinde yürütüldüğü ve topografyaya uygun bir biçimde konut düzeninin geliştirildiği görülür.

Geç Antik Çağ ise yapısı itibariyle genel olarak kozmik bir dönem olup, Assos'da bir çok yeniliğin hissedildiği bir zaman dilimidir. Kentte Roma döneminin ardından nüfus artmış, Hellenistik dönemdeki benzeri yeni bir imar faaliyeti başlamış ve kiliselerin öncülüğünde kentin çehresi yeniden oluşturulmuştur. Bu dönemde, yeni imar faaliyetleri konutlarda da kendini göstermiş ve bir çok konut yapısı inşa edilirken, bir çoğu da mevcut olanların üzerine kendi normlarına uygun olarak yükselmiştir.

Bütün bu hızlı değişimin sebebi olarak, Assos'da Hıristiyanlığa geçişin etkisinin oldukça önemli olduğu kabul edilmelidir. Konutlar artık dini yapılar olan kiliseler etrafında gelişim göstermekte, belli alanlarda kümelenmektedirler. Artık Hellen geleneğinde inşa edilen konut biçimleri ya da tasarımları terk edilmiş, daha iç içe geçmiş biçimde işlevselliğin ön planda tutulduğu basit yapılar biçimindeki konutlar inşa edilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Assos'daki konut yapılaşmasını ele alarak değerlendirdiğimiz bu tez çalışması, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, kentteki Geç Antik konut mimarisinin özelliklerini belirlemeyi ve bu şekilde Assos çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda ve kentte gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonrası elde edilen veriler ışığında, Assos'daki Geç Antik konut biçimleri bir bütün olarak ele alınmış, incelenmeye çalışılmıştır. Bunun içinde ilk olarak konut yapıları detaylı bir şekilde tanımlanmış, ardından yapısal ve plansal özellikleri belirlenerek, arkeolojik malzemenin yardımıyla değerlendirilmiştir.

Yapılan bu değerlendirmeler sonrasında; kentte tespit edilen ve tanımlanabilen konutların tamamının kent topografyası ve yerleşim düzenine uygun bir biçimde inşa edildikleri anlaşılmıştır. Geniş teraslar ya da düzleştirilmiş yamaçlar üzerine yerleştirildikleri anlaşılan konutlar, kentsel peyzajı ya da düzeni bozmayacak biçimde yapılmışlardır.

Ayrıca konutların konumlanmasında topografya ile birlikte cadde ve sokakların da oldukça etkin olduğu gözlemlenmiştir. Assos'daki konut yapılarının tamamı kentin yol sistemine bağlı olarak, genelde kuzey – güney yönünde gelişmişler, her biri yollarla bağlantılı olacak biçimde inşa edilmişlerdir. Kentin kuruluşundan bu yana oluşturulan bu yapılaşma biçimi, yerleşim terk edilene dek korunmuş ve aynen uygulanmıştır.

Bununla birlikte Assos'da yerleşimin başladığı andan itibaren, değişik dönemlerde farklı konut tiplerinin olduğu görülmüştür. Mevcut konutlar, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde inşa edilmişler ya da zaman içerisinde değişikliklere uğrayarak onarılıp yeniden kullanılmışlardır. Kent sakinlerinin çoğu atalarıyla aynı yeri ve evi kullanmaya devam etmişler ve bunun sonucunda da konut biçimleri kullandıkları dönem boyunca ihtiyaca göre şekillenmiş, birbirinden değişik biçimlerde tasarlanmışlardır.

Zaman içerisinde artan nüfus ve sonrasında ortaya çıkan daha fazla mekan ihtiyacı, mevcut konutlara yapılan basit ilaveler ya da modifikasyonlar sonrası aşılmaya çalışılmıştır. Bu problem evlere ya bir ikinci kat çıkılması ya da bu evlerin yatay düzlemde

genişlemeleri sonrası çözümlenmiştir. Bunun sonucundaysa konutlardaki mekansal kurgu sürekli olarak yenilenmiş ve değişmiştir diyebiliriz. Böylece erken dönemde inşa edilen konutlar, yerleşim terk edilene kadar uzun bir süre kullanılmaya devam etmişler ve bu şekilde konut biçimleri asli plan özelliklerinden hayli uzaklaşmışlardır.

Farklı dönemlerde inşa edilen bu konutlar içinde en büyük grubu Geç Antik konutlar oluşturmakta ve bunlar tez çalışmamızın temelini teşkil etmektedirler. Farklı tip ve biçimlere sahip bu konutlar, tıpkı kentteki diğer konut biçimleri gibi, kent topografyasına uygun olarak, kamu yapıları ve alanları dışında kalan teraslara ya da düzleştirilmiş yamaçlara oturmuşlardır. Daha çok orta sınıfı temsil eden mütevazı yapılar biçiminde inşa edilen bu yapılarda her aşamada sadeliğin ve işlevselliğin ön planda olduğu görülmektedir.

Ancak Assos'daki Geç Antik konut mimarisine ait bu evler için, genel bir tanım ve tipoloji yapmaksa hayli güçtür. Çünkü burada, farklı konut tiplerinin bir arada bulunduğu, evlerin değişik kurgularda inşa edildiği görülür. Bazı benzer özelliklere sahip olanlarınsa gerek boyut ve hacim, gerekse giriş-çıkış düzeni ya da mekansal kurgu bakımından kendi içlerinde yine farklılıklar gösterebildikleri anlaşılmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen, Assos Geç Antik konutlarının genel olarak gösterişten uzak ve sadece barınma hizmetine cevap verebilecek nitelikte, orta sınıfa ait ortalama bir ev niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

Bu konutlar temelde avlulu evlerdir ve birçoğu açık avlular etrafında gelişim göstermişlerdir. Bunlar arasında en yaygın tür, genişçe bir açık avlu etrafında gelişen birkaç odalı örnektir diyebiliriz. Bu tür konutlarda daima bir ön oda bulunur ve evlerin ön cepheleleri ya caddeye ya da ortak kullanıma hizmet ettikleri anlaşılan avlulara açılır. Çevresindeki evlerin duvarları ile çevrelenmiş olan avlular, bu evlere geçiş sağlayan ve bağlantılı olan, ekonomik etkinliklerin kesintisiz biçimde sürdürüldüğü açık bir mekan, bir yaşam alanıdır. Assos'daki konutların birçoğunun ortak kullanım olduğunu düşündüğümüz bu açık avlular etrafında gelişim göstermesi, en azından aynı avlular etrafında gelişim gösterenlerin yine aynı aileye mensup kişilerce kullanıldıklarını akıllara getirir.

Assos'daki Geç Antik konutların birkaç odadan oluşan, bu basit plansal kurguları göz önüne alındığında, mevcut mekanların bahsettiğimiz türden, birden fazla işlev üstlendikleri kabul edilebilir. Ancak bu mekanların, işlevsel boyutta hangi amaca hizmet ettiklerinin kesin olarak belirlenememesi, konutlarda cinsiyete dayalı bir ayırımın olup olmadığını söylememize engel olur. Bununla birlikte mekan sayısının azlığı ve konutların

basit kurguları, en azından Geç Antik konutlarda böylesi keskin bir ayrım olmadığını gösterir.

Bununla birlikte tespit edilen konutların bazılarının sadece tek bir odadan oluştuğu, oldukça sade yapılar biçiminde yapıldıkları da söylenebilir. Bunlar, genellikle içinde yeme - içme, yatma – uyuma ve depolama gibi tüm yaşamsal gerekliliklerin bir arada yapıldığı, son derece dar mekanlardır. Daha büyük ve daha gelişmiş olan az önce değindiğimiz konut biçimlerindeyse, bahsettiğimiz bu yaşamsal eylemler birkaç odaya dağıtılmış olmalıdır.

Bir diğer özellik olarak, Geç Antik konutların neredeyse tamamının benzer malzeme ve teknik kullanılarak inşa edildiklerini söyleyebiliriz. Mevcut kalıntılara bakıldığında, konutlarda yapı malzemesi olarak daima yerel nitelikteki andezit taşının, zaman zaman da devşirme yapı malzemelerinin kullanıldığı görülür. Yapıların duvarlarında iç ve dış yüzeyleri sabitleyecek bir bağlayıcı neredeyse hiç kullanılmamıştır. Harç yerine çamurdan yararlanılmış, derz aralarına tuğla ya da çatı kiremit parçaları yerleştirilmiştir. Duvar örgü tekniği olarak da, daima iki sıra moloz taşın bir araya geldiği düzensiz örgü biçimindeki duvarlar inşa edilmiştir. Kerpiç ve ahşabınsa, özellikle üst kat tasarımlarında sıklıkla kullanıldığı tahmin edilebilir.

Örtü sistemi olaraksa, konut yapılarının büyüklüklerine göre değişen biçimlerde çatılar inşa edildiğini söyleyebiliriz. Evlerin boyut ve biçimleri göz önüne alınarak genelde eğimli, bazen de kırma çatı biçimlerinin kullanıldığı düşünülebilir. Konutları örten çatıların üzerineyse düz plakalar şeklindeki pişmiş toprak çatı kiremitleri yerleştirilmiştir. Konut alanının kazıları esnasında ele geçen çok sayıdaki çatı kiremidi dikkate alındığında evlerin üzerini örten çatıların neredeyse tamamının bu şekilde kiremitlerle kaplandığını söyleyebiliriz. Çatı kiremitlerinin kullanıldığı bu örneklerden başka, yatay ahşap hatıllar üzerine sıkıştırılmış topraktan, daha basit ve ucuza mal edilen düz damlar biçiminde örtülerde yapılmış olmalıdır.

Yine bazı konutlarda, tabanları taş parkeler biçiminde büyük boy taş bloklardan oluşan döşemelerle son derece özenli şekilde yapılmış bazı mekanlar yer almaktadır. Bunlar boyutları itibarıyla önemli oldukları anlaşılan büyük yaşam alanlarıdır. Büyük boyutlu ve geniş biçimde tasarlanmış olan bu mekanların üzeriniyse yine kiremitlerle döşeli çatıların kapattığı tespit edilmiştir. Bu geniş mekanları örten büyük kiremitlerle kaplı ağır çatının taşınması için odanın ortasına kalın dikmeler yerleştirilmiş ve böylece

çatıya destek sağlanmıştır. Nitekim bu tür ahşap dikmelere ait izler yapılan çalışmalar sonrası tespit edilmişlerdir.

Kullanılabilir su sıkıntıyla her dönem karşı karşıya kalmış olan Assos'da, konut alanlarında duyulan su ihtiyacıyla büyük oranda kent içinde bulunan su kuyuları ve sarnıçlarla giderilmiştir. Sular, konut alanlarında tespit edilen ve yerli ana kayaların armudi formda oyularak kesilmesi sonucu oluşturulan çeşitli boylardaki sarnıçlarda biriktirilmiş ve ihtiyaç duyulan zamanlarda kullanılmışlardır. Bu sarnıçlar, çoğunlukla konut alanlarındaki yapıların çatılarından akan yağmur suları ile beslenmişler ve Assos gibi kayalık bir coğrafyaya sahip yerleşim yerinde, kullanılabilir su ihtiyacını karşılamışlardır.

Yine yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler sonrası, konutların inşa edildiği alanlarda bazı atık su kanalları ve alt yapı sistemlerinin bulunduğu da tespit edilmiştir. Mevcut kalıntılara bakıldığında, atık su kanallarının üzerleri açık veya kapalı biçimde cadde kenarlarında devam ettiği ve bu biçimde pis ve atık suların tahliye edildiği anlaşılmaktadır. Bu özellik Geç Antik konut dünyasının, bilhassa orta sınıf taşra işi denilebilecek örnekleri göz önüne alındığında, çok seyrek rastlanabilecek bir hususiyettir. Böylesi bir Geç Antik yerleşim dokusu için, bu şekildeki bir atık su sisteminin varlığı konutların niteliklerinin tanımlanması bakımından oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, bu konutlardan birinde tespit edilen küçük bir tuvalet mekanıyla bu altyapı sistemleriyle birlikte oldukça dikkate değerdir. Geç Antik'de daha çok lüks konut biçimlerinde ya da hamam yapılarında bilinen bir özellik olmakla birlikte, buradaki bir evde basit bir tuvalet örneğinin bulunması, en azından Geç Antik konutların ıslak mekanlarına ilişkin değerlendirmelerimizde bizlere önemli bazı ip uçları verecek niteliktedir.

Atık su kanalları ve bahsettiğimiz tuvalet yapısının varlığı, Assos'daki Geç Antik konutlarda tasarım ve inşa tekniklerinin her ne kadar basit gibi görünseler de, esasında köklü bir mimari anlayışa dayandığını gösterir. Her dönem su sıkıntısı çekmiş ve bu sıkıntıyı kuyular ya da sarnıç benzeri yapılarla çözmüş olan bir kent için, çağdaş dönemde bir çok benzeri yerde mevcut altyapı hizmetlerinin işlemez hale gelmesine rağmen, devamlı akmasa da belli zamanlarda temizlik ve hijyen amacıyla kullanılan bu tesislerin varlığı, oldukça önemlidir.

Ayrıca kamu yapıları dışında kalan ve geniş teraslar üzerinde gelişen bu Geç Antik konutların, birkaç istisna dışında özellikle kiliseler etrafında yoğunlaşmaları dolayısıyla, bu

dönemde kilise merkezli bir yerleşim dokusunun hakim olduğunu söyleyebiliriz. Batı Kilisesi'nin hemen üstündeki yamaçlarda ve devamında gymnasium yapısının güneyindeki terasa yayılmış biçimde bulunan konutlar, burada kilise ile bir bütün oluşturacak biçimde inşa edilmişlerdir. Kazılar sonrası konut sahiplerinin dini inanışlarını yansıtan buluntu ve ip uçlarının da ele geçmesi, bu konutları Hıristiyan yapan en önemli unsurların başında gelir.

Tüm değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi, Assos'daki Geç Antik konutlar bölgesel çapta gelişmiş olup, daha çok taşra mimarlığı üslubunu yansıtmaktadırlar. Geç Antik Çağ'ın metropol yerleşmelerinde gördüğümüz büyük ve gösterişli evler gibi değildir. Nitekim Assos'daki Geç Antik konut örnekleri arasında, şimdilik atriumlu ya da peristilli örnekler tespit edilememiştir. Assos konutları coğrafi yapı ile bütünleşen bir karakterde, topografyaya göre şekillenmiş orta sınıf konutlardır. Dolayısıyla bunları Geç Antik Çağ'ın lüks villaları ya da diğer üst sınıf konutlarla kıyaslamak olanaksızdır. Hatta bu konutların bir kısmı, sahip oldukları işçilik nedeniyle üzerlerine oturdukları antik Assos kalıntılarıyla dahi tezat oluşturacak biçimdedirler.

Bunlara ek olarak, Assos'da şimdiye kadar ele alınan ve konut olarak tespit edilebilen hiçbir Geç Antik Çağ yapısında, dönemin önemli konut örneklerinde karşımıza çıkan mozaik taban döşemesi ya da duvar resmi olarak nitelenebilecek fresk benzeri buluntulara rastlanmamıştır. Sadece birkaç parça pişmiş toprak levha, konutların süsleme özellikleri hakkında pek de somut olmayan ip uçları verebilecek niteliktedir. Bundan dolayı Assos'da konutların mimari süsleme biçimleri hakkında bilgilerimiz oldukça zayıftır diyebiliriz.

Ancak bütün bunlara rağmen, bu konutların tasarım ve plan biçimlerine ilişkin bazı özellikler ile birlikte iç düzenlemede izlenebilen bir kaç farklılık, bu konutlarda yaşayanların toplumsal ve ekonomik konumlarıyla ilgili en azından bazı küçük sonuçlara varmamıza yardımcı olabilir.

Her ne kadar sosyal ve ekonomik durumun yansıması olan konutların, Assos'da sınıf farkına göre şekillenip ayrıldığını belli eden bir tespit yapmak güç olsa da, yapılan kazılar ve çalışmalar sonrası en azından konutların bir kısmının yer seçimi, malzeme ve teknik donanım gibi bazı hususlar göz önüne alındığında, sıradan olmayan insanlar tarafından kullanıldığı söylenebilir. Nitekim antik kalıntılara nazaran basit bir işçilik gösterecek de, Geç Antik konutların bir kısmı kentin merkezi sayılabilecek merkezi bir

yerde, oldukça geniş bir manzaraya sahip olacak biçimde konumlanmışlardır. Ayrıca kentin en önemli kilise yapısının hemen yanı başında yer almaları, bunların sıradan olmayan insanların kullandığı evler olduğunu gösterir.

Özellikle gymnasion yapısının güneyindeki geniş teras üzerinde yer alan konutların, kentin merkezi olarak kabul edilen bir yerde bulunmaları, en azından burada yaşayanların diğer konut alanlarında yaşayanlara göre daha hali vakti yerinde insanlar olduğu fikrini akıllara getirir. Manzara ve yerleşim tertibatı bakımından oldukça seçkin bir semtte yaşamış olmaları, bu kişilerin iyi bir yerde mal-mülk edinmelerine olanak sağlayacak maddi imkanlara sahip, kentin ileri gelenleri olduklarını gösterir.

Bunlara ilaveten Assos'da tanımlanan Geç Antik konut biçimleri, Troas Bölgesi çalışmalarında daha önce ele alınmayan ya da tanımı yapılmayan nitelikte olmaları bakımından da ayrı bir önem taşırlar. Zira bu güne kadar Troas bölgesinde bu döneme ilişkin olarak bildiğimiz en yakın örnekler; şimdilik Troya'da tespit edilen birkaç dağınık konut yapısı ile birlikte, Smintheus kutsal alanında açığa çıkarılan ve birkaç mekandan oluşan yapılardan ibarettir. Bu yapılar, hem nitelik hem de yapısal özellikleri dolayısıyla, ele aldığımız Assos'daki konutlar ile çağdaş olup, inşa tekniği ve kurgusal açıdan bir çok benzer özelliklere sahiptirler. Ancak, bu yapılar üzerinde henüz kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması, bunları Assos'daki benzerleri ile detaylı bir biçimde ilişkilendirmemizi engellemektedir.

Buna rağmen Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, Assos konutlarının biçimlenmesindeki en önemli aktör olan, eğimli dik yamaçların oluşturduğu çetin coğrafi yapıya sahip birçok Geç Antik yerleşim yerinde, bahsettiğimiz konutları karşılaştırabileceğimiz çokça örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmı, tıpkı Assos gibi Antik Çağ'da önemli birer kent olan yerleşim yerlerinde tanımlanmışlardır. Yine birçoğu buldukları bölgede, Geç Antik Çağ'ın sonlarına dek önemlerini korumayı başaran, psikoposluk merkezi olan kentlerdir. Ancak, Assos'daki konutları karşılaştırabileceğimiz benzer örneklerin bir kısmı da, artık giderek toprağa dayalı bir yerleşim modelinin benimsendiğini gösteren, kırsaldaki küçük köyler biçiminde organize olmuş yerleşim yerlerinde tespit edilmiştir.

Dolayısıyla, bu dönemde siyasi ve ekonomik yapının bir sonucu olarak, kentlerde ve köylerde yaşayan insanların artık birbirlerine daha yakın bir ortamda yaşamaya başladıklarını görürüz. Büyük kentlerde ve metropollerde yaşayanlar, daha kozmopolit bir

çevrede, Assos gibi bölgesel ölçekte gelişmiş olan orta dereceli kentlerde yaşayanlarsa, artık kırsaldaki yaşama daha yakın bir seviyede yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Bu gelişme Orta ve Geç Bizans yerleşim yerlerinin durumları ele alındığında, daha bir anlaşılır olmaktadır. Geç Antik sonrası belli başlı kentler dışında, artık kentsel yaşamın her anlamda kayb olduğu ve bununla konut mimarlığına yansıdığı, basit ve ucuz malzemeden inşa edilen, sadece ihtiyacı karşılamaya yönelik konut biçimlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Assos konutlarıyla benzerliklerini ya da farklılıklarını ele alarak karşılaştırmaya çalıştığımız Geç Antik'deki çağdaşlarının yanı sıra, belki de bütün bu özellikleri bünyesinde barındıran en iyi örnekler, bugün civarda halen kullanılan geleneksel konut biçimleridirler. Zira teze konu ettiğimiz Geç Antik konutlarda gördüğümüz plan tiplerinin çeşitli varyasyonları Troas Bölgesi'nin geleneksel konut mimarisinde karşımıza çıkmaktadır. Bugün halen yörede görülen benzer plan ve tasarıma sahip çok sayıda geleneksel tarzdaki konutla yapılacak karşılaştırmalar, bu bağlamda yeni sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır kanaatindeyiz

Bölgedeki bir çok köy evinde, tıpkı Geç Antik'deki evlerde olduğu gibi, evin ana odası ya da esas yaşam mekanı olarak nitelendirdiğimiz büyük odasının, birden fazla amaca hizmet ettiği görülür. Çoğu durumda yaşama, uyuma ve ev işlerinin bir çoğu, bu tek bir odada sürdürülür. Aynı şekilde Geç Antik'deki ev içi yaşama koşullarının, benzeri modern yaşam koşullarından farklı olmadığını da düşünebiliriz. Yine bölgedeki geleneksel konut mimarisi örneklerinde; esas yapı malzemesi olarak hala yakın çevreden elde edilen taşın kullanılıyor olması ve ahşap ile kerpiç gibi malzemelerin üst kat duvarları için tercih edilmesi, Assos'daki Geç Antik konutların inşa tekniklerini akıllara getirmektedir. Bazı evlerde örtülerin topraktan düz damlar biçiminde yapılması ve bugün civar köyleri gezdiğimizde, halen bu tür damların üzerini tesviyelemeye yarayan loğ taşlarının kullanılıyor olması eski geleneğin kolay kolay terk edilmediğini kanıtlar.

Yakın çevrede bahsettiklerimizin bir çok örneğini bulabileceğimiz bu tür evler; yalnızca inşa teknikleri ya da biçimleriyle değil, aynı zamanda yaşama ve üretime ilişkin mekanlarıyla da Geç Antik konutlarla karşılaştırılabilir niteliktedirler. Bugünde yöredeki köy evleri için avlu oldukça önemli bir mekan, üretim yeri ya da bir nevi işliktir. Burada bir çok eylem yapılır ve odaların bir çoğu tıpkı Geç Antik Assos örneklerinde olduğu gibi bu çok işlevli mekana açılırlar. Bu evlerde de zaman içerisinde artan nüfusa paralel olarak

yeni yapı biçimleri eklenmekte ve aynı aileye mensup birden fazla çekirdek aile hep birlikte yaşayabilmektedirler.

Ele aldığımız konutların bir diğer özelliği ise, sürekli altını çizdiğimiz bir husus olarak bunların her birinin değişik dönemlerde inşa edilmesi ve yine bir kısmının zaman içerisinde değişikliğe uğrayarak, bazı ilavelerle uzun yıllar kullanılmalarıdır. Dolayısıyla Assos konutları, kentteki konut mimarisinin tarihsel süreç içerisinde nasıl bir gelişim içerisinde olduğunu ya da nasıl bir değişim gösterdiğini aktarmaları bakımından, ayrı bir öneme sahiptirler. Buna göre Hellenistik öncesi dönemlerde topografyaya bağlı olarak gelişmeye başlayan konut mimarisi, Hellenistik dönemde büyük bir kültürel etkileşim sonucu olarak prostas plan tipi dediğimiz bir düzende, ön odalı ve avlulu mekanlar dizisi biçiminde oluşmuş, gelişimini tamamlamıştır. Sonrasında Roma kültür süzgecinden fazla bir değişime uğramadan geçmiş, ancak Geç Antik Çağ'da büyük bir değişime uğramıştır diyebiliriz. Konutlar tasarımda yapılan bazı değişiklikler ve eklenen birkaç odayla, artık açık avlular etrafında gelişen orta ölçekli konutlara dönüşmüşler, biraz çarpık ama daha işlevsel bir düzende gelişim göstermişlerdir.

Assos'da ortaya çıkarılan Geç Antik konutların tarihsel süreç içerisindeki bu gelişim ve değişimlerinin belirlenmesindeyse, konutların kullanım tarihlerinin mümkün olduğunca sağlam bir biçimde tespit edilmeleri gerekmiştir. Böylece konutlar kullanım evrelerine ayrılabilmiş ve bu evrelerin tarihleri saptanarak buna göre bazı öneriler sunulmuştur. Tarihlendirme probleminin çözümünde öncelikle duvar teknikleri ve malzeme gibi mimari değerlendirme ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmış, bunlar yapılan kazılar sonrası elde edilen verilerle ilişkilendirilerek sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Buna göre Assos'da duvar örgü tekniklerinin ve malzeme kullanımının da dönemsel özelliklere göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Hellenistik döneme ait duvarlar tıpkı çağdaşları gibi genellikle büyük boy, düzgün kesilmiş taşların bir araya geldiği düzenli örgü tekniğinde, Hellenistik öncesi Klasik ve Arkaik öncesi dönemlere ait duvarlarsa, çokgen kenarlı taşların düzgün bir şekilde bir araya getirildiği poligonal örgü tekniğinde inşa edilmişlerdir. Geç Antik Çağ'a ait duvarlarsa, farklı büyüklükteki kaba yonu moloz taşların, çamur harcı ile bir araya getirildikleri ve derz dolgusu olarak kırık tuğla ya da kiremitlerin kullanıldığı düzensiz örgü tekniğinde yapılmışlardır.

Dolayısıyla konutların tarihlendirme problemine yönelik yapılan arkeolojik kazılar ve stratigrafik çalışmalar sonrasında, özellikle kent içinde konutların oturdukları alanlarda

Arkaik Dönem'den bu yana yapılaşmanın devam ettiği tespit edilmiştir. Nitekim kent içerisinde ve Batı Nekropolü'ndeki Arkaik mezarlarda ele geçen seramik buluntuların bir çok benzeri, gymnasion yapısının güneyinde yer alan teraslardaki konut alanında erken dönem tabakalarının sondajlarında ele geçmiş olup, en azından Arkaik dönemden bu yana kent sakinlerinin bu alanda yerleştiklerini göstermiştir.

Devam eden süreçte özellikle Hellenistik dönemde konut alanlarında belli bir yoğunluğun olduğu, ardından Geç Antik Çağ'da bunun artarak devam ettiği kazılar sonrası elde edilen buluntularla tespit edilebilmiştir. Özellikle Geç Antik Çağ'da artan yapılaşmaya paralel olarak buluntu yoğunluğundaki artış da dikkate alındığında, bu dönemin kent için ne kadar önemli bir dönem olduğu anlaşılır. Yine yapılan çalışmalar sonrası elde edilen veriler değerlendirildiğinde konutların en son olarak kentin terk edildiği dönem olan M.S. 6. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldığı ve ardından işlev dışı kaldıkları anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, Assos'da bulunan Geç Antik konutlar, bölgesel bir karakterde gelişip kimlik kazanmış olan orta sınıf konut biçimlerinin, günümüze ulaşabilmiş ender örneklerindedir. Kuzey Ege kıyılarında yer alan bu konutlarda, sahip oldukları yöresel özelliklerin yanında, dönemin konut mimarisine ilişkin bazı niteliklerin kuralmışçasına aynen tekrarlandığı görülür. Malzeme ve teknik yanında, alan kullanımı, plansal kurgu ve bazı biçimsel özellikler, dönemin birçok yerşim yerinde bilinen ve hiç değişmeden kullanılan birkaç özelliğidir. Bu haliyle Assos'da ele aldığımız bu konut biçimleri, Geç Antik konutları üzerine literatürümüze eklenmiş yeni örnekler olarak kabul edilebilirler. Ancak teze konu edilen bu konutlar, sadece Geç Antik Çağ'ın bilinen konut literatürüne bir katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin çok az bilinen taşra örneklerinin günümüze iyi kalabilmiş temsilcileri olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

Ancak belki de yerleşimin coğrafi yapısına uygun olarak biçimlendirilen bu konutları diğerlerinden farklı kılan; üzerine oturdukları antik konut biçimlerinin zamanla değişerek farklı bir karaktere bürünmesidir. Dönemin Hıristiyanları tarafından kullanılmış oldukları düşünülen bu konutlar, Antik Çağ'dan başlayarak gelişen konut geleneğinin Geç Antik Çağ'da nasıl bir hal aldığını, stratigrafik olarak belirlenen tarihsel süreç içerisinde göstermeleri bakımından ayrıca önemlidirler.

<i>AA</i>	<i>Archaeologischer Anzeiger</i>
<i>AASOR</i>	<i>Annual of the American Schools of Oriental Research</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>AMS</i>	<i>Asia Minor Studien</i>
<i>AnatArch</i>	<i>Anatolian Archaeology</i>
<i>AnatSt</i>	<i>Anatolian Studies</i>
<i>AntTard</i>	<i>Antiquite Tardive</i>
<i>ArtB</i>	<i>The Art Bulletin</i>
<i>AST</i>	<i>Araştırma Sonuçları Toplantısı</i>
<i>AvP</i>	<i>Altertümer von Pergamon</i>
<i>BAR Int. Series</i>	<i>British Archaeological Reports, International Series</i>
<i>BASOR</i>	<i>Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>
<i>BSA Suppl.</i>	<i>British School at Athens, Supplementary</i>
<i>BSA</i>	<i>The Annual of the British School at Athens</i>
<i>ByzF</i>	<i>Byzantinische Forschungen</i>
<i>CollAn</i>	<i>Colloquium Anatolicum</i>
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
<i>FelRav</i>	<i>Felix Ravenna</i>
<i>FIE</i>	<i>Forschungen in Ephesos</i>
<i>IstMitt</i>	<i>Istanbuler Mitteilungen</i>
<i>IvAssos</i>	<i>Inschriften von Assos</i>
<i>JdI</i>	<i>Jahrbuch des deutschen archaologischen Instituts</i>
<i>JHS</i>	<i>The Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JÖB</i>	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
<i>JRA</i>	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
<i>JRS</i>	<i>The Journal of Roman Studies</i>
<i>Klio</i>	<i>Klio. Beiträge zur alten Geschichte</i>
<i>KST</i>	<i>Kazı Sonuçları Toplantısı</i>
<i>LAA</i>	<i>Late Antique Archaeology</i>
<i>MAMA</i>	<i>Monumentica Asia Minors Antiqua</i>
<i>MEFR</i>	<i>Mélanges d'Archéologie et d'Historie. Ecole Française de Rome.</i>
<i>PBSR</i>	<i>Papers of the British School at Rome</i>

<i>RIC</i>	<i>The Roman Imperial Coinage</i>
<i>ST</i>	<i>Studia Troica</i>
<i>TAD</i>	<i>Türk Arkeoloji Dergisi</i>
<i>TAED</i>	<i>Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi</i>
<i>TTAED</i>	<i>Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi</i>

KAYNAKÇA

- Ammianus Marcellinius, *Rerum Gestarum Libri XXXI* (kullanılan metin ve çeviri: J. C. Rolfe), London 1935.
- Aristoteles, *Politika* (kullanılan metin ve çeviri: M. Tunçay), İstanbul 1993.
- Codex Justinianus* (kullanılan metin ve çeviri: P. Kruger), Berlin 1954.
- Codex Theodosius* (kullanılan metin ve çeviri: C. Pharr), Princeton 1952.
- Constantinos Armenopoulos, *Hexabiblos* (kullanılan metin ve çeviri: G. E. Heimbach). Leipzig 1851.
- Corpus Juris Civilis* (kullanılan metin ve çeviri: S. P. Scott). Cincinnati 1932.
- Eusebius, *Vita Constantini* (kullanılan metin ve çeviri: A. Cameron, S. G. Hall), Oxford 1999.
- Evagrius, *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: M. Whitby). Liverpool 2000.
- Libanius, *Orationes* (kullanılan metin ve çeviri: R. Foerster), Hildesheim 1963.
- Liber Syro Romanus* (kullanılan metin ve çeviri: A. Voobus), Stockholm 1983.
- Malalas, *Chronographia* (kullanılan metin ve çeviri: E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, B. Croke), Melbourne 1986.
- Nonnus, *Dionysiaca* (kullanılan metin ve çeviri: W. H. D. Rouse), Cambridge 1940.
- Procopius, *De Aedificiis* (kullanılan metin ve çeviri: H. B. Dewing), Cambridge 1940.
- Sokrates, *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: W. Bright), Oxford 1978.
- Sozomenus, *Historia Ecclesiastica* (kullanılan metin ve çeviri: J. Bidez, G. C. Hansen), Berlin. 1960.
- Tacitus, *Annales*. (kullanılan metin ve çeviri: A. A. J. Woodman), Indianapolis 2004.
- Theophanes, *Chronographia* (kullanılan metin ve çeviri: C. Mango, R. Scott), Oxford 1997.

- Abadie-Reynal Catherine; Jean Pierre Sodini. *La céramique paléochrétienne de Thasos: Alikı, Delkos, fouilles anciennes*, Paris 1992.
- Abbasoğlu, Haluk. “Anadolu’da Antik Çağ’da Konut” *Tarihten Günüümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective*. (ed. Yıldız Sey). İstanbul. 1996. s: 395-404.
- Akarca, Aşkıdil. *Şehir ve Savunması*, Ankara 1998.
- Akurgal, Ekrem. *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara 1983.
- “Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8, Ankara 1950. s.1-97.
- “Batı Anadolu’da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması”, *Tarihten Günüümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Yıldız Sey), İstanbul 1996. s:122-145.
- Alston, Richard. *The City in Roman and Byzantine Egypt*, New York 2002.
- Allen, Pauline; Elizabeth Jeffreys (ed). *The Sixth Century: End or Beginning? Byzantina Australiensia* 10, Brisbane 1996.
- Angold, Michael. “The Shaping of the Medieval City”, *Byzantinische Forschungen* 10, 1985. s:1-37.
- Arcan, Emel. *Mimari Tasarımda Yaklaşım*, İstanbul 1999.
- Arel, Ayla. *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir 1982.
- Arslan, Nurettin; Michael Dennert; Beate Böhlendorf-Arslan. “Assos 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30, Ankara 2009. s: 105-122.
- Arslan, Nurettin; Beate Arslan-Böhlendorf. *Assos - Taşın Hayat Verdiği Kent*, İstanbul 2010.
- Arslan, Nurettin v.d. “2010 Yılı Assos Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33, Ankara 2012. s: 41-64.
- Aydınoğlu, Ümit. “The Farms in Rough Kilikya in the Roman and Early Byzantine Periods”, *Adalya* 13, 2010. s: 243-259.
- Baird, Jennifer. “Shopping, Eating and Drinking at Dura Europos: Reconstructing Contexts”, *Objects in Context, Objects in Use* (ed. T. Putzeys, E. Swift, L. Lavan), Leiden 2008. s: 423-437.

- Bakirtzis, Charalambos. “Le palais épiscopal le jour après le séisme de 619”, *La vie quotidienne à Byzance. 2. Congrès*. Athens 1989. s: 695-710.
- Balch, David L.; Carolyn Osiek (ed.). *Early Christian Families in Context. An Interdisciplinary Dialogue*. Cambridge 2003.
- Bardill, Jonathan. “The Palace of Lausus and nearby monuments in Constantinople: a topographical study”, *American Journal of Archaeology* 101/1, 1997. s: 67-95.
- Başaran, Cevat. “Parion 1997 Sezonu Raporu”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16/1, Ankara, 1999. s: 349-364.
- Başaran, Cevat. “Parion’dan Persia’ya Yol Gider”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı – Euergetes*, İstanbul, 2008. s:133-145.
- Bayburtluoğlu, Cevdet. “Arykanda Kazısı Raporu 2004”, *Anmed Anadolu Arkeolojisi Haberleri* 3, 2005. s: 5-10.
- “Arykanda Kazıları 2006”, *Anmed Anadolu Arkeolojisi Haberleri* 5, 2007. s: 1-5.
- Behr, Doris. “Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik”, *Istanbul Mitteilungen* 38, 1988. s: 97-178.
- Belke, Klaus. “The Development of Towns in Northwestern Asia Minor during Late Antiquity”, *Acta Byzantina Fennica* 3, Helsinki, 2010. s: 46-66.
- Bengston, Hermann. *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit*, München 1950.
- Berenfeld, Michelle L. “The Triconch House and the Predecessor of the Bishop’s Palace at Aphrodisias”, *American Journal of Archaeology* 113/2, 2009. s: 223-229.
- Beylié, Leon de. *L’Habitation Byzantine*, Grenoble 1902.
- Blanchard-Lemée, Michele. *Maisons à mosaïques du quartier central de Djemila Cuicul*, Aix-en-Provence 1975.
- Blegen, Carl W.; J.L. Cascey; M. Rawson, *Troy Settlements VIIa, VIIb and VIII. Troy IV*, Princeton 1958.
- Bochlau, J.; K. Schefold. *Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934. Band III: Die Kleine Funde*. Berlin 1942.
- Bonnet, Charles. *Les fouilles de l’ancien groupe épiscopal de Genève (1976–1993)*, Geneva 1993.
- Borchhardt, Jürgen. “Forschungen in Limyra”, *The Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology* (ed. E. Akurgal), Ankara 1978. s: 811-17.

- Bouras, Charalambos. "Houses in Byzantium", *Deltion tis Christianikis Archaiologikis Etaireias* 11, 1982-1983. s:1-26.
- "Houses and Settlements in Byzantine Greece", *Shelter in Greece* (ed. O.B. Doumanis, P. Oliver), Athens 1974. s: 30-52.
- Bowden, William. *Epirus Vetus: The Archaeology of a Late Antique Province*, London 2003.
- Bowden, William; Luke Lavan; Carlos Machado (ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*, Leiden 2004.
- Bowden, William; John Mitchell. "The Triconch Palace at Butrint: the Life and Death of a Late Roman Domus", *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 458-66.
- Bowersock, Glen Warren; Peter Brown; Oleg Grabar (ed.). *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World*, Harvard 1999a.
- Bowersock, Glen Warren; Peter Brown; Oleg Grabar (ed.). *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, Harvard 1999b.
- Bowes, Kim. *Houses and Society in Later Roman Empire*, Duckworth 2010.
- Böhlendorf-Arslan, Beate. "Assos in byzantinischer Zeit", *Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag* (ed. E. Winter), Bonn 2008. s: 37-44.
- Brands, Gunnar; Leona V. Rutgers. "Wohnen in der Spätantike", *Geschichte des Wohnens*. vol:1 (ed. W. Hoepfner), Stuttgart 1999. s:855-918.
- Brandes, Wolfram. *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert*, Amsterdam 1989.
- Brenk, Beat. "Innovation im Residenzbau der Spätantike", *Innovation in der Spätantike* (ed. B. Brenk), Wiesbaden 1997. s:67-114.
- Brogiolo, Gian Pietro; Bryan Ward-Perkins (ed.). *The Idea and Ideal of the Town Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leiden 1999.
- Brogiolo, Gian Pietro - Nancy Gauthier ve Neil Christie (ed.). *Towns and Their Territories Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leiden 2000.
- Brown, Peter. "Late Antiquity", *A History of Private Life 1. From Pagan Rome to Byzantium* (ed. P. Veyne). Cambridge 1987. s: 237–311.
- The Making of Late Antiquity*, Cambridge 1978.
- Brown, Peter; Philip Rousseau; Emmanuel Papoutsakis (ed.). *Transformations of Late Antiquity: Essays for Peter Brown*, Burlington 2009.

- Cameron, Averil; Peter Garnsey (ed.). *The Cambridge Ancient History. Vol. XIII. The Late Empire AD 337-425*, Cambridge 1998.
- Carrié, Jean-Michel. “Le gouverneur romain à l’époque tardive. Les directions possibles de l’enquête”, *Antiquité Tardive* 6, 1998. s: 17-30.
- Charanis, Peter. “The Significance of Coins as Evidence for the History of Athens and Corinth in the Seventh and Eighth Centuries”, *Historia* 4, 1955. s:163-172.
- “A note on the Byzantine Coin Finds in Sardis and Their Historical Significance”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 39-40, 1972-73. s:175-180.
- Christie, Neil (ed.). *Landscapes of Change: Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Burlington 2004.
- Christie, Neil; Simon T. Loseby (ed.). *Towns in Transition: Urban Evolution in Late Antiquity and Early Middle Ages*, Albershot 1996.
- Claude, Dietrich. *Die Byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Munich 1969.
- Cameron, Averil. *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600*, Routledge 1993.
- “Remaking the Past”, *Late antiquity: a guide to the postclassical world* (ed. G. W. Bowersock, P. R. L. Brown, O. Grabar), Harvard 2000. s: 1-20.
- Ceylan, Burcu. “*Episkopeia* in Asia Minor“, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 169-196.
- Clarke, Joseph Thacher. *Report on the Investigations at Assos, 1881*, Boston 1882.
- Report on the Investigations at Assos, 1882, 1883*, New York 1898.
- Clarke, Joseph Thacher; Francis Henry Bacon; Robert Koldewey. *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883*, London 1902.
- Conrad, Lawrence I. “The plague of Bilad al-Sham in pre-Islamic times” *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham 2* (ed. M.A. Bakhil, M. Ashfour), Amman, 1986. s:143-163.
- Cook, John Manuel. *The Troad. An archaeological and topographical study*, Oxford 1973.
- Corradini, Richard; Max Diesenberger; Helmut Reimitz (ed.). *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artefacts*, Leiden 2003.
- Crawford, J. Stephens. *The Byzantine Shops at Sardis*, Cambridge 1990.

- Curcic, Slobodan. "Late Antique Palaces: the meaning of their Urban Context", *Ars Orientalis* 23, 1993. s: 67-90.
- "Houses in the Byzantine World", *Everyday Life in Byzantium*. (ed. D. Papanikola - Bakiritzi), Athens 2000. s: 228-240.
- Çantay, Gönül. "Assos Batı Bazilikasının Çevre Kazısı (1998-1999)", *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ed. Y. Sayan), Van 2000. s: 77-84.
- Çevik, Nevzat; Burhan Varkıvaç; İsa Kuzgut. "Trebenna ve Çevresi 2001", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 20/1, Ankara 2003. s: 97-109.
- Dagron, Gilbert. "Le christianisme dans la ville byzantine", *Dumbarton Oaks Papers* 31, 1971. s: 3-25.
- Daim, Falko; Sabine Ladstatter (ed.). *Bizans Dönemi'nde Ephesos*, İstanbul 2011.
- D'Andria, Francesco. *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*, İstanbul 2003.
- Deichmann, Friedrich Wilhelm. "Frühchristliche Kirchen in antiken Heiligtümern", *Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts* 54, 1939. s: 105-136.
- Demetrios, I. Pallas. "Episkopion", *Reallexikon zur byzantinischen Kunst* 2/2, Stuttgart 1968. s: 335-371.
- Demirkent, Işın. "Bizans Kaynaklarına Göre IV. - XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri* (ed. G. Şahin), İstanbul 2001. s: 51-65.
- Doğan, Sema. "Alanya ve Çevresinde Erken Hıristiyan-Bizans Evleri ve Kırsal Yaşam", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 2, 2008. s: 1-20.
- Dölger, Franz. "Die frühbyzantinische und Byzantinisch Beeinflusste Stadt (V. - VIII. Jahrhundert)", *Atti del 3'congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*. Spoleto 1959. s:65-100.
- Durliat, Jean. "La peste du VIe siecle", *Hommes et richesses dans l'empire byzantini IVe-VIIe siecles*, Paris 1989. s:107-125.
- Duval, Noel. "Le 'palais' de Dioclétien à Spalato à la lumière des récentes découvertes", *Bulletin de la Societé Nationale des Antiquaires de France* 80, 1961. s: 76-117.
- "La place de Split dans l'architecture aulique du Bas-Empire", *Unione Romana Biblioteche Scientifiche* 4, 1965. s: 67-95.
- "Comment reconnaître un palais impérial ou royal? Ravenne et Piazza Armerina", *Felix Ravenna* 108, 1978. s: 29-60.

“Palais et cité dans la pars orientis”, *Corsi di cultura sull’arte ravennate e bizantina* 26, 1979. s: 41–51.

“Les maisons d’Apamée et l’architecture ‘palatiale’ de l’antiquité tardive”, *Apamée de Syrie. Bilan des recherches archéologiques 1973–1979. Aspects de l’architecture domestique d’Apamée. Actes du colloque tenu à Bruxelles les 29, 30 et 31 mai 1980* (ed. J. Balty, J.-Ch. Balty), Brussels 1984. s: 447–70.

“Existe-t-il une ‘structure palatiale’ propre à l’antiquité tardive?”, *Le système palatial en Orient, Grèce et à Rome. Actes du colloque* (ed. E. Lévy), Leiden 1987. s: 463-90.

Edwards, G. Roger. *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth VII, III*. Princeton 1975.

Eichner, Ina. “Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 1998”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17/1, Ankara 2000. s:273-282.

“Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 1999”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18/1, Ankara 2001. s: 221-230.

“Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 2000”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19/1, Ankara 2002. s: 169-176.

“Dağlık KiLiky’a da Erken Bizans Dönemi Konutları Yüzey Araştırması 2003”, *Anmed Anadolu Akdeniz’i Arkeoloji Haberleri* 2004/2, 2004. s: 74-78.

“Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 2003 und einige Ergebnisse des Projektes”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 22/2, Ankara 2005. s: 201-212.

Ellis, Simon P. “The end of the Roman House”, *American Journal of Archaeology* 92/4, 1988. s:565–576.

“Late antique houses in Asia Minor”, *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. S. Isager, B. Poulsen), Odense 1997. s: 38-50.

Roman Housing, London 2000.

“Early Byzantine Housing”, *Secular Buildings and the Archaeology on Everyday Life in the Byzantine Empire* (ed. K. Dark), Oxford 2004. s:37-52.

“Middle Class Houses in Late Antiquity”, *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. C. Machado, A. Gutteridge, W. Bowden), Leiden 2006. s: 413-437

“Late Antique Housing and the Uses of Residential Buildings: An Overview”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 1-22.

“Shedding Light on Late Roman Housing”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 283-303.

Erim, Kenan T. “Aphrodisias 1963 hafriyatı”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2, 1964. s: 86-92.

“Aphrodisias, 1965 campaign”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 15/1, 1966. s: 59-67.

“Aphrodisias, results of the 1968 campaign”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 17/1, 1969. s: 43-57.

“The ninth campaign of excavations at Aphrodisias in Caria 1969”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 18/2, 1970. s: 87-100.

“Aphrodisias 1984”, *Anatolian Studies* 35, 1985. s: 176-181.

“Aphrodisias 1985”, *Anatolian Studies* 36, 1986. s: 176-181.

“Recent work at Aphrodisias, 1986–1988”, *Aphrodisias Papers. Recent Work on Architecture and Sculpture* (ed. K. T. Erim, C. Roueché), Michigan 1990. s: 9-36.

Ersoy, Ahmet ve Binnur Gürler. “Antik Çağ Batı Anadolu’unda Konut”, *Ege Mimarlık Dergisi* 13, 1994. s:36-40.

Ertürk, Sinan. “Mimari Donanım Ders Notları”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları* 25, Trabzon 1995. s:2-70.

Eyice, Semavi. “Akkale in der Nähe von Elaioussia-Sebaste”, *Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst. Festschrift F. W. Deichmann* vol. 1, Mainz 1986. s: 63-76.

“Quelques Observations Sur L’Habitation Byzantin En Turquie”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi* 10, İstanbul 1986. s: 513-531.

“Türkiye’de Bizans Yerleşimi Hakkında Notlar” *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996. s: 206-220.

“İstanbul’da Bizans imparatorlarının sarayı: Büyük Saray”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/3, 1988. s: 3-36.

Février, Paul Albert. “Habitat ed edilizia nella tarda antichità”, *Società romana e impero tardoantico* 3. *Le merci, gli insediamenti* (ed. A. Giardina), Rome 1986. s:731-760.

Foss, Clive. “The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity”, *The English Historical Review* 90, 1975. s:721-747.

Byzantine and Turkish Sardis, Cambridge 1976.

“Late Antique and Byzantine Ankara”, *Dumbarton Oaks Papers* 31, 1977a. s: 27-87.

“Archaeology and the ‘Twenty Cities’ of Byzantine Asia”, *American Journal of Archaeology* 81/4, 1977b. s: 469–486.

Ephesus after Antiquity: A Late Antiquity, Byzantine and Turkish City, Cambridge 1979.

History and Archaeology of Byzantine Asia Minor, Aldershot 1990.

“The Lycian Coast in the Byzantine Age”, *Dumbarton Oaks Papers* 48, 1994.s: 1-32.

“Life in City and Country”, *The Oxford History of Byzantium* (ed. C. Mango), Oxford 2002. s: 71-95.

Frances, E. “La ville byzantine et la monnaie aux VII-VIII siècles”, *Byzantobulgarica* 2, 1966. s: 3-14.

Frantz, Alison. *The Athenian Agora. Late Antiquity, A.D. 267–700*. Princeton. 1988.

Frisch, Peter. *Die Inschriften von Ilion*. Bonn. 1975

Frost, Frank J. “Phourkari: a villa complex in the Argolid (Greece)”, *International Journal of Nautical Archaeology* 6, 1977. s: 233-238.

Gerland, Ernst. “Das Wohnhaus der Byzantiner”, *Burgwart* 16, 1915. s:10-19.

Grant, Michael. *Roma’dan Bizans’a - İ.S. 5. Yüzyıl* (çev: Z. Z. İlkgen), İstanbul 2000.

Greenewalt, Crawford H. ve Marcus L. Rautman. “The Sardis campaigns of 1994 and 1995”, *American Journal of Archaeology* 102/3. 1998 s:469-505.

“The Sardis campaigns of 1996, 1997, and 1998”, *American Journal of Archaeology* 104/4, 2000. s: 643–681.

Gregory, Timothy E. *A History of Byzantium*. Oxford 2005.

Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi* (çev: E. Ermert), İstanbul 2008.

Grégoire, Henri. *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d’Asie Mineure*, Paris 1922.

Grierson, Philip. *Byzantine Coins*, Berkeley 1982.

Guidoboni, Emanuela; Alberto Comastri; Giusto Traina. *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Rome 1994.

Gürgezoğlu, Ayşegül. “Arykanda Antik Kentindeki Konutlar”, *Eskiçağ’ın Mekanları Zamanları İnsanları* (der. L. Özgenel), İstanbul 2005. s: 97-109.

Arykanda Konut Mimarisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2006.

Gürler, Binnur. Batı Anadolu'da Peristil Tipi Evlerin Gelişimi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 1985.

Batı Anadolu'da Roma Dönemi Evleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 1987.

Gwynn, David; Susanne Bangert (ed.). *Religious Diversity in Late Antiquity*. Leiden 2010.

Haldon, John F. *Byzantium in the Seventh Century. The transformation of a Culture*, Cambridge 1990.

Bizans Tarih Atlası (çev: A. Özdamar), İstanbul 2007. s:67.

Hanfmann, George M. A. "Excavations at Sardis 1959", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 157, 1960. s:22-28.

Harrison, Richard Martin; Gunner R. J. Lawson. "An early Byzantine town at Arif in Lycia", *Yayla* 2, 1979. s:13-17.

Harrison, Richard Martin. "Nouvelles Decouvertes Romaines Tardives et paléobyzantines en Lycie", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 1979. s: 222-239.

Harrison, Richard Martin. *Mountain and Plain. From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period* (ed. W. Young). Michigan 2002.

Hayes, John W. *Late Roman Pottery*, London 1972.

Excavations at Sarachane in Istanbul, Volume 2: The Pottery, Washington 1992.

Henning, Joachim (ed.). *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, Berlin 2007.

Hirschfeld, Yizhar. "Habitat", *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World* (ed. G. W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar), Harvard 1999. s: 258-272.

Hoepfner, Wolfram. "Klasik Dönemde Konut ve Toplum", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996, s:155-165.

Holman, Susan R. "Constructed and Consumed: The Everyday Life of the Poor in the 4th c. Cappadocia", *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Leiden 2006. s: 441-464.

Hrouda, Barthel. "Die Megaronbauten in Vorderaisien", *Anadolu* 15, 1970. s:1-14.

- Isager, Signe. "The Late Roman villa in Halikarnassos, the inscriptions", *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. S. Isager, B. Poulsen), Odense 1997. s:24- 29.
- Isler, Hans Peter. "Heraion von Samos: Eine frühbyzantinische Zisterne", *Athenische Mitteilungen* 84, 1969. s: 202-230.
- İşler, Bülent. Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2009.
- "Orta Likya'da Erken Bizans Dönemi Yerleşimleri ve Kırsal Konut Mimarisi" *Adalya XVI*. 2013. s: 285-304.
- Jobst, Werner. *Römische Mosaiken aus Ephesus, I, Die Hanghäuser des Embolos*, Forschungen in Ephesos, VIII/2. Wien 1977.
- Jones, Arnold Hugh Martin. *The Greek City From Alexander to Justinien*, Oxford 1940.
- The Later Roman Empire 284-602*, Oxford 1964.
- Kan-Şahin, Gülseren. Assos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2008.
- Kaplan, Davut. "Smintheion Roma Hamamı", *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde* (ed. N. Özgünel), İstanbul 2013. s: 81-100.
- "Smintheion Roma Dönemi Su Yapıları", *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde* (ed. N. Özgünel), İstanbul 2013. s: 101-116.
- Kazhdan, Alexander. "Vizantijske Goroda v VII-XI Vekach", *Sovetskaja Archeologija* 21, 1954. s:164-183.
- Kazhdan, Alexander; Anthony Cutler. "Continuity and Discontinuity in Byzantine History", *Byzantion* 52, 1982. s:437-441.
- Khamis, Elias. "The Shops of Scythopolis in Context", *Objects in Context, Objects in Use* (ed. T. Putzeys, E. Swift, L. Lavan), Leiden 2008. s: 439-471.
- Kirilov, Chavdar. "The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the 'antique city' in the lands of the Eastern Roman Empire", *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*. vol: 2. (ed. J. Henning), New York 2007. s: 1-24.
- Kirova, Tatiana Kirilova. "Il Problema della Bizantina Casa", *Felix Ravenna* 4/2, 1971. s: 263-302.
- Kirsten, Ernst. "Die Byzantinsche Stadt", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, Munich 1958. s:1-48.

- Koch, Guntram. *Erken Hıristiyan Sanatı* (çev: A. Aydın), İstanbul 2007.
- Koder, Johannes. "The Urban Character of the Early Byzantine Empire: Some reflections on a Settlement Geographical Approach to the Topic", *Byzantines Congress 17*, 1986. s:155-187.
- Kolb, Frank. "Antik Çağ'ın Büyük Anadolu Yerleşmelerinde Konutun Rolü", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996. s: 146-154.
- "Kyaneai 1989", *Istanbul Mitteilungen* 41, 1991. s:187-264.
- Koukoules, Phadion. "περί τήν βυζαντινήν οίκίαν", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon* 12, 1936. s: 76-138.
- Kozal, Ekin. "Studies in Roman Ilion: The Lower City. Stratified Domestic Assemblages", *Studia Troica* 11, 2001. s: 309-342
- König, Margarethe; E. B. Recchi Franceschini; Ellen Riemer (ed.). *Palatia. Kaiserpaläste in Konstantinopel, Ravenna und Trier*, Trier 2003.
- Köstermann, Erich. "Die Mission des Germanicus im Orient", *Historia* 7, 1958. s: 331-75.
- Krinzinger, Friedrich. *Das Hanghaus 2 von Ephesos. Studien zu Baugeschichte und Chronologie. Archäologische Forschungen 7*, Wien 2002.
- Kulikowski, Michael. *Late Roman Spain and Its Cities*, Baltimore 2004.
- Kurbatov, Georgij Lvovic. *Rannevizantijskij Gorodskije Kurii Soslovie Kurlalov v Rannej Vizantii (IV-VI vv)*, Moscow 1956.
- Rannevizantijskij Gorod (Antiochija vu IV veke)*, Leningrad 1962.
- Osnovnye Problemy Vnutrennego Razvitiya Vizantijskogo Goroda v IV-VII vv*, Leningrad 1971.
- Ladstatter, Sabine. "Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa", *Bizans Dönemi'nde Ephesos* (ed. F. Daim, S. Ladstatter), İstanbul 2011. s: 3-28.
- Ladstatter, Sabine; Andreas Pülz. "Ephesos in the Late Roman and Early Byzantine Period. Changes in its Urban Character from the Third to Seventh Century A.D.", *The Transition to Late Antiquity. On the Danube and Beyond* (ed. A.G. Poulter), Oxford 2007. s: 391-433.
- Laine, Janet de. "Designing for a market: "medianum" apartments at Ostia", *Journal of Roman Archaeology* 17, 2004. s:146-76.

- Lang-Auinger, Claudia. *Hanghaus 1 in Ephesus*. Forschungen in Ephesos. VIII/3, Wien 1996.
- Laurent, Vitalien. *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome V: L'église, 1*, Paris 1963.
- Lavan, Luke. "Residence of late antique governors: a gazetteer," *Antiquite Tardive* 7, 1999. s: 135–64.
- "The praetoria of civil governors in Late Antiquity", *Recent Research in Late Antique Urbanism* (ed. L. Lavan), Rhode Island 2001. s: 39-56.
- "The Political Topography of the Late Antique City: Activity Spaces in Practise", *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden 2003. s: 314-337.
- "Political life in late antiquity: a bibliographic essay", *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, C. Machado, A. Gutteridge). Leiden 2006. s: 3-41.
- Lavan, Luke (ed.). *Recent Research in Late-Antique Urbanism*, Rhode Island 2001.
- Lavan, Luke; W. Bowden (ed.). *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology*. Leiden 2003.
- Lavan, Luke; Alexander Sarantis; Lale Özgenel (ed.). *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops*. Leiden 2007.
- Lavan, Luke; Michael Mulryan (ed.). *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'*, Leiden 2011.
- Lavin, Irving. "The House of the Lord: aspects of the role of palace triclinia in the architecture of Late Antiquity and the early Middle Ages", *Art Bulletin* 44, 1962. s:1-27.
- Laviosa, Clelia. "Les fouilles de Iasos", *The Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology* (ed. E. Akurgal), Ankara 1978. s:1093-99.
- Leaf, Walter. *Strabo on the Troad*, Cambridge 1923.
- Lenger, Dincer Savaş. *Les Monnaies Greques et Provinciales Romanies en Bronze Trouvees a Assos (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Sorbonne Üniversitesi, Paris 2009.
- Liebeschuetz, John Hugo W. G. "The end of the ancient city", *The City in Late Antiquity* (ed. J. Rich), London 1992. s:1-49.
- "Late Antiquity and the Concept of the decline", *Nottingham Medieval Studies* 45, 2001. s:1-11.

Decline and Fall of the Roman City, Oxford 2001.

Lippolis, Isabella Baldini. “Case e palazzi a Costantinopoli tra IV e VI secolo”, *Corsi di cultura sull’arte ravennate e bizantina* 41, 1994. s: 283-292.

La domus tardoantica. Forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo. Bologna. 2001. s: 170-73.

“Private Space in the Late Antique Cities: Laws and Building Procedures”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 197-237.

Lüdorf, Gundula. *Römische und Frühbyzantinische Gebrauchskeramik im Westlichen Kleinasien. Typologie und Chronologie, Internationale Archaologie, Band 96*, Rahden 2006.

Machado, Carlos; Adam Gutteridge; William Bowden (ed.). *Social and Political Life in Late Antiquity*, Leiden 2006.

Maischatz, Thomas. “Untersuchungen zu Einer Stadterweiterungsphase im 4. Jh. v. Chr.”, *Asia Minor Studien* 11, Bonn, 1995. s: 52-62

Mango, Cyril. *Byzantium: The Empire of New Rome*, London 1980.

“Daily Life in Byzantium”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 31/1, 1981. s:337-353.

“Addendum to the Report on Everyday Life”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 32/1, 1982. s: 253-257.

Bizans Mimarlığı (çev: Mine Kadiroğlu), İstanbul 2006.

Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu (çev. G. Ç. Güven), İstanbul 2008.

Mango, Cyril; M. Vickers; E. D. Francis. “The Palace of Lausus at Constantinople”, *Journal of the History of Collections* 4/1, 1992. s: 67-95.

Mansel, Arif Müfid. *Side, 1947–1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara 1978.

Mansel, Arif Müfid; George Bean; Jale İnan. *Die Agora von Side und die benachbarten Bauten*, Ankara 1955.

Marano, Yuri A. “Episcopal Residences in Northern Italy”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 97-130.

Marksteiner, Thomas; Andreas Konecny. “Ein Survey in Gebiet von Isthlada (Zentrallykien)” *Mitteilungen zur Christlichen Archaologie* 1, 1995. s: 64-65.

- Martin, Archer. "Praetoria as provincial governors' palaces", *Historia Testis. Mélanges d'épigraphie, d'histoire ancienne et de philologie offerts à Tadeusz Zawadzki*, (ed. M. Piérart, O. Curty), Fribourg 1989. s: 229-40.
- McKay, Alexander Gordon. *Houses, Villas and Palaces in the Roman World. Aspects of Greek and Roman Life*, London 1975.
- McNally, Sheila. "Joint American-Croatian excavations in Split (1965–1974)", *Antiquete Tardive* 2, 1994. s: 107-122.
- Merkelbach, Reinhold. *Die Inschriften von Assos*, Bonn 1976.
- Metcalf, David M. "The Currency of Byzantine Coins in Syrmia and Slavonia", *Hamburger Beitr. Zur Numismatik* 14, 1960. s: 429-444.
- Metraux, Guy. P. R. "Ancient Housing: "oikos" and "domus" in Greece and Rome", *The Journal of the Society of Architectural Historians* 58/3. 1999. s: 392-405.
- Miller, Maureen Catherine. *The Bishop's Palace: Architecture and Authority in Medieval Italy*, New York 2000.
- Milojevic, Michael. "Forming and Transforming proto-Byzantine Urban Space. The sixth century-and or beginning?", *Byzantina Australiensia* 10 (ed. P. Allen, E. Jeffreys). Brisbane 1996. s: 247-262.
- Miltner, Franz. *Forschungen in Ephesos IV:2. Des Cometerium der Sieben Schlafer*. Vienna 1944.
- Mitchell, Stephen. "Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi" *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey). İstanbul 1996. s: 193-205.
- "Ariassos 1990", *Anatolian Studies* 41, 1991. s: 159-172.
- A History of the Later Roman Empire AD. 284-641*, Oxford 2007.
- Mitsopoulos-Leon, Veronika. *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde I: Keramik hellenistischer und römischer Zeit*, *Forschungen in Ephesos IX 2/2*, Wien 1991.
- Moore, Mary B. "Attic Black Figure from Samothrace", *Hesperia* 44/2, 1975. s: 234-250.
- Moxnes, Halvor (ed.). *Constructing Early Christian Families. Families as Social Reality and Metaphor*, New York 1997.
- Müller-Wiener, Wolfgang. *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*. Tübingen.1977.

“Von der Polis Zum Kastron. Wandlungen der Stadt im Agaischen raum von der Antike zum Mittelalter”, *Gymnasium* 93, 1986. s:435-475.

“Riflessioni sulle caratteristiche dei palazzi episcopali”, *Felix Ravenna* 125–126, 1988. s: 103-145.

“Vorbericht über die Arbeiten der Jahres 1978 und 1979”, *Istanbuler Mitteilungen* 30, 1980. s: 23-98.

“Bischofresidenz des 4.–7. Jhs. im Östlichen Mittelmeer-Raum”, *Actes du XIe congrès international d’archéologie chrétienne*, Vatican City 1989. s: 651-709.

Müller, Valentin. “Development of the Megaron in Prehistoric Greece”, *American Journal of Archaeology* 48/4, 1944. s: 342-348.

Nathan, Geoffrey. S. *The Family in Late Antiquity. The Rise of Christianity and the Endurance of Tradition*, London 2000.

Netzer, Ehud. “The promontory palace”, *Excavations at Caesarea Maritima 1975-1976*, Jerusalem 1986. s: 149-77.

Neumann, Rudolf. “Ausgrabungen in Aizanoi 1984”, *Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı* 6, Ankara 1985. s: 379-390.

Neve, Peter. “Boğazköy-Hattusa in Byzantinischer Zeit”, *Hommes et richesses dans l’Empire byzantin* (ed. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson), Paris, 1991. s: 91-106.

Orlandos, Anastasios C. “Archives de monuments et les maisons de Mistra”, *Archeion Byzantinon Mnemeion tes Elledas* 3, 1937. s:1-114.

“Quelques notes complementaires sur les maisons paleologuiennes de Mistra”, *Art et Societe a Byzance sous les Paleologues*, Venice 1971. s:73-82.

Ostrogorsky, George. “Byzantine Cities in the Early Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers* 13, 1959. s:47-66.

Zur Byzantinischen Geschichte, Darmstadt 1973.

Bizans Devleti Tarihi (çev: F. Işıltan), Ankara 1986.

Ötüken, S. Yıldız. “1995 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 18/2, Ankara 1997. s: 471-488.

“1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 19/2, Ankara 1998. s: 541-566.

“1997 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 20/2, Ankara 1999. s: 481-504.

- Özdoğan, Mehmet. "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey). İstanbul 1996. s: 19-31.
- Özgenel, Lale. "Anadolu'da Yunan Dönemi Konutlarında Mekan Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyeti" *Olba* 4, 2001. s: 125-143.
- "Late antique domestic architecture in Lycia: an outline of the archaeological and architectural evidence", *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu* (ed. B. Varkıvanç vd.), İstanbul 2006. s: 557-572.
- "Public Use and Privacy in Late Antique Houses in Asia Minor: the Architecture of Spatial Control", *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 239-282.
- Özgünel, Coşkun. Davut Kaplan, "2010 Yılı Gülpınar \ Smintheion Kazı Çalışmaları (31. Yıl)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33, Ankara, 2012. s:145-172
- Özgünel, Coşkun. Davut Kaplan, "2011 Yılı Gülpınar \ Smintheion Kazı Çalışmaları (32. Yıl)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 34, Ankara. 2013. (baskıda).
- Özhan, Tolga. "Two Inscribed Pedestals from Assos", *Epigraphica Anatolica* 44, 2012. s: 170-172.
- Parrish, David. "Introduction: The Urban Plan and Its Constituent Elements", *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* (ed. D. Parrish), Rhode Island 2001. s: 9-41.
- Pasinli, Alpay. "Pittakia ve Magnum Palatium-Büyük Saray bölgesinde 2000 yılı kazı çalışmaları (Sultanahmet eski cezaevi bahçesi)", *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 12, Ankara 2002. s:1-22.
- Pedersen, Poul. "Excavation and research in Halicarnassus 1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 14/2, Ankara 1993. s:133-142.
- "Excavation and research in Halicarnassus 1992", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 15/2, Ankara 1994. s:135-147.
- "Excavation and research in Halicarnassus 1993", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 16/2, Ankara 1995. s:327-334.
- Pigulevskaja, N.V. "Gorod i derevnja v Vizantii v IV-VI vv", *Byzantines Congress* 12/1, 1961. s:1-8.
- Polat, Gürcan. "Antandros", *İzmir Kent Kültürü Dergisi* 5, 2002. s:154-159.
- Polat, Yasemin. Daskyleion'da M.Ö. 8.-5. Yüzyıllar Arasında Gri Seramik (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 2002.

- Polci, Barbara. "Some Aspects of the Transformation of the Roman *Domus* Between Late Antiquity and the Early Middle Ages", *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden 2003. s: 79-109.
- Poulsen, Birte "The city personifications in the late 'Roman Villa' in Halikarnassos", *Patron and Pavements in Late Antiquity* (ed. I. Isager, B. Poulsen), Odense 1997. s: 9-23.
- Putzeys, Toon; Ellen Swift; Luke Lavan (ed.). *Objects in Context, Objects in Use*. Leiden 2008.
- Radt, Wolfgang. "Die frühesten Wehrmauern von Pergamon und die Zugehörigen Keramikfunde", *Istanbuler Mitteilungen* 42, 1992. s: 163-234.
- Ramsay, William Mitchell. *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890
- Rapoport, Amos. *House Form and Culture*, London 1969.
- Rautman, Marcus L. "A late Roman townhouse at Sardis", *Asia Minor Studien* 17, 1995. s: 49-52.
- "Valley and Village in Late Roman Cyprus", *Recent Research on the Late Antique Countryside* (ed. W. Bowden, L. Lavan, C. Machado), Leiden 2004. s: 189-218.
- Real, Ulrich. "Die Bischofsresidenz in der spätantiken Stadt", *Die Spätantike Stadt und ihre Christianisierung* (ed. G. Brands, H. G. Severin), Wiesbaden 2003. s: 219-238.
- Reeder, Ellen D. "The Niobid Painter in Baltimore", *The Journal of the Walters Art Gallery*. vol: 52/53, 1994-1995. s: 113-115.
- Rheidt, Klaus. "Byzantinische Wohnhäuser des 11. bis 14. Jahrhunderts in Pergamum", *Dumbarton Oaks Papers* 44, 1990. s:195-204.
- Die Byzantinische Wohnstadt, Altertümer von Pergamum XV, Die Stadtgrabung* 2, Berlin 1991.
- "Bautechnik und Bautradition im Byzantinischen Pergamum", *Bautechnik der Antike*, Mainz am Rhein 1991b. s:187-196.
- "City or village? Housing and settlement in Middle and Late Byzantine Anatolia", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996. s:221-233.
- "Pergamon – Wohnhäuser und Siedlungsentwicklung einer byzantinischen Provinzstadt in Westkleinasien", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu-International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages*, İstanbul 1999. s:347-358.

- Rich, John (ed). *The City in Late Antiquity*, London 1992.
- Rose, Brian Charles. "The 1998 Post-Bronze Age Excavations at Troia" *Studia Troica* 9, 1999. s: 35-71.
- Roskams, Steve. "The urban poor: finding the marginalised", *Social and Political Life in Late Antiquity* (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Leiden 2006. s: 487-531.
- Roueché, Charlotte. "Provincial governors and their titulature in the sixth century", *Antiquité Tardive* 6, 1998. s: 83–89.
- "The functions of the governor in Late Antiquity: some observations", *Antiquité Tardive* 6, 1998. s: 31-36.
- Rumsheid, Frank; Wolf Koenigs. *Priene*, İstanbul 2000.
- Russel, James. "Transformation in Early Byzantine Urban Life: The Contribution and Limitations of Archaeological Evidence", *Byzantine Congress* 17, 1986. s:137-154.
- "Excavations at Anemurium", *Türk Arkeoloji Dergisi* 20/1, 1973. s:201-219.
- "Excavations at Anemurium", *Türk Arkeoloji Dergisi* 22/1, 1975. s:121-139.
- "The Archaeological Context of Magic in the Early Byzantine Period", *Byzantine Magic* (ed. H. Maguire), Washington 1995. s: 35-50.
- "Anemourion", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* (ed. A. E. Laiou), Washington D.C. 2002. s:221-228.
- Saradi, Helen G. *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Athens 2006.
- Sarantis, Alexander; Enrico Zanini; Luke Lavan (ed.). *Technology in Transition A.D.300-650*, Leiden 2008.
- Schäfer, Jörg. *Hellenistische Keramik Aus Pergamon, Pergamenische Forschungen II*, Berlin 1968.
- Scranton, Robert L. *Medieval Architecture in the Central Area of Corinth*, Princeton 1957.
- Serdaroğlu, Ümit. *Behramkale – Assos*, İstanbul 1995.
- Serdaroğlu, Ümit. *Behramkale – Assos*, İstanbul 2005.
- Serdaroğlu, Ümit; Reinhard Stupperich; Elmar Schwertheim (ed.). *Ausgrabungen in Assos, Asia Minor Studien* 2, Bonn 1990;

- Serdaroğlu, Ümit; Reinhard Stupperich (ed.). *Ausgrabungen in Assos 1990, Asia Minor Studien 5*, Bonn 1992.
- Ausgrabungen in Assos 1991, Asia Minor Studien 10*, Bonn 1994.
- Ausgrabungen in Assos 1992, Asia Minor Studien 21*, Bonn 1996.
- Sey, Yıldız (ed.). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia, a Historical Perspective*. İstanbul 1996.
- Sezgin, Kudret. Assos Kuzey Stoası'nın İnşası ve Kullanım Evreleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2011.
- Sigalos, Lefteris. "Housing People in Medieval Greece", *International Journal of Historical Archaeology* 7/3, 2003. s:195-221.
- Smith, E. Baldwin. "The Megaron and its Roof", *American Journal of Archaeology* 46/1, 1942. s:101-118.
- Smith, R.R.R. "Late Roman philosophers", *Aphrodisias Papers 2. The Theatre, a Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin Types*, (ed. R. R. R. Smith, K. T. Erim), Michigan 1991. s: 144-158.
- "Aphrodisias 1992", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 15/2, Ankara 1993. s: 351-372.
- Sodini, Jean - Pierre. "*Habitat de l'Antiquité tardive*", *Topoi Orient-Occident* 5, 1995. s:151- 218.
- "*Habitat de l'Antiquité tardive*", *Topoi Orient-Occident* 7, 1997. s: 435-577.
- "Archaeology and Late Antique Social Structures", *Theory and Practise in Late Antiquity Archaeology* (ed. L. Lavan, W. Bowden), Leiden 2003. s: 25-56.
- Sokolova, I. B. "Klady vizantijskich monet kak istocnik dlja Vizantii VIII-IX vv", *Viz Vrem* 15, 1959. s: 50-63.
- Sokolovska, Viktorija. "Investigations in the House of Peristerias", *Studies in the Antiquities of Stobi* 2 (ed. D. Mano-Zissi, J. Wiseman), Belgrade 1975. s: 123-37.
- Soysal, Hüseyin; Sengün Sipahioğlu; Demir Kolçak; Yıldız Altınok. *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100 – M.S. 1900)*, İstanbul 1981.
- Spieser, Jean Michel. "L'évolution de la ville byzantine de l'époque paleochrétienne à l'iconoclasme", *Hommes et Richesses dans l'Empire byzantin I: IVe – VIIe siècle* (ed. P. Zech), Paris 1989. s: 97-106.
- Srejovic, Dragoslav; Cedomir Vasic. "Emperor's Galerius's buildings in Romuliana (Gamzigrad, eastern Serbia)", *Antiquete Tardive* 2, 1994. s: 123-42.

- Srejovic, Dragoslav (ed.). *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia. Sirmium, Romuliana, Naissus*, Belgrade 1993.
- Storey, Glenn R. "Regionaries-type insulae 1: architectural/residential units at Ostia", *American Journal of Archaeology* 105/3, 2001. s: 389-401.
- "Regionaries-type insulae 2: architectural/residential units at Rome", *American Journal of Archaeology* 106/3, 2002. s: 411-34.
- Strocka, Volker Michael. *Die Wandmalerei der Hanghauser in Ephesus. Forschungen in Ephesos, VIII/1*, Wien 1977.
- Tanyeli, Uğur. "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni" *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996. s: 405-471.
- Tekeli, İlhan. "Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine Düşünceler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (ed. Y. Sey), İstanbul 1996. s: 6-14.
- Tezgör, D. Kassab; T. Sezer. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu*, İstanbul 1995.
- Thompson, Homer A. "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 1934. s: 311-480.
- Thür, Hilke. *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 4, Baubefund, Ausstattung, Funde, Textband/Tafelband*, Wien 2005.
- Tiryaki, Ayça. "Silifke, Karakabaklı'da Erken Dönem Bizans Ev Mimarisi", *Sanat Tarihi Yıllığı* 16, 2003. s: 123-155.
- Traegold, Warren. *The Byzantine revival 780-842*, Standford 1988.
- "The Break in Byzantium and the Gap in Byzantine studies", *Byzantinische Forschungen* 15, 1990. s: 289-316.
- Türkoğlu, İnci. "Byzantine Houses in Western Anatolia: An Architectural Approach", *Al-Masaq* 16/1, 2004. s: 93-130.
- Utili, Federico. *Die Archaische Nekropole von Assos, Asia Minor Studien* 31, Bonn 1999.
- Uytterhoeven, Inge. "Housing in Late Antiquity: Thematic Perspectives", *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis). Leiden 2007. s: 25-66.

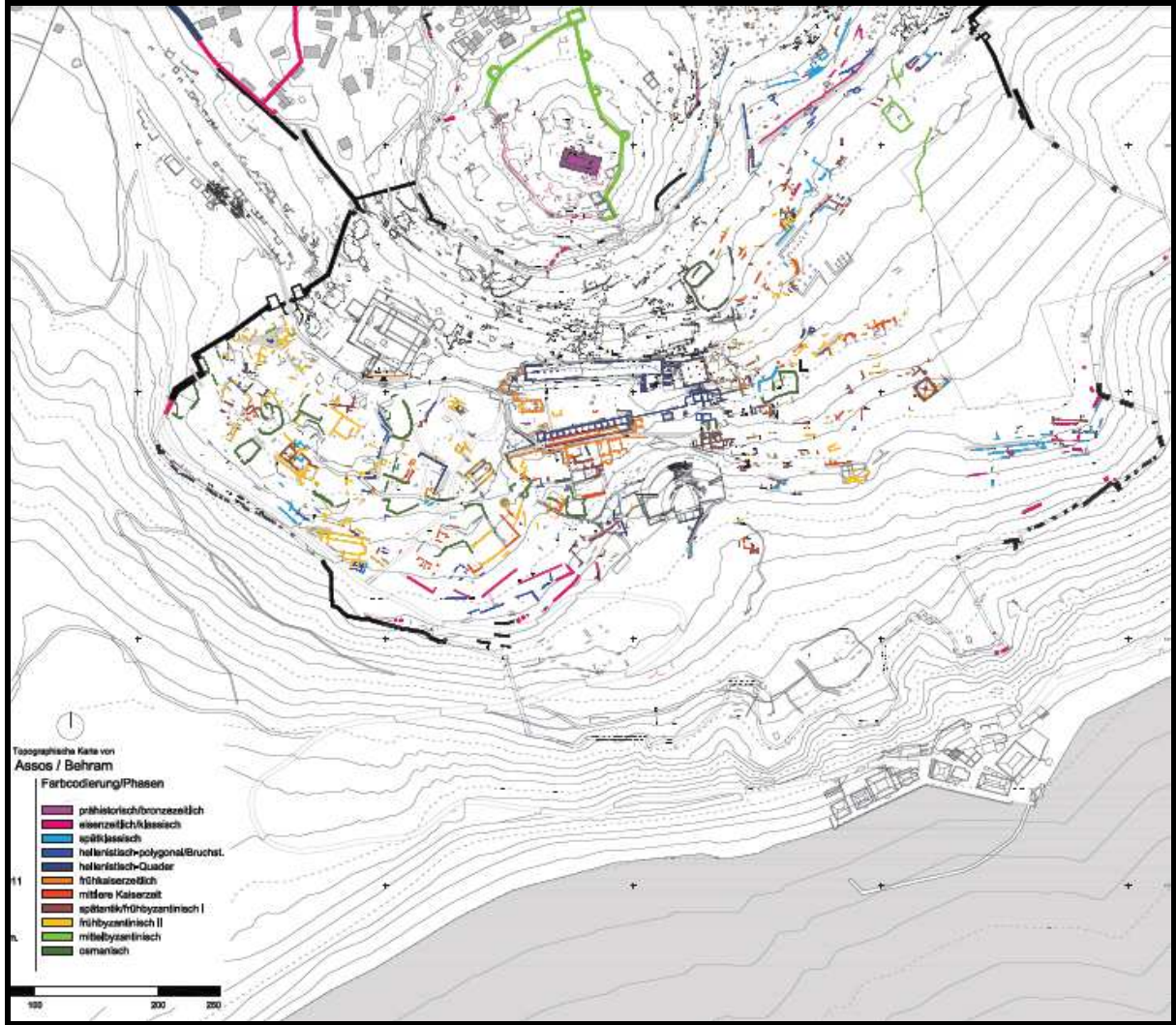
- “Housing in Late Antiquity: Regional Perspectives“, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 67-96.
- Varinlioğlu, Günder. “Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria”, *Dumbarton Oaks Papers* 61, 2007. s: 287-317.
- Velenis, Georgos. “Wohnviertel und Wohnunhsbau in der Byzantiniscen Stadten”, *Wohnungsbau im Altertum*, Berlin 1978. s: 227-236.
- Yavaş, Alptekin. “Behramkale ve Tuzla Hüdavendigâr Camileri” *Ayvactık Değerleri Sempozyumu* (ed. Ali Akdemir vd.), Çanakkale 2008. s: 171-200.
- Waelkens, Marc vd. “Two Late Antique Residential Complexes at Sagalassos”, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to the Shops* (ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis), Leiden 2007. s: 495-514.
- Ward-Perkins, Bryan. *From Classical Antiquity to the Middle Ages: Urban Building in Northern and Central Italy AD 300-850*, Oxford 1984.
- “Africano Marble and Lapis Sarcophagus”, *Marble in Antiquity. Collected Papers of J. B. Ward Perkins* (ed. H. Dodge, J. B. Ward-Perkins), London 1992. s: 55-61.
- Watkins, Trevor. “The Origins of House and Home”, *Journal of World Archaeology* 21/3, 1990. s: 336-347.
- Williams, Caroline; Hektor Williams. “A Roman “house” in Mytilene”, *Image, Craft and the Classical World. Essays in Honour of Donald Bailey and Catherine Johns*, (ed. N. Crummy), Montagnac 2005. s: 243-47.
- Wycherley, R.E. *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (çev: N. Nirven, N. Başgelen), İstanbul 1993.
- Zakythinos, Dionysos A. “La grande breche dans la tradition historique de l’Hellenisme du septieme au neuvieme siecle”, *Χαριστήριον εἰς Αναστασιον Κ. Ὀφλάνζν* 3, Athens 1966. s: 300-327.
- Zanini, Enrico. ”Artisans and traders in Late Antiquity: exploring the limits of archaeological evidence”, *Social and Political Life in Late Antiquity*. (ed. W. Bowden, A. Gutteridge, C. Machado), Leiden 2006. s: 382-88.
- Zelle, Michael. “Terra Sigillata von Assos”, *Asia Minor Studien* 2, 1990. s: 97-137.
- “Funde spätantiker Sigillata in Assos”, *Römische Keramik. Herstellung und Handel. Kolloquium Xanten 15. 17.6.2000*. (ed. B. Liesen, U. Brandl), Mainz 2000. s: 77-106.
- Zeyrek, Turgut Hacı. Perge Doğu Konut Alanı. 1989–98 kazılarında ortaya çıkarılan evler, mimari açıdan bir değerlendirme (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2002.

Anadolu Konut Mimarisinde Portikolu Avluların Gelişimi ve Değişimi. İstanbul 2005.

Zoroğlu, Levent. “Kelenderis Mozaiği”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Konut ve Yerleşim Uluslar arası Sempozyumu*, İstanbul 1999. s: 513-524.

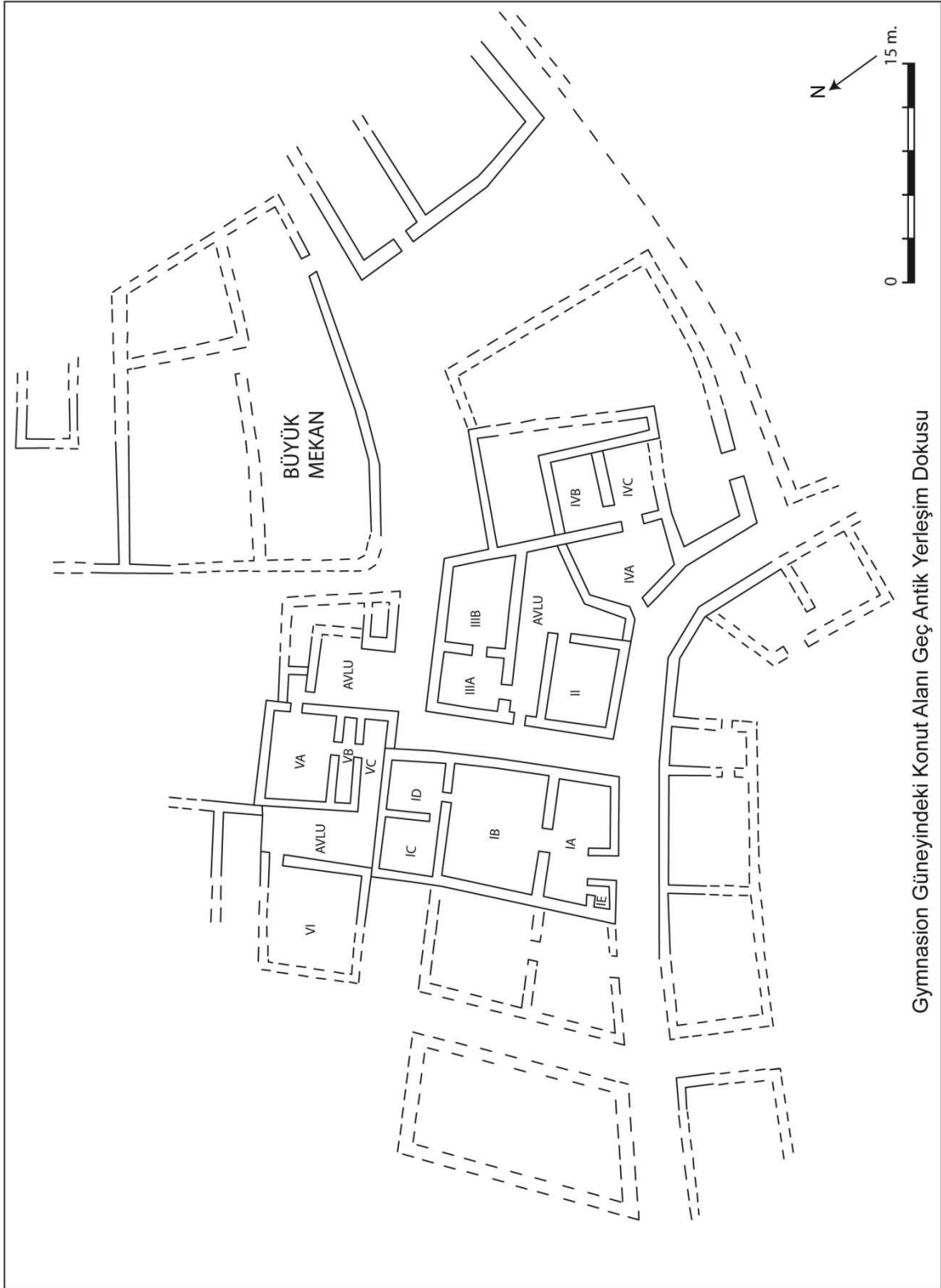
Koroğlu, Gülgün. “İstanbul’daki Bizans İmparatorluk Sarayları”
<http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html.> (13 Aralık 2006).

TABLO VE ŞEKİLLER

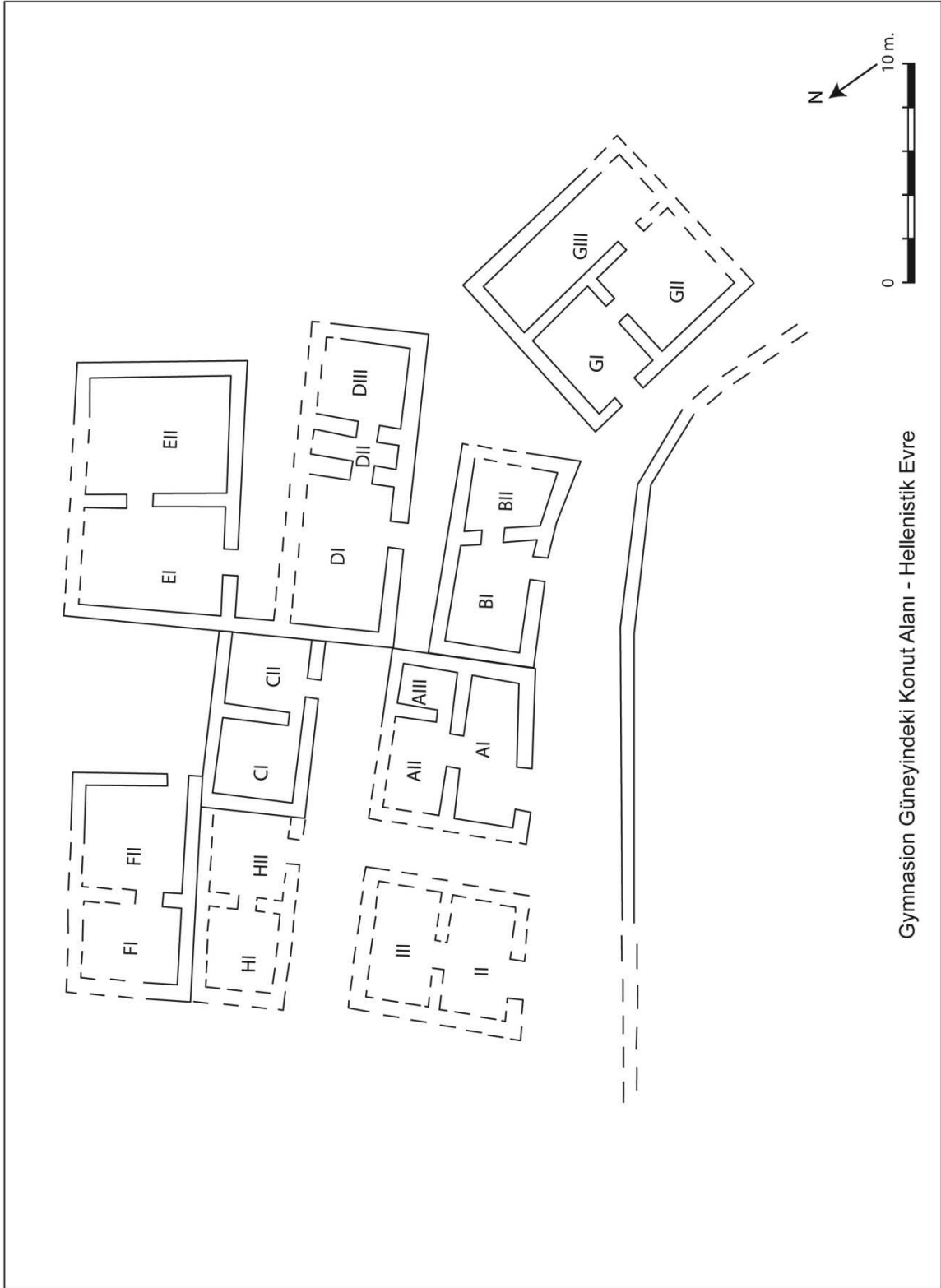
Şekil 1: Assos antik kenti topografik kent planı.

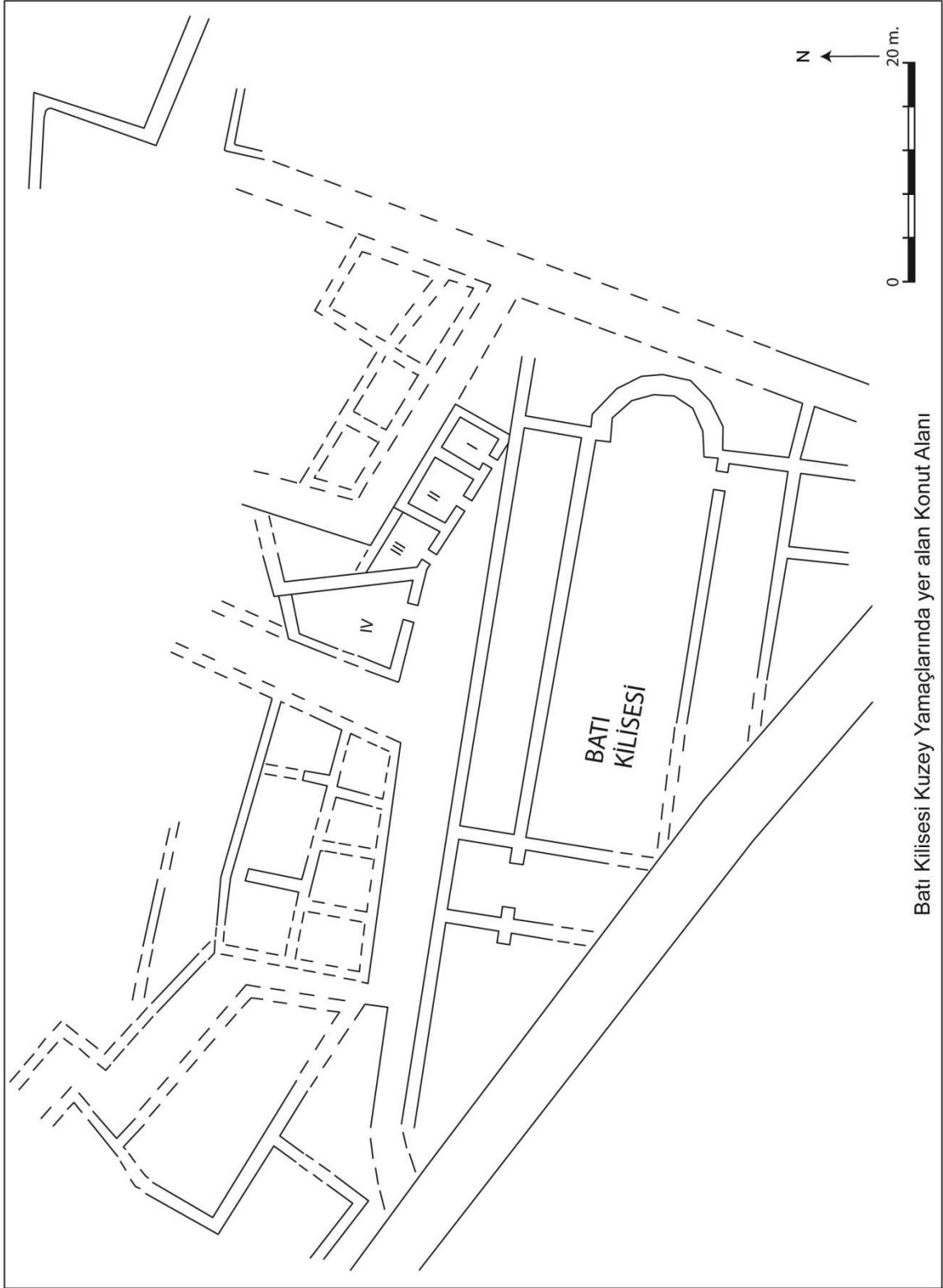

Gymnasion Güneyindeki Konut Alanı Geç Antik Yerleşim Dokusu

Şekil 2: Gymnasion güneyinde yer alan konut alanı Geç Antik evre şematik plan.

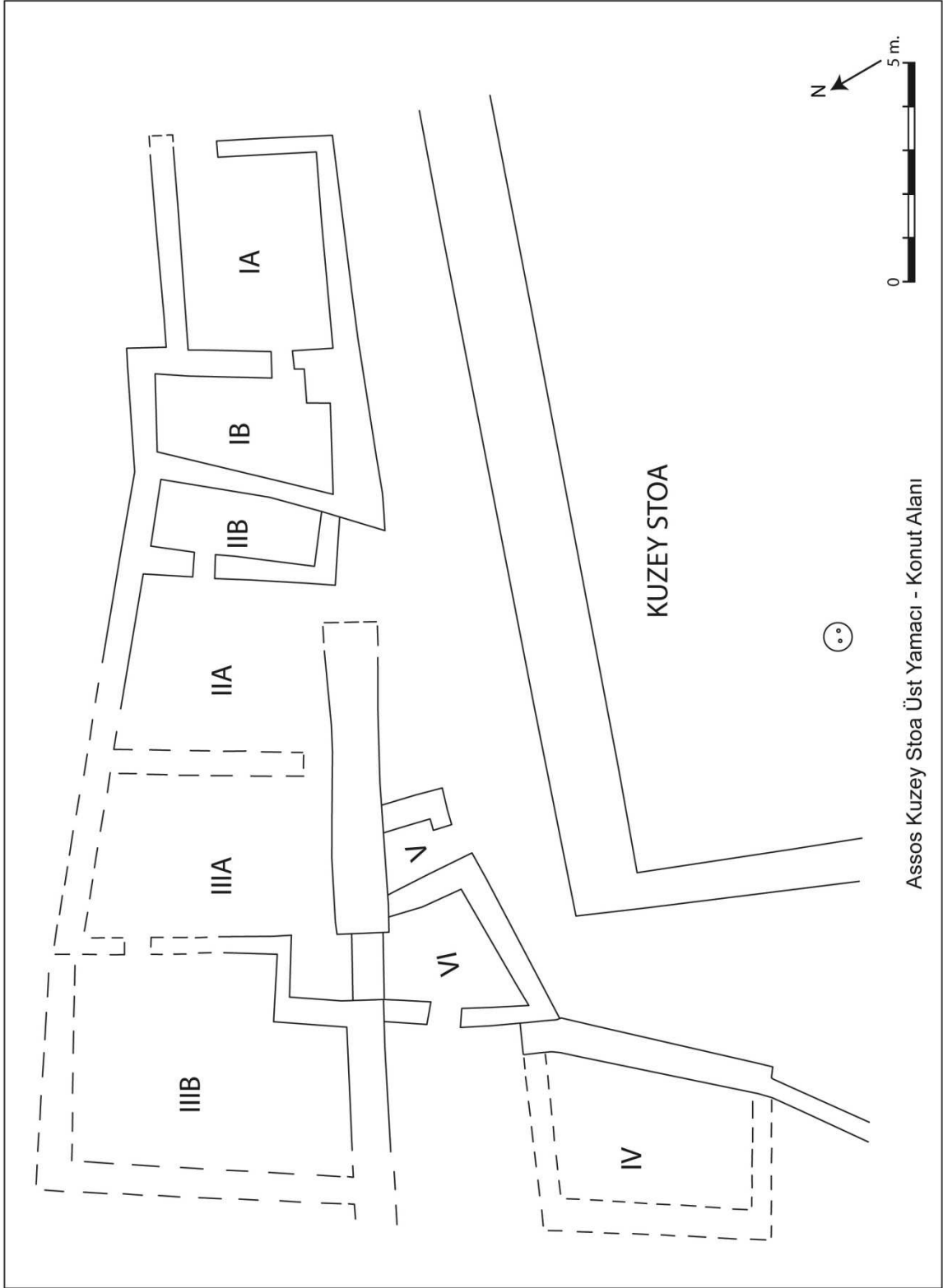
Şekil 3: Gymnasion güneyinde yer alan konut alanı Hellenistik evre şematik plan

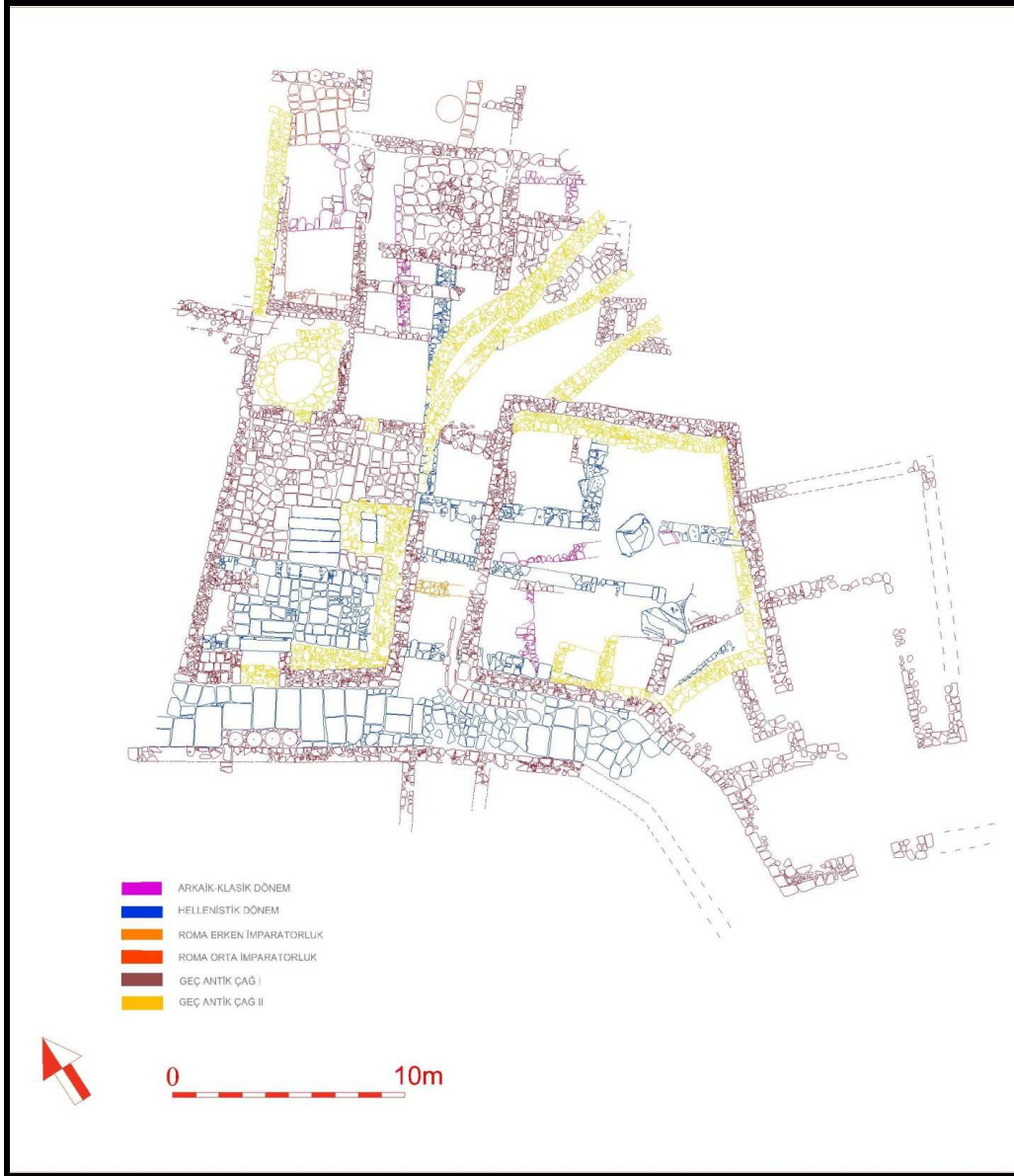
Şekil 4: Batı Kilisesi kuzeyinde yer alan konut alanı şematik plan

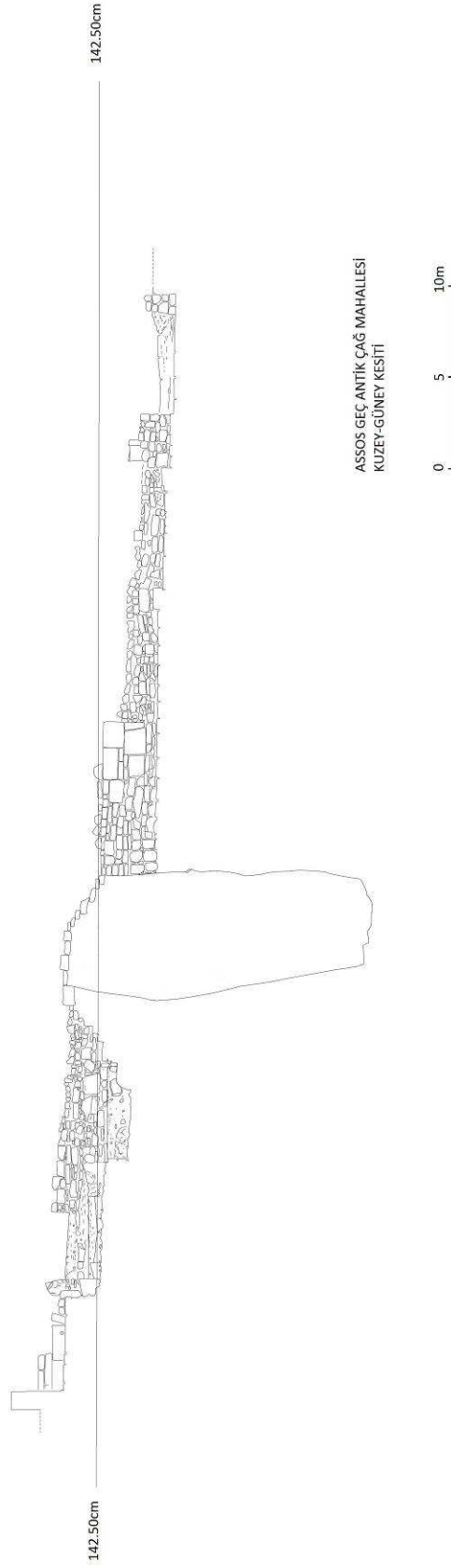
Şekil 5: Doğu Yamacı'nda yer alan konut alanı şematik plan

Şekil 6: Kuzey Stoa üzerinde yer alan konut alanı şematik plan

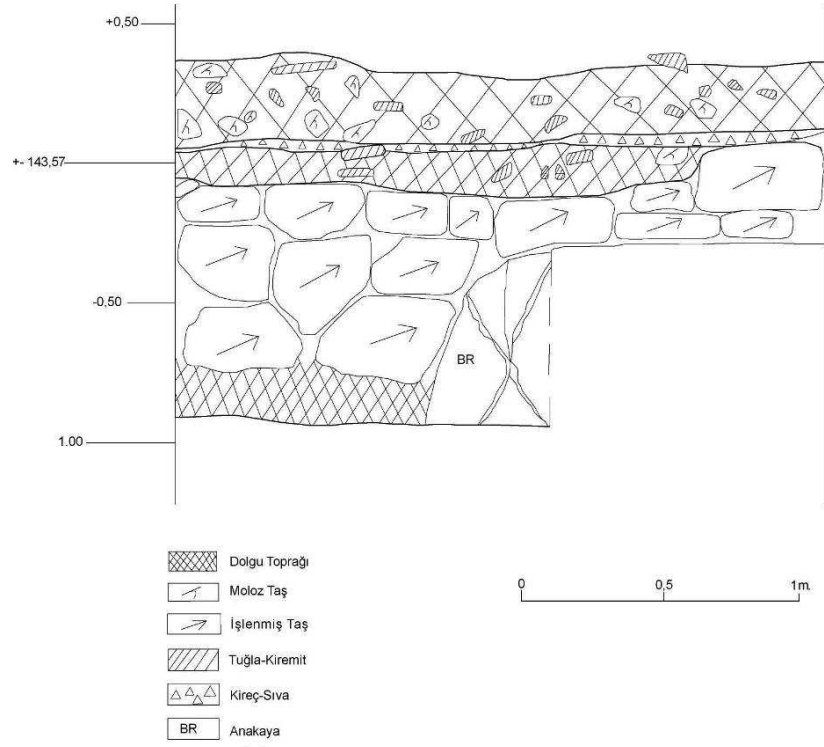
Şekil 7: Gymnasion yapısının güneyindeki konut alanı, plan çizimi.

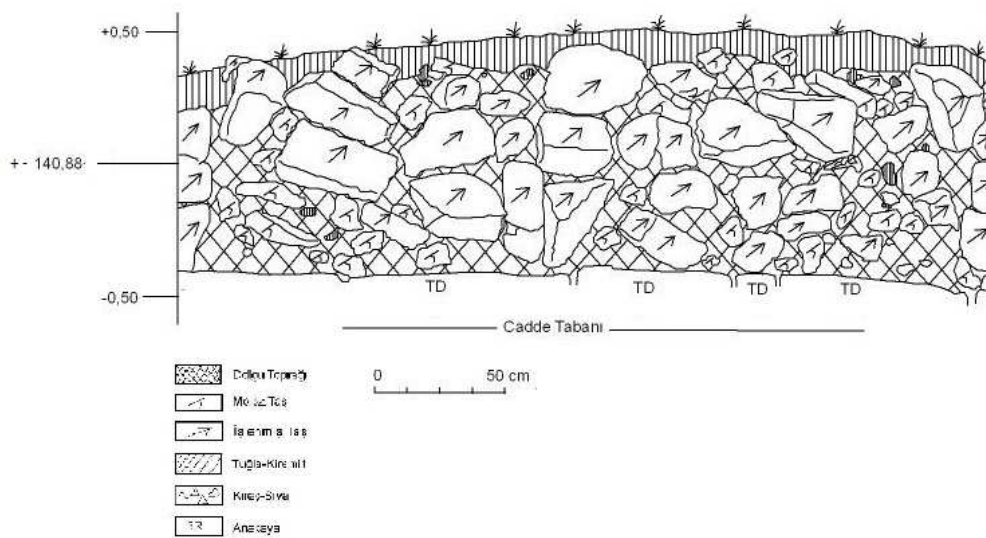
Şekil 8: Gymnasion güneyindeki konut alanı, kuzey-güney mimari kesit çizimi

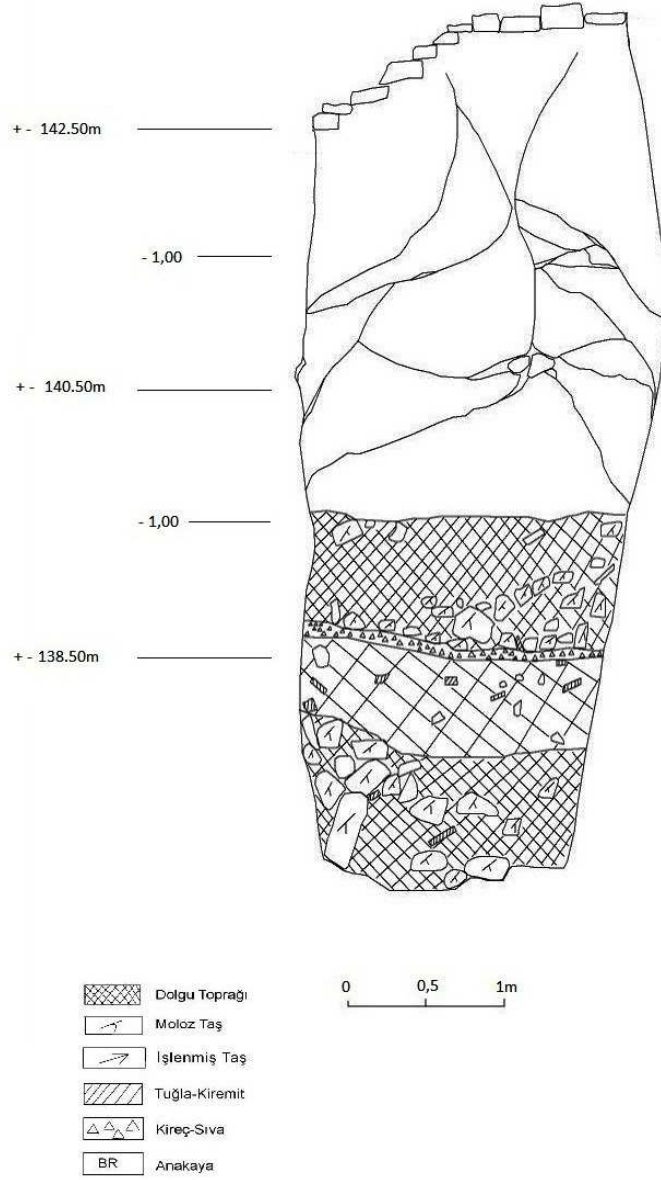

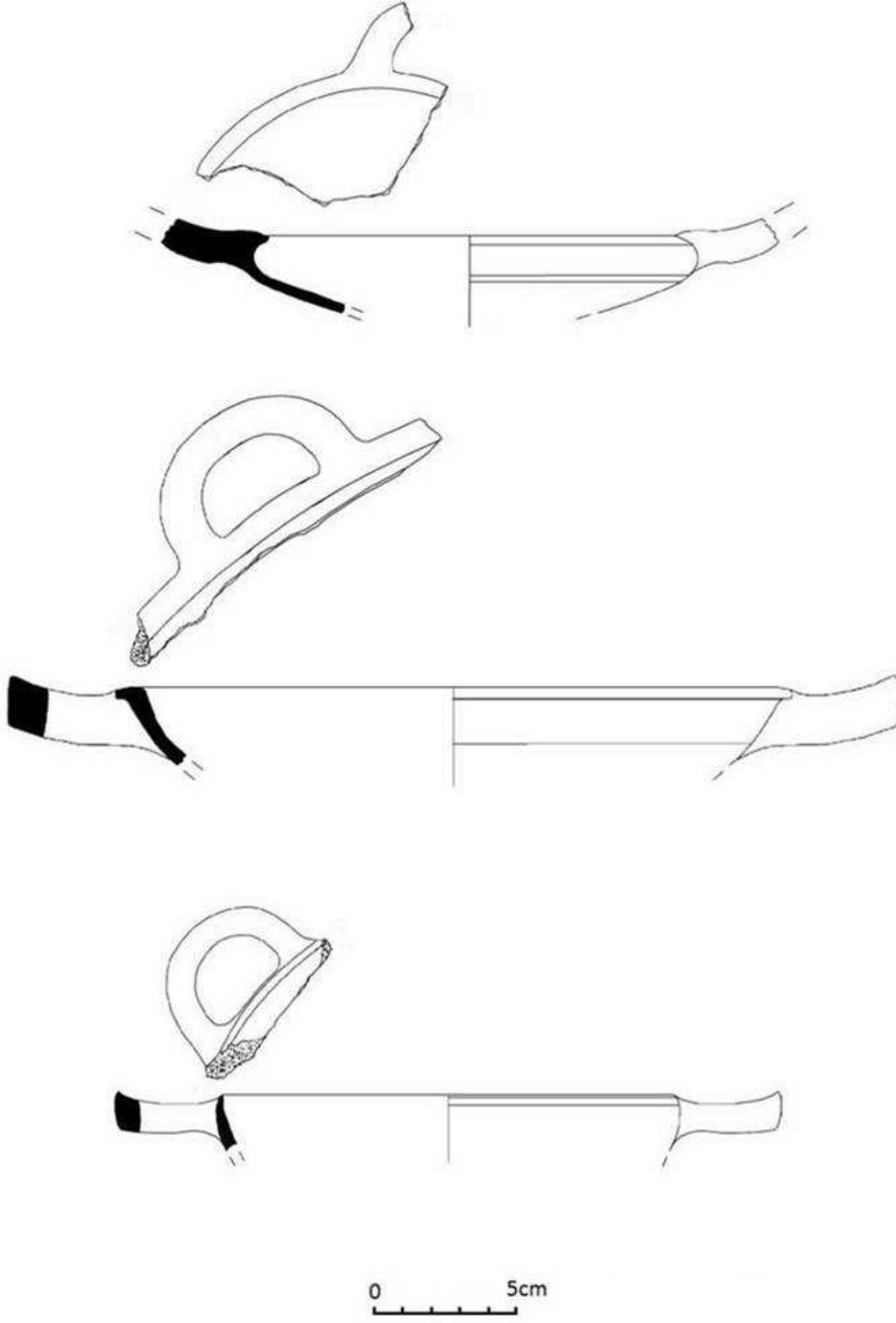
Şekil 11: Gymnasion güneyindeki konut alanı, kuzey teras kesit çizimi.

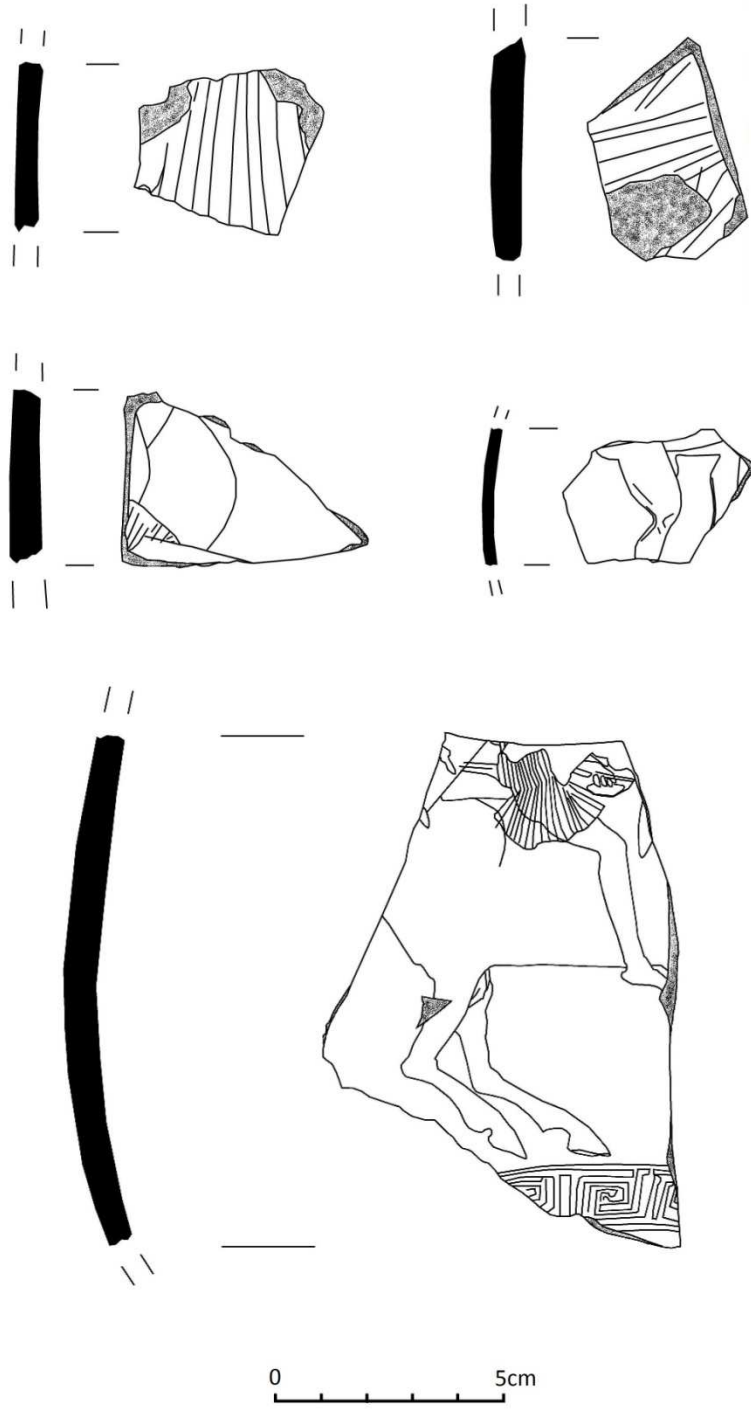
Şekil 12: Gymnasion güneyindeki konut alanı, cadde dolgusu kesit çizimi.

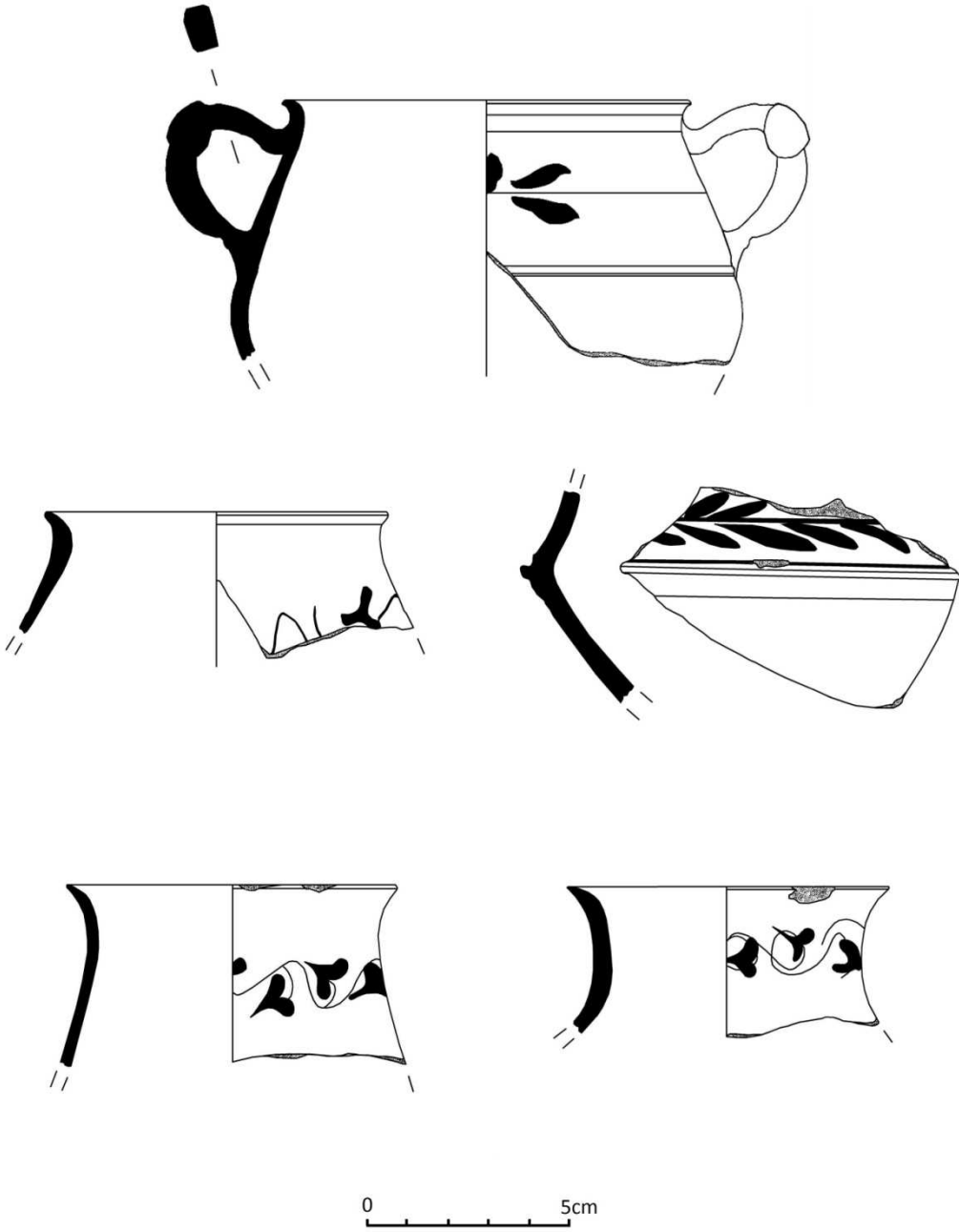
Şekil 13: Gymnasion yapısının konut alanı, sarnıç yapısı dolgu kesit çizimi.

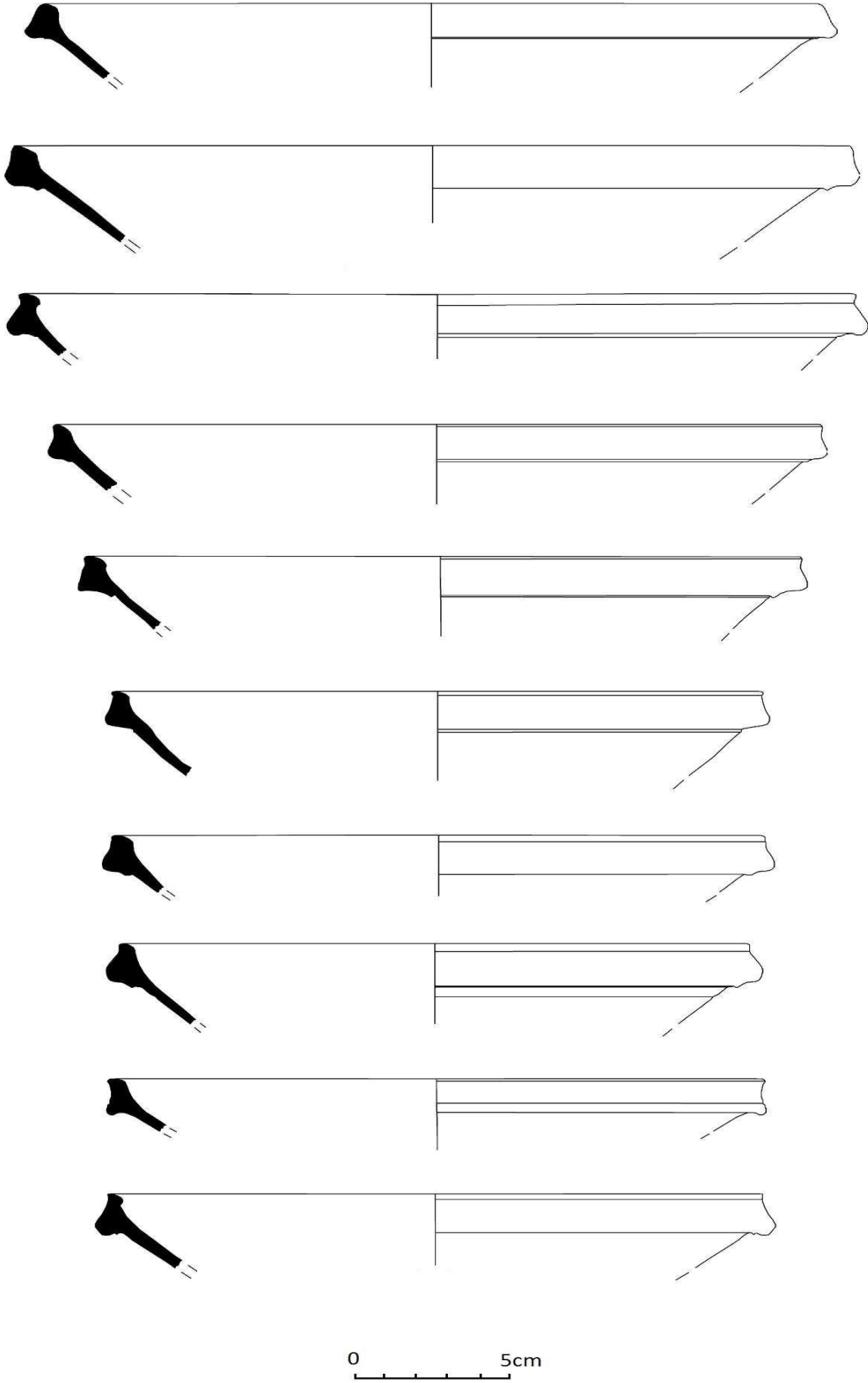
Şekil 14: Arkaik döneme ait perdahlı kulplu çukur kaseler.

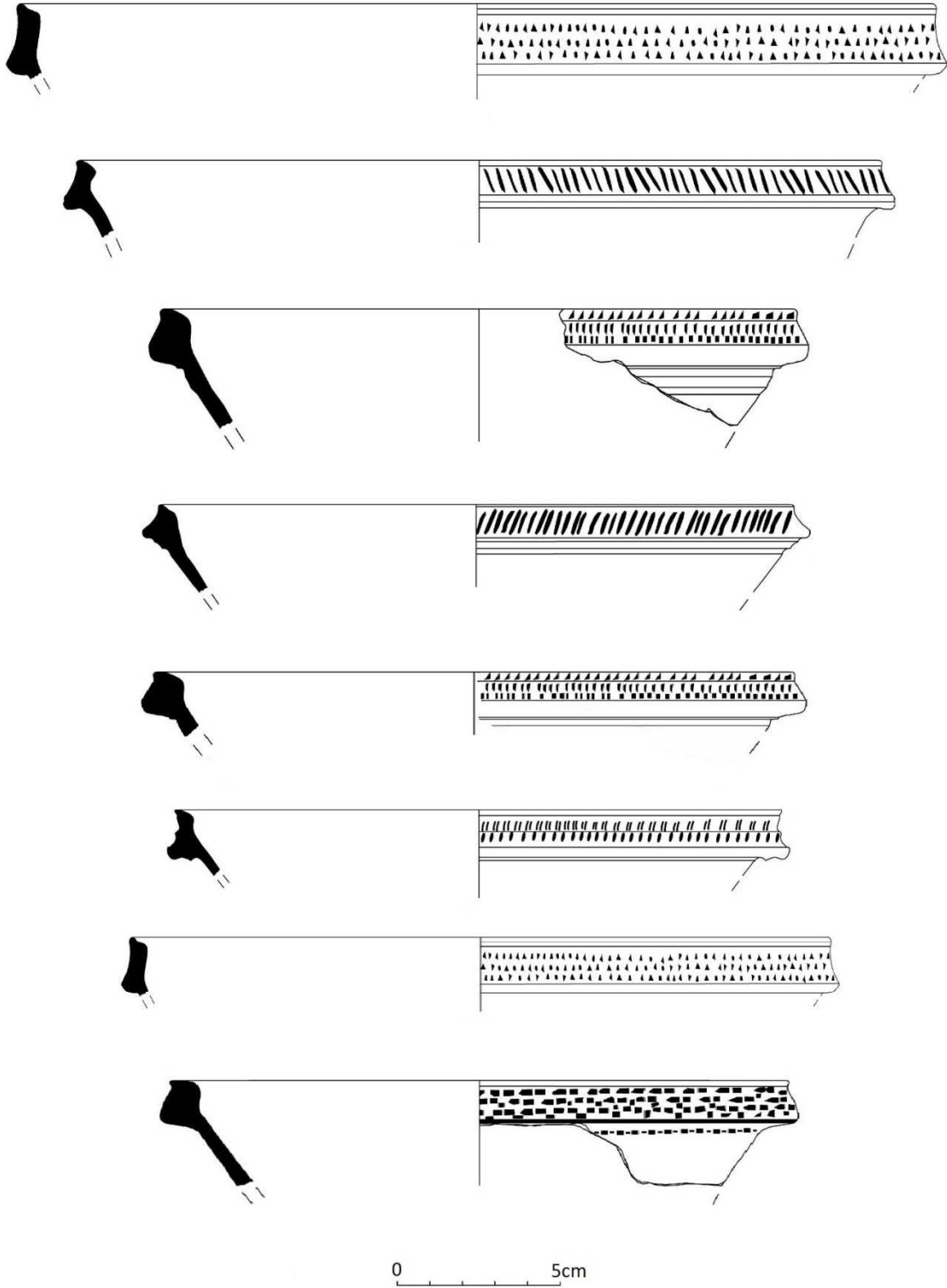
Şekil 15: Arkaik döneme ait siyah ve kırmızı figür kap parçaları.

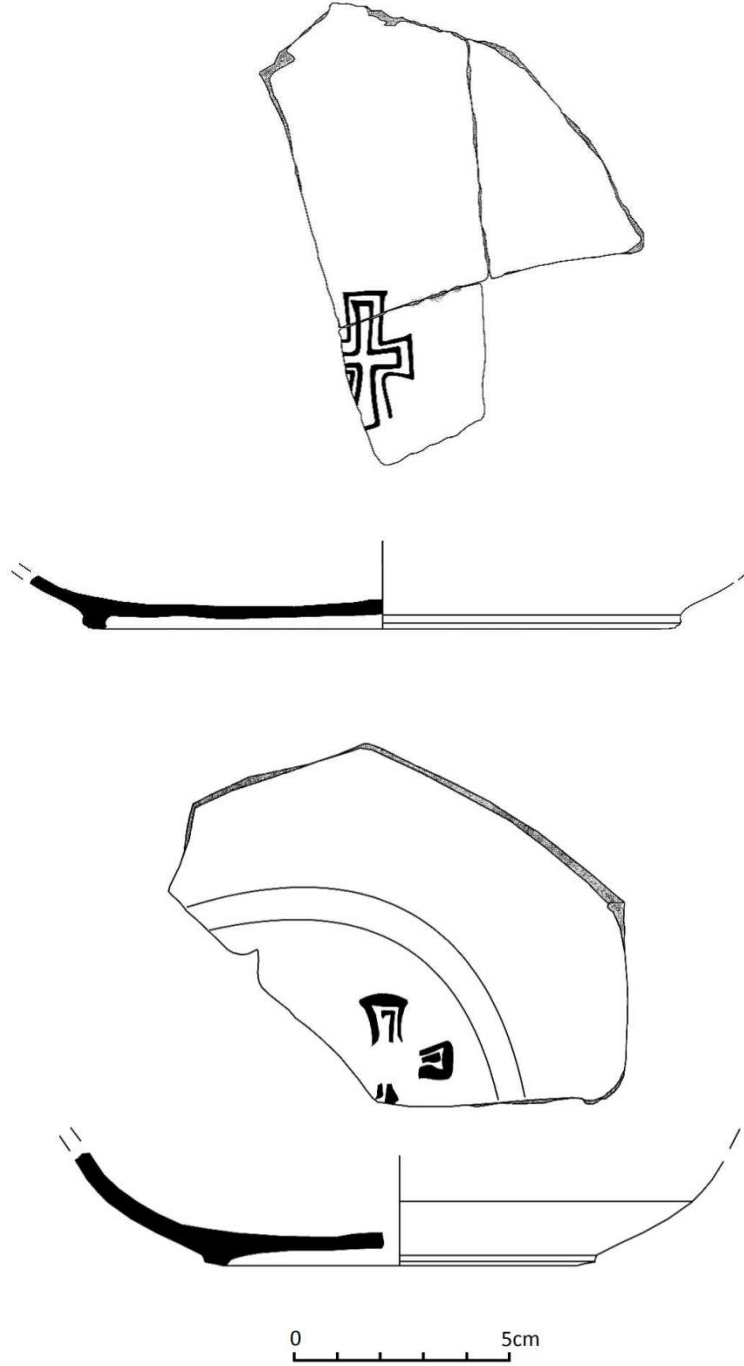
Şekil 16: Hellenistik Dönem Batı Yamacı kap parçaları.

Şekil 17: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları.

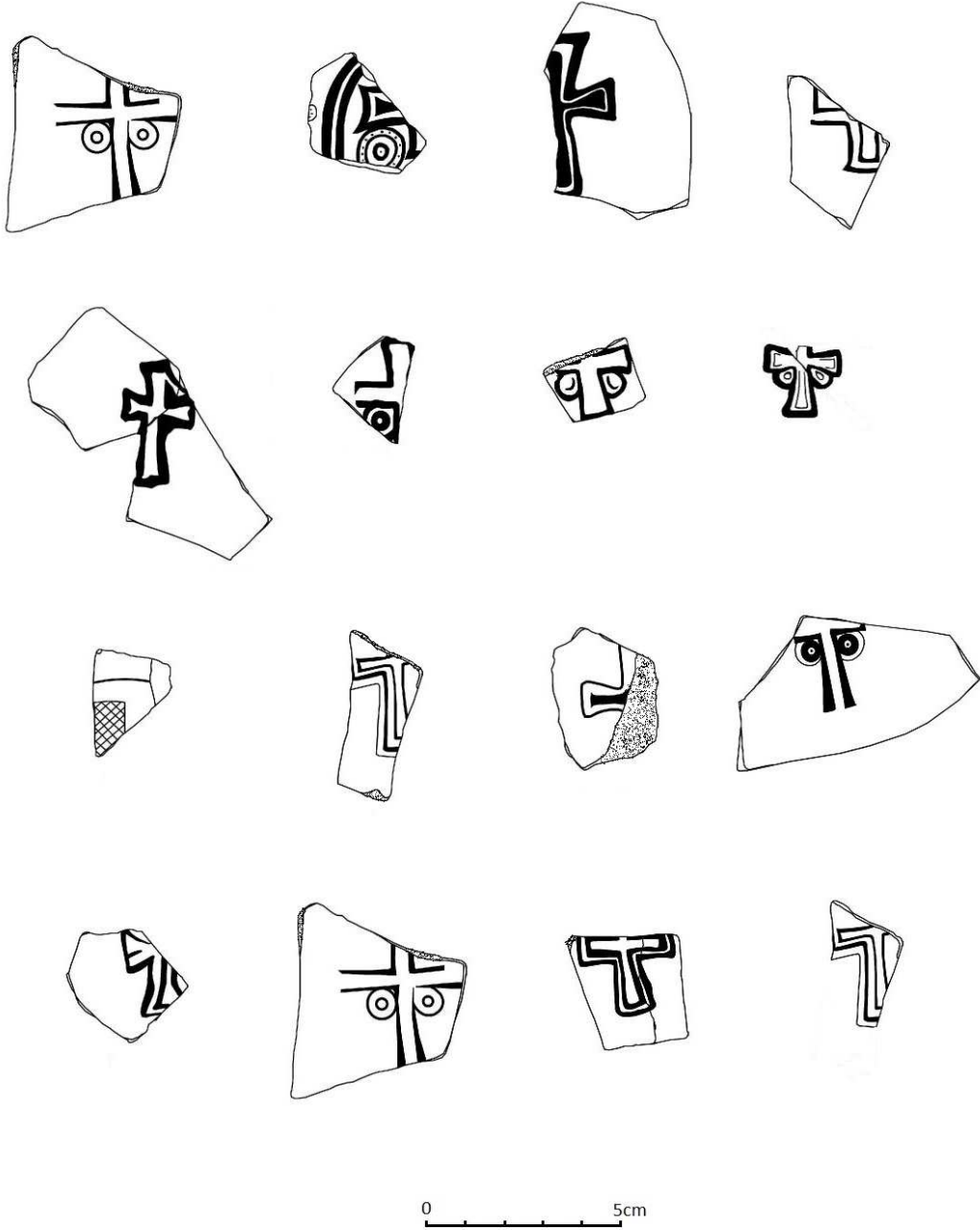

Şekil 18: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve ağız kenarları rulet bezeli olan Geç Roma C malları.

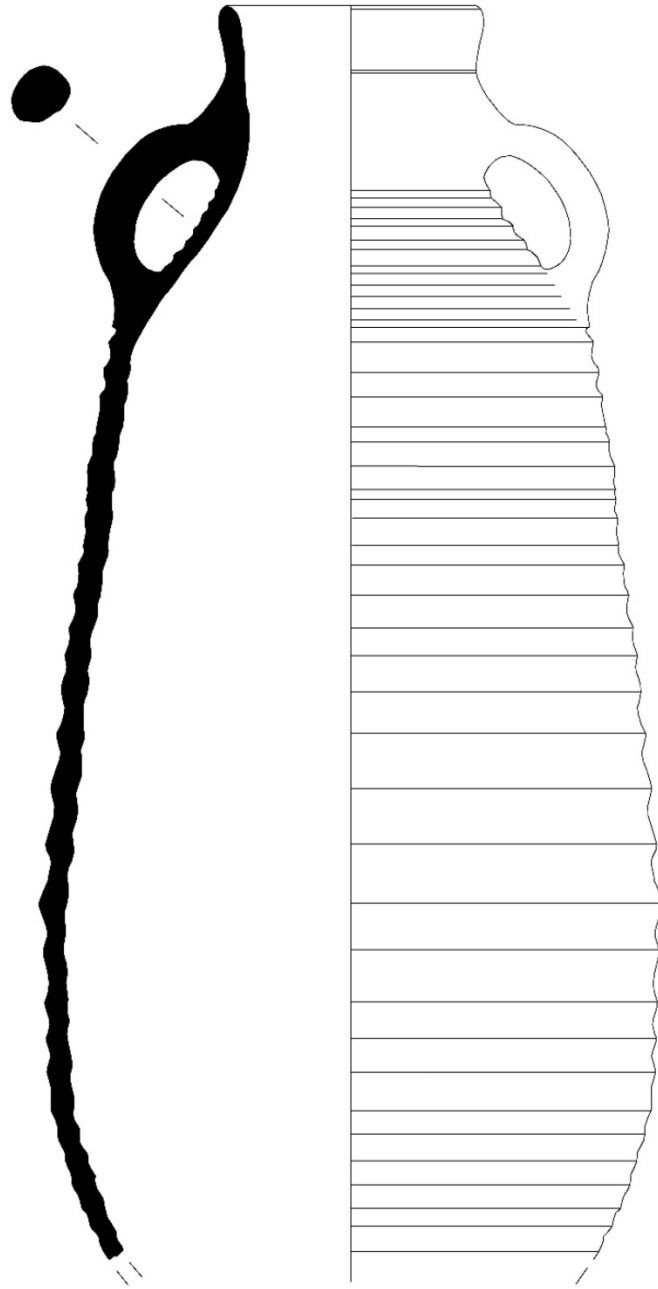

Şekil 19: Tondosunda haç damgaları bulunan Geç Roma C malları.

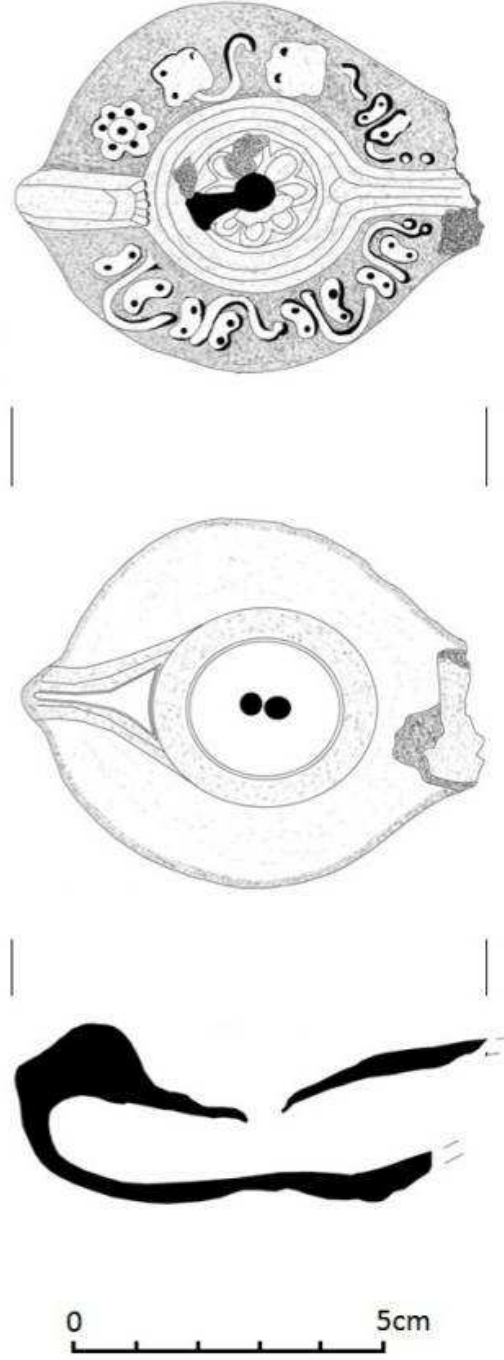

Şekil 20: Geç Roma C mal grubuna ait kaplarda kullanılan çeşitli haç damgaları.

Şekil 21: Sarnıç yapısının kazıları sırasında ele geçen Geç Roma amphorası.

Şekil 22: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Efes tipi kandil.

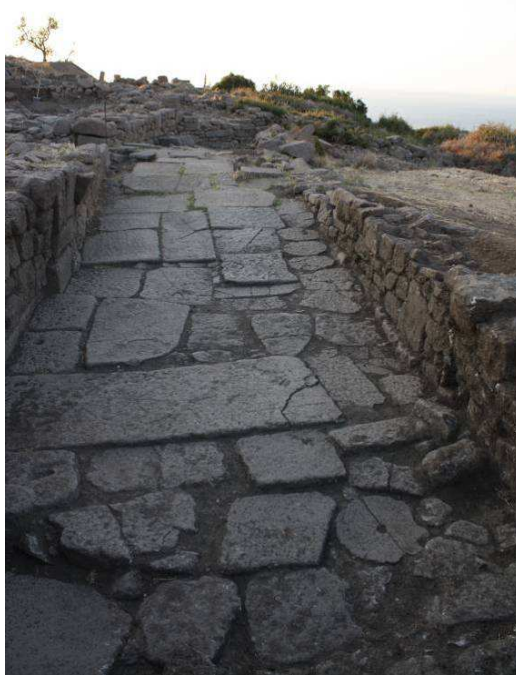
RESİMLER

Resim 1: Gymnasion güneyindeki konut alanı havadan görünüm (Assos Kazı Arşivi)

Resim 2: Gymnasion güneyindeki konut alanını bölen cadde ve sokak yapısı (A.Özener)

Resim 3: Gymnasion güneyindeki konut alanı, taş döşeli cadde yapısı. (Assos Kazı Arşivi)

Resim 4: Gymnasion güneyindeki konut alanı, sokak yapısı (Assos Kazı Arşivi)

Resim 5: Gymnasion güneyindeki konut alanı, I no'lu konuta caddeden bakış (Assos Kazı Arşivi).

Resim 6: I no'lu konut ve geniş çift kanatlı kapıdan ulaşılan büyük oda (Assos Kazı Arşivi).

Resim 7: I no'lu konutun ön avlusunda yapılan ve son kullanım evresine ait kazılar (Assos Kazı Arşivi)

Resim 8: I no'lu konutun erken evrelerinden bu yana kullanılan geniş boyutlu girişleri (Assos Kazı Arşivi).

Resim 9: I no'lu konut, giriş ve ön avlusunun genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 10: I no'lu konutun doğu cephesini oluşturan Hellenistik dönem duvarı ve hemen önünde geç dönemde yapılmış olan mekanlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 11: I no'lu konutun tabanı taş döşeli zemini (Assos Kazı Arşivi).

Resim 12: Tabanı taş döşeli zemin üzerinde bulunan ahşap dikmelere ait izler (Assos Kazı Arşivi).

Resim 13: Tabanı taş döşeli zeminde bulunan devşirme parçalar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 14: I no'lu konutun kuzeyinde bulunan mekanlara ait girişler ve Hellenistik temeller (Assos Kazı Arşivi).

Resim 15: I no'lu konutun son kullanım evresinde kapatılan girişler (Assos Kazı Arşivi).

Resim 16: I no'lu konutun son kullanım evresinde kapatılan girişler (Assos Kazı Arşivi).

Resim 17: I no'lu konut latrina yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 18: Latrina yapısına ait kanal (Assos Kazı Arşivi).

Resim 19: Latrina atık su kanalının caddeye bağlantısı ve cadde üzerinde geç dönemde yapıldığı anlaşılan onarıma ait devşirme parçalar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 20: Atık su kanalının caddeye bağlandığı taş oluk (Assos Kazı Arşivi).

Resim 21: I no'lu konuta ait son kullanım evresinde inşa edilen sarnıç (Assos Kazı Arşivi).

Resim 22: Sarnıç yapısı içindeki moloz dolgu (Assos Kazı Arşivi).

Resim 23: Gymnasion güneyindeki konut alanı II ve III no'lu konutlar arasındaki geçişi sağlayan dar hol (Assos Kazı Arşivi).

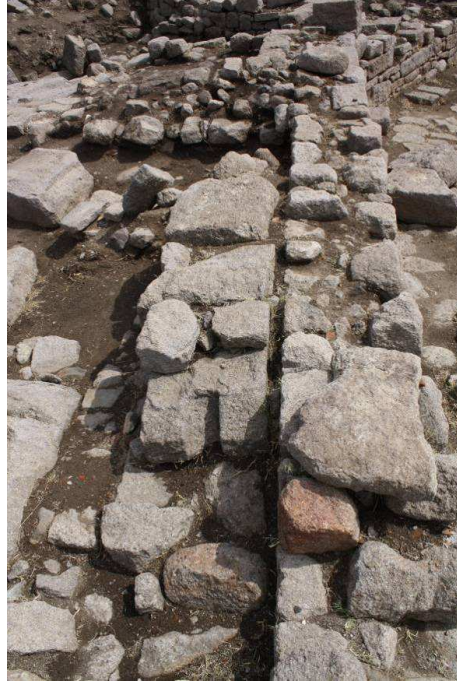

Resim 24: II no'lu konutun cadde üzerine oturan güney duvarı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 25: II no'lu konutun caddeye oturan güney duvarı ve önünde devam eden üzeri kapalı su kanalı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 26: II no'lu konutun içerisinde kalan erken evrelere ait duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 27: II no'lu konuta ait geç evrede kapatılan giriş (Assos Kazı Arşivi).

Resim 28: II no'lu konutun doğusunda bulunan avlu ve endüstriyel amaçlar için kullanılmış alan (Assos Kazı Arşivi)

Resim 29: Gymnasion güneyindeki konut alanı, III no'lu konuta ait giriş ve iç duvarın cepheden görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 30: III no'lu konutun kazılar sırasındaki genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 31: III no'lu konutun sıkıştırılmış topraktan zemini (Assos Kazı Arşivi).

Resim 32: III no'lu konut doğu duvarı ve duvar içine yerleştirilen dolap nişi (Assos Kazı Arşivi).

Resim 33: III no'lu konut, iç kısımda kalan kuzey duvarının cepheden görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 34: Gymnasion güneyindeki konut alanı, V no'lu konutun taş döşeli tabanı üzerindeki göçük tabakası (Assos Kazı Arşivi).

Resim 35: V no'lu konutun göçük tabakası altında bulunan tabanı taş döşeli mekanı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 36: V no'lu konutun tabanı taş döşeli mekanından genel bir görünüm (Assos Kazı Arşivi).

Resim 37: Gymnasion güneyindeki konut alanında yapıları kesen ve son kullanım evresine ait olan geç dönem duvarları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 38: Gymnasion güneyindeki konut alanının kuzey terasındaki porticos yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 39: Kuzey teras ve porticosun genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 40: Kuzey terasta bulunan VI no'lu konutun doğu duvarı ve altındaki erken evreye ait yapı kalıntıları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 41: Porticos yapısı ve farklı evrelere ait olan yapı kalıntıları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 42: Porticos yapısının önünde uzanan tabanı taş döşeli yürüme yolu (Assos Kazı Arşivi).

Resim 43: Kireç kaplı zeminin kaldırılması sonrası açığa çıkarılan farklı evrelere ait yapı katları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 44: Kireç kaplı zeminin altında açığa çıkarılan erken dönem polygonel duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 45: Geç Antik evreye ait taban altında tespit edilen erken dönem duvarı (Assos Kazı Arşivi).

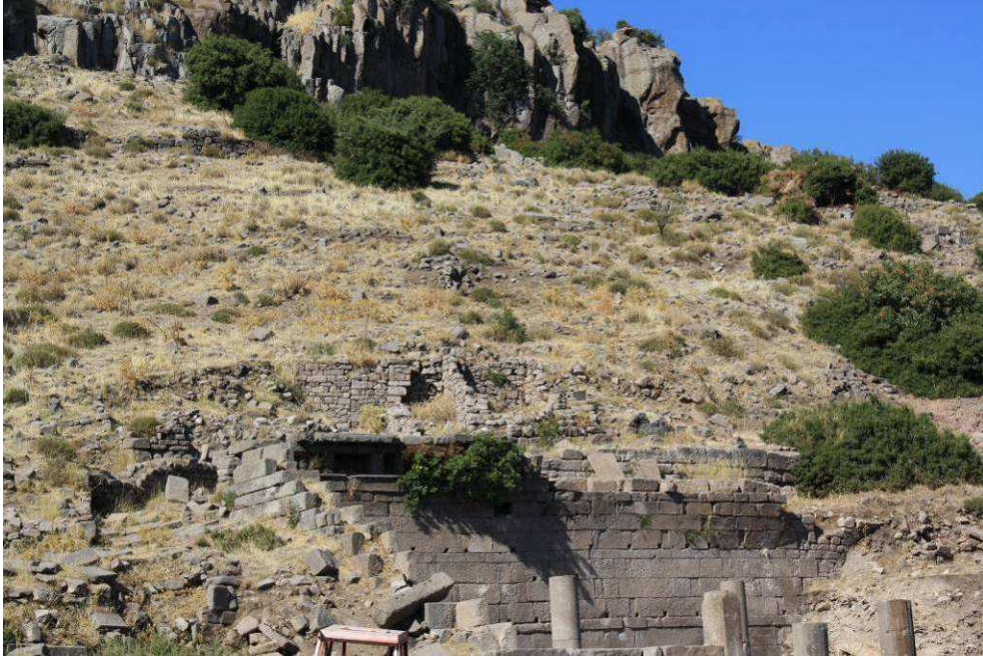
Resim 46: Arkaik döneme ait polygonel duvar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 47: Gymnasion güneyindeki konut alanı, Roma dönemine ait harçlı zemin ve üretim amaçlı tasarlanmış olan dairesel yapı kalıntısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 48: Kuzey Stoa yapısının üzerindeki yamaçlarda bulunan konut alanının havadan görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 49: Kuzey stoa ve üzerindeki yamaçlara sırtını yaslamış olan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 50: Kuzey Stoa üzerindeki yamaçlarda bulunan geç dönem konutları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 51: Kuzey Stoa üzerindeki yamaçlarda bulunan konutlara ulaşımı sağlayan tabanı taş döşeli cadde ve önünde uzanan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 52: Geç Antik evrenin sonlarında Kuzey Stoa üzerindeki konutlara ulaşımı sağlamak üzere stoa yapısının dolgusu üzerine inşa edilen sokak yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 53: Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki yamaçlarda yer alan konut alanının havadan görünüm (Assos Kazı Arşivi).

Resim 54: Batı Kilisesi'nin kuzeyindeki yamaçlarda yer alan konut alanındaki su basman ve önünde uzanan konutlar (Assos Kazı Arşivi).

Resim 55: Su basman önünde uzanan konutlara ait giriş ve burada bir dönem üretim yapıldığını gösteren üzüm presi (Assos Kazı Arşivi).

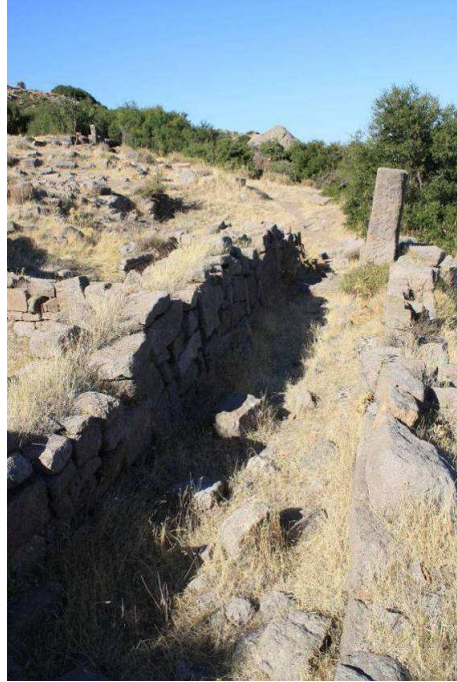

Resim 56: Düzgün olmayan bir plan şemasında inşa edilen III no'lu konut (Assos Kazı Arşivi).

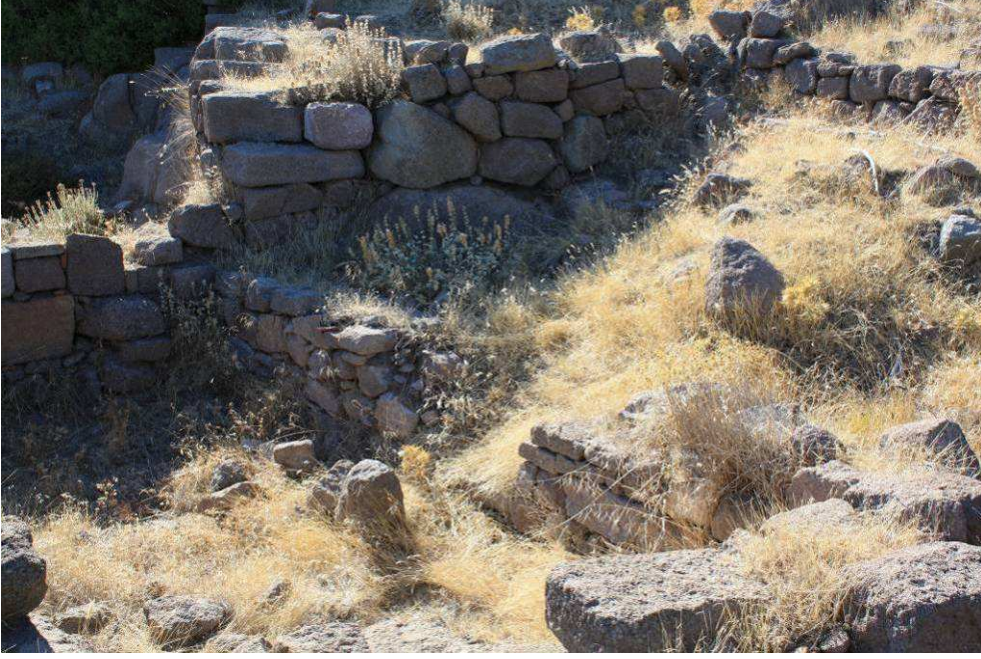

Resim 57: Doğu Yamacı'nda yer alan konut alanının genel görünümü (Assos Kazı Arşivi).

Resim 58: Doğu Yamacı'ndaki konut alanını ikiye bölen cadde ve onun üzerinde bulunan I no'lu konut yapısı (Assos Kazı Arşivi).

Resim 59: Doğu Yamacı'ndaki konut alanı VI no'lu konut ve konut yapısının girişi (Assos Kazı Arşivi).

Resim 60: Doğu Yamacı'ndaki konut alanı V no'lu konut yapısından görünüm (Assos Kazı Arşivi).

0 5cm

Resim 61: Kazıma şeklinde yapılmış dalga motifleri bulunan perdahlı gri seramik (Assos Kazı Arşivi).

0 5cm

Resim 62: Çeşitli formlardaki perdahlı gri seramikler (Assos Kazı Arşivi).

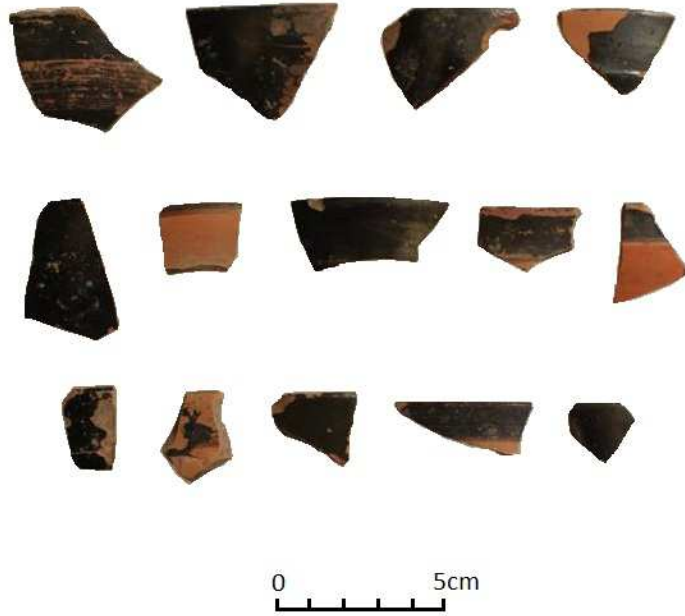
Resim 63: Arkaik döneme ait perdahlı kulplu çukur kaseler (Assos Kazı Arşivi).

Resim 64: Arkaik Dönem kazıma figürlü kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 65: Arkaik Dönem siyah figür kap parçası (Assos Kazı Arşivi).

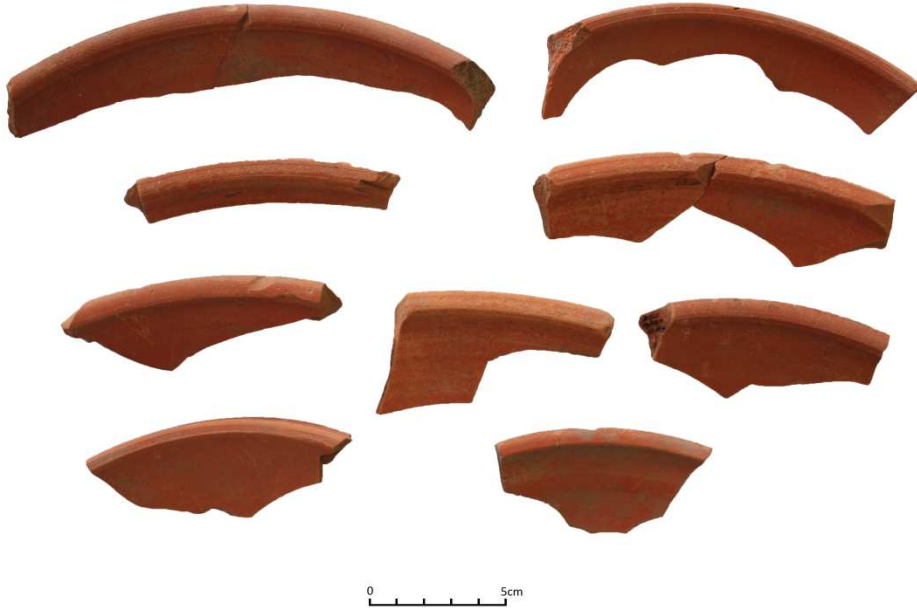
Resim 66: Geç Klasik ve Hellenistik Dönem siyah glazürlü kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 67: Yuvarlak ve yassı profil gövdeli Arkaik Dönem kandil parçaları (Assos Kazı Arşivi).

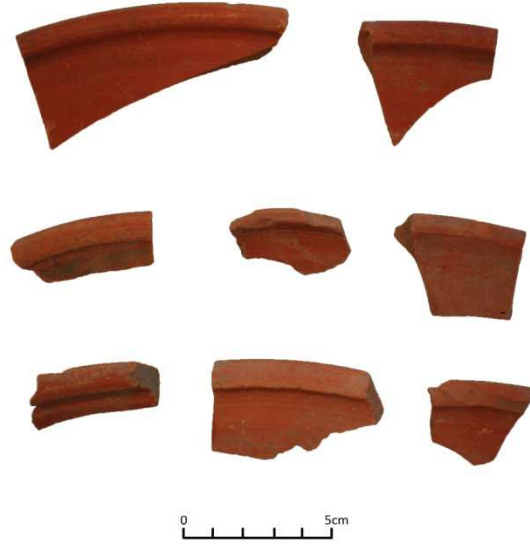
Resim 68: Arkaik döneme ait siyah ve kırmızı figür kap parçaları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 69: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 70: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).

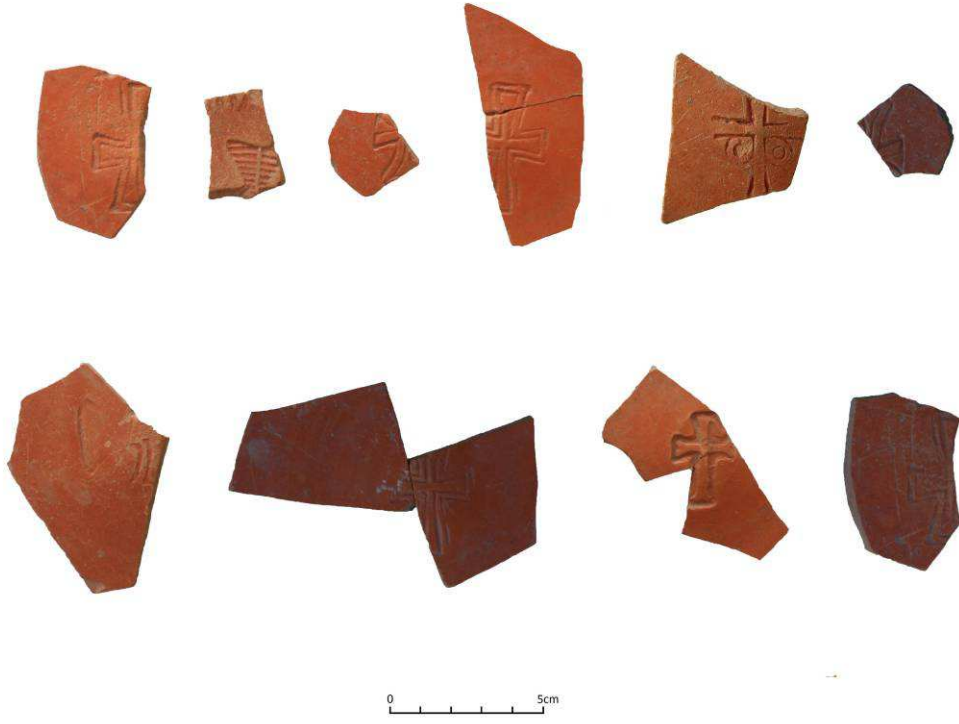

Resim 71: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 72: Tondosunda haç damgaları bulunan Geç Roma C malları (Assos Kazı Arşivi).

Resim 73: Haç damgalı kaplardan çeşitli örnekler (Assos Kazı Arşivi).

Resim 74: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen pişirme kapları (Assos Kazı Arşivi).

0 5 10cm

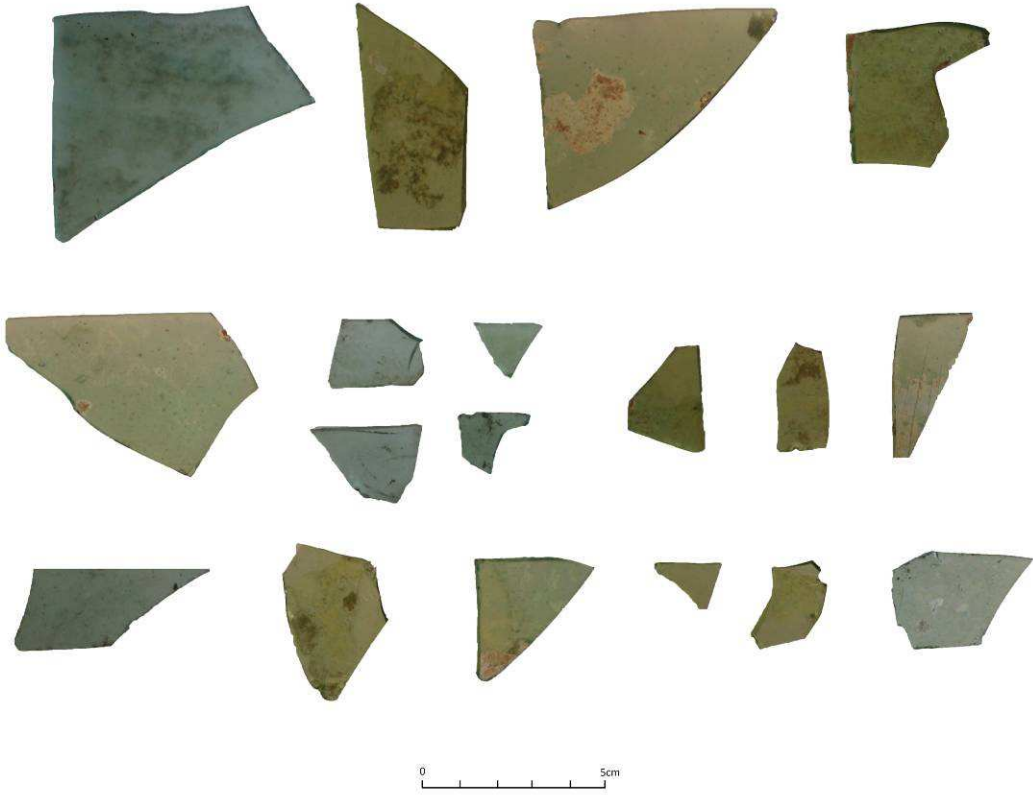
Resim 75: Sarnıç yapısından ele geçen Geç Roma amphorası (Assos Kazı Arşivi)

Resim 76: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve bir pişirme kabına ait olması gereken kapak (Assos Kazı Arşivi)

Resim 77: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen çeşitli unguanteriorium parçaları (Assos Kazı Arşivi)

Resim 78: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen pencere camı parçaları (Assos Kazı Arşivi)

Resim 79: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen kandiller (Assos Kazı Arşivi)

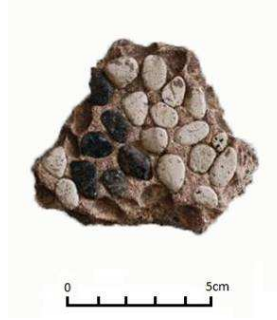
Resim 80: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen kandil parçaları (Assos Kazı Arşivi)

Resim 81: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen tuğla süsleme elemanları (Assos Kazı Arşivi)

Resim 82: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen tuğla süsleme elemanları (Assos Kazı Arşivi)

Resim 83: Arkaik Dönem'e ait tabakalarda ele geçen mozaik süsleme parçası (Assos Kazı Arşivi).

Resim 84: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen ve konutların örtü sisteminde kullanıldıkları anlaşılan çatı kiremitleri (Assos Kazı Arşivi)

Resim 85: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen çeşitli ağırlık ve ağırşaklar
(Assos Kazı Arşivi)

Resim 86: Geç Antik evreye ait tabakalarda ele geçen sikkeler
(Assos Kazı Arşivi)